

Benjamin Carter Hett

Historia

CUM MOARE DEMOCRAȚIA

Ascensiunea la putere a lui Hitler și prăbușirea Republicii de la Weimar

POLIROM

Colecţia *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu.

Benjamin Carter Hett, *The Death of Democracy: Hitler's Rise to Power and the Downfall of the Weimar Republic*

THE DEATH OF DEMOCRACY by Benjamin Carter Hett

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

HETT, BENJAMIN CARTER

Cum moare democraţia: ascensiunea la putere a lui Hitler şi prăbuşirea Republicii de la Weimar / Benjamin Carter Hett; trad. de Cristina Felea. – Iaşi: Polirom, 2021

Index

ISBN 978-973-46-8306-2

I. Felea, Cristina (trad.)

94

Printed in ROMANIA

Benjamin Carter Hett

CUM MOARE DEMOCRAȚIA

Ascensiunea la putere a lui Hitler și prăbușirea Republicii de la Weimar

Traducere de Cristina Felea

POLIROM
2021

BENJAMIN CARTER HETT este profesor de istorie la Hunter College şi Graduate Center din cadrul The City University of New York. Dintre cărţile publicate menţionăm : *Crossing Hitler : The Man Who Put the Nazis on the Witness Stand* (2008), *Burning the Reichstag : An Investigation into the Third Reich's Enduring Mystery* (2014) şi *The Nazi Menace : Hitler, Churchill, Roosevelt, Stalin, and the Road to War* (2020).

Cuprins

Tuturor celor care luptă pentru libertate, drepturile omului,
democraţie, pace şi toleranţă

Iar Împăratul, răspunzând, va zice către ei: Adevărat vă zic vouă, întrucât aţi făcut unuia dintr-aceşti fraţi ai Mei, prea mici, Mie Mi-aţi făcut.

Matei 25,40

Distribuţia

PRINŢUL MAX VON BADEN (1867-1929) : prinţ moştenitor al Marelui Ducat de Baden şi cancelar al Reichului german în octombrie şi noiembrie 1918.

MAX BAUER (1869-1929) : colonel, expert în artilerie şi ofiţer de stat-major înaintea şi în timpul Primului Război Mondial. Consilier pentru politică şi economie al generalului Erich Ludendorff. Primul care a formulat mitul „cuţitului înfipt în spate", la începutul anului 1919.

HERBERT VON BOSE (1893-1934) : ofiţer de informaţii şi activist conservator, care a devenit secretar de presă al vicecancelarului Papen în 1933 şi 1934.

OTTO BRAUN (1872-1955) : politician social-democrat şi prim-ministru al Prusiei în cea mai mare parte a perioadei 1920-1932 şi apoi cu puteri limitate până la începutul anului 1933.

ARISTIDE BRIAND (1862-1932) : om politic francez, prim-ministru şi ministru de Externe în repetate rânduri din 1925 până în 1932. A colaborat cu Gustav Stresemann pentru a restabili pacea şi pentru reconcilierea franco-germană.

HEINRICH BRÜNING (1885-1970) : unul dintre liderii Partidului Catolic de Centru din Republica de la Weimar şi unul dintre cei mai importanţi oameni de stat ai republicii. Cancelar din martie 1930 până în mai 1932.

RUDOLF DIELS (1900-1957) : funcţionar public prusac, recrutat de secţia de poliţie a Ministerului de Interne al Prusiei în 1931 pentru a pregăti rapoarte despre violenţa comuniştilor. În 1932 a trecut de partea lui Papen, iar apoi a naziştilor. A fost numit şef al poliţiei secrete prusace, care, până în 1933, s-a transformat în Gestapo ; a fost silit să se retragă din funcţie în primăvara anului 1934.

FRIEDRICH EBERT (1871-1925) : preşedinte al Partidului Social-Democrat din Germania în timpul Primului Război Mondial. Primul şef al guvernului de după Revoluţia germană din 1918 sau „Revoluţia din Noiembrie" şi preşedintele Republicii de la Weimar din 1919 până în 1925.

ANDRÉ FRANÇOIS-PONCET (1887-1978) : ambasador al Franţei în Germania din 1931 până în 1938.

WILHELM FRICK (1877-1946): unul dintre primii activişti nazişti. Ministru de Interne al lui Hitler din 1933 până în 1943.

JOSEPH GOEBBELS (1896-1945): lider al partidului nazist din Berlin între 1926 şi 1945. Şef al propagandei pentru partidul nazist din 1930 şi ministru al Propagandei şi Informaţiei din 1933. Propagandist extrem de talentat şi unul dintre cei mai inteligenţi membri ai cercului de apropiaţi ai lui Hitler, se spune că ar fi fost singurul a cărui conversaţie Hitler o găsea stimulantă.

HERMANN GÖRING (1893-1946): unul dintre primii adepţi ai lui Hitler şi membru al elitei naziste. Purtător de cuvânt al Reichstagului în 1932, apoi „ministru fără portofoliu" al Reichului şi ministru de Interne al Prusiei în 1933.

WILHELM GROENER (1867-1939): ofiţer de stat-major în timpul Primului Război Mondial, în 1918 l-a înlocuit pe Erich Ludendorff în funcţia de intendent general. A fost ministru al Apărării din 1928 până în 1932 şi, de asemenea, ministru de Interne din 1931 până în 1932. Kurt von Schleicher a fost protejatul său special.

FRANZ GÜRTNER (1881-1941): politician bavarez şi membru al Partidului Naţional Popular German. Ministru al Justiţiei în cabinetele lui Franz von Papen şi Kurt von Schleicher din 1932 până în 1933 şi apoi în timpul Hitler până în 1941.

KURT VON HAMMERSTEIN-EQUORD (1878-1943): ofiţer militar superior care a fost comandant suprem al armatei germane din 1930 până în 1934. Fiind antinazist, în cele din urmă a fost forţat să renunţe la comandă.

KONRAD HEIDEN (1901-1966): jurnalist social-democrat. A plecat în exil în Franţa şi în Statele Unite după 1933 şi a scris prima biografie importantă a lui Hitler.

CONTELE WOLF-HEINRICH VON HELLDORFF (1896-1944): vlăstar al unei familii saxone aristocratice, comandant în 1931 al Sturmabteilung (diviziile de asalt) sau SA din Berlin, apoi şef al poliţiei în Potsdam (1933-1935) şi Berlin (1935-1944) în timpul regimului nazist. A fost atras de mişcarea de rezistenţă încă din 1938, fiind executat după eşecul complotului Valkyrie, în 1944.

HEINRICH HIMMLER (1900-1945): comandant al Schutzstaffel (SS) începând din 1929, într-un moment în care era doar o mică unitate de gărzi de corp din SA. A transformat SS în cea mai puternică organizaţie din Germania nazistă, care a inclus în cele din urmă toate serviciile de poliţie şi securitate, o parte din forţele armate şi unele instituţii economice importante.

OSKAR VON HINDENBURG (1883-1960): ofiţer de armată şi fiul feldmareşalului şi preşedintelui german Paul von Hindenburg. Prieten şi camarad de regiment al lui Kurt von Schleicher, Oskar a fost unul dintre cei mai influenţi consilieri ai tatălui său în ultimii ani ai Republicii de la Weimar. Din cauza limitărilor sale educaţionale şi intelectuale, era numit „fiul care nu era prevăzut în constituţie".

PAUL VON HINDENBURG (1847-1934): ofiţer de carieră, pensionat în 1911, dar rechemat în serviciul activ când a izbucnit Primul Război Mondial. Creditat cu victoria crucială obţinută

în bătălia de la Tannenberg în 1914, salvând Prusia Orientală de invazia rusească. Comandant suprem al armatei germane din 1916 până în 1919. Ales preşedinte al Reichului german în 1925 şi reales în 1932. L-a numit pe Adolf Hitler în funcţia de cancelar în ianuarie 1933.

ADOLF HITLER (1889-1945): şeful Partidului Naţional-Socialist al Muncitorilor Germani din 1920 până în 1945. A condus aşa-zisul „puci de la berărie" din München în 1923. Autor al lucrării *Mein Kampf*. Cancelar al Germaniei din 1933 şi „cancelar şi führer" din 1934 până în 1945.

ALFRED HUGENBERG (1865-1951): industriaş, magnat media şi lider al Partidului Naţional Popular German, de dreapta, după 1928. Pentru scurtă vreme a făcut parte din cabinetul lui Hitler în 1933.

EDGAR JULIUS JUNG (1894-1934): intelectual de dreapta, „tânăr conservator" şi activist politic. Cunoscut pentru critica sa la adresa democraţiei, *Dominaţia inferiorilor* (1927). A scris discursurile lui Franz von Papen în 1933 şi 1934 şi a fost în centrul activităţilor rezistenţei desfăşurate din biroul lui Papen.

ERICH LUDENDORFF (1865-1937): ofiţer cu grad superior în armată, intendent general al armatei din 1916 până în 1918. Unul dintre arhitecţii mitului „cuţitului înfipt în spate", a fost cel mai important teoretician al „războiului total" şi al semnificaţiei acestuia pentru un „stat totalitar".

KARL MAYR (1883-1945): ofiţer de stat-major şi superiorul direct al lui Adolf Hitler în 1919. I-a ordonat lui Hitler să se implice în Partidul Muncitorilor Germani.

OTTO MEISSNER (1880-1953): secretar de stat la cancelaria prezidenţială în timpul lui Friedrich Ebert şi Paul von Hindenburg şi apoi în timpul lui Hitler.

HERMANN MÜLLER (1876-1931): politician social-democrat, cancelar în 1920 şi din 1928 până în 1930, când a condus o „mare coaliţie" care a fost ultima guvernare parlamentară a Republicii de la Weimar.

EUGEN OTT (1889-1977): ofiţer de stat-major în Ministerul Apărării în timpul lui Kurt von Schleicher. La sfârşitul anului 1932 a pregătit un raport esenţial despre un joc de război care arăta că armata ar fi copleşită dacă naziştii şi comuniştii s-ar răzvrăti simultan cu o invazie străină.

FRANZ VON PAPEN (1879-1969): ofiţer de armată înaintea şi în timpul Primului Război Mondial şi om politic, membru al Partidului de Centru. Cancelar în 1932 şi vicecancelar în timpul lui Hitler în 1933 şi 1934. Ulterior, ambasador în Austria şi Turcia până în 1945.

ERNST RÖHM (1887-1934): ofiţer de carieră care s-a numărat printre primii adepţi ai lui Hitler şi a fost unul dintre puţinii lui prieteni. Comandant al trupelor SA din 1930 până în 1934.

ALFRED ROSENBERG (1893-1946): emigrant german din Estonia. Unul dintre primii activişti ai partidului nazist, i se spunea filosoful naziştilor. Autor al *Mitului secolului XX* şi directorul organului naziştilor, *Völkischer Beobachter* (*Observatorul popular*).

KURT VON SCHLEICHER (1882-1934) : ofiţer de carieră. Şeful biroului ministerial al armatei pentru legătura cu politicienii începând din 1928 şi consilier apropiat al lui Paul von Hindenburg. Ministru al Apărării în 1932 şi cancelar din decembrie 1932 până în ianuarie 1933.

CARL SCHMITT (1888-1985) : jurist şi teoretician politic de dreapta, important consilier al lui Kurt von Schleicher şi al lui Franz von Papen, iar mai târziu cunoscut drept „juristul de casă" al celui de-al Treilea Reich.

CARL SEVERING (1875-1952) : politician social-democrat. Ministru de Interne al Prusiei din 1920 până în 1926 şi din 1930 până în 1932, ministru de Interne al Reichului din 1928 până în 1930.

GREGOR STRASSER (1892-1934) : activist, organizator şi strateg politic nazist, a intrat în opoziţie cu Hitler în decembrie 1932.

GUSTAV STRESEMANN (1878-1929) : lider al Partidului Popular German, cancelar în 1923 şi ministru de Externe din 1923 până în 1929. În general recunoscut drept cel mai remarcabil om de stat al Republicii de la Weimar, a colaborat cu Aristide Briand pentru a readuce Germania în comunitatea europeană şi mondială.

FRITZ GÜNTHER VON TSCHIRSCHKY (1900-1980) : descendent al unei familii aristocratice din Silezia, a fost „aghiotant" şi consilier pe probleme de informaţii al lui Franz von Papen în 1933 şi 1934 şi una dintre figurile centrale ale activităţilor rezistenţei desfăşurate din biroul lui Papen.

Partide politice importante ale Republicii de la Weimar

Ordonate de la extrema stângă la extrema dreaptă :

Partidul Comunist German (Kommunistische Partei Deutschlands) : dedicat răsturnării ordinii sociale, politice şi economice existente, a fost în general partidul celor mai săraci muncitori din industrie, şomeri şi necalificaţi. A avut o influenţă puternică în oraşe mari precum Berlin şi Hamburg şi era supus unui control strict de către Comintern (Internaţionala Comunistă) şi, prin urmare, de către regimul stalinist din Uniunea Sovietică.

Partidul Social-Democrat Independent din Germania (Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands, „independenţii") : facţiune a Partidului Social-Democrat, de care s-a despărţit în timpul Primului Război Mondial pentru a se opune sprijinirii şi finanţării continue a efortului de război, avea la bază muncitori şi intelectuali de stânga mai radicali. După 1922, majoritatea membrilor săi fie au revenit la social-democraţi, fie li s-au alăturat comuniştilor, iar partidul şi-a pierdut importanţa.

Partidul Social-Democrat din Germania (Sozialdemokratische Partei Deutschlands) : înfiinţat în 1875, este cel mai longeviv partid politic german. Liderii săi au ajuns la putere în timpul Revoluţiei din 1918 şi a fost partidul cel mai ferm dedicat republicii democratice, deşi după 1920 nu a mai fost prezent foarte des în administraţiile naţionale. Baza lui era formată din muncitori calificaţi şi sindicalizaţi, iar din 1912 până în 1932 a fost cel mai mare partid politic din Germania atât ca număr de membri, cât şi ca număr de deputaţi în Reichstag.

Partidul Democrat German (Deutsche Demokratische Partei) : creat de liberalii cu vederi de stânga de dinainte de război şi dedicat democraţiei şi libertăţilor civile, îi reprezenta pe intelectuali, pe profesioniştii independenţi şi pe micii afacerişti. A înregistrat un mare succes la primele alegeri din Republica de la Weimar din 1919, dar ulterior a pierdut repede sprijinul popular. După 1930 a trecut la o ideologie mai de dreapta şi şi-a schimbat numele în „Partidul de Stat" (Staatspartei), dar a devenit irelevant, obţinând doar 1% din voturi la ultimele alegeri.

Partidul de Centru (Zentrum) : partidul care îi reprezenta pe majoritatea catolicilor germani ; s-a situat ideologic la centru şi a fost partidul indispensabil în Republica de la

Weimar, fiind implicat în toate administrațiile până în 1932 și dând cei mai mulți cancelari. Unul dintre partidele democratice angajate, s-a orientat spre dreapta în ultimii ani ai republicii.

PARTIDUL POPULAR BAVAREZ (Bayerische Volkspartei) : partidul bavarez înrudit cu Partidul de Centru, un partid menit a-i reprezenta pe catolici. Din punct de vedere istoric, Bavaria a căutat o mai mare autonomie față de Germania, iar Partidul Popular Bavarez a fost prin urmare interesat de federalism și mult mai conservator decât partidul național cu care era înrudit : în 1925 l-a sprijinit pe Paul von Hindenburg în cursa pentru președinție împotriva lui Wilhelm Marx, candidatul Partidului de Centru.

PARTIDUL POPULAR GERMAN (Deutsche Volkspartei) : partid liberal de dreapta, reprezentându-i în special pe marii industriași, important în mare parte pentru că liderul său, Gustav Stresemann, a fost unul dintre cei mai proeminenți oameni de stat ai Republicii de la Weimar, ocupând funcția de cancelar în 1923 și de ministru de Externe din 1923 până în 1929.

PARTIDUL POPULAR NAȚIONAL GERMAN (Deutschnationale Volkspartei, „naționalii germani") : format în 1918 prin fuzionarea Conservatorilor Germani de dinainte de război cu Conservatorii Liberi și diferite partide antisemite, era partidul oficial de dreapta, reprezentându-i pe latifundiarii aristocrați, pe ofițerii de armată, pe înalții funcționari publici și pe o parte din marii afaceriști. În anii 1920, naționalii germani au avut păreri împărțite cu privire la acceptarea pragmatică a republicii, dar după ce, în 1928, conducerea a fost preluată de Alfred Hugenberg, s-au orientat tot mai mult spre o opoziție radicală față de aceasta.

PARTIDUL NAȚIONAL-SOCIALIST AL MUNICTORILOR GERMANI (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, „naziștii") : apărut din Partidul Muncitorilor Germani fondat în 1919, a fost un partid marginal până la sfârșitul anilor 1920, când a început să aibă o susținere semnificativă, mai întâi în zonele rurale protestante. În 1920, când Adolf Hitler a preluat funcția de șef al partidului, a adăugat „Național-Socialist" la numele acestuia. Din iulie 1932 a fost cel mai mare partid politic german, iar din iulie 1933 a devenit singurul partid politic legal până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial.

Introducere

Primele semne că se întâmplă ceva apar la câteva minute după ora 9, într-o seară de iarnă geroasă la Berlin. Hans Flöter, student la Teologie, merge spre casă după o seară de studiu la Biblioteca de Stat de pe Unter den Linden. Traversând piaţa din faţa clădirii masive a Reichstagului, aude zgomotul unei ferestre care se sparge. Flöter îl alertează pe Karl Buwert, un ofiţer de poliţie care îşi face rondul în faţa clădirii. După ce şi-a făcut datoria civică, Flöter îşi continuă drumul spre casă. Werner Thaler, zeţar la ziarul nazist Völkischer Beobachter (Observatorul popular)*, îl abordează şi el pe Buwert : apropiindu-se mai mult de clădire şi uitându-se pe o fereastră de la primul etaj, celor doi li se pare că văd pe cineva în interior cu o torţă în mână. Buwert trage cu revolverul spre lumină, dar fără cine ştie ce rezultat.*

Continuă să vină veşti alarmante. Un tânăr purtând cizme milităreşti înalte şi o haină neagră îşi face apariţia la secţia de poliţie de la Poarta Brandenburg la ora 9 : 15 pentru a informa că Reichstagul este în flăcări. Poliţiştii notează cu atenţie ora şi mesajul, dar în agitaţia creată uită să-l întrebe cum se numeşte. Identitatea lui rămâne un mister până în zilele noastre. În câteva minute, strălucirea flăcărilor se vede clar prin cupola de sticlă a sălii de plen a Reichstagului. La 9 : 27 sala explodează. Pompierii şi poliţia se confruntă cu un incendiu de proporţii în inima clădirii.

Cu două minute înainte, poliţia a arestat un tânăr ciudat care bântuia pe un coridor aflat în apropierea sălii incendiate. Documentele arată că numele său este Marinus van der Lubbe, un zidar în vârstă de 24 de ani din Leiden, Olanda. Marinus van der Lubbe este gol până la brâu şi transpiră abundent. Mărturiseşte de bunăvoie că el este piromanul. În acest moment nimeni nu crede că el ar putea fi singurul implicat.

Pompierii se grăbesc să intervină, trăgând apă din râul Spree, aflat în apropiere, şi din hidranţii din jurul clădirii. Reuşesc să-şi îndrepte din toate direcţiile furtunurile spre sala care arde. Vâlvătaia este sub control în 75 de minute.

Chiar în clipele când focul se întinde, conducătorii Germaniei ajung la Reichstag. Primul este Hermann Göring, ministrul de Interne nazist al landului prusac. Câteva minute mai târziu, o limuzină Mercedes neagră îi aduce pe noul cancelar, Adolf Hitler, şi pe şeful propagandei, Joseph Goebbels. Rafinatul şi aristocraticul vice-cancelar Franz von Papen este şi el la faţa locului, ferches ca întotdeauna şi aparent calm. Rudolf Diels, chipeşul şef al poliţiei secrete în vârstă de 32 de ani, fusese deranjat în timpul unei întâlniri („cât se poate de nepoliţienească", după cum va spune mai târziu) la eleganta Café Kranzler de pe Unter den Linden[1]*. După cum povesteşte Diels, el ajunge tocmai în timp ce noul cancelar se lansează într-o tiradă. Hitler pare că ştie deja cine a pus focul*[2]*. Pe un balcon cu vedere spre sala incendiată, cu faţa luminată de văpăi, cancelarul se dezlănţuie : „Vom fi necruţători de-acum... Toţi oficialii comunişti vor fi împuşcaţi pe loc unde vor fi găsiţi. Deputaţii comunişti trebuie să fie spânzuraţi chiar în noaptea asta ! ".*

Curând, Göring publică un comunicat de presă oficial ce reflectă dorinţele lui Hitler. După ce descrie daunele importante provocate clădirii, declaraţia lui Göring numeşte focul „cel mai monstruos act bolşevic de teroare din Germania până în prezent" şi „semnalul pentru o revoltă sângeroasă şi război civil"[3]*.*

Dar o explicaţie cu totul diferită începe să circule la fel de repede ca povestea oficială. Nu este încă miezul nopţii când un reporter austriac pe nume Willi Frischauer, corespondent la Berlin pentru Wiener Allgemeine Zeitung, *telegrafiază ziarului său : „Nu există nicio îndoială că incendiul care a cuprins Reichstagul a fost pus la cale de mercenari ai guvernului lui Hitler"*[4]*. Frischauer consideră că aceşti „mercenari" au ajuns la Reichstag printr-un tunel care leagă clădirea de reşedinţa oficială a preşedintelui Reichstagului. Preşedintele Reichstagului este Hermann Göring.*

Reporterii relatează despre crime. Autorităţile fac arestări. Chiar în timp ce pompierii se luptă cu sala incendiată, se declanşează două valuri de arestări. Poliţia din Berlin, acţionând pe baza unor liste atent pregătite, începe să adune la un loc comunişti, pacifişti, clerici, avocaţi, artişti, scriitori – toţi cei pe care îi consideră ostili naziştilor. Poliţiştii îi aduc pe prizonieri la sediul poliţiei din Berlin, în Alexanderplatz, şi îi pun sub acuzare, totul oficial, ca la carte. În acelaşi timp, diviziile de asalt naziste din Berlin fac şi ele arestări. Diviziile de asalt au şi ele liste, dar nu îşi înregistrează oficial prizonierii. Îi duc în subsoluri şi depozite abandonate, ba chiar şi într-un turn de apă, unde prizonierii sunt bătuţi şi torturaţi în nenumărate feluri şi în multe cazuri ucişi. În curând berlinezii au un nou nume pentru aceste locuri : „lagăre de concentrare neoficiale".

Este luni, 27 februarie 1933. Am putea spune că e ultima noapte a Republicii de la Weimar, ultima noapte a democraţiei germane.

La momentul incendierii Reichstagului, Adolf Hitler era cancelar al Reichului de exact patru săptămâni. Ajunsese la putere în mod legitim din punct de vedere constituţional, chiar democratic. În urma celor două tururi ale alegerilor din anul precedent partidul său obţinuse cel mai mare număr de locuri în Reichstag, parlamentul german. La sfârşitul lunii ianuarie, preşedintele Germaniei, venerabilul feldmareşal Paul von Hindenburg, în vârstă de 85 de ani, îi ceruse reticent, dar corect lui Hitler să preia funcţia de cancelar şi să formeze un cabinet. Hindenburg îşi rezervase numirea miniştrilor pentru portofoliile-cheie ale apărării şi afacerilor externe, iar parte a înţelegerii era ca Franz von Papen, care fusese pentru scurt timp cancelar în 1932, să fie vicecancelar în timpul lui Hitler. Papen era protejatul lui Hindenburg, în ciuda faptului că era catolic – credinţă pe care feldmareşalul, un luteran convins, nu prea o înghiţea.

Noul cabinet al lui Hitler şi-a preluat mandatul la 30 ianuarie, fără a se deosebi prea mult de alte administraţii ale democraticei Republici de la Weimar, deşi cu o orientare mai de dreapta chiar şi decât „cabinetul de baroni" al lui Papen din anul precedent. Guvernul lui Hitler era tot o coaliţie, ministere-cheie fiind preluate de reprezentanţi ai Partidului Naţional Popular German, oficial de dreapta, şi de organizaţia veteranilor conservatori Casca de Oţel, precum şi de câteva personalităţi neafiliate din sistem. Exceptându-l pe Hitler, naziştii mai deţineau doar alte două funcţii în guvern: veteranul activist nazist Wilhelm Frick era ministru de Interne al Reichului, iar mâna dreaptă a lui Hitler, Hermann Göring, era ministru fără portofoliu (membru al guvernului fără a fi titularul unui minister). La acea vreme, puţini oameni şi-au dat seama de importanţa crucială a unui detaliu: Göring a devenit şi ministrul de Interne al uriaşului land Prusia, care cuprindea trei cincimi din teritoriul şi populaţia Germaniei. Poliţia de stat a Prusiei avea un efectiv de 50.000 de poliţişti, cât jumătate din armata germană[5].

Pentru aproape toţi observatorii experimentaţi, poziţia politică a lui Hitler la 30 ianuarie părea slabă. Era *proiectată* astfel. Aidoma celor trei cancelari care îl precedaseră, fusese numit în funcţie de un mic grup de potentaţi care aveau trecere la Hindenburg. Ei încercau să profite de talentele demagogice ale lui Hitler şi de numărul mare al susţinătorilor săi pentru a-şi promova propria agendă. Ştiau că fără cineva ca Hitler aflat în prim-plan, ei şi obiectivele lor nu puteau avea decât un sprijin electoral minuscul. Presupuneau că îl au pe Hitler sub control. De ce nu ar fi fost aşa? Erau persoane precum vicecancelarul von Papen şi preşedintele von Hindenburg, aristocraţi formaţi ca lideri şi ofiţeri de armată cu experienţă la comandă. Hitler era un anonim, fiul unui mărunt funcţionar vamal austriac, fără prea multă educaţie formală. Făcea greşeli gramaticale în limba maternă. În patru ani cât luptase aproape continuu pe frontul de vest, nu ajunsese mai sus de gradul

de fruntaş (*Gefreiter*) deoarece, după cum a explicat mai târziu unul dintre ofiţerii săi, s-a considerat că nu are capacitatea de conducere necesară unui sergent. Amestecând prejudecăţi de clasă, de rang şi de german din nord, Hindenburg îl numea Hitler cu dispreţ „soldatul din Boemia". Desigur, Hitler putea entuziasma mase din clasele inferioare la un miting sau la o berărie, dar nu era un gentleman. Nu era în stare să guverneze.

Această părere era împărtăşită cu o remarcabilă unanimitate de întregul spectru politic german. „Noi l-am angajat", scria Papen cu încredere despre Hitler. „Peste câteva luni îl vom fi înghesuit la colţ aşa de tare, că va chiţăi de frică."[6] Politicianul naţionalist independent Gottfried Treviranus scria peste ani că toţi cei pe care îi cunoştea se aşteptau ca Hitler să „rămână fără vlagă în confruntarea cu Hindenburg, armata şi constituţia"[7]. Friedrich Stampfer, redactor-şef al publicaţiei social-democrate *Vorwärts* (*Înainte*), l-a întrebat pe un corespondent străin dacă chiar crede că „gorila asta urlătoare poate guverna", adăugând că guvernul lui Hitler nu va rezista mai mult de trei săptămâni[8]. Un tânăr tâmplar şi producător de mobilă pe nume Max Fürst – ale cărui simpatii politice erau de extremă stânga şi al cărui coleg de cameră, avocatul radical Hans Litten, câştigase notorietate interogându-l pe Hitler într-o sală de judecată berlineză cu doi ani înainte – era de părere că „nu ar putea fi mai rău decât administraţia Papen"[9].

Toată lumea cunoştea, desigur, retorica excesivă a lui Hitler. În discursuri şi în memoriile sale incoerente, *Mein Kampf*, el se dezlănţuise împotriva „evreilor" şi a „marxiştilor". Cei care construiseră noua democraţie a Germaniei după armistiţiul din 1918 erau doar „criminalii din noiembrie", al căror acord de pace era o trădare a naţiunii germane şi a armatei sale eroice. Hitler vorbise deschis despre necesitatea unui război pentru a cuceri Lebensraum sau „spaţiu vital" spre „est". Mai ales în ultimii ani, mişcarea sa îşi tratase oponenţii cu multă violenţă, iar Hitler ameninţase că lucrurile vor fi şi mai radicale dacă va ajunge la putere. „Vor cădea capete în nisip", spusese el la tribunal, unde depunea mărturie sub jurământ în 1930, la procesul pentru sediţiune a trei ofiţeri de armată care erau şi activişti nazişti[10].

Dar puterea i-a făcut întotdeauna pe liderii radicali să acţioneze rezonabil, nu-i aşa? Aceasta era o experienţă aproape universală în viaţa politică. În 1933, după 15 ani de responsabilitate politică, social-democraţii Germaniei erau doar o umbră palidă şi timidă a revoluţionarilor care fuseseră înainte de 1914. Şi erau mult mai puţin populari în rândul electoratului, după cum arată scăderea scorului la alegerile naţionale de la aproape 39% în 1919 la 20% în 1932. Apropiaţii preşedintelui Hindenburg estimau că aducerea naziştilor în guvern îi va face partidului lui Hitler exact ceea ce le făcuse Republica de la Weimar social-democraţilor. La începutul anului 1933, mulţi germani împărtăşeau această opinie. Un observator cu relaţii şi atent, surprins de moderaţia primului discurs al lui Hitler în funcţia de cancelar,

se întreba: „Cancelarul Hitler ar putea gândi altfel decât Hitler cel care a făcut totul pentru a câştiga voturi?"[11].

Cu toate acestea, chiar primele săptămâni ale mandatului lui Hitler au dat mai multe motive de îngrijorare decât dăduse vreodată guvernarea lui Papen. Era mai multă violenţă, nu în ultimul rând din partea diviziilor de asalt naziste pe care noul guvern le recrutase în masă în cadrul forţelor de poliţie. Unele ziare ale opoziţiei şi evenimente politice au fost interzise. Celorlalte grupuri politice le-a fost din ce în ce mai greu să-şi facă campanie. Însă incendierea Reichstagului a fost cea care a schimbat cu adevărat cursul evenimentelor.

Cabinetul lui Hitler s-a întâlnit la ora 11 în dimineaţa de după incendiu. Ministrul de Interne al Reichului, Frick, a prezentat un text intitulat „Decret al Preşedintelui Reichului von Hindenburg pentru Protecţia Poporului şi a Statului", numit după aceea „Decretul privind incendierea Reichstagului". Decretul exprima teoria lui Hitler că incendierea Reichstagului marca începutul unei revolte comuniste[12]. Statul avea nevoie de măsuri de urgenţă pentru a se apăra. Decretul suspenda libertăţile civile prevăzute în constituţia Germaniei, legalizând încarcerarea fără proces a tuturor celor pe care regimul îi considera o ameninţare politică şi abolind efectiv libertatea de expresie, de întrunire şi de asociere, secretul corespondenţei şi al comunicaţiilor prin telegraf şi protecţia împotriva percheziţiilor în lipsa mandatului. De asemenea, atribuia guvernului Reichului puterea de a înlocui orice administraţie federală dacă „nu sunt adoptate măsurile necesare pentru restabilirea securităţii şi ordinii publice". Cabinetul a aprobat decretul, iar în aceeaşi zi Hindenburg a semnat legea.

Acest decret era, cum spunea eminentul jurist Ernst Fraenkel, „carta constituţională" a Reichului lui Hitler. A fost temeiul juridic pentru toate arestările şi deportările, pentru lagărele de concentrare şi infama poliţie secretă, Gestapo. De asemenea, le-a permis naziştilor să abolească efectiv sistemul federal al Germaniei şi să-şi extindă controlul asupra tuturor landurilor. Pentru majoritatea germanilor care trăiau în 1933, incendierea Reichstagului şi decretul au marcat un moment de răscruce. Walther Kiaulehn, un experimentat reporter berlinez, şi-a încheiat o carte nostalgică despre oraşul său natal scrisă după război cu următoarele cuvinte: „Mai întâi a ars Reichstagul, apoi cărţile, iar curând şi sinagogile. Apoi au început să ardă Germania, Anglia, Franţa şi Rusia..."[13].

***

CUM S-A PUTUT întâmpla acest lucru?

Aceasta este una dintre marile întrebări din întreaga istorie a omenirii. Căci cunoaştem prea bine consecinţele ascensiunii lui Hitler în funcţia de cancelar:

cel mai devastator război pe care îl cunoscuse lumea până atunci, însoţit de o campanie de ucidere în masă atât de extinsă şi fără precedent, încât avocatul Raphael Lemkin a trebuit să inventeze un cuvânt nou pentru a o denumi: genocid.

Întrebarea „Cum s-a putut întâmpla acest lucru?" capătă o forţă specială, dureroasă având în vedere fundalul din care au crescut Hitler şi nazismul: Germania Republicii de la Weimar. Aici, cu siguranţă, a existat un fel de apogeu al civilizaţiei umane. Constituţia din 1919 a Republicii de la Weimar a creat o democraţie modernă avansată, cu un sistem electoral proporţional scrupulos de corect şi protecţia drepturilor şi libertăţilor persoanelor, incluzând în mod expres egalitatea dintre bărbaţi şi femei. Unii activişti sociali şi politici au luptat, cu rezultate demne de tot respectul, pentru mai mult. Germania avea cea mai importantă mişcare pentru drepturile homosexualilor din lume. Avea o mişcare feministă activă care, după ce tocmai câştigase dreptul la vot, începuse să militeze pentru dreptul la avort. Campaniile împotriva pedepsei cu moartea avuseseră atât de mult succes în Germania, încât, practic, nu mai existau execuţii. La începutul Republicii, muncitorii câştigaseră dreptul la ziua de muncă de opt ore cu plată integrală. Unii evrei din Polonia şi Rusia erau atraşi de toleranţa şi deschiderea Germaniei.

Germania era prima din lume nu doar în politică şi activismul social. Chiar şi înainte de 1914, Pablo Picasso îi spusese unui prieten că, dacă ar avea un fiu care ar vrea să picteze, l-ar trimite să studieze la München, şi nu la Paris. Pictorii expresionişti şi „neorealişti" din Germania (Ernst Ludwig Kirchner, Emil Nolde, George Grosz, Otto Dix) realizau unele dintre cele mai interesante şi mai tulburătoare opere de artă ale epocii. La şcoala Bauhaus s-au format arhitecţi şi designeri ale căror idei încă influenţează aceste domenii. Dacă te interesa muzica, nicio ţară nu putea rivaliza cu orchestrele, ansamblurile şi soliştii remarcabili ai Germaniei. Şi în acest domeniu germanii făureau viitorul, indiferent dacă era vorba despre lucrările clasice dificile ale lui Richard Strauss şi Paul Hindemith sau despre incitanţii hibrizi moderni ai lui Bertolt Brecht şi Kurt Weill. Filmele? Berlinul putea pretinde că este un al doilea Hollywood, iar cu regizori precum Fritz Lang, G.W. Pabst sau F.W. Murnau, unul care avea un nivel artistic mai înalt decât originalul american. Prezenţa unor scriitori ca Alfred Döblin, Franz Kafka (stabilit în Germania la sfârşitul vieţii) şi fraţii Thomas şi Heinrich Mann însemna că Germania se putea măsura cu orice altă ţară şi în domeniul literaturii.

Reputaţia Germaniei în domeniile ştiinţei şi educaţiei era de neegalat. În anii 1920, aproximativ o treime din revistele de fizică ale lumii erau scrise în limba germană şi, desigur, Albert Einstein era profesor la Universitatea din Berlin, în timp ce prietenul său, chimistul Fritz Haber, câştigător al Premiului Nobel, era director al Institutului de Chimie Fizică „Kaiser Wilhelm" din suburbia Dahlem.

Probabil că prin excelența în domeniul științei și valoarea universităților se explică faptul că Germania era lider mondial în industrii precum cea chimică și cea farmaceutică și un concurent puternic pentru mașinile americane măcar în ceea ce privește calitatea, dacă nu și cantitatea.

Dacă Germania se mândrea de mult că este „țara poeților și a gânditorilor", în anii 1920 părea să se întreacă până și pe sine. Și totuși, cumva, din această democrație luminată, creativă și ultramodernă a crescut cel mai abject regim din istoria omenirii. Reichul lui Hitler a distrus cu desăvârșire creativitatea Weimarului – și a distrus-o pentru totdeauna. Mulți germani încă jelesc ceea ce au pierdut. „Germanii șovăielnici nu mai sperie Europa, dar nici nu mai fascinează pe nimeni", se lamenta editorul Wolf Jobst Siedler în 2000[14]. Încă încercăm să înțelegem cum s-a putut întâmpla acest lucru. Ideea că barbaria a putut să apară din sânul unei civilizații înalte pare să zdruncine cele mai profunde convingeri și percepții ale noastre.

Germania lui Hitler este un exemplu unic între toate regimurile din istoria omenirii din cel puțin un punct de vedere : istoricii redutabili sunt în unanimitate de părere că a fost o catastrofă fără niciun element compensator. Niciun alt regim, nici măcar Uniunea Sovietică în timpul lui Stalin, nu poate aspira la un astfel de titlu dubios. Dar tot aici ia sfârșit și consensul. Germania lui Hitler este un fel de test Rorschach istoric : proiectăm asupra ei cele mai rele caracteristici politice pe care ni le putem închipui. Care sunt acestea depinde de la om la om. Nu toată lumea vede lucrurile la fel. Acest tip de proiecție afectează felul în care se explică cum a fost posibil regimul lui Hitler, iar asta înseamnă că istoricii au oferit mereu narațiuni contradictorii despre căderea Republicii de la Weimar.

În 1933, problema Germaniei era că nu era suficient de democratică sau că era prea democratică ? Nazismul a fost posibil fiindcă puterea elitelor nu era controlată sau fiindcă masele germane erau incapabile să funcționeze ca niște cetățeni responsabili ? Naziștii erau captivi ai trecutului sau periculos de moderni ? Nazismul a fost o problemă specific germană sau o manifestare a unei crize mai ample ? Este acesta un caz de istorie făurită de câțiva „oameni mari" ori au existat factori structurali mai profunzi care au acționat în aducerea lui Hitler la putere ? Au fost creștinii, mai ales Biserica Evanghelică din Germania, un grup de sprijin decisiv pentru naziști sau ascensiunea lui Hitler a avut loc în pofida valorilor germane luterane, calviniste și catolice tradiționale ? A fost oare inevitabilă ascensiunea lui Hitler – marele istoric britanic A.J.P. Taylor spunea cândva că a fost la fel de surprinzătoare ca un fluviu care se varsă în mare – sau era atât de improbabilă, încât avea șanse minime să se întâmple ?

Încă din 1933, istorici, filosofi, avocați, psihologi, politicieni, artiști, scriitori, muzicieni, comici care critică societatea și mulți alții încearcă să explice ascensiunea

lui Hitler. Răspunsurile lor s-au acumulat. Majoritatea sunt edificatoare. De ce am reveni la această problemă? Ce mai este de spus?

Există mai multe răspunsuri la această întrebare.

În primul rând, cunoaşterea istorică funcţionează ca un proces de sedimentare lentă. Se adaugă mereu un nou strat. Acest lucru este valabil mai ales pentru istoria Germaniei din secolul XX. Atâtea surse esenţiale au fost ţinute atâta vreme în arhive inaccesibile, mai ales în fosta Germanie de Est şi Uniunea Sovietică, încât sfârşitul Războiului Rece a adus cu sine progrese majore în ceea ce ştim despre perioada nazistă. Istoricii încă descoperă, cercetează şi sintetizează aceste materiale disponibile de puţin timp.

Unul dintre rezultatele acestui proces este că mare parte din ceea ce credeam că ştim despre Germania nazistă pare acum să fie doar un efect al propagandei naziste sau al anilor de după al Doilea Război Mondial. La sfârşitul anilor 1940 şi începutul anilor 1950, mii de actori importanţi în Reichul lui Hitler au fost nevoiţi să repovestească şi să-şi reinventeze poveştile pentru a scăpa cu viaţă din procesele privind crimele de război şi din acţiunile de „denazificare". Mulţi cercetători remarcabili au susţinut ideea că Hitler a fost cumva o „non-persoană", un „om fără însuşiri", care nu se însufleţea decât dacă se adresa maselor[15]. Aceasta este doar o reflectare inconştientă a ideii propagandei naziste că Hitler şi-a sacrificat cu totul viaţa personală pentru a se dedica poporului său.

Şi schimbările de generaţii reprezintă o parte a poveştii. În fiecare epocă vedem trecutul altfel, în funcţie de modul în care ne vedem pe noi înşine şi experienţele noastre. O epocă va observa lucruri despre trecut pe care alta nu le vede. Acesta este unul dintre motivele pentru care istoria este şi trebuie să fie rescrisă constant.

În anii 1990, de exemplu, ne-am bucurat din plin de sfârşitul Războiului Rece şi de triumful aparent fără tăgadă al democraţiei şi al capitalismului liberal. Astăzi s-au schimbat multe în lumea noastră. Astăzi suntem mai îngrijoraţi de „globalizare" şi de faptul că aceasta a stimulat populismul de dreapta. Trandafirul revoluţionar din 1989-1999 s-a ofilit, iar instabilităţile ordinii de după Războiul Rece sunt mult mai evidente. Suntem copleşiţi de o criză internaţională a refugiaţilor şi profund conştienţi de nenumăratele probleme politice pe care le poate provoca ea. Vedem un nou tip de terorism intrând în centrul atenţiei în multe ţări din întreaga lume. Toate acestea înseamnă că, în multe privinţe, timpurile pe care le trăim seamănă mai degrabă cu anii 1930 decât cu anii 1990.

A sosit deci vremea să spunem altfel povestea decăderii Republicii de la Weimar şi a ascensiunii lui Hitler. Această carte va plasa problemele Germaniei în contextul internaţional şi va examina influenţele lor internaţionale. Naziştii, ca şi alte mişcări autoritare, dar populiste din vremea lor, au fost o reacţie la triumful copleşitor al capitalismului liberal global de la sfârşitul Marelui Război[16]. Ordinea anglo-americană

postbelică crease o legătură între doctrinele austerităţii financiare (simbolizate de plata datoriilor şi a despăgubirilor şi revenirea la etalonul aur) şi stabilitatea democraţiei înseşi. Logica politică i-a împins pe adversarii austerităţii să devină şi oponenţi ai democraţiei liberale. Naziştii au reacţionat şi la alte perturbări ale lumii în care trăiau, majoritatea asociate războiului. Cum trebuiau frontierele naţionale să reflecte identitatea etnică? Cum trebuiau ţările să gestioneze drepturile minorităţilor? Ce trebuia făcut cu refugiaţii şi alţi migranţi?

Dacă erau în mod fundamental o reacţie de protest împotriva globalizării şi a consecinţelor acesteia, naziştii au fost influenţaţi la rândul lor de tendinţele europene şi globale generale. Ei s-au bazat în mod conştient pe influenţe din Rusia, Italia şi Turcia, din Imperiul Britanic şi din Statele Unite. Până şi violenţa şi teroarea diviziilor lor de asalt erau corelate cu influenţe mai ample.

Naziştii ar fi fost de neconceput fără Primul Război Mondial. În parte, pentru că foarte mulţi lideri şi activişti nazişti luptaseră în tranşee, se obişnuiseră cu violenţa şi nu puteau să se mai întoarcă la viaţa civilă. Dar nu experienţa concretă a luptei a influenţat cel mai puternic politica Republicii de la Weimar. Ce a contat cu adevărat a fost modul în care germanii au ajuns să-şi amintească începutul şi sfârşitul războiului. Începutul şi sfârşitul, august 1914 *versus* noiembrie 1918, vară luminoasă *versus* toamnă cenuşie, extazul unităţii *versus* amărăciunea discordiei, visuri de victorie *versus* realitatea unei înfrângeri catastrofale – toate aceste idei s-au regăsit în aproape tot ce s-a întâmplat în Republica de la Weimar şi au modelat fundamental felul în care se gândeau germanii la viaţa lor politică. Nu exagerăm dacă spunem că răspunsul la toate întrebările despre Republica de la Weimar se află undeva în Primul Război Mondial.

Situaţia globală şi moştenirea războiului ne ajută să explicăm de ce au putut naziştii să găsească atât de mulţi adepţi în rândul populaţiei din Germania. Dar nici chiar o susţinere largă – aproximativ o treime din electorat înainte de 1933 – nu ar fi putut, ea singură, să-l aducă pe Hitler la putere. Pentru asta, Hitler trebuia să-i câştige de partea lui pe conservatori: înainte de toate pe preşedintele Paul von Hindenburg şi pe consilierii săi, precum şi armata, care deţinea cheile puterii. Aceşti conservatori l-ar fi putut opri pe Hitler. Însă au ales să se folosească de el, deşi alianţa lor cu naziştii a fost întotdeauna una incomodă.

Acesta este punctul în care personalităţile individuale din poveste devin importante. După 1930, politica germană s-a confruntat cu tot mai multe blocaje. Era imposibil de alcătuit o majoritate stabilă în Reichstag pentru a adopta o legislaţie şi a sprijini o administraţie. Pe la jumătatea anului 1932, naziştii şi comuniştii, partidele cele mai hotărâte să distrugă sistemul democratic, deţineau împreună o majoritate a locurilor din Reichstag. Dar reprezentau extremele spectrului politic şi nu puteau să colaboreze. Preşedintele von Hindenburg şi cancelarii numiţi de

el nu mai ţineau cont de Reichstag. Se bazau pe prevederile constituţiei de la Weimar privind puterile în situaţii de urgenţă pentru a guverna prin decrete. Aceasta însemna că un grup restrâns de lideri avea o putere excepţională, iar obiectivele şi capriciile lor individuale au căpătat mult mai multă greutate.

Preşedintele von Hindenburg, născut în 1847, aparţinea altei epoci : aristocrat prusac, cel mai venerat militar al Germaniei, luteran cucernic cu o neîncredere profundă faţă de catolici şi aversiune faţă de social-democraţi. Constituţia îi conferea puterea de a angaja şi a concedia cancelari, iar din momentul alegerii sale ca preşedinte în 1925, a căutat modalităţi de a reorienta politic Republica spre dreapta păstrându-şi totodată reputaţia de erou şi unificator al Germaniei.

Printre cei mai apropiaţi şi mai influenţi consilieri ai lui Hindenburg se număra un alt militar, generalul Kurt von Schleicher. Acesta era şeful „Serviciului Ministerial" al armatei, ceea ce în practică însemna că era principalul lobbyist politic al armatei. Nimeni nu putea şti foarte sigur la ce să se aştepte de la Schleicher. Era sarcastic, duplicitar, uneltitor, punând mereu la cale ceva, deşi acel „ceva" era adesea misterios. În realitate, Schleicher, la fel ca Hindenburg, voia să transforme democraţia Republicii de la Weimar într-un regim mai autoritar şi militar. În anii critici dintre 1929 şi 1932, în primul rând Schleicher a fost cel care a făcut şi a desfăcut cancelari şi administraţii şi care a avut o contribuiţie crucială la spirala descendentă în care a intrat Republica.

În total contrast cu Schleicher era cel care a deţinut cel mai lung mandat neîntrerupt de cancelar al Republicii de la Weimar : reprezentantul uniunii catolice, economistul Heinrich Brüning. În timp ce Schleicher era spiritual, neserios şi impenetrabil, Brüning era serios şi solemn, un raţionalist rezervat care se străduia să înţeleagă iraţionalitatea lumii cu care era nevoit să se confrunte. Soarta lui Brüning a fost să fie cancelar în anii cei mai nefaşti ai Marii Crize, din 1930 până în 1932. Dar obiectivul lui nu era să găsească o ieşire din criză. El voia să readucă Germania la deplina suveranitate. Aceasta însemna să scape de povara plăţii despăgubirilor de război impuse de Tratatul de la Versailles din 1919. Pentru a atinge acest scop, Brüning era dispus să agraveze criza economică a Germaniei.

Succesorul lui Brüning în funcţia de cancelar a fost Franz von Papen, şi el fost ofiţer şi aristocrat, ale cărui roluri în viaţa publică se rezumau la statutul de proprietar de ziar şi de deputat fără sarcini guvernamentale în parlamentul landului prusac. Papen fusese în cavalerie şi probabil cel mai bine se pricepea să călărească. Din acest motiv mulţi îi spuneau „gentlemanul jocheu". Papen se îmbrăca elegant, era un cozeur fermecător şi vorbea fluent franceza, dorind o îmbunătăţire a relaţiilor franco-germane. Nici cei mai apropiaţi susţinători ai lui nu ar fi pretins vreodată că ar putea fi la fel de serios ca Brüning. Cu toate acestea, după câteva luni în funcţie, au început să-i placă privilegiile puterii. În cele din urmă, furia

lui când a pierdut puterea şi orgoliul său rănit au contribuit la ultimul act al prăbuşirii democraţiei în Republica de la Weimar.

Şi, desigur, mai era Adolf Hitler. El poate candida serios la titlul de cel mai important personaj din istoria secolului XX. Cu toate acestea, este adesea înţeles greşit. În 1919, când a intrat în politică, Hitler nu avea deloc experienţă şi, aparent, nici talente deosebite. În următorii 14 ani el a fost în mod constant luat în râs şi subestimat. Arăta ca un ospătar de la birtul gării, spuneau unii, sau ca un frizer. Unii factori structurali din economie şi din afacerile internaţionale au contribuit mult la apariţia nazismului, dar cum s-a întâmplat ca, dintre toţi oamenii, tocmai *el* să ajungă la o asemenea putere nemaipomenită?

Cu siguranţă, Hitler şi-a pus la bătaie nişte talente ieşite din comun. Avea o capacitate rară de a captiva mulţimile cu vocea sa. Mult mai puţin evidente pentru contemporani au fost strania sa intuiţie, capacitatea lui de a sesiza ce simt şi ce vor să audă oamenii şi de a anticipa ce vor face în continuare. Era un bun actor şi îşi putea schimba comportamentul în funcţie de moment şi de public. La fel ca mai mulţi dintre apropiaţii lui, era un strateg politic inteligent care înţelegea cum puteau naziştii să ajungă la putere – şi, la fel de important, cum *nu puteau* – şi să-şi facă planuri în funcţie de asta.

Dar nici chiar aceste talente nu pot explica pe deplin succesul lui Hitler. Factorul fundamental în înţelegerea motivului pentru care atât de mulţi germani l-au sprijinit este respingerea de către nazişti a ideii de lume raţională, bazată pe fapte. Însuşi Hitler, cum spunea biograful său Joachim Fest, „se gândea mereu la ce nici nu ţi-ar trece prin cap", iar „în declaraţiile sale apărea invariabil un element de refuz înverşunat de a accepta realitatea". Realităţile cu care se confruntau germanii după 1918 erau cu adevărat inacceptabile: un război pierdut care însemnase pierderea a aproape două milioane de fii ai naţiunii, o revoluţie extrem de nepopulară, un acord de pace aparent nedrept şi haos economic însoţit de importante schimbări sociale şi tehnologice. Milioane de germani căutau scăpare în teorii ale conspiraţiei: că „un cuţit înfipt în spate" (*Dolchstoss*, literal „lovitură de pumnal"), şi nu o înfrângere militară propriu-zisă pusese capăt războiului; sau că erau asaltaţi de grupuri de complotişti comunişti, capitalişti, evrei şi francmasoni. Hitler putea să dea glas acestei fugi de realitate ca niciun alt politician german din vremea sa.

Ostilitatea faţă de realitate s-a tradus în dispreţ faţă de politică sau, mai degrabă, dorinţa de a avea o politică care, cumva, să nu fie politică: un lucru imposibil. Văzut de aproape, felul în care funcţionează democraţia – înţelegerile, favorurile, compromisurile necesare – e rareori înălţător. Republica de la Weimar cu siguranţă nu a făcut excepţie. Un număr mare de partide politice, fiecare reprezentând interese sociale bine definite, concurau pentru putere şi câştigurile pe care le aducea aceasta, făcând compromisuri şi învoieli când se putea. De multe ori nu s-a putut,

astfel că administraţiile s-au succedat rapid : 21 în 14 ani. Pentru ca o democraţie să funcţioneze, toate părţile trebuie să admită că au cel puţin un temei comun şi că unele compromisuri sunt posibile şi necesare. Cu toate acestea, prin anii 1930, nu prea mai rămăsese mare lucru din acest spirit deoarece societatea germană devenea tot mai profund divizată. Adesea părea că adepţii Republicii nu fac decât să apere un sistem corupt[17]. Opozanţii democraţiei, predicând o „antipolitică" a unităţii şi renaşterii, puteau părea nişte modele de înaltă moralitate. Hitler a fost încântat când teoreticianul rasist Houston Stewart Chamberlain l-a numit „opusul unui politician"[18]. Numele de cod al naziştilor pentru Republica de la Weimar era *sistemul*. De la acest dispreţ faţă de „sistem" a mai fost doar un pas până la convingerea că un lider providenţial ar putea smulge naţiunea din impasul acesta lipsit de suflet. Aceasta a fost puterea de atracţie a lui Hitler de la început până la sfârşit. Nu pentru toată lumea, desigur – diviziunea din societatea germană nu a dispărut niciodată. Dar mesajul lui Hitler a convins un număr suficient de mare de germani, atâţia câţi avea nevoie.

Nu a existat niciun lucru făcut de nazişti în anii de după 1933 care să nu fi fost prefigurat de ascensiunea lor la putere. Observatorii atenţi au putut să înţeleagă ce urmează : „Dictatură, desfiinţarea parlamentului, încălcarea tuturor libertăţilor intelectuale, inflaţie, teroare, război civil", scria romancierul Friedrich Franz von Unruh în 1931, într-o apreciată serie de articole publicate în *Frankfurter Zeitung*[19]. Hitler „porneşte de la recunoaşterea faptului că trebuie să fie un nou război", adăuga, cu spirit de observaţie, politicianul liberal Theodor Heuss, căruia nu i-a scăpat nici înclinaţia naziştilor către iraţionalitate[20]. Unruh a greşit în legătură cu un singur lucru : că preluarea puterii de către Hitler se va lovi de milioane de oponenţi hotărâţi. Pentru aşa ceva, în mod tragic, deficitul de realitate al Republicii de la Weimar devenise prea mare.

1

August şi noiembrie

Prinţul Max von Baden îşi petrece cea mai mare parte a zilei aşteptând nerăbdător veşti de la kaizerul Wilhelm al II-lea.

Prinţul Max este un bărbat zvelt şi din toate fotografiile pare că priveşte cu aerul ameninţător al celui care a văzut multe la viaţa lui, pe care l-au impresionat puţine lucruri şi care nu prea îşi face iluzii despre semenii săi. Are neobişnuita reputaţie de prinţ german liberal. Acesta a fost motivul pentru care a fost numit cancelar al Reichului în octombrie, la vârsta de 51 de ani. Ulterior, îşi va consemna experienţele pe un ton sec, trădând iritarea faţă de aproape toţi cei cu care a fost nevoit să aibă de-a face : kaizerul, generalii, socialiştii moderaţi şi cei radicali.

Problema prinţului Max este că împăratul ereditar al Germaniei, kaizerul – a cărui familie domneşte de la Berlin din secolul al XV-lea –, nu se poate hotărî să abdice. Germania este tot mai mult cuprinsă de revoluţie şi fiecare minut contează. Apelurilor telefonice repetate ale lui Max către cartierul general al armatei de la Spa, în Belgia, unde a plecat kaizerul, li se răspunde doar cu amânări. Prinţul vrea să salveze ce mai poate din vechea ordine. Ştie că revoluţia e pe cale să învingă. Nu poate fi „înfrântă", dar „ar putea fi domolită". Singura soluţie este să ţină sub control revoluţia numindu-l în funcţia de cancelar pe Friedrich Ebert, liderul social-democraţilor moderaţi, prin ordin regal.

Într-un fel sau altul, Ebert tot va fi în curând cancelar, se gândeşte Max, dacă nu prin numire regală, atunci prin revoluţie pe străzi. „Dacă Ebert îmi este prezentat ca Tribun al Poporului de către gloată, vom avea Republică", îşi spune el[1]*. Se poate şi mai rău. Dacă gloata îl pune cancelar în locul lui Ebert pe socialistul independent mai radical Karl Liebknecht, „vom avea şi bolşevism". Dar, dacă, în ultimul său act, kaizerul Wilhelm îl numeşte pe Ebert, „atunci ar mai rămâne o rază de speranţă pentru monarhie. Poate că apoi am reuşi să redirecţionăm energia revoluţionară către canalele legale ale unei campanii electorale".*

Prinţul Max nu ştie despre drama ce se joacă la cartierul general al kaizerului[2]*. La Spa, feldmareşalul Paul von Hindenburg, comandantul suprem al armatei*

germane, înţelege limpede două lucruri : kaizerul trebuie să abdice, iar Hindenburg însuşi nu trebuie să fie învinovăţit că l-a împins să facă asta. Kaizerul cochetează cu ideea de a-şi conduce armata înapoi în Germania pentru a-i zdrobi pe revoluţionari. Hindenburg înţelege că acest lucru va duce la un război civil dezastruos. Nu vrea să fie responsabil pentru aşa ceva. Dar Hindenburg este şi monarhist şi ştie că alţi monarhişti l-ar putea acuza că nu şi-a sprijinit suveranul. Hindenburg este eroul de la Tannenberg, una dintre puţinele mari victorii ale Germaniei în acest război pierdut. El nu poate îngădui ca reputaţia să-i fie pătată acum.

Rezolvă problema pasându-i sarcina adjunctului său, intendentul general Wilhelm Groener. Acesta îi spune limpede kaizerului că armata se va întoarce paşnic în Germania condusă de comandanţii săi, „dar nu sub comanda Majestăţii Voastre, deoarece armata nu o mai susţine pe Majestatea Voastră". Hindenburg începe discret să facă pregătiri pentru fuga kaizerului în Olanda neutră, unde va fi în siguranţă.

Aceste evenimente stabilesc un tipar. După mai mult de un deceniu, Hindenburg se va confrunta din nou cu problema unui potenţial război civil. Va încerca din nou să găsească o modalitate de a nu amesteca armata în conflictele interne păstrându-şi în acelaşi timp reputaţia intactă. Le va pasa din nou sarcini neplăcute subordonaţilor săi.

În lipsa unei decizii de la Spa, prinţul Max îşi pierde răbdarea şi decide să rezolve el problema. Va anunţa el însuşi abdicarea lui Wilhelm. Prinţul Max îl cheamă pe Ebert şi îl întreabă dacă este pregătit să guverneze în conformitate cu „constituţia monarhică". Ebert este un social-democrat neobişnuit de conservator şi ar prefera să păstreze monarhia, dar lucrurile au mers prea departe. „Ieri aş fi putut spune un da necondiţionat", îi spune el prinţului Max. „Astăzi trebuie să mă consult mai întâi cu prietenii mei." Prinţul Max îl roagă să ia în considerare o regenţă, pe cineva care să-i ţină locul unui viitor monarh. Ebert răspunde că este „prea târziu". În spatele lui Ebert, după cum consemnează sec Max, ceilalţi social-democraţi din încăpere repetă la unison : „Prea târziu, prea târziu ! ".

În acest timp, Philipp Scheidemann, colegul lui Ebert, se află pe un balcon al Reichstagului, strigând : „Trăiască Republica ! ". Gestul lui este luat drept o declaraţie că Germania a devenit de fapt republică democratică, deşi Scheidemann va afirma mai târziu că intenţia lui era doar să facă o „mărturisire de credinţă".

La palatul regal, la mai puţin de un kilometru est de Reichstag, radicalul Karl Liebknecht declară Germania „republică socialistă". Între timp, kaizerul a abdicat în sfârşit de la tronul Germaniei.

La sfârşitul după-amiezii, prinţul Max are o întâlnire finală cu Ebert. Acesta îi cere acum prinţului să rămână ca „administrator", practic un fel de regent. Prinţul Max răspunde băţos : „Ştiu că sunteţi pe punctul de a cădea la învoială cu independenţii [social-democraţii independenţi mai radicali] şi eu nu pot să

lucrez cu independenţii". Dând să plece, se întoarce şi mai spune : „Herr Ebert, îţi încredinţez Imperiul German ! ".

Ebert răspunde grav : „Eu am pierdut doi fii pentru acest imperiu"[3].

Este 9 noiembrie 1918.

Două zile mai târziu, intră în vigoare un armistiţiu negociat de politicieni germani şi ofiţeri ai Antantei. Primul Război Mondial s-a încheiat. Pentru majoritatea germanilor, înfrângerea este bruscă şi şocantă. Printre aceştia se numără şi un soldat rănit într-un atac cu gaze toxice, aflat în convalescenţă într-un spital din Pasewalk, o mică localitate pomeraniană situată la aproximativ 120 de kilometri nord-est de Berlin.

„Deci totul fusese în zadar", scrie el. „Zadarnice toate sacrificiile şi privaţiunile... zadarnică moartea a două milioane de oameni care au pierit..."[4] *Oare soldaţii Germaniei luptaseră doar pentru a „permite unei mulţimi de criminali nenorociţi să pună mâna pe patria mamă ? ". Nu a mai plâns din ziua când şi-a înmormântat mama, dar acum tânărul se întoarce clătinându-se în salonul său şi îşi îngroapă „fruntea înfierbântată în pături şi în pernă".*

Numele lui este Adolf Hitler, fruntaş.

DACĂ VĂ VEŢI UITA CU ATENŢIE, veţi descoperi că aproape tot ce ţine de Republica de la Weimar are legătură cu Primul Război Mondial.

Nu se mai pomenise un război ca acesta, cu un număr atât de mare de victime într-un răstimp relativ scurt. Germania a pierdut 1,7 milioane de soldaţi, ucişi în doar patru ani şi ceva, mai mult decât oricare altă ţară cu excepţia Rusiei. Civilii, inclusiv femeile, fuseseră mobilizaţi ca niciodată până atunci pentru a lucra în industrie şi pentru alte activităţi legate de război. Constrângerile inerente stării de război au obligat statul să solicite din ce în ce mai multă muncă şi sacrificiu din partea populaţiei. Acest lucru a făcut ca menţinerea sprijinului public să devină crucială. Noile mass-media ofereau statului nenumărate oportunităţi de a „vinde" războiul, de obicei prin versiuni cu caracter emoţional şi în mare măsură neadevărate ale semnificaţiei conflictului sau ale naturii inamicului. Propaganda de război i-a influenţat profund pe germani, ca şi pe cei din alte ţări.

Războiul s-a târât din vara anului 1914 până la sfârşitul toamnei anului 1918, dar adevăratul moment hotărâtor a fost undeva la jumătatea acestui interval, spre sfârşitul anului 1916. Şocate de costurile neaşteptate ale războiului şi de tulburările sociale din ce în ce mai accentuate pe plan intern, guvernele din toate ţările beligerante s-au confruntat cu aceeaşi decizie : puteau să forţeze ofensiva pentru o victorie totală sau să accepte că sunt în impas şi să negocieze pacea. Ca să câştige, era necesar să se îndatoreze şi mai mult, să accepte şi mai multe victime şi să-şi întețească eforturile pentru a-şi asigura munca şi sacrificiile a ceea ce numeau

acum „frontul intern". În toate cazurile importante, guvernele au decis să facă eforturi pentru a obţine victoria. Pretutindeni au ajuns la putere lideri mai hotărâţi. În decembrie 1916, energicul David Lloyd George l-a înlocuit pe H.H. Asquith în funcţia de prim-ministru al Marii Britanii. În noiembrie 1917, aprigul Georges Clemenceau („Tigrul") a ajuns la putere ca prim-ministru al Franţei cu promisiunea simplă şi sumbră „Eu mă războiesc". În Germania, procesul a fost mai subtil. În a doua jumătate a anului 1916, cei doi comandanţi supremi ai armatei, feldmareşalul Paul von Hindenburg şi generalul Erich Ludendorff, şi-au impus treptat autoritatea în ceea ce priveşte desfăşurarea războiului, dar şi gestionarea frontului intern. Ei au marginalizat guvernul civil al kaizerului Wilhelm şi l-au înlocuit cu propria „dictatură tăcută". Aici exista un paradox, care indica viitorul Germaniei[5]. Hindenburg şi Ludendorff fuseseră numiţi la comanda supremă în vara anului 1916, împotriva voinţei kaizerului şi la presiunile populaţiei. Prin urmare, dictatura lor era un fel de populism.

Un leadership mai neînduplecat nu putea schimba aspectele de bază ale războiului total modern. Războiul total necesita puterea de muncă sau de luptă a fiecărui cetăţean. La rândul său, acesta le oferea cetăţenilor o putere de negociere fără precedent cu statul, care era obligat să facă promisiuni tot mai extravagante privitoare la lumea minunată ce avea să vină odată cu victoria. Când Marea Britanie a intrat în război, de exemplu, guvernul ei vorbea doar despre inviolabilitatea drepturilor conferite prin tratate şi despre apărarea „micii şi vitezei Belgii" împotriva atacului germanilor. Dar este greu să pretinzi de la sute de mii de tineri să moară, iar de la cei dragi să-i jelească doar pentru caracterul sacru al unor tratate. Aşadar, până în 1918, Lloyd George i se alăturase preşedintelui american Woodrow Wilson, solicitând înfiinţarea unei „Ligi a Naţiunilor" şi numind această luptă „Războiul care va pune capăt războiului" (sintagmă inventată de H.G. Wells, scriitor de science-fiction şi critic social britanic). Lloyd George a promis reforme sociale de mare amploare şi, cum spunea unul dintre miniştrii săi, să facă Germania să plătească storcând-o „ca pe-o lămâie, până dai de sâmburi". Războiul total a încurajat un nou tip de naţionalism, mai populist, mai egalitar şi mai puţin deferent faţă de elite şi de simbolismul tradiţional.

În Germania, guvernul s-a simţit obligat să promită reforme democratice, în special că va modifica regulile de votare la alegerile din landul prusac, care erau foarte favorabile celor bogaţi. Gustav Stresemann, un deputat din Reichstag care avea să fie ministru de Externe şi unul dintre cei mai importanţi oameni de stat ai Republicii de la Weimar, le-a spus colegilor parlamentari în 1917 că războiul a schimbat relaţia dintre popor şi stat[6]. Statul postbelic, a spus el, va trebui să devină mai democratic. Până şi „Legea privind serviciile auxiliare patriotice", pe care Hindenburg şi Ludendorff au introdus-o în 1916, putea părea un progres

democratic, deşi recruta muncitori pentru industriile de război[7]. Partidele democratice din Reichstag cooperaseră la elaborarea legii. Aceasta includea prevederi ca muncitorii să fie reprezentaţi în luarea deciziilor.

Alte evoluţii din timpul războiului indicau un viitor mai sumbru. Guvernul german a promis poporului său că victoria va aduce un alt fel de măreţie imperială. Germania avea să devină puterea dominantă în Europa, anexând teritorii din Belgia şi Franţa şi încă mai multe din zonele vestice ale Imperiului Rus. Această viziune s-a materializat pentru scurt timp când Rusia a ieşit din război în 1918 şi germanii au controlat, direct sau indirect, teritoriile actuale ale Poloniei, statelor baltice, Belarusului şi Ucrainei. Un nou partid politic care s-a format în 1917, Partidul Patriei, a cerut continuarea războiului până când Germania va fi obţinut o victorie completă, zdrobindu-i pe adepţii unei politici moderate în ţară şi devenind puterea dominantă în Europa şi „până la Porţile Indiei". Printre membrii Partidului Patriei se număra şi Alfred Hugenberg, un director executiv din industria oţelului şi magnat media care, în Republica de la Weimar, avea să conducă principalul partid de dreapta, Partidul Naţional Popular German. Un altul era un fabricant de unelte şi lăcătuş din München pe nume Anton Drexler. În 1919, pentru a menţine vie viziunea Partidului Patriei, Drexler avea să fondeze Partidul Muncitorilor Germani. Peste încă un an, după recrutarea tânărului veteran de război Adolf Hitler în rândurile sale, Partidul Muncitorilor Germani avea să-şi schimbe numele în Partidul Naţional-Socialist al Muncitorilor Germani – naziştii.

La fel cum războiul i-a împins pe unii germani spre extrema dreaptă, pe alţii i-a împins spre extrema stângă. Una dintre victimele deziluziei din timpul războiului a fost Partidul Social-Democrat. Social-democraţii fuseseră cel mai mare partid din Germania înainte de război şi cel mai mare partid socialist din lume, cu un milion de membri. În 1912 câştigaseră cele mai multe locuri la alegerile pentru Reichstag. Deşi ideologia lor socialistă ar fi trebuit să-i angajeze în lupta pentru pace, ei susţinuseră cu loialitate efortul de război al Germaniei, iar deputaţii lor din Reichstag votaseră pentru toate cheltuielile de război care fuseseră necesare. În parte ca o consecinţă, numărul membrilor lor a scăzut dramatic, la un sfert de milion până în 1917[8]. În acest an, din Partidul Social-Democrat s-a desprins o facţiune care se opunea unor cheltuieli militare suplimentare. Noua facţiune a devenit cunoscută sub numele Partidul Social-Democrat Independent. Pe la sfârşitul anului 1917, acesta număra 120.000 de membri – aproape jumătate din numărul social-democraţilor. Independenţii au fost rădăcina din care, după 1918, avea să crească Partidul Comunist din Germania. Mişcarea muncitorilor germani era acum definitiv divizată.

Cu toate acestea, centrul politic se menţinea. În iulie 1917, cele mai democratice trei partide din Reichstag (social-democraţii, liberalii de stânga şi Partidul de

Centru catolic), care controlau împreună aproape două treimi din locuri, au adoptat o rezoluţie în favoarea unor negocieri în cadrul procesului de pace fără anexări sau plata unor reparaţii obligatorii. Rezoluţia nu îi putea constrânge pe Hindenburg şi Ludendorff, dar îi putea speria. La urma urmelor, se presupunea că majoritatea din Reichstag exprima părerile majorităţii germanilor. Imediat după această rezoluţie generalii au pregătit formarea Partidului Patriei. Tot ei au determinat şi demiterea neputinciosului şef al guvernului, cancelarul Theobald von Bethmann-Hollweg, pe care îl considerau prea slab pentru a-i controla pe democraţii nedisciplinaţi din Reichstag.

Adevărata importanţă a Rezoluţiei privind pacea stătea în aceea că definea clar un bloc democratic în politica germană. Cele trei partide care au susţinut-o aveau să devină pilonii democraţiei în Republica de la Weimar după 1918 – de fapt, au ajuns să fie numite „coaliţia de la Weimar". Din 1917 până în 1933, politica germană urma să fie dominată de lupta dintre acest bloc democratic şi blocul naţionalist, conservatorii şi liberalii de dreapta care au optat pentru o continuare mai agresivă a războiului.

Pe la sfârşitul verii anului 1918, armata germană era epuizată. Pe frontul de vest se întrezărea înfrângerea. Hindenburg şi Ludendorff înţelegeau perfect acest lucru – Ludendorff a numit un atac al Antantei de la Amiens, din 8 august, „ziua neagră a armatei germane" – şi la sfârşitul lunii septembrie i-au spus kaizerului că a venit momentul să încerce încheierea unui armistiţiu cu puterile occidentale. Precauţi ca întotdeauna, generalii au refuzat să negocieze ei înşişi armistiţiul, pasându-le sarcina liderilor democraţi din Reichstag. Dezastruos a fost că Woodrow Wilson a intrat în joc, refuzând să negocieze cu „militariştii" germani. De obicei un armistiţiu este negociat de comandanţii militari ai celor două tabere. În acest caz, politicienii democraţi au acţionat în numele Germaniei. Mai târziu, ei aveau să poarte vina[9].

În toamna anului 1918, toate forţele armate germane se aflau pe teritorii străine, ocupând în continuare cea mai mare parte a Belgiei şi o bună bucată din nordul Franţei şi controlând de asemenea porţiuni vaste din estul Europei. Niciun metru pătrat din teritoriul Germaniei nu era ocupat de trupe inamice. Spre deosebire de al Doilea Război Mondial, tehnologia bombelor şi a aparatelor de zbor nu se dezvoltase într-atât încât forţele aeriene ale Antantei să poată provoca daune majore oraşelor germane. Pe timp de război presa germană fusese puternic cenzurată şi nu anunţase decât victorii şi promisiuni că vor urma şi altele. Doar un civil excepţional de vizionar sau de bine informat ar fi putut înţelege că Germania era în pragul înfrângerii. Cu toate acestea, dintr-odată, conducătorii ei ceruseră un armistiţiu. Nu este de mirare că pentru majoritatea germanilor a fost greu să înţeleagă înfrângerea.

Cu toate acestea, până să intre în vigoare vreun armistiţiu, Germania a fost zguduită de revoluţie. Aceasta a început cu o revoltă a marinarilor, condusă de unii cărora li se părea că misiunea sinucigaşă împotriva britanicilor pe care le-o ordonau comandanţii lor nu avea niciun rost. Într-o ţară sătulă de război, istovită şi înfometată, revoluţia s-a răspândit din oraş în oraş şi chiar în unităţi ale armatei staţionate în Franţa. În răstimp de câteva zile la începutul lunii noiembrie, toate casele regale vechi care conduceau încă landurile Germaniei, cum ar fi Wittelsbach în Bavaria şi Wettin în Saxonia, şi însuşi kaizerul Wilhelm la Berlin au fost forţaţi să abdice. Pe 9 noiembrie, social-democraţii şi social-democraţii independenţi au preluat puterea în capitală. Aceste două partide se despărţiseră doar cu un an înainte. Acum revoluţia le-a readus temporar împreună.

Noul conducător al ţării, Friedrich Ebert, s-a trezit în fruntea unui organism numit „Consiliul Deputaţilor Poporului", format din trei social-democraţi şi trei independenţi. Pe moment, asta avea Germania ca putere executivă. Problemele cu care se confrunta Ebert erau copleşitoare : un război pierdut, o armată de milioane de soldaţi ce trebuiau aduşi acasă şi demobilizaţi, o populaţie care suferea de foame în urma blocadei navale britanice şi incertitudinea cu privire la condiţiile de pace pe care urma să le impună Antanta victorioasă.

Ebert şi social-democraţii ştiau clar ce vor să facă. Ei voiau ca Germania să devină o democraţie parlamentară după modelul occidental. Departe spre răsărit, revoluţia din Rusia era o ilustrare teribilă a ceea ce se putea întâmpla dacă lucrurile nu mergeau bine : război civil, foamete, terorism de stat. Ebert detesta revoluţia socială (adică o revoluţie ca aceea din Rusia, care răsturna nu doar conducerea politică, ci şi regimul proprietăţii şi relaţiile de clasă) „ca pe păcat", după cum afirmase. El şi partidul său voiau să organizeze rapid alegeri pentru o adunare naţională care să elaboreze o nouă constituţie.

Cu toate acestea, nu toată lumea considera Revoluţia Rusă un exemplu de temut. Pentru unii era o sursă de inspiraţie. Iar la sfârşitul anului 1918, în Germania însă se desfăşurau mai multe feluri de revoluţii. Fusese alcătuit un „Consiliu al Muncitorilor şi Soldaţilor din Berlinul Mare" după modelul sovietelor din Rusia. Comitetul său executiv revendica puterea deţinută de Consiliul Deputaţilor Poporului, iar membrii săi căutau o transformare radicală a Germaniei după modelul bolşevic rus. Unii dintre independenţii mai radicali voiau acelaşi lucru, la fel ca şi alte grupuri de stânga, precum Liga Spartacus, condusă de intelectualii socialişti Karl Liebknecht şi Rosa Luxemburg.

În aceste condiţii, coaliţia lui Ebert nu era menită să dureze prea mult. Principala sursă de tensiuni o constituiau relaţiile cu armata. În prima sa zi în funcţie, Ebert a făcut o învoială cu generalul Wilhelm Groener, care îl înlocuise pe Ludendorff ca intendent general al armatei. Groener a fost de acord ca armata

să sprijine guvernul lui Ebert, şi nu Consiliul Muncitorilor şi Soldaţilor din Berlinul Mare. În schimb, Ebert a acceptat să nu se atingă de armată şi de corpul ofiţerilor. În decembrie, o unitate militară revoluţionară de stânga numită „Divizia Marină Populară" a ocupat palatul regal din Berlin şi i-a luat ostatici pe nişte politicieni social-democraţi. Ebert s-a bazat pe înţelegerea sa cu Groener şi a mandatat armata să-i prindă pe rebeli. Această decizie i-a făcut pe independenţi să rupă relaţiile cu Ebert. Ruptura dintre aripa constituţională şi cea revoluţionară ale mişcării muncitoreşti se adâncea[10].

Şi aripa revoluţionară se reorganiza. La sfârşitul anului, aripa stângă a independenţilor s-a unit cu alte grupări radicale, printre care şi Liga Spartacus, formând Partidul Comunist din Germania, după modelul originalului rus sovietic[11]. Pe 4 ianuarie, Karl Liebknecht a anunţat o mişcare revoluţionară împotriva guvernului lui Ebert. Insurecţia a devenit curând cunoscută sub numele Revolta Spartachistă. Încă o dată, Ebert a apelat la Groener. Cu ajutorul armatei şi al noului Freikorps, trupe paramilitare alcătuite în cea mai mare parte din veterani demobilizaţi şi studenţi frustraţi că nu participaseră la război, guvernul lui Ebert a înăbuşit revolta. Cei din Freikorps i-au arestat şi i-au ucis pe Rosa Luxemburg şi pe Karl Liebknecht. Această serie de evenimente (insurecţia stângiştilor şi reacţia sângeroasă din partea Freikorps) s-a repetat mai târziu, în primăvara anului 1919, la Berlin şi München (în ultimul caz fiind ucişi aproximativ 600 de stângişti).

În 19 ianuarie, germanii au votat pentru o adunare naţională. Social-democraţii lui Ebert au câştigat aproape 39% din voturi – record pe care niciun partid german, nici măcar cel al lui Hitler, nu avea să-l mai depăşească în cadrul unor alegeri libere până la a treia victorie zdrobitoare a cancelarului Konrad Adenauer din 1957. Celelalte partide care se angajaseră să realizeze o nouă democraţie, Partidul de Centru catolic şi Partidul Democrat German liberal de stânga, au obţinut 19,7% şi, respectiv, 18,6% din voturi, însemnând că mai mult de trei sferturi din germani au votat pentru o politică democratică, progresistă.

De la începutul lui februarie până în august 1919, pe fondul dezechilibrelor continue, al revoltelor politice şi al controverselor înverşunate cu privire la termenii tratatului de pace, adunarea naţională a elaborat o constituţie modernă pentru o democraţie modernă. Principalul arhitect al Constituţiei de la Weimar a fost un profesor de drept pe nume Hugo Preuß. Peste câţiva ani, Preuß le-a mărturisit într-un interviu unor jurnalişti americani că s-a simţit constrâns să copieze pur şi simplu Constituţia americană. „Convenţia a avut loc când Wilson era la apogeul carierei sale", a afirmat el. „Au urmat căderea lui Wilson de la putere [Preuß se referea probabil la înfrângerea din Congres a lui Wilson în ceea ce priveeşte tratatul de pace], blocajul dintre preşedinte şi Congres ; şi era limpede că sistemul vostru avea defecte pe care trebuia să încercăm să le evităm."[12] A fost ironia sorţii că

elaborase o constituţie pentru a evita blocajul : prin 1930, avea să provoace tocmai un blocaj. Cu toate acestea, Preuß avea motive temeinice să creadă că sistemul său putea evita o astfel de problemă.

Noua constituţie a preluat totuşi unele elemente de la Statele Unite : o instituţie prezidenţială puternică şi o listă a drepturilor fundamentale ale omului. În acelaşi timp, specifica regulile unei guvernări parlamentare pe model britanic - o altă ironie, având în vedere că britanicii nu notaseră niciodată aceste reguli în scris într-o constituţie formală. În parte se baza pe istoria Germaniei. În parte era cu adevărat inovatoare.

În centrul constituţiei se afla Reichstagul, un parlament care urma să fie ales cel puţin o dată la patru ani de toţi bărbaţii şi toate femeile de peste 20 de ani[13]. Elementul frapant şi inovator al acestor alegeri era că urmau să fie cu reprezentare proporţională. Aceasta însemna că alegătorii aveau să voteze o listă de candidaţi ai unui partid, şi nu un candidat unic la nivel de district, aşa cum se face la alegerile pentru Camera Comunelor britanică sau Camera Reprezentanţilor din SUA. Fiecărui partid avea să i se aloce apoi un număr de locuri în Reichstag proporţional cu numărul de voturi pe care le obţinea din partea populaţiei.

Sistemele cu reprezentare proporţională sunt răspândite astăzi în Europa. Germania încă îl are. Ele au avantajul de a crea un parlament ce reflectă exact opţiunile votanţilor. În schimb, sistemul britanic oferă un mare avantaj partidelor care pot obţine aproximativ 40% din voturi sau care au centre de putere regionale solide şi penalizează partidele ce au un sprijin modest distribuit uniform în toată ţara. Chiar şi la alegerile pentru Congresul american, unde în general lupta se dă doar între două partide, adesea rezultatul nu reflectă votul popular naţional. Dezavantajul unui sistem cu reprezentare proporţională este că tinde să genereze un parlament în care sunt reprezentate multe partide diferite, unele dintre ele mici. Acest lucru poate îngreuna formarea unor administraţii stabile. Republica de la Weimar a suferit foarte mult de această boală.

Motivul consta în efectele combinate ale articolelor 52 şi 54 din Constituţie. Articolul 52 prevedea că guvernul Reichului - adică executivul - este alcătuit din cancelar şi cabinetul cancelarului. Articolul 54 stipula că aceştia au nevoie de încrederea Reichstagului şi că trebuie să demisioneze dacă o pierd. În practică, aceasta însemna că o administraţie trebuia să menţină sprijinul majorităţii în Reichstag. Cancelarul şi cabinetul său trebuiau să demisioneze dacă peste 50% dintre membri votau împotriva lor, ceea ce semnala o pierdere a încrederii. Acesta este un principiu de bază al guvernării parlamentare. Pare logic şi rezonabil. Este un lucru menit să asigure un control democratic asupra executivului. În Republica de la Weimar, a deschis calea către o criză cvasipermanentă şi, în ultimii ani ai Republicii, către un blocaj şi o situaţie care era pe punctul de a degenera în război civil.

Cealaltă figură importantă din Constituţia de la Weimar era, desigur, preşedintele. Preşedintele urma să fie ales de popor în cadrul unor alegeri separate de cele pentru Reichstag. Mandatul preşedintelui era de şapte ani.

Preşedintele era şeful statului. Constituţia definea îndatoririle sale generale de a-şi folosi „întreaga energie" pentru „bunăstarea poporului german", pentru „a-l feri de rău" şi pentru a apăra constituţia şi legile. Sarcina lui era să reprezinte ţara pe plan internaţional. Era responsabil de aprobarea tratatelor şi a alianţelor şi lui trebuiau să-şi „prezinte acreditările" ambasadorii străini. În politica internă, el avea privilegiul de a numi cancelarul (ceea ce nu schimba faptul că acesta avea nevoie de susţinerea majorităţii parlamentarilor). Preşedintele numea şi miniştri, deşi aici trebuia să urmeze recomandările cancelarului.

Nimic nu s-a dovedit a fi mai controversat decât competenţele sale în situaţii de urgenţă atribuite de constituţie.

Articolul 48 a devenit prevederea cea mai importantă – unii ar spune cea mai infamă – din Constituţia de la Weimar. Potrivit acestuia, preşedintele putea „lua măsurile necesare", inclusiv „cu ajutorul forţelor armate", dacă „siguranţa şi ordinea publică sunt grav tulburate sau puse în pericol". De asemenea, dacă administraţia unui land nu îşi îndeplinea îndatoririle constituţionale, preşedintele putea s-o „oblige", tot „cu ajutorul forţelor armate". Exista şi un mecanism de control al acestei puteri : orice făcea preşedintele în temeiul articolului 48 putea fi anulat de un vot majoritar în Reichstag.

Mai exista o ironie în rolul atribuit de Constituţie preşedintelui. Unul dintre subiectele dezbătute de autorii constituţiei fusese dacă noul sistem ar trebui să acorde mai multă importanţă puterii parlamentului sau celei a preşedintelui[14]. La început, Preuß fusese un susţinător al supremaţiei parlamentului. Dar apoi s-a gândit că o preşedinţie puternică, unificatoare ar fi mai capabilă decât un parlament refractar să depăşească disensiunile religioase ale Germaniei (catolici *versus* protestanţi) şi pe cele dintre clasele sociale şi dintre regiuni. A existat un factor şi mai important. Preuß, la fel ca majoritatea celorlalţi legislatori, era liberal, nu socialist. În condiţiile anului 1919, părea că socialiştii ar fi putut avea o majoritate permanentă în noul Reichstag. Preuß se temea că o dominaţie socialistă permanentă putea crea un „stat autoritar în sens invers". Din nou, un preşedinte puternic – care avea posibilitatea de a lua măsuri de urgenţă fără să ţină cont de partide, dacă era necesar – ar fi creat, credea Preuß, o linie de apărare esenţială pentru democraţie.

În 1925, cei doi jurnalişti americani care l-au intervievat pe Preuß l-au întrebat dacă crede că preşedintele ar putea face abuz de putere. Preuß a spus că nu. În definitiv, a afirmat el, preşedintele era supus Reichstagului[15]. Toate ordinele sale, inclusiv cele emise în temeiul articolului 48, trebuiau contrasemnate de cancelar

sau de un ministru – şi, desigur, cancelarul sau ministrul trebuiau să aibă încrederea Reichstagului. Nici lui Preuß şi nici altui autor al Constituţiei de la Weimar nu i-a trecut prin cap că un adversar al democraţiei putea să fie ales preşedinte şi apoi să încerce să fraudeze sistemul. Cu atât mai puţin îşi închipuia cineva că nişte partide ostile sistemului democratic ar forma o majoritate în Reichstag. Aceasta exemplifică foarte bine de ce cunoscutul jurist american Oliver Wendell Holmes Jr. a afirmat că, pentru siguranţă, legile trebuie concepute ţinând cont de „personajul negativ", nu de cel pozitiv[16].

În orice caz, legile scrise nu prea înseamnă mare lucru în sine sau, mai degrabă, pot însemna multe lucruri, ceea ce e cam acelaşi lucru. Legile nu se pot aplica singure. Ce contează este întregul context cultural şi politic în care nişte oameni supuşi greşelii urmează să le aplice. Constituţia de la Weimar era nevoită să funcţioneze într-o cultură politică modelată în mod semnificativ înainte de Primul Război Mondial.

SIGUR, GERMANIA DE DINAINTE DE 1914 nu se putea numi democraţie, dar nici nedemocratică nu era. Conform constituţiei din 1871, Germania era condusă de un împărat ereditar sau kaizer. În ultimii 30 de ani ai Imperiului, din 1888 până în 1918, acesta a fost Wilhelm al II-lea. Ca şi preşedintele Statelor Unite, kaizerul numea întregul personal din administraţia sa, în principal un cancelar pentru a conduce guvernul şi secretari pentru diferitele departamente. Erau acolo pentru a-i face pe plac kaizerului. Şi totuşi, Germania avea şi un parlament ales, Reichstagul, pentru care aveau dreptul să voteze toţi bărbaţii cu vârsta de cel puţin 25 de ani. Acesta era un aranjament foarte democratic într-o perioadă când multe ţări, inclusiv Marea Britanie, condiţionau încă dreptul de vot de plata impozitelor sau deţinerea de proprietăţi. Nicio lege nu putea fi adoptată fără aprobarea Reichstagului, iar influenţa acestuia asupra administraţiei a crescut constant de-a lungul istoriei de 47 de ani a Imperiului German.

De fapt, în anii dintre întemeierea noii Germanii în 1871 şi izbucnirea războiului în 1914, elanul politic înclinase în favoarea partidelor liberale sau susţinătoare ale democraţiei. În schimb, partidele de dreapta au pierdut constant teren. Grupurile sociale pe care le reprezentau (elitele aristocraţiei, ofiţeri militari superiori, mambri ai administraţiei centrale şi importanţi oameni de afaceri, dar şi multe comunităţi rurale şi agricole mai modeste) vedeau cum ţara se îndepărtează de ele. Noi grupuri luau avânt în societatea germană. Unele dintre ele fuseseră mult timp cele mai sărace şi mai vulnerabile: muncitorii din industrie şi minorităţi precum evreii. Politica de dreapta a început să capete un ton mai înverşunat, adesea mai deznădăjduit şi fără speranţă. La fondarea Imperiului German în 1871, loialitatea faţă de monarhie şi faţă de Biserică fusese semnul distinctiv al conservatorismului.

Cel mai important ziar conservator, *Kreuzzeitung* (*Ziarul Crucii*), avea pe frontispiciu mottoul „Cu Dumnezeu înainte, pentru rege și patrie". Dar până în 1914 mare parte din extrema dreaptă devenise atât de frustrată și de înfuriată de ascensiunea forțelor liberale și socialiste, încât se întorcea împotriva tradiției. Devenea o mișcare de-a dreptul antisistem, aproape revoluționară, uneori descărcându-și nervii chiar și pe kaizer.

Dreapta pierdea și un război cultural. În parte, acest război implica forme mai noi de artă și literatură: teatru de critică socială, romane care abordau explicit sexul, pictura expresionistă. În parte, era vorba despre neliniștea stârnită de noile mijloace de comunicare, cum ar fi filmele și ziarele de mare tiraj, ale căror pagini erau pline de știri sportive, infracțiuni și scandaluri mai degrabă decât de informații despre politică și diplomație. Uneori era vorba despre schimbări sociale. Mișcările feministe și gay, aflate în creștere, puneau în discuție identitatea masculină heterosexuală. În 1906, un talentat escroc pe nume Wilhelm Voigt, mai cunoscut drept „Căpitanul de la Köpenick", s-a folosit de o uniformă de ofițer falsă și de talentul său actoricesc pentru a convinge un pluton de soldați creduli să-l ajute să jefuiască o primărie dintr-o suburbie. Îndrăzneala sa și felul în care a subminat codurile disciplinei militare l-au transformat instantaneu într-un adevărat erou popular și superstar media. Dar mulți germani s-au întrebat cum era posibil ca un infractor să se bucure de o asemenea adulație în patria lui Bach, Kant și Goethe. În 1908, reflectând la toate acestea, un ziar se tânguia că „va fi nevoie de o catastrofă internă sau externă zguduitoare pentru însănătoșirea morală a poporului nostru"[17].

Catastrofa a venit sub forma Primului Război Mondial. Cu toate acestea, războiul nu a schimbat elementele de bază ale culturii politice germane, ci le-a accentuat. Germanii au intrat în epoca postbelică obișnuiți cu mobilizarea politică a maselor și cu tipare de loialitate politică bine stabilite. Iar dreapta politică simțea mai mult ca oricând că poartă o luptă disperată și probabil pierdută atât în cultură, cât și în politică.

GERMANII AU FOST MULT mai profund afectați de sfârșitul războiului și de urmările acestuia decât de desfășurarea războiului în sine. Intelectualul conservator Edgar Julius Jung scria că „pentru mine, momentul în care s-a născut o nouă imagine a lumii a fost perioada cumplită când au căzut fronturile, a izbucnit Revoluția din Noiembrie și patria mea a fost ocupată"[18].

Pentru germani, elementul principal al ordinii postbelice a fost Tratatul de la Versailles, semnat la 28 iunie 1919. Acesta acorda Poloniei, Danemarcei, Belgiei și Franței teritorii de frontieră germane, limita sever forțele militare și navale, interzicea forțele aeriene și unirea cu Austria. De asemenea, excludea Germania din noua organizație internațională, Societatea Națiunilor. Dar ceea ce le-a atras

cu adevărat atenţia germanilor au fost clauza 231, „Clauza vinovăţiei pentru război", care stipula ca Germania să-şi asume responsabilitatea completă pentru declanşarea războiului, şi clauza 232, care obliga Germania să le plătească reparaţii învingătorilor. Tratatul nu specifica o sumă anume pentru aceste despăgubiri. În secularul stil birocratic, oamenii de stat aflaţi la Paris au încredinţat sarcina aceasta unui comitet. În următorii 13 ani, plăţile aveau să fie renegociate în mod regulat.

Potrivit unui mit persistent, Tratatul de la Versailles a fost excesiv de dur, iar duritatea acestuia explică furia care a determinat apariţia naziştilor[19]. De fapt, acest tratat a fost cel mai blând dintre acordurile de după Primul Război Mondial. Experţii în istoria Germaniei şi a diplomaţiei în general sunt de acord că nu tratatul a provocat toate problemele Europei interbelice. Cu siguranţă, aproape toţi germanii considerau că tratatul este nedrept, ceea ce nu era neapărat adevărat. Ceea ce contează este că germanii aveau păreri împărţite cu privire la modul de reacţie : trebuiau să încerce să-l contracareze opunând rezistenţă, inclusiv armată, sau prin diplomaţie răbdătoare ?

Alte două mituri au fost cel puţin la fel de importante ca tratatul în adâncirea divizării postbelice. Unul, „mitul anului 1914", se referea la începutul războiului. Celălalt, mitul „cuţitului înfipt în spate", era despre încheierea acestuia cu revoluţie şi înfrângere. Aceste mituri erau într-o relaţie dialectică : unitate *versus* diviziune, patriotism *versus* trădare, victorie *versus* înfrângere, dreapta *versus* stânga, august *versus* noiembrie. „Însuşi faptul că războiul a început pe o vreme însorită de vară şi revoluţia în ceaţa rece şi umedă din noiembrie a fost un handicap sever pentru aceasta din urmă", scria jurnalistul şi istoricul german Sebastian Haffner, care avea 11 ani şi era elev la Berlin la sfârşitul războiului. Chiar şi democraţii simţeau forţa acestui contrast, afirma Haffner. „Ei nu au dorit niciodată să li se amintească de 9 noiembrie şi nu l-au sărbătorit niciodată. Naziştii care au pus în contrast noiembrie 1918 cu august 1914 au avut întotdeauna parte de o victorie uşoară." Deşi Revoluţia din Noiembrie însemna că măcelul a luat sfârşit şi „soţiilor li s-au dat înapoi soţii, iar bărbaţilor li s-a dat înapoi viaţa", nu exista niciun sentiment de bucurie, „doar o stare de spirit proastă, înfrângere, anxietate, schimburi de focuri fără sens, confuzie şi vreme rea". Cu siguranţă, războiul adusese cu sine o catastrofă. Dar „izbucnirea lui era asociată în amintirile aproape tuturor cu nişte zile de neuitat, pline de o mare exaltare şi intensitate", în timp ce revoluţia trezea doar „amintiri sumbre în mintea celor mai mulţi germani"[20].

După cum sugerează cuvintele lui Haffner, acest contrast între august şi noiembrie a definit fundamental politica Republicii de la Weimar. Niciunul din mituri nu prea avea un fundament în realitate, al doilea chiar mai puţin decât primul, dar printre defectele mai nefaste ale Republicii de la Weimar s-a numărat şi faptul că milioane de oameni credeau cu tărie lucruri care erau verificabil neadevărate.

Conform mitului anului 1914, izbucnirea războiului a adus poporului german o unitate bruscă, extatică. Vechile şi adesea înverşunatele disensiuni dintre clasele sociale, partidele politice, religii şi regiuni au dispărut într-un elan de patriotism înflăcărat. Viitorul dramaturg Carl Zuckmayer, adolescent la acea vreme, se afla în Olanda cu familia în timp ce războiul se profila ameninţător la orizont. Într-un tren ce se îndrepta spre Mainz, a văzut un ofiţer de cavalerie care tocmai se despărţise de soţia sa. Soarta tânărului ofiţer „era şi soarta mea", scria Zuckmayer peste ani. „Nu mai exista nici diferenţiere, nici distanţă." Aceste sentimente l-au copleşit „cu o forţă aproape religioasă"[21].

Relatarea lui Zuckmayer este o expresie tipică a atmosferei optimiste din 1914, cu toate că şi el descrie mai multe femei înlăcrimate care probabil nu o împărtăşeau. De fapt, astfel de sentimente erau concentrate în rândul tinerilor din eşalonul superior al clasei de mijloc, precum Zuckmayer. Ideea de entuziasm înflăcărat faţă de război împărtăşit de toţi germanii este un mit în toate sensurile cuvântului. În 1914 nu existau sondaje de opinie, prin urmare, pentru a evalua ce simţeau oamenii, istoricii se bazează pe manifestaţii de amploare şi editoriale din ziare. În ceea ce priveşte manifestaţiile, cel puţin la fel de mulţi berlinezi au ieşit în stradă pentru a protesta împotriva izbucnirii războiului câţi au făcut-o ca să-l aclame[22]. Pe 28 iulie, aproape 100.000 de persoane au participat la manifestaţii publice antirăzboi în capitală. În ceea ce priveşte al doilea aspect, opiniile ziarelor variau în cea mai mare parte de la speranţa că războiul va putea fi limitat la critici generale la adresa barbariei războiului[23]. Foarte puţine ziare s-au arătat cu adevărat entuziasmate de ceea ce urma. Pe parcursul războiului, odată cu creşterea numărului de independenţi, pe de o parte, şi a Partidului Patriei, pe de altă parte, germanii au devenit tot mai divizaţi. Dar poate tocmai din acest motiv s-a înstăpânit năzuinţa la o perioadă în care să nu mai existe discordie şi toţi germanii să se unească într-o luptă comună. Era un ideal la care mulţi germani tânjeau să se întoarcă, un fel de Paradis pierdut naţionalist[24]. Amintirea anului 1914 a fost invocată de politicieni de toate culorile în anii Republicii de la Weimar, dar în cele din urmă s-a dovedit că naziştii au fost cei care au valorificat-o cu adevărat.

Comandanţii supremi Hindenburg şi Ludendorff şi alţi ofiţeri din cercul lor au fost principalii responsabili pentru apariţia mitului „cuţitului înfipt în spate". După august 1918, ei au recunoscut că Germania pierduse războiul din punct de vedere militar, iar singurul lucru raţional era să negocieze o cale de scăpare cât de bine se pricepeau. Au fost suficient de vicleni ca să-l aleagă pe Matthias Erzberger din Partidul de Centru, principalul iniţiator al Rezoluţiei privind pacea din 1917, pentru această sarcină neplăcută, atingându-l la coarda sensibilă a datoriei sale patriotice. Erzberger, emoţionat până la lacrimi, s-a supus şi a negociat armistiţiul. Drept răsplată, a fost defăimat şi calomniat de dreapta. În 1921 a fost asasinat.

În primăvara anului 1919, un colonel de armată pe nume Max Bauer a publicat o broşură cu titlul *Am fi putut să evităm, să câştigăm sau să punem capăt războiului?* Bauer fusese principalul consilier al lui Ludendorff în materie de politică şi gestionare economică. Răspunsul său la întrebarea din titlul broşurii era limpede: Germania ar fi putut cu uşurinţă să câştige războiul la început. Chiar şi mai târziu avusese multe şanse. „Am pierdut", afirma el, „numai şi numai din cauză că patria a dat greş. Revoluţia în special a pecetluit soarta Germaniei în cel mai dificil moment"[25].

În noiembrie 1919, Hindenburg şi Ludendorff şi-au făcut apariţia împreună pentru a depune mărturie în cadrul unei audieri a comisiei adunării naţionale înfiinţate pentru a investiga cauzele înfrângerii Germaniei. Ambii ofiţeri erau în civil. Ei au explicat public că purtarea uniformei ar arăta prea mult respect faţă de parlamentarii care urmau să le analizeze dovezile. Când preşedintele comisiei, un liberal pe nume Georg Gothein, a încercat să-i pună întrebări lui Hindenburg, feldmareşalul l-a ignorat şi a citit o declaraţie redactată de Ludendorff. Gothein a încercat să-l întrerupă, dar Hindenburg a continuat să citească netulburat. „În ciuda superiorităţii numerice şi materiale a inamicului", a spus Hindenburg, „am fi putut aduce lupta spre un rezultat favorabil". Însă „unele interese divergente ale partidelor au început să ne afecteze demersul. Aceste circumstanţe au dus curând la o dezintegrare a voinţei noastre de a învinge". Colapsul a devenit apoi inevitabil, iar „Revoluţia a fost doar picătura care a umplut paharul". Declaraţia lui Hindenburg se încheia cu ceea ce avea să devină replica sa cea mai memorabilă: „Armata germană a fost înjunghiată în spate"[26].

Mitul anului 1914 şi mitul cuţitului înfipt în spate aveau în comun elemente importante[27]. Fiecare se baza pe ideea că în război este decisivă voinţa, şi nu, aşa cum a spus Hindenburg, numărul de soldaţi şi materialele. Şi fiecare putea sprijini o strategie politică conservatoare, antidemocratică. În gândirea de dreapta, unitatea din august 1914 era răspunsul la o ruptură precum noiembrie 1918. Forma finală a acestei idei a fost conceptul nazist de *Volksgemeinschaft* sau „comunitatea poporului". Naziştii afirmau expres că *Volksgemeinschaft*-ul lor va fi o recreare a spiritului din 1914.

Ideea că democraţii erau responsabili pentru pierderea războiului şi că Tratatul de la Versailles era rodul unei conspiraţii a democraţilor împotriva armatei – „un cuţit înfipt în spate" – a apărut ca o minciună folosită de înaltul comandament militar pentru a justifica felul în care a gestionat războiul. Naţionaliştii au preluat-o pentru a-i delegitima pe democraţi. Aceştia au avut tendinţa să răspundă, după cum scrie istoricul Jeffrey Verhey, pe „acel ton de neîncredere pe care o simt oamenii raţionali atunci când se confruntă cu o iraţionalitate profundă"[28]. Cu toate acestea, milioane de germani credeau oricum în cuţitul înfipt în spate. Lor nu le

păsa dacă era raţional. Se potrivea cu perspectiva lor ideologică mai profundă, poate chiar cu nevoile lor psihologice. *Voiau* să creadă asta.

Problema fundamentală a primei democraţii germane a fost că nu exista un consens social general privind motivul pentru care fusese pierdut războiul sau felul în care trebuia să se reacţioneze la acordul postbelic[29]. Cei care acceptau rezultatul războiului recunoşteau că Germania a fost copleşită de o coaliţie mai bine dotată cu resurse, efective militare şi putere maritimă. Capitalismul şi sfera de influenţă imperială ale britanicilor şi americanilor au modelat lumea postbelică. Puterea anglo-americană a generat globalizare cu mult înainte să folosească cineva acest termen. Dezechilibrul puterii la nivel mondial după Primul Război Mondial era uluitor. Tratatul Naval de la Washington din 1922 oferă un instantaneu revelator[30]. În lumea anilor 1920, costurile şi complexitatea tehnică făceau ca vasele de război să fie expresia cea mai limpede a forţei unei naţiuni. Tratatul de la Washington stabilea raportul construcţiei vaselor de război între marile puteri ale lumii pentru Marea Britanie, Statele Unite, Japonia, Franţa şi Italia la 10 : 10 : 6 : 3 : 3. Nicio altă ţară nu se mai încadra.

Astfel, germanii puteau să accepte globalizarea anglo-americană, să depună eforturi pentru a se obişnui cu ea şi, în cele din urmă, să încerce să beneficieze de pe urma ei. Sau, contrar tuturor aşteptărilor şi poate chiar în mod absurd, se puteau revolta împotriva ei. Aceasta a fost alegerea fundamentală a politicii sale externe cu care s-a confruntat Republica de la Weimar de-a lungul întregii ei existenţe.

Clivajele democraţi/naţionalişti şi acceptarea/neacceptarea rezultatului războiului tindeau să se alinieze. Adaptarea la ordinea mondială le era în reflex politicienilor democraţi din Germania, în timp ce revolta era calea dreptei naţionaliste.

Implicaţiile au fost exprimate clar de însuşi generalul Ludendorff, mai întâi în mărturia sa în faţa comisiei adunării naţionale, apoi în memoriile sale de război şi, câţiva ani mai târziu, în remarcabila sa carte *Der Totale Krieg* (*Războiul total*), tradusă în engleză cu titlul semnificativ *The Nation at War* (*Ţara în război*). Şi mai revelatoare şi de o acurateţe nicidecum intenţionată a fost versiunea dată de traducătorul englez sintagmei germane *totaler Krieg* a lui Ludendorff. El nu a tradus-o în sensul său literal, ca „război total", ci ca „război *totalitar*"[31]. Exact la o societate totalitară se gândea Ludendorff. Dacă Germania pierduse Primul Război Mondial din cauza lipsei de disciplină pe frontul intern, atunci principala sarcină a statului era să controleze societatea atât de eficient, încât aşa ceva să nu se mai întâmple niciodată. Disidenţa trebuia reprimată brutal. Toţi cetăţenii trebuiau mobilizaţi într-un fel sau altul pentru efortul de război, fie în industrie, fie în forţele armate. Controlul ideilor şi o propagandă eficientă erau vitale. Doar o

dictatură putea face toate acestea, aşa că, pentru naţionaliştii ce refuzau să accepte ordinea postbelică, democraţia germană nu a fost niciodată o opţiune.

Fostul consilier al lui Ludendorff, Max Bauer, a spus-o fără ocolişuri : „A guverna înseamnă a domina”[32].

La începutul anilor 1920, Ludendorff a început să colaboreze şi să-i transmită ideile sale acelui tânăr soldat din spitalul din Pasewalk, fruntaşul Adolf Hitler.

2

„Nu-l credeţi, spune adevărul”

Funcţionarii sunt îngrijoraţi pentru siguranţa lui.

Au existat avertismente că ar putea fi atacat de comunişti. O mulţime uriaşă s-a adunat în faţa clădirii masive a tribunalului penal din Turmstraße 91, în cartierul berlinez Moabit. Majoritatea celor din mulţime sunt nazişti din diviziile de asalt, dar nu poţi fi sigur că nu s-a strecurat vreun comunist pe acolo. Poliţiştii – şi ei în număr mare – îi împing încet-încet pe demonstanţii nazişti pe străzile laterale.

Tribunalul se află la colţul străzilor Turmstraße şi Rathenower din 1906. Încă i se zice tribunalul „nou”. La celălalt capăt al cvartalului, unde Rathenower Straße se intersectează cu Alt-Moabit, se află tribunalul „vechi”, care datează din anii 1870. Între ele se află celule de detenţie preventivă, legate de cele două tribunale prin nişte pasaje secrete. Pe aici îl aduc, evitând cu grijă mulţimea din faţă.

Astăzi nu poartă uniformă, ci un costum civil albastru, obişnuit. Doar svastica de la butonieră indică rolul său politic. Mişcându-se rapid, gărzile îi aduc pe el şi pe Wilhelm Brückner, aghiotantul său, în sala de judecată 664, la etajul al treilea. Când intră, cei patru inculpaţi nazişti sar în picioare, ridică braţul drept şi strigă : Heil Hitler ! *După aceea, refuză să se aşeze la loc. „Demni şi zeloşi”, observă cu satisfacţie ziarul nazist* Der Angriff, *„i-au arătat Führerului lor că nici în puşcărie nu pot fi doborâţi”*[1].

Este 8 mai 1931. Adolf Hitler, liderul Partidului Naţional-Socialist al Muncitorilor Germani, a fost citat să depună mărturie în procesul celor patru membri ai diviziilor de asalt naziste acuzaţi de tentativă de omor. El se confruntă cu o provocare dificilă. Cu câteva luni înainte, cei patru au tras la întâmplare într-o sală de dans ticsită unde un club de drumeţii al comuniştilor dădea o petrecere. Au rănit trei tineri, care sunt acum reprezentaţi de avocatul socialist radical Hans Litten, în vârstă de 27 de ani. Litten vrea să se folosească de dovezile furnizate chiar de Hitler pentru a arăta că violenţa naziştilor nu se rezumă la nişte tineri nechibzuiţi care s-au ambalat prea tare, ci este planificată şi sistematică – şi se declanşează la ordinul direct al lui Hitler.

Ca să răspundă la întrebările lui Litten, Hitler va fi nevoit să se confrunte cu o dilemă. De fapt, el chiar încurajează în mod regulat diviziile de asalt să comită acte de violență. Acesta este rostul lor. Dar succesul electoral de care se bucură naziștii de la alegerile din septembrie 1930 se construiește pe atracția pe care o exercită asupra alegătorilor din clasa mijlocie. Pentru a obține acest succes, naziștii jură că respectă Constituția de la Weimar și legile Germaniei. Alegătorilor din clasa mijlocie nu le plac activiștii politici scandalagii – sau, cel puțin, așa se presupune. Prea multă violență din partea naziștilor i-ar putea descuraja din nou. Însă prea multă loialitate față de constituție îi supără pe bătăușii, revoluționarii membri ai diviziilor de asalt, care visează la o lovitură de stat violentă. În orice mod ar prezenta Hitler programul partidului său, ar putea să-și piardă o parte din susținători sau să riște să fie urmărit penal pentru sperjur.

Aceasta nu este singura problemă a lui Hitler când intră în sala de judecată din Moabit. Detestă situațiile pe care nu le poate controla, unde aura de putere omniscientă pe care și-a cultivat-o ar putea fi dată în vileag ca lipsită de fond. De asemenea, este extrem de nesigur pe el din cauza nivelului său de educație. În schimb, Hans Litten este reprezentantul strălucit al unei familii de vază. A fost un student eminent fără să facă eforturi deosebite pentru asta. În sala de judecată, e deja un maestru al argumentării juridice, neînfricat în confruntările cu judecătorii, martorii și avocații părții adverse și neobosit în căutarea probelor. Are o memorie fotografică. Și peste toate astea, mai este și pe jumătate evreu.

Audierea durează trei ore. Calm și neobosit, Litten îl supune unui tir de întrebări care, treptat, îl istovesc pe Hitler. În această zi, la fel ca în multe altele, fotograful Leo Rosenthal și-a strecurat aparatul de fotografiat în sala de judecată. Specialitatea lui Rosenthal sunt fotografiile realizate clandestin în sălile de judecată. Privirea sa ageră îl surprinde pe Hitler într-o postură revelatoare : adus de spate, cu umerii tensionați, cu o expresie încordată și îngrijorată. Nici vorbă de Führerul atotputernic aici.

Punctul culminant este atins în timpul unui schimb de replici legate de o broșură scrisă de șeful propagandei naziste, Joseph Goebbels. Broșura este un ghid rapid de ideologie nazistă pentru noii recruți ai partidului. Acesta include promisiunea că, dacă naziștii nu pot ajunge la putere în urma unor alegeri, „atunci vom face revoluție ! Atunci vom trimite la naiba parlamentul și vom fonda statul pe pumnii și creierul germanilor ! ". Dacă partidul lui Hitler este legal, vrea să știe Litten, cum a fost posibil ca acest lucru să fie scris de propagandistul desemnat al partidului și publicat de editura oficială a partidului ? La audierea de dimineață, Hitler eludează această întrebare, negând că partidul a aprobat broșura. Apoi, în timpul pauzei de prânz, Litten află că broșura este încă vândută la întâlnirile

cu Goebbels şi în toate librăriile partidului. Poate Hitler să explice asta ? Hitler nu poate. Fierbe de furie, neputincios şi mut. Calm, Litten îl presează să răspundă.

Apoi judecătorul, Kurt Ohnesorge, îi aruncă Hitler un colac de salvare. Ohnesorge este unul dintre numeroşii jurişti ai Republicii de la Weimar care fac parte din conservatorul Partid Naţional Popular German, aflat la guvernare. Nu că i-ar plăcea naziştii ăştia scandalagii, dar, dacă e să aleagă, îi preferă pe ei socialiştilor şi comuniştilor. „Asta nu are nicio legătură cu acest proces", spune el, nemaipermiţând să fie puse întrebări[2]*. Hitler este vizibil marcat şi încurcat. Dar este salvat.*

Cel mai subtil comentariu cu privire la acest moment vine din partea avocatului Rudolf Olden, editorialist la un ziar liberal. Scriind a doua zi în Berliner Tageblatt (Cotidianul berlinez)*, Olden se lamentează că „Hitler jură că respectă legalitatea" şi totuşi „puţini îl cred". Oare Hitler chiar vrea să fie crezut ? Răspunsul, crede Olden, este că susţinătorii de bază ai naziştilor, în special tinerii din diviziile de asalt, nu vor să-l creadă. Ei preferă retorica unei revoluţii violente. Dar sunt şi foşti nazişti decepţionaţi care au crezut că s-au alăturat unei mişcări revoluţionare şi acum sunt convinşi că Hitler este devotat constituţiei. Ei „îi întorc spatele, dezamăgiţi".*

Olden îşi dă seama de strategia subtilă a lui Hans Litten : dacă Hitler poate fi determinat să insiste sub jurământ asupra legalităţii partidului său şi să renunţe la incitarea la violenţă pe care o transmite întotdeauna diviziilor de asalt, e posibil să piardă şi sprijinul pe care îl mai are. Olden rezumă mesajul pe care Litten speră să li-l transmită germanilor : „Nu-l mai credeţi, spune adevărul". Şi totuşi, Olden nu are aşteptări prea mari de la concetăţenii săi germani. „Oamenii nu se prind atât de repede", scrie el[3]*.*

Şi chiar aşa e, iar Hans Litten va plăti pentru această zi în instanţă. Peste nici şapte ani, la doar 34 de ani, dar şubrezit de ani de bătăi, tortură şi muncă silnică, îşi va sfârşi viaţa într-un loc nemaivăzut – un loc numit lagăr de concentrare.

ADOLF HITLER MINŢEA tot timpul. Cu toate acestea, spunea limpede ce face şi ce plănuieşte să facă. Acesta este paradoxul esenţial al lui Adolf Hitler.

Acest paradox poate fi observat în memoriile unora dintre apropiaţii lui Hitler. Hans Frank, mai târziu avocatul lui Hitler şi guvernator general al Poloniei ocupate, îşi amintea că, atunci când l-a auzit prima dată pe Hitler vorbind, în 1920, s-a gândit : „Uite un om care vorbeşte serios, care nu vrea să te convingă de ceva în care el nu crede în mod absolut"[4]. În timp ce lucra ca reporter la München, Konrad Heiden, un jurnalist social-democrat şi primul biograf important al lui Hitler, l-a văzut pe acesta vorbind de multe ori. „În punctul culminant al discursurilor sale", scria Heiden, „se lasă sedus de el însuşi şi, indiferent dacă spune

purul adevăr sau cele mai gogonate minciuni, în acel moment el se identifică în asemenea măsură cu ceea ce spune... încât până şi minciuna emană către ascultător o aură de autenticitate"[5]. Totodată, ministrul de Finanţe al lui Hitler, contele Lutz Schwerin von Krosigk, observa : „Nu era sincer nici măcar faţă de confidenţii săi cei mai intimi... În opinia mea, era într-atât de nesincer, încât nu mai putea face diferenţa între minciuni şi adevăr"[6].

În *Mein Kampf*, Hitler se referă la lipsa lui de onestitate cu o onestittate remarcabilă. Cu cât un mesaj politic este mai puţin onest, scrie Hitler, cu atât mai bine. Politicienii greşesc când spun minciuni fără importanţă. Micile minciuni pot fi descoperite cu uşurinţă, iar apoi politicianul îşi pierde credibilitatea. Este mult mai bine să spună „o mare minciună". De ce ? Din „cea mai mare minciună totdeauna o anumită parte este crezută", explică Hitler, „pentru că masele populare largi pot fi mai uşor corupte apelând la sentimentele lor cele mai profunde" decât în mod conştient sau deliberat. „În simplitatea minţii lor, mai uşor vor cădea victimă unei minciuni mari decât unei minciuni mici, fiindcă ele însele mint uneori în legătură cu lucruri mici, însă le-ar fi prea ruşine dacă minciunile ar fi prea mari."[7]

Aceşti oameni primitivi şi simpli nu s-ar gândi niciodată să născocească „minciuni colosale" şi nici nu şi-ar închipui că ar fi cu putinţă ca alţii să facă aşa ceva. Faptele nu contează deloc. „Chiar şi atunci când li se prezintă adevărul adevărat (*ja selbst bei Aufklärung*)", oamenii obişnuiţi „tot se vor îndoi şi vor ezita şi vor continua să creadă că cel puţin o parte din [minciună] este adevărată. Fiindcă întotdeauna rămâne ceva din cele mai neruşinate minciuni, fapt prea bine cunoscut de cei mai mari artişti ai înşelătoriei din această lume"[8].

Argumentarea lui Hitler ia apoi o întorsătură ciudată. După ce a recomandat să se spună minciuni uriaşe pentru câştigul politic, îi acuză pe cei despre care îşi închipuie că ar fi principalii săi duşmani că sunt *adevăraţii* mincinoşi. „Din vremuri imemoriale", scrie el, „cei mai pricepuţi în ceea ce priveşte posibilităţile de folosire a minciunilor şi a denunţului au fost evreii". Marele filosof Arthur Schopenhauer, afirmă Hitler, l-a numit pe „evreu" „Marele Maestru al Minciunilor". Dacă nu înţelegi „adevărul" spuselor lui Schopenhauer sau dacă „nu doreşti să-l crezi", nu „vei putea niciodată să contribui la triumful Adevărului"[9]. Care e adevărul la triumful căruia poţi contribui, probabil spunând tu însuţi minciuni, rămânea neclar.

Din aceste pasaje mai reiese un fapt izbitor : Adolf Hitler nu simţea decât dispreţ faţă de poporul german. Acest lucru poate părea surprinzător. Toată lumea ştie că Hitler era ultranaţionalist. Visa să facă din nou Germania mare, extinzându-i bogăţia şi teritoriul, şi căuta să fondeze un imperiu pe superioritatea materialului uman al germanilor. Nu erau germanii rasa superioară ? Cu toate acestea, dacă

analizăm cu atenție vorbele lui Hitler, se observă că de la începutul carierei sale politice până la sfârşit a crezut că germanii sunt ignoranți, laşi şi nesăbuiți.

„Gloatele sunt leneşe şi laşe", scrie el în *Mein Kampf*[10]. Nu are niciun rost să încerci să le convingi prin mesaje sofisticate despre tarife sau niveluri de taxare ori detalii despre tratate externe. Greşeala politicienilor „burghezi" (liberali din clasa mijlocie) era că încercau să facă asta, să țină prelegeri savante şi anoste despre politică. Oamenii obişnuiți nu pot înțelege asemenea lucruri şi nici nu au chef să încerce. Pentru a fi înțeles de mintea oamenilor obişnuiți, un mesaj trebuie să fie simplu. Trebuie să fie emoțional – ura funcționează bine –, nu intelectual. Şi trebuie repetat la nesfârşit.

Ba chiar Hitler şi-a exprimat frustrarea cu privire la „calitatea" poporului german în diferite momente de-a lungul carierei sale politice. *Mein Kampf* conține un pasaj expresiv despre felul în care sărăcia din orăşele corupe o familie din clasa muncitoare. În aşa-numita *Carte a doua* – o continuare din 1928 a lui *Mein Kampf*, care a fost publicată abia după al Doilea Război Mondial – el se plânge că poporul german nu „are calitatea medie, de exemplu, a englezilor", deşi, dacă „englezul... nu poate atinge niciodată primejdioasele profunzimi ale poporului nostru", nu va „atinge nici glorioasele sale culmi"[11]. Pe măsură ce al Doilea Război Mondial a început să meargă prost pentru el, o observație tipică şi deseori repetată a fost că, „dacă poporul german s-ar dovedi a fi slab, nu ar merita nimic altceva decât să fie suprimat de un popor mai puternic ; atunci nu ar merita niciun fel de compasiune"[12].

Există şi un al doilea paradox legat de Adolf Hitler care stă la baza succesului său politic şi care încă ne intrigă. Iată pe cineva, ne spun mereu istoricii, care s-a închis complet față de celelalte ființe umane. A iubit-o doar pe mama lui. Toți ceilalți erau buni doar dacă îi erau de folos. Nu a avut prieteni apropiați bărbați sau, dacă a avut, în cele din urmă a rupt-o cu ei sau chiar i-a ucis. Nu a avut relații romantice intime cu femeile (şi de amanta lui, Eva Braun, s-a folosit). Oamenii care au petrecut mult timp cu el au spus că a rămas mereu distant şi de nepătruns.

Şi totuşi, acest om avea o intuiție remarcabilă în ceea ce priveşte gândurile, speranțele, temerile şi nevoile altor oameni – atât ca indivizi, cât şi ca mulțimi. Ernst Hanfstaengl, multă vreme şeful biroului de relații cu presa internațională, descria această calitate printr-o analogie tehnologică. „De îndată ce în anturajul său apărea vreo persoană interesantă – şi nu era nimeni pe care să nu-l considere interesant o vreme –, aproape că îi puteai vedea maşinăria interioară punându-se în funcțiune", îşi amintea el. „Trimitea impulsuri precum un sonar şi în scurt timp avea o imagine clară a lungimii de undă şi a aspirațiilor şi emoțiilor secrete ale interlocutorului său." Acesta începea apoi să-şi închipuie „că Hitler are o empatie

şi o înţelegere profunde". Hanfstaengl conchidea că Hitler „avea cea mai formidabilă putere de convingere pe care am văzut-o vreodată la cineva, bărbat sau femeie"[13].

După cum remarca Hanfstaengl, nu era vorba doar despre nişte trucuri folosite pentru mase. El le-a făcut o impresie favorabilă mai multor oameni de stat experimentaţi, precum prim-miniştrii britanici David Lloyd George şi Neville Chamberlain. Acest efect se datora în parte priceperii sale de a juca teatru – unul dintre marile sale talente, alături de oratorie. Hitler putea părea liniştit, modest şi rezonabil atunci când îi convenea[14]. În mod similar, celebrele sale izbucniri de furie sau lacrimile de emoţie erau adesea doar de spectacol, etalate pentru efect, ca şi trucul cu strângerea mâinilor susţinătorilor săi, în timp ce se uita adânc şi îndelung în ochii lor, truc care rareori nu lăsa o impresie puternică şi durabilă.

Hitler exersa neobosit pentru a obţine efectele pe care şi le dorea, atât asupra mulţimilor, cât şi asupra indivizilor. Fotograful său personal, Heinrich Hoffmann, i-a făcut nenumărate fotografii în postură de orator, pentru a-şi putea perfecţiona fiecare gest şi expresie facială. Biograful său Konrad Heiden, care s-a bazat pe multe surse de nivel înalt din cadrul partidului nazist, a scris despre modul cum s-a pregătit Hitler să-l întâmpine pe un oaspete important cu ajutorul devotatului său Rudolf Hess. Mai întâi, Hitler l-a trimis pe Hess să-l întâlnească pe oaspete, ca să-i prezinte un raport complet şi să poată face împreună repetiţii pentru întâlnire, Hess jucând rolul vizitatorului. Oaspetele se va aştepta la o „autoritate naturală", i-a spus Hess lui Hitler. „Poţi vorbi mult timp. Voinţa ta este de neclintit." Deci trebuia doar să vorbească cu o voce fermă, fără să ţipe? a întrebat Hitler. „Cu siguranţă", a spus Hess. Hitler a încercat abordarea, iar Hess l-a îndemnat să vorbească „mai calm, fără patimă, impunător. Nu vrei nimic de la el. Soarta vorbeşte...". În cele din urmă, Hitler a fost mulţumit de abordare şi, după ce a mai vorbit câteva minute, s-a întrerupt şi i-a spus lui Hess: „Bun, cred că e în regulă acum"[15].

Îndoiala, misterul şi controversele învăluie în continuare majoritatea lucrurilor pe care am dori cu adevărat să le înţelegem despre Hitler, chiar şi după publicarea nenumărator biografii. În *Mein Kampf*, Hitler susţine că a devenit antisemit în tinereţe, la Viena. El scrie că războiul a fost marea experienţă a vieţii sale şi că a slujit patria cu curaj şi distincţie. Vestea cutremurătoare despre armistiţiu l-a făcut să se hotărască să intre în politică, explică el, pentru a se răzbuna pe „criminalii din noiembrie", care au trădat eforturile de război ale Germaniei şi au impus ţării un guvern ilegal.

Unele cercetări recente au demontat afirmaţiile lui Hitler în aproape toate privinţele. Dar, atunci, cum să-l înţelegem pe omul acesta?

Adolf Hitler s-a născut la Braunau am Inn, în Austria, la 20 aprilie 1889. Tatăl său, Alois Hitler, era funcţionar vamal cezaro-crăiesc. Băiat sărac de la ţară, fără studii superioare, Alois urcase foarte mult pe scara socială. Mama lui Hitler, născută Klara Pölzl, era cu 23 de ani mai tânără decât Alois şi, pe lângă că era a treia lui soţie, îi era şi nepoată. Hitler era al patrulea copil al cuplului, dar primul rămas în viaţă[16].

Chiar de la început găsim unul dintre acele elemente de incertitudine cu implicaţii semnificative. Tatăl lui Hitler s-a născut în afara căsătoriei. Cercetările extinse nu au reuşit să clarifice niciodată complet chestiunea identităţii tatălui lui Alois. Mama sa a fost Maria Anna Schicklgruber, iar Alois a purtat numele Schicklgruber până la 39 de ani. Cel mai probabil tatăl său a fost unul dintre fraţii Hiedler, Johann Georg şi Johann Nepomuk. Johann Georg s-a căsătorit cu Maria Anna după naşterea lui Alois, dar nu şi-a dat niciodată numele copilului soţiei sale. Abia după moartea lui Johann Georg, Johann Nepomuk a aranjat ca Alois să fie declarat legal fiul acestuia şi abia atunci Alois şi-a schimbat numele în Hiedler, deşi el l-a scris „Hitler". Astfel de variaţii ortografice erau frecvente în Austria rurală în acea epocă[17].

Cercetările moderne au respins eficient o veche sugestie, susţinută, printre alţii, de Hans Frank, conform căreia tatăl lui Alois provenea dintr-o familie de evrei din Graz pentru care Maria Anna lucrase ca servitoare. Şi totuşi, Hitler însuşi pare să se fi temut că era adevărat, iar asta i-a afectat acţiunile. Este posibil ca acesta să fi fost motivul obsesiei sale privind puritatea sângelui, inclusiv al său, şi al interdicţiei din Legile de la Nürnberg din 1935 ca femeile „ariene" să lucreze ca servitoare în gospodăriile evreilor. Hitler a ordonat în repetate rânduri Gestapoului să-i cerceteze arborele genealogic, dar nu s-a ajuns niciodată la un rezultat concludent. Ieşită din comun a fost soarta satului austriac Döllersheim, unde se născuse tatăl său şi era înmormântată bunica sa. Imediat după anexarea Austriei de către Germania, în martie 1938, Hitler a oferit Döllersheimul armatei ca poligon de artilerie. Satul a fost evacuat, iar apoi armata l-a şters de pe faţa pământului cu obuze, inclusiv cimitirul[18].

Hitler a spus mai târziu că schimbarea numelui a fost cea mai mare favoare pe care i-a făcut-o vreodată Alois[19]. E greu să-ţi imaginezi mulţimea entuziasmată strigând „Heil Schicklgruber" - poate doar într-o satiră cum e filmul *Dictatorul* al lui Charlie Chaplin.

Slujba lui Alois şi agitaţia generală au făcut ca familia Hitler să se mute frecvent – la Passau, de partea germană a graniţei (unde Hitler a căpătat accentul bavarez pe care îl va avea tot restul vieţii) şi apoi la Linz, în Austria. Cu toate că există multe legende care afirmă contrariul, Hitler pare să fi avut o copilărie destul de fericită. Alois era autoritar şi uneori violent, dar prin asta nu era diferit de mulţi alţi taţi

din epoca respectivă. În general, Adolf s-a descurcat bine la școală. După cum povestea Hitler mai târziu în *Mein Kampf*, principalul conflict cu tatăl său era legat de viitorul lui Adolf. El visa să devină artist, în timp ce Alois își dorea să-l vadă funcționar public. Aceasta e altă poveste a lui Hitler despre el însuși care este puțin probabil să fie adevărată[20]. Dacă Alois ar fi vrut ca Adolf să fie funcționar public, l-ar fi trimis la un liceu teoretic, un gimnaziu, care pregătea băieții pentru admiterea la universitate. Însă el l-a trimis pe Adolf la un *Realschule*, un liceu mai degrabă profesional. Probabil că astfel i-a făcut lui Adolf o concesie, permițându-i să se pregătească pentru o carieră de arhitect.

Desigur, nu pe această cale a pășit Hitler în viață. Alois a murit în ianuarie 1903, când Adolf avea 13 ani. O traumă mult mai mare pentru Hitler a fost moartea mamei sale, aproape cinci ani mai târziu. Klara a fost diagnosticată cu cancer de sân la începutul anului 1907 și a murit în decembrie. Medicul care a tratat-o își amintea că Hitler a îngrijit-o pe mama sa cu un devotament extraordinar și că nu a văzut niciodată pe nimeni atât de îndurerat cum era Adolf când a murit Klara[21].

Hitler s-a mutat la Viena, intenționând să se înscrie la Academia de Arte Frumoase. Școala i-a respins de două ori cererea, acesta fiind începutul unei perioade de șapte ani în care Hitler a fost în derivă. Avea ceva economii și a obținut o alocație de la mătușa sa, dar, treptat, banii s-au terminat. După câțiva ani, a trebuit să-și câștige singur existența, lucru pe care l-a făcut pictând cărți poștale și scene de stradă din Viena ; locuia într-un cămin de la marginea de nord a orașului. În 1913 s-a mutat la München, dar a avut probleme pentru că se sustrăsese serviciului militar în Austria.

Din diferite motive, nu ne putem baza pe niciuna dintre relatările care ne-au parvenit despre viața sa din acești ani. Unele sunt amintiri despre el ale altor locatari ai căminului sau ale celor care îi vindeau picturile. Hitler și-a propus ca în *Mein Kampf* să arate că era un geniu în devenire și să-și sublinieze mesajul politic, dându-se pe sine ca exemplu, în venerabila tradiție a unor autori de scrieri autobiografice, de la Sfântul Augustin până la Malcolm X. Cu toate acestea, putem spune cu certitudine că, dacă n-ar fi izbucnit Primul Război Mondial, Hitler ar fi rămas probabil în derivă pentru tot restul vieții și ar fi murit ca obscur pictor de ilustrate, ducându-și zilele în Viena sau în vreun oraș din sudul Germaniei.

Dar Primul Război Mondial a izbucnit. Când Germania a declarat război, în august 1914, își amintea Hitler, „am căzut în genunchi și am mulțumit Cerului din toată inima pentru privilegiul de a-mi fi îngăduit să trăiesc în astfel de vremuri"[22].

Hitler avea un dispreț suveran față de diversitatea religioasă și națională a Imperiului Austro-Ungar și a refuzat să facă serviciul militar în forțele sale armate. În schimb, în august 1914 s-a oferit imediat voluntar în armata bavareză. (Bavaria, la fel ca Saxonia, avea o armată separată de armata prusaco-germană principală.)

Hitler încă era cetăţean austriac, iar bavarezii ar fi trebuit să-l refuze. Însă, în haosul provocat de izbucnirea războiului, a reuşit să se strecoare şi a fost repartizat la Regimentul 16 Infanterie bavarez, numit neoficial Regimentul „List", după comandantul său. La 29 octombrie, batalionul lui Hitler a intrat în luptă în apropiere de Ypres, Belgia[23]. După patru zile de luptă, scria el mai târziu, au mai rămas doar 611 din 3.600 de soldaţi. Comandantul, colonelul Julius List, se număra printre morţi.

Hitler a scris despre reacţia sa la acest botez al focului într-o cheie surprinzător de minoră: „Romantismul în luptă a făcut loc spaimei, încet-încet entuziasmul a scăzut, iar jubilaţia exaltată a fost înăbuşită de frica de moarte". Toţi soldaţii, spunea el, trebuiau să facă faţă „luptei dintre instinctul de conservare şi simţul datoriei. Nici pe mine această luptă nu m-a cruţat deloc". Când moartea „dădea târcoale", continua el, „ceva nedefinit împingea la revoltă" şi încerca să convingă „trupul slab" că era cu adevărat „vocea raţiunii", dar „era doar laşitatea"[24].

Mai puţin surprinzător a fost felul în care a soluţionat această criză personală. În cele din urmă, scrie el, „deja în iarna 1915-1916 această luptă se încheiase în ce mă priveşte. Voinţa sfârşise prin a deveni un stăpân incontestabil"[25]. Triumful voinţei asupra realităţii fizice a lumii - s-ar putea spune, de asemenea, refuzul încăpăţânat de a recunoaşte realitatea fizică - va deveni una dintre temele persistente ale vieţii şi carierei politice ale lui Hitler. Spunea că el trata „laşitatea" şi „raţiunea" ca fiind diametral opuse.

În armată Hitler a îndeplinit o sarcină specială: era *Meldegänger* sau „curier al regimentului". Asta însemna că ducea mesaje de la comandamentul regimentului la posturile de comandă ale batalioanelor regimentului. La sfârşitul anului 1916, Hitler a fost rănit şi i s-a acordat o permisie de recuperare a sănătăţii în Germania. La sfârşitul anului 1918 a fost victima unui atac cu gaze, motiv pentru care semnarea armistiţiului din 11 noiembrie l-a găsit în spitalul din Pasewalk. În rest, cu excepţia perioadelor rare şi scurte petrecute în permisie, el a rămas pe frontul de vest pe toată durata războiului. Imediat după prima implicare în luptă a unităţii sale, a fost avansat la gradul de *Gefreiter* sau „fruntaş". Nu a mai fost niciodată înaintat în grad. A primit totuşi două decoraţii pentru comportare vitejească: Crucea de Fier clasa a II-a şi, mai târziu, a fost onorat cu Crucea de Fier clasa I, cea mai înaltă decoraţie pe care o putea primi cineva cu gradul său.

Aceste medalii sunt încă subiect de controversă. Istoricul Thomas Weber a arătat recent că serviciul militar al lui Hitler nu a fost atât de curajos şi de periculos pe cât pretindea el[26]. Curierii regimentului lucrau la comandament, nu în tranşee, deci misiunea lor era mai sigură şi mai uşoară decât cea a artileriştilor din linia întâi. Ofiţerii de la garnizoană le dădeau medalii soldaţilor pe care îi cunoşteau, nu neapărat celor curajoşi, ceea ce ar putea explica decoraţiile lui

Hitler. Sigur, era destul de periculos să fii curier. Hitler se afla uneori în tranşeele înaintate şi chiar şi cei din spatele frontului se temeau de focul de artilerie. Dacă ar fi vorba despre oricine altcineva decât Hitler, ni s-ar părea oarecum meschin să-i criticăm sarcinile doar pentru că au fost mai puţin periculoase decât ale unui artilerist. Biograful Volker Ullrich ajunge la o concluzie echilibrată: „Când luăm în considerare toate sursele, putem conchide că Hitler nu s-a remarcat ca fiind deosebit de curajos, dar nici nu a avut o «slujbă de chiulangiu» care să-l ferească de pericol”[27].

Şi motivele pentru care fruntaşul Hitler nu mai a fost înaintat în grad după 1914 rămân învăluite în mister. În armatele Marelui Război, aproape niciun soldat care fusese pe front în 1914 nu mai era în viaţă şi pe front în 1918. Dacă erau în viaţă, fuseseră avansaţi cel puţin la un grad de subofiţer. Fritz Wiedemann, care a fost adjutant în Regimentul List în 1916 şi 1917, mărturisea după al Doilea Război Mondial că ofiţerii regimentului apreciau că lui Hitler îi lipseau „calităţile de lider” necesare pentru a fi sergent – declaraţia lui Wiedemann era cu atât mai amuzantă cu cât în germană el spunea textual că lui Hitler îi lipseau calităţile de „Führer”[28]. Asta a stârnit râsete în sala de judecată de la Nürnberg. Cu toate acestea, mărturia lui Max Amann, sergent în regiment şi mai târziu editorul naziştilor, sugerează că Hitler însuşi a renunţat la avansarea la gradul de subofiţer[29]. Este posibil ca Hitler să fi înţeles că erau mai multe victime din rândul ofiţerilor şi că dorea să evite un post mai periculos.

Pentru povestea noastră, două lucruri sunt importante în legătură cu serviciul militar al lui Hitler. Primul este că, oricât de mediocru ar fi fost în ceea ce priveşte dedicaţia şi curajul, el a reuşit să transforme cei patru ani de front într-un triumf al autopromovării. Este greu de imaginat că şi-ar fi putut croi drum în politica germană postbelică fără să poată invoca statutul său de umil soldat în Marele Război.

Al doilea este afirmaţia lui că războiul a determinat trezirea lui politică. Hitler exprimă limpede acest lucru în *Mein Kampf*. El se prezintă ca soldat dedicat şi curajos, care, la fel ca tovarăşii săi, a suferit şi şi-a vărsat sângele timp de patru ani pe front, fiind trădat de „criminalii din noiembrie”, ce au capitulat şi au adus revoluţia. Acest capitol al memoriilor lui Hitler se încheie cu afirmarea deschisă a unui program politic de extremă dreapta. Jertfele războiului nu s-au făcut doar ca să aducă la putere nişte „criminali infami”. Că aceşti „criminali” erau deopotrivă socialişti şi evrei reiese clar din afirmaţia sa „Cu evreul nu trebuie să pactizezi, ci doar să decizi: totul sau nimic”. Pasajul se încheie sec: „În ce mă priveşte, am hotărât să fac politică”[30].

Cu toate acestea, există o realitate mai complexă în spatele orientării politice a lui Hitler. La începutul epocii postbelice, Hitler a fost de fapt un *susţinător*, nu

un duşman al revoluţiei şi al social-democraţilor[31]. În primăvara anului 1919, camarazii săi l-au ales de două ori în Marele Sfat al Soldaţilor, una dintre instituţiile revoluţiei. Din date electorale fiabile ştim că aproximativ trei sferturi dintre soldaţii din unitatea lui Hitler au votat pentru social-democraţi la alegerile din ianuarie 1919. Ei nu ar fi votat pentru Hitler dacă nu ar fi fost încredinţaţi că le susţine părerile. În timpul unei revolte comuniste de scurtă durată care a creat o „Republică Sovietică" la München în primăvara anului 1919, camarazii lui Hitler l-au votat ca reprezentant adjunct al batalionului[32]. În scurta viaţă a Republicii Sovietice, sarcina lui Hitler a fost să fie omul de legătură cu Departamentul de Propagandă al sovietului. Există o secvenţă de film şi o fotografie care îl arată participând la procesiunea funerară a liderului independent bavarez Kurt Eisner, purtând o brasardă de doliu neagră şi alta roşie, în semn de susţinere pentru guvernul socialist.

Cum se potriveşte asta cu evoluţia ulterioară a lui Hitler ?[33] Este posibil ca în această fază timpurie să se fi putut adapta oricărui guvern cu o ideologie colectivistă, de dreapta sau de stânga. Şi mai probabil, a fost pur şi simplu oportunism. Fruntaşul Hitler nu a vrut să se întoarcă la viaţa de sărăcie şi izolare de dinainte de război. Armata devenise casa şi angajatorul său şi, dacă să rămână în armată însemna să slujească un guvern socialist radical, fie.

Cam la fel e şi cu atitudinea lui Hitler faţă de evrei. În *Mein Kampf*, el susţine că a devenit antisemit la Viena, înainte de război. A ilustrat acest lucru cu o poveste despre un „fenomen" cu aer străin, cu „un caftan lung şi păr negru buclat", pe care l-a văzut în centrul oraşului. Primul său gând, cel puţin aşa susţine, a fost : „Este şi el evreu ? ". Hitler l-a „examinat pe ins pe furiş şi cu prudenţă, dar, cu cât îi observam faţa străină şi scrutam fiecare trăsătură, cu atât prima întrebare pe care mi-o pusesem căpăta în mintea mea altă formă : era şi el german ? ". Sub influenţa acestei experienţe, Hitler a început să studieze „chestiunea evreiască" şi, scrie el, să recunoască influenţa „distructivă" a evreilor în toate aspectele politicii, vieţii sociale, jurnalismului şi artelor. „Treptat", scrie el, „am început să-i urăsc"[34].

Multe dintre formulările otrăvite de ură faţă de evrei ale lui Hitler de după 1919 pot fi regăsite în anumite ziare, broşuri şi cărţi pe care le-a citit la Viena înainte de 1913[35]. Cu siguranţă, el a asimilat antisemitismul vienez caracteristic acelor vremuri. Dar nu există nicio dovadă că era de acord cu aceste opinii la vremea respectivă, pe când unele dovezi arată că a avut mulţi prieteni evrei, atât la Viena, cât şi în armată, în timpul războiului, şi că respecta cultura evreiască în general. Ura pare să fi rămas latentă, ca o imagine fotografică aşteptând soluţia de developare.

Trupele trimise de guvernul social-democrat de la Berlin au zdrobit cu brutalitate sovietul de la München în mai 1919, instalând la putere în Bavaria o administraţie

de stat de dreapta. Un comitet a demarat investigaţiile privind rolul armatei în susţinerea sovietului[36]. Hitler îşi dorea cu ardoare să rămână în armată, dar sprijinul acordat recent sovietului devenise un impediment. El a colaborat cu anchetatorii, turnându-i pe camarazii care erau de partea stângii. După 1945, Max Amann a mărturisit că, înainte de a fi lăsat la vatră, a fost chestionat de Hitler în legătură cu rolul său în soviet. Nu se ştie dacă Hitler s-a oferit voluntar să dea informaţii sau dacă anchetatorii i-au folosit dosarul pentru a-l constrânge să fie „martor al acuzării". În ambele cazuri, cel mai simplu mod de a-şi acoperi cochetarea cu comunismul era un salt la celălalt capăt al spectrului politic. Cu toate acestea, chiar şi în septembrie 1919, în timp ce lucra pentru comitet, o notă informativă scrisă pentru un superior includea „socialismul" şi „democraţia" printre idealurile care „îi fac pe oameni să lupte pentru lucruri mărețe"[37].

Deja Hitler lucra sub comanda căpitanului Karl Mayr în unitatea de propagandă contrarevoluţionară a armatei din München. În acea lună, Mayr i-a cerut lui Hitler să redacteze o replică la o scrisoare despre „pericolul" reprezentat de evrei. Din scrisoarea lui Hitler rezultă o serie de idei pe care avea să le păstreze. „Evreul", scrie el, este o „lipitoare" interesată doar de bani şi niciodată de idei. Evreii sunt o rasă separată, nu un grup religios. Scopul Germaniei trebuie să fie „eliminarea drepturilor evreilor" şi, în final, „eliminarea evreilor în totalitate". Ambele obiective erau „posibile doar sub conducerea un guvern de acoperire naţională"[38].

Trecerea lui Hitler de la socialismul revoluţionar la extrema dreaptă antisemită este importantă nu numai pentru a-l înţelege mai bine pe el, ci şi pentru a ne face o idee mai clară despre ceea ce se întâmpla în Germania în 1919. În prima jumătate a anului, germanii trăiau pe ceea ce teologul Ernst Troeltsch numea „tărâmul de vis al armistiţiului", făcându-şi iluzii optimiste cu privire la felul cum urma să arate lumea postbelică[39]. În această perioadă, trei sferturi din alegători au sprijinit partidele democratice la alegerile pentru adunarea constituantă. Dar în 1919 germanii au aflat termenii Tratatului de la Versailles, pe care puterile Antantei nu voiau să-i negocieze. Ulterior, Hindenburg şi Ludendorff au început să articuleze mitul „cuţitului înfipt în spate", iar guvernul central, ajutat de forţe paramilitare (Freikorps), a reprimat violent insurecţiile extremei stângi care au zguduit Berlinul şi Münchenul. Deodată lumea devenise mai întunecată. Dar sursa întunericului erau mai degrabă evenimentele postbelice decât războiul în sine.

Cu siguranţă că aceste experienţe nu i-au făcut pe toţi germanii să-şi schimbe orientarea politică spre dreapta. Nu înseamnă nici că democraţia germană era deja sortită eşecului. A apărut însă deziluzia în ce priveşte democraţia şi ordinea postbelică. Rezultatele alegerilor pentru Reichstag din 1920 confirmă această realitate : numărul de voturi primite de social-democraţi a scăzut cu aproape jumătate, de la ceva mai puţin de 39% la 21%. Cei care nu i-au mai votat s-au îndreptat în

mare măsură către independenţi şi comunişti, în timp ce alegătorii liberali ai Partidului Democrat German s-au orientat către dreapta, spre Partidul Popular German şi, *mult* mai la dreapta, către Partidul Naţional German.

Se pare că pentru germani războiul a fost foarte asemănător cu perioada petrecută de Hitler la Viena: o serie de experienţe al căror sens va fluctua până când va fi clarificat de ceva ce se va întâmpla ulterior. În 1919, revoluţia şi termenii tratatului de pace au început să confere războiului un sens mai întunecat şi mai aducător de discordie.

CEVA IMPORTANT S-A ÎNTÂMPLAT şi în viaţa soldatului Hitler.

În cadrul activităţii sale în subordinea căpitanului Mayr, Hitler a început să ţină prelegeri pentru grupuri de soldaţi pe teme precum „Condiţiile de pace şi reconstrucţia", „Emigrarea" şi „Concepte sociale şi politico-economice"[40]. După cum îşi amintea, „am început cu cea mai mare bucurie şi ardoare. Acum, într-adevăr, mi se înfăţişa ocazia de a vorbi în faţa unui auditoriu mai numeros şi ce prevăzusem dintotdeauna se confirma: ştiam să «vorbesc»"[41].

Din întâmplare, Hitler descoperise ceva la care excela cu adevărat: abilitatea de a stârni în public o stare de frenezie etalându-şi mânia, resimţită intens[42]. Căci chiar şi în această etapă, „prelegerile" lui erau pline de furie, în special la adresa evreilor. Deşi textele acestor prelegeri nu s-au păstrat, din ceea ce ştim despre temele lor şi din relatările lui Hitler şi ale altora, este probabil că începuse să facă legătura între „evrei", pe de o parte, şi pierderea războiului şi severitatea condiţiilor impuse Germaniei de Tratatul de la Versailles, pe de altă parte. Comandantul lui Hitler chiar i-a spus să-şi exprime antisemitismul pe un ton mai moderat, ca nu cumva prelegerile sale să fie percepute doar ca agitaţie antisemită.

Căpitanul Mayr a început să nutrească un respect deosebit pentru acest bărbat – îi scria folosind formula *sehr verehrter Herr Hitler* („mult stimate domnule Hitler"), o adresare neobişnuită din partea unui căpitan către un soldat – şi a început să-l trimită, ca informator, la reuniunile puzderiei de partide politice mici care apăruseră în München. În septembrie 1919, Hitler s-a dus să observe un grup numit Partidul Muncitorilor Germani. Misiunea sa nu includea participarea la discuţii. Dar unul dintre vorbitori a pledat pentru separarea Bavariei de Germania şi, înfuriat de o asemenea trădare, Hitler şi-a uitat rolul şi s-a ridicat pentru a-l ataca pe nefericitul care, după aceea, arăta ca un „pudel ud". „Dom'le, da' ştiu că are o gură...", se spune că a zis preşedintele partidului, Anton Drexler. „L-am putea folosi."[43]

Hitler, încă în armată, a devenit membru al Partidului Muncitorilor Germani şi a început să vorbească regulat la adunările ţinute în berăriile din München[44]. Renumele lui a crescut constant, ca şi vizibilitatea partidului şi numărul

participanţilor la adunări. Pe 24 februarie 1920, partidul a organizat primul miting de proporţii în marea *Festsaal* (Sala de Festivităţi) a celebrei Hofbräuhaus din centrul Münchenului. Această adunare a atras 2.000 de participanţi (cam o cincime fiind adversari de stânga). Pentru această ocazie, Hitler şi Drexler au redactat un program oficial al partidului în 25 de puncte – şi, puţin mai târziu, la îndemnul lui Hitler, au schimbat numele partidului în Partidul *Naţional-Socialist* al Muncitorilor Germani. După aceea partidului i s-a spus pe scurt „naziştii".

Hitler nu a fost primul vorbitor în acea seară, dar a fost cel mai eficient. Un raport al poliţiei din München ne dă o idee destul de clară despre ceea ce a spus. Pretutindeni, afirma Hitler, oamenii trăiesc în sărăcie, în mizerie, sunt flămânzi. „Toată lumea se întreabă cât va mai dura asta şi ce fac autorităţile în acest sens. Nimic! Pentru că guvernul este prea laş ca să le spună oamenilor adevărul". Guvernul nu făcea decât să le tot spună oamenilor: munciţi mai mult. „Dar uită să spună că toată această muncă nu ne aduce nouă un beneficiu, ci duşmanilor noştri", deoarece „acest Tratat de Pace provoacă mereu noi suferinţe crunte". Hitler s-a îndreptat către altă ţintă favorită, Matthias Erzberger, politicianul care semnase Armistiţiul şi ceruse acceptarea Tratatului de la Versailles. Cândva, a afirmat el, autorităţile germane erau renumite pentru integritatea lor. Dar cum să te aştepţi la onestitate de la un guvern ce are în rândurile sale un trădător precum Erzberger? Hitler miza deliberat pe faptul că Erzberger, care era catolic, purta un nume ce pentru mulţi germani avea rezonanţe evreieşti. Raportul poliţiei consemna „aplauze furtunoase" la comentariile lui Hitler. „Nouă ni se pare de neînţeles", a continuat Hitler, „faptul că acest domn încă nu se află într-un penitenciar". „Aplauze puternice" au urmat şi după această răbufnire.

Muncitorilor li s-a spus întotdeauna că ar trebui să emigreze pur şi simplu din Germania în Rusia, a afirmat Hitler. „Nu ar fi mai practic", a întrebat el, „ca evreii din est să rămână acolo dacă există atât de multe locuri de muncă?". Aici Hitler miza pe migraţia evreilor din fostul Imperiu Rus în Germania, chestiune mult discutată în Germania în anii de după război. Din nou, vorbele sale au fost întâmpinate cu „aplauze puternice". „Vă puteţi imagina ce fel de locuri de muncă sunt, dacă oamenii ăştia emigrează!", a adăugat el sarcastic. (Aplauze şi strigăte: „Jos presa evreiască! Afară cu ei!".) „Pentru crimele şarlatanilor şi ale cămătarilor, amenzile sunt inutile", a continuat Hitler, în timp ce mulţimea striga: „Caftiţi-i! Spânzuraţi-i!!". Lectura celor 25 de puncte i-a atras aplauze, dar şi întreruperi din partea adversarilor, iar observatorul poliţiei a avut senzaţia că în orice clipă putea izbucni o încăierare. Hitler a conchis: „Deviza noastră este doar lupta. Ne vom urmări neclintit ţelul"[45].

Konrad Heiden a fost unul dintre puţinii care şi-au dat seama de importanţa lui Hitler încă de la început, iar ca tânăr jurnalist la München, asista frecvent la

evenimentele organizate de acesta în berării. Deşi Heiden era social-democrat, Hitler a înţeles valoarea propagandistică a atenţiei sale, chiar şi critice ; în acele zile circula un zvon potrivit căruia Hitler nu-şi începea discursul până nu ştia sigur că Heiden se află în public. Heiden a înţeles unul dintre motivele succesului retoric al lui Hitler : magnifica voce care se revărsa din acest om, altfel lipsit de charismă. „Între aceşti doi umeri, cât se poate de modeşti, există un organ al vorbirii al cărui timbru este practic întruchiparea puterii, a fermităţii, a stăpânirii de sine şi a voinţei", a scris Heiden. „Chiar şi în repaus, era ca sunetul grav al unui tunet, în emoţie, un urlet asemănător sirenei", un „semnal de pericol necruţător", dar şi cu „inflexiuni omeneşti de intimitate, indignare sau dispreţ"[46].

Cu un ego tot mai accentuat şi fler pentru promovarea propriei imagini, Hitler a spus mereu povestea începuturilor partidului nazist cu el însuşi în rolul de erou, geniu politic şi lider înnăscut, care şi-a croit singur drumul. Dar nu s-ar fi ales nimic de el fără concursul de împrejurări în care s-a aflat : un sentiment omniprezent de umilinţă şi frică în rândul germanilor (întotdeauna cele mai periculoase emoţii politice), combinat cu mizeria economică. Războiul pierdut, condiţiile de pace umilitoare, incertitudinea şi violenţa revoluţiei şi a perioadei ce a urmat (în special în Bavaria) au creat o stare de spirit unică pe care Hitler a fost capabil s-o exploateze ca nimeni altul. El a convins mii de oameni care l-au auzit vorbind că el şi numai el le poate oferi o cale spre mântuire, nu pentru că avea argumente logice, ci datorită intensităţii convingerii cu care oferea soluţii simple la probleme dificile. Răspunsul la „Trădarea" din 1918 era izgonirea „criminalilor din noiembrie" : socialiştii şi evreii. Era nevoie ca Germania să redevină marea putere care fusese cândva. Abia atunci putea schimba termenii ordinii postbelice. El a mizat întotdeauna pe contrastul dintre momentele august 1914 şi noiembrie 1918 : primul, marele simbol al Germaniei unite şi puternice ; al doilea, momentul înfrângerii şi al trădării de către duşmanii din interior.

În această perioadă de început, anumite trăsături de caracter ale lui Hitler s-au conturat mai clar, iar mai târziu aveau să modeleze atât tipul de lider care a devenit, cât şi mişcarea pe care a condus-o. Cea mai evidentă a fost combinaţia de nesiguranţă şi complementele sale fireşti : intoleranţa faţă de opiniile critice şi pretenţia de a fi unicul deţinător al adevărului. Nesiguranţa fusese o trăsătură a personalităţii sale încă din tinereţe. Prietenul său din copilărie August Kubizek îşi amintea că, după ce fusese respins de Academia de Arte Frumoase din Viena, Hitler „îşi pierdea cumpătul foarte uşor". El „blestema birocraţia prăfuită şi încremenită a Academiei, unde nu exista înţelegere pentru adevărata artă. Vorbea despre capcanele care fuseseră plasate cu viclenie... cu singurul scop de a-i distruge lui cariera. Dar avea să le arate proştilor ălora incompetenţi şi senili că poate merge înainte fără ei". Kubizek se afla la Viena pentru a studia muzica. Când profesorul său i-a

trimis nişte elevi cu care să facă lecţii în particular, Hitler s-a înfuriat şi mai tare, invidios pe succesul prietenului său. „Acum se vedea, a zis el... că toate astea erau o conspiraţie împotriva lui." Una peste alta, spunea Kubizek, „am avut impresia că Adolf îşi pierduse echilibrul"[47].

Hitler era, de asemenea, extrem de sensibil când venea vorba de educaţia şi cunoştinţele sale limitate. „Ca majoritatea oamenilor în esenţă ignoranţi", îşi amintea Ernst Hanfstaengl, „avea acest complex că nu are nevoie să înveţe nimic"[48]. Kubizek l-a întrebat odată pe Hitler dacă intenţionează să studieze şi în continuare doar după cărţi. „S-a uitat la mine, surprins, şi a spus pe un ton răstit: «Sigur, tu ai nevoie de profesori, înţeleg. Dar pentru mine sunt de prisos»"[49]. În mod obişnuit îşi exprima dispreţul faţă de intelectuali şi experţi. Majoritatea „oamenilor care se consideră educaţi", spunea el, sunt doar nişte „imbecili declasaţi, superficiali, pretenţioşi şi aroganţi, care nici nu-şi dau seama că sunt nişte amatori ridicoli". Îi plăcea să creadă că ceea ce ştie el îi este suficient în toate ocaziile. Cândva, a afirmat că singura carte ce avea să conteze vreodată este cea pe care urma s-o scrie el după ce va „ieşi la pensie". Cu toate acestea, îşi dorea cu ardoare recunoaşterea din partea experţilor. A fost emoţionat şi măgulit când un profesor de psihologie de la Universitatea din Bonn a ţinut o prelegere despre conceptele din *Mein Kampf*. Aceasta a fost, a mărturisit Hitler, o „mare bucurie"[50].

ANUL 1923 ar fi putut şi ar fi trebuit să fie un dezastru pentru Hitler, dar s-a încheiat aducându-i o victorie oarecum neobişnuită. Început cu ocuparea de către Franţa a văii Ruhrului, cea mai importantă regiune industrială din Germania, din cauza întârzierii plăţii reparaţiilor de război, a adus şi cea mai gravă serie de crize de după război pentru Germania. Au avut loc din nou revolte ale extremei stângi în regiunea Ruhr şi în centrul Germaniei, în landurile Saxonia şi Turingia au ajuns la putere administraţii radicale, iar în Renania era activă o mişcare separatistă. Pe măsură ce inflaţia s-a transformat în hiperinflaţie, ţara a încetat efectiv să mai aibă un sistem monetar. Nu numai că rata de schimb a fost de 17.000 de mărci la un dolar american în ianuarie, dar a ajuns la 4,6 milioane la dolar în august, 98,9 milioane în septembrie, 2,2 miliarde în noiembrie şi 4,2 miliarde în decembrie[51].

În această atmosferă şi având exemplul „marşului asupra Romei" iniţiat de Mussolini în anul precedent, Hitler a decis că venise momentul unei lovituri de stat împotriva guvernului de la Berlin. A început la un miting, pe 8 noiembrie, la berăria din München, cunoscută sub numele Bürgerbräukeller. Pentru această acţiune, naziştilor li s-au alăturat alte grupuri de dreapta şi comandantul din Primul Război Mondial, Erich Ludendorff. A doua zi, revolta a eşuat totuşi complet când

poliţia a deschis focul asupra lui Hitler şi a adepţilor săi, dintre care mai mulţi au fost ucişi sau răniţi. Hitler a fost arestat pe 10 noiembrie. În primăvara următoare, împreună cu Ludendorff, liderul paramilitar Ernst Röhm şi o serie de lideri conservatori şi ofiţeri care fuseseră complici la eforturile sale, a fost judecat de un tribunal special din München.

Aici înfrângerea s-a transformat în victorie. Hitler era în mod clar vinovat de înaltă trădare şi ar fi trebuit să primească o sentinţă grea pentru ceea ce a ajuns să fie numit puciul de la berărie. Deoarece nu era cetăţean german, instanţa ar fi trebuit să dispună deportarea sa. Cu toate acestea, judecătorii îl admirau evident pe inculpatul principal. Unul dintre ei a fost auzit afirmând, după primul discurs al lui Hitler: „Ce tip extraordinar, Hitler ăsta!"[52]. Purtând Crucea de Fier, Hitler a primit toată libertatea de a-şi pune în valoare talentul oratoric. Procesul a beneficiat de un spaţiu larg în presa din toată ţara, transformându-l pe Hitler într-o vedetă naţională. Instanţa i-a dat o sentinţă nominală de cinci ani, dar se înţelegea că va fi eliberat mai devreme. Având în vedere serviciul său militar pentru Germania, instanţa a refuzat în mod expres să dispună deportarea lui Hitler.

Închisoarea s-a dovedit a fi un fel de vacanţă pentru Hitler. „Celula" lui semăna mai degrabă cu un apartament confortabil. Susţinătorii veneau să-i prezinte omagiile şi a primit atâtea ciocolate, prăjituri şi alte delicatese, încât s-a cam îngrăşat. Există o legendă potrivit căreia, în timp ce era în închisoare, Hitler i-a dictat *Mein Kampf* devotatului său acolit, Rudolf Hess[53]. De fapt, Hitler şi-a schiţat mai întâi ideile scriindu-le pe hârtie şi apoi s-a chinuit să le dactilografieze cu două degete. Dar cartea este cu siguranţă rodul perioadei petrecute în închisoare.

Germania pe care a regăsit-o Hitler la eliberarea din închisoare în decembrie 1924 era foarte diferită de cea din urmă cu un an. Această nouă Germanie se va dovedi a fi un mediu mult mai dificil pentru mişcarea sa decât ţara sfâşiată de conflicte de la începutul anilor 1920. Mare parte din schimbare avea legătură cu un om care era în multe privinţe exact opusul lui Hitler, figura dominantă a politicii germane în a doua jumătate a anilor 1920: Gustav Stresemann.

CANCELAR PENTRU DOAR câteva luni în 1923, dar ministru de Externe din 1923 până în 1929 (în nouă administraţii succesive, inclusiv a sa), Stresemann a influenţat hotărâtor Republica de la Weimar. Totuşi, realizările sale nu au fost lipsite de controverse. La acea vreme existau discuţii în ceea ce îl priveşte, iar dezbaterea a avut ecou peste ani. Era el un „bun german", care urmărea pacea şi reconcilierea în plan extern şi democraţia în plan intern? Sau era un lup în blană de oaie, doar un alt naţionalist agresiv, care folosea retorica pacifistă pentru a-şi ascunde uneltirile expansioniste?[54] Exista un sâmbure de adevăr în ambele ipoteze. Dar pentru Stresemann – la fel ca şi pentru cel mai important omolog al său,

ministrul francez de Externe, Aristide Briand –, interesul naţional al Germaniei *avea nevoie* de pace, reconciliere cu Franţa şi integrare în economia mondială.

Şi părerile despre omul Stresemann erau foarte diferite. Jurnalistul britanic Claud Cockburn îl considera „amuzant cu condiţia să nu te încrezi în el". El juca „un rol grozav în care se prefăcea că este nu doar gras, aşa cum şi era, ci şi cumsecade şi uneori parcă un pic ameţit de o halbă de bere. În realitate, era la fel de pătrunzător şi de tăios ca o lamă de pumnal". Theodor Heuss, alt politician liberal din Weimar, care mai târziu a devenit primul preşedinte al Germaniei de Vest, declara că „nu poate să-l sufere" pe Stresemann. În schimb, romancierul Thomas Mann l-a numit „acest om extraordinar", cu o „putere de înţelegere care era simultan plină de vitalitate şi rafinată de boală"[55]. Vicontele D'Abernon, ambasadorul britanic la Berlin la începutul anilor 1920, ne-a lăsat cea mai nuanţată descriere. „Capacitatea lui Stresemann de a stârni animozitate era de-a dreptul excepţională", scria el, poate fiindcă „mintea lui era prea ageră pentru a sugera soliditate – iar felul în care vorbea prea bombastic, cu fraze scânteietoare ce nu sugerau reflecţie sau măsură". Din cauza talentelor sale „s-a ales cu reputaţia că ar avea nişte defecte pe care chiar nu le avea – nechibzuinţă şi lipsă de convingere"[56].

Stresemann s-a născut la Berlin în 1878. Tatăl său avea o afacere de distribuţie de bere, astfel că Stresemann avea origini mai degrabă modeste comparativ cu miniştrii de Externe europeni ai vremii. Dar, deşi Stresemann era cel mai mic dintre cei şapte copii, familia sa era suficient de înstărită pentru a-l trimite la universitate. A studiat economia politică la universităţile din Berlin şi Leipzig, unde şi-a dat doctoratul cu o teză tocmai despre industria berii îmbuteliate din Berlin. A fost un student bun şi şi-ar fi dorit să urmeze o carieră academică. Însă avea nevoie de o sursă de venit, aşa că, la absolvire, s-a angajat ca administrator al unor organizaţii de comerţ industrial din Saxonia şi a intrat în politică ca naţional-liberal[57].

Când a început să lucreze, tânăra cu care dorea să se căsătorească l-a respins, deoarece perspectivele sale de viitor erau prea incerte[58]. A făcut o greşeală. Cu inteligenţă, ambiţie şi multă muncă, Stresemann s-a afirmat rapid atât în afaceri, cât şi în politică. A fost ales în Reichstag în 1907, la 28 de ani, în mod neaşteptat, învingându-l pe un social-democrat aflat în funcţie într-un district dintr-o zonă săracă a Saxoniei. Stresemann a fost cel mai tânăr membru al Reichstagului ales în acel an.

De-a lungul vieţii sale, opiniile lui Stresemann au fost marcate de tensiunile dintre liberalismul şi naţionalismul lui[59]. În timpul războiului, a devenit un susţinător al anexărilor teritoriale şi al războiului submarin nerestricţionat, dar şi al reformelor democratice, ceea ce însemna că era din ce în ce mai prins la mijloc între cele două mari blocuri ale Reichstagului: dreapta naţionalistă, care dorea

victoria fără reformă, şi stânga, ce dorea pace şi democratizare. Cu toate acestea, sfârşitul războiului a părut să aducă o schimbare. Stresemann a început să învinuiască furios regimul kaizerului şi Statul-Major, exprimându-şi admiraţia doar faţă de prinţul Max von Baden, social-democraţi şi Friedrich Ebert[60]. Un efort de a-i pe uni liberalii de stânga de dinainte de război cu naţional-liberalii a eşuat, iar Stresemann a devenit liderul unei versiuni reformate a vechiului Partid Naţional-Liberal, numit acum Partidul Popular German.

În primii doi ani ai Republicii de la Weimar, Stresemann şi partidul său au făcut parte din opoziţia naţionalistă de dreapta, ostilă Tratatului de la Versailles şi Constituţiei de la Weimar. Dar Stresemann se transforma clar din naţionalistul care fusese în vremea războiului într-un susţinător al reconcilierii pe timp de pace, iar în scurtul său mandat de cancelar şi în perioada lungă în care a fost ministru de Externe avea să-şi conducă ţara printr-un proces similar[61]. Realizările sale în anii cât s-a aflat în funcţie sunt remarcabile. Printre ele se numără sfârşitul hiperinflaţiei şi stabilizarea economiei germane în 1924. În acelaşi an, Planul Dawes, elaborat de bancherul american Charles Dawes, reeşalona plata despăgubirilor de război de către Germania şi punea Reichsbank, banca centrală a Germaniei, parţial sub controlul puterilor Antantei. În schimb, regiunea industrială Ruhr a fost eliberată de francezi. În 1925, în oraşul elveţian Locarno, Germania, Franţa, Belgia, Marea Britanie şi Italia au recunoscut graniţele vestice stabilite pentru Germania la Conferinţa de Pace de la Paris, iar Germania, Franţa şi Belgia au convenit să nu mai poarte niciodată război una cu cealaltă. A fost elaborată o formulă complicată, astfel încât Germania, în mod evident, să nu trebuiască să încheie un acord similar cu privire la frontierele sale de est cu Polonia şi Cehoslovacia. Acordurile de la Locarno au creat condiţii favorabile pentru ca Germania să intre în Societatea Naţiunilor în 1926. Germania a primit chiar un loc permanent în Consiliul Societăţii (echivalentul, în zilele noastre, al Consiliului de Securitate al Naţiunilor Unite). Doi ani mai târziu, la iniţiativa lui Aristide Briand şi a secretarului Departamentului de Stat american, Frank Kellogg, Franţa, Statele Unite, Germania şi majoritatea celorlalte ţări importante au semnat Pactul Kellogg-Briand, interzicând războiul ca instrument în politica de stat. În anul 1929 a avut loc altă renegociere a plăţii despăgubirilor de război, Planul Young, care diminua din nou cuantumul sumelor anuale plătite de Germania, deşi le prelungea până în anii 1980. Briand a făcut primii paşi spre integrarea europeană printr-un set de propuneri pe care le-a prezentat într-un discurs la Societatea Naţiunilor. S-au încheiat acorduri pentru a se pune capăt ocupaţiei puterilor Antantei din Renania şi au avut loc discuţii privitoare la reincluderea sub control german a regiunii Saar, aflată sub stăpânire franceză. În ansamblu, în această scurtă perioadă, Germania a scăpat

de statutul de paria şi şi-a recăpătat locul de putere respectată şi importantă în politica europeană şi mondială.

Asta nu înseamnă că doar Stresemann a fost responsabil pentru aceste evoluţii. Un rol important a jucat o complexitate de factori de politică şi economie interne şi internaţionale[62]. Au depus eforturi pentru a-l susţine pe Stresemann funcţionari şi diplomaţi capabili, dar şi delegaţii parlamentare ale partidelor democratice. Acordurile de la Locarno au fost motivate în mare măsură de presiunea financiară, nu de idealism : fără stabilitatea politică pe care au adus-o în Europa de Vest, este puţin probabil ca băncile americane ar fi acordat împrumuturi Franţei sau Germaniei.

Mai era şi relaţia dintre Stresemann şi Briand. Ministrul francez de Externe provenea şi el dintr-un mediu modest şi fusese cândva susţinător al anexărilor teritoriale. La fel ca Stresemann, în anii de după război, Briand şi-a dat seama că un acord de pace european durabil este posibil doar printr-o reconciliere franco-germană. Cei doi aveau în comun şi un simţ al umorului obraznic. Odată, în timp ce cancelarul german Hans Luther ţinea un discurs despre amploarea problemelor Germaniei, Briand l-a întrerupt spunându-i : „Dacă mai continuaţi, o să ne apucăm cu toţii de plâns"[63]. Luther s-a enervat, dar, când Briand a răspuns făcând o faţă înfricoşată, Stresemann a izbucnit în râs. Ministrul britanic de Externe Austen Chamberlain şi-a descris ulterior colegii drept „un mare german şi un mare francez, care, pe ruinele scăldate în sânge ale trecutului, au încercat să ridice un nou templu al păcii"[64].

Stresemann şi-a dat seama de asemănările personale dintre el şi Briand, precum şi de faptul că se confruntau cu o provocare politică comună : să facă astfel încât reconcilierea să fie acceptabilă pentru naţionaliştii din ţară. După o întâlnire din 1926, Stresemann i-a scris fiului său : „Briand a spus despre conversaţia noastră, în cuvinte pe care doar un francez le putea exprima, că sufletele noastre sunt la fel de pure ca zăpada de pe Mont Blanc". El şi Briand au discutat timp de cinci ore şi au băut patru sticle de vin, dar Stresemann a adăugat că „amândoi trebuie să învingem gheţarii" de la Paris şi Berlin[65]. Pentru Briand, gheţarul se numea Raymond Poincaré, rivalul său naţionalist conservator, care a fost prim-ministru o mare parte din perioada cât Briand a fost ministru de Externe. Pentru Stresemann, el era, înainte de toate, Alfred Hugenberg.

La fel ca Stresemann, Alfred Hugenberg provenea dintr-o familie modestă şi intrase în politică după studii doctorale de economie politică şi succesul în afaceri. Aici asemănările se opreau[66]. Hugenberg s-a născut la Hanovra în 1861. Tatăl său, funcţionar public, a murit de tânăr, lăsând familia fără mijloace. Hugenberg a devenit un naţionalist militant şi a ajuns să creadă profund în ideile darwiniste sociale atât de răspândite la începutul secolului XX. În 1891 a devenit unul dintre fondatorii Ligii Pangermane, un grup de lobby naţionalist, care va juca un rol

nociv în politica germană până în vremea lui Hitler. În acelaşi an şi-a susţinut doctoratul cu o teză despre asistenţa din partea statului pentru agricultori şi necesitatea ca Germania să-şi extindă teritoriul, idei pe care le va susţine pe tot parcursul carierei sale. După o perioadă în care a fost funcţionar public, Hugenberg a ajuns în consiliul de administraţie al unei bănci, iar apoi, în 1909, a devenit preşedintele consiliului de administraţie al puternicului concern siderurgic şi de armament Krupp. Sub conducerea sa, dividendele concernului au crescut de la 8% în 1908 la 14% în 1913.

În 1916, Hugenberg a achiziţionat compania August Scherl, unul dintre marile imperii mediatice din Germania[67]. Scherl deţinea o serie de ziare şi reviste, dintre care cea mai importantă era *Berliner Lokal-Anzeiger* (*Ziarul berlinez cu anunţuri locale*), care avea un tiraj zilnic de aproximativ 250.000 de exemplare. Celelalte două imperii de presă cu sediul central la Berlin, Mosse şi Ullstein, erau deţinute de familii evreieşti şi pledau pentru politica liberală. August Scherl nu era evreu, iar ziarele sale erau conservatoare. În anii 1920, Hugenberg a adăugat şi o agenţie de ştiri, Telegraph Union, şi a achiziţionat studioul cinematografic UFA (Universum Film Aktiengesellschaft), devenind de departe cel mai important antreprenor media din Germania. El a folosit aceste societăţi pentru a-şi promova marca de politică de dreapta radicală, naţionalistă, antidemocratică.

Hugenberg a devenit una dintre personalităţile Partidului Naţional German la începutul anilor 1920, într-un moment în care acesta părea să devină cel mai important partid de dreapta[68]. Nu era din cale-afară de antisemit şi nici nu tânjea după monarhia pierdută. Dar în anii 1920 era cel mai însemnat opozant radical al Republicii şi al politicilor de reconciliere cu ordinea postbelică ale lui Stresemann.

La mijlocul anilor 1920, până şi membrii Partidului Naţional German începuseră să se împace cu noua democraţie. Au făcut parte din administraţiile cancelarilor Hans Luther în 1925 şi Wilhelm Marx în 1927-1928, acceptând în schimb politicile lui Stresemann privind Locarno şi Societatea Naţiunilor. Dar nu şi Hugenberg. El dorea ca partidul să nu se abată de la orientarea sa radicală. La alegerile din 1928, voturile pentru Partidul Naţional German au scăzut de la 20,5% la 14,3%. Odată slăbită forţa moderaţilor, oferta lui Hugenberg de a prelua conducerea partidului a prevalat. Pentru Hugenberg, nu conta că partidul pierduse voturi şi membri. Se temea că partidul său va deveni un fel de „terci" alcătuit din elemente din clasa de mijloc, unite doar de frica social-democraţilor. Însă el dorea un „bloc" în care, „precum o menghină de oţel, viziunea asupra lumii ne ţine împreună", iar elementele „slabe şi fluide" se consolidează[69]. Ceilalţi membri, spunea el, fie se dădeau deoparte, fie îi acceptau opiniile.

Gustav Stresemann a înţeles că, pentru noua democraţie a Germaniei, politica externă şi cea internă nu puteau fi tratate separat. Obiectivele urmărite peste hotare

aveau să stabilizeze sistemul democratic din țară, în timp ce un alt război ar fi adâncit scindarea Germaniei și ar fi fost fatal pentru politica democratică. „Noua Germanie și redresarea ei sunt posibile doar în condiții de pace", afirma el în 1926, iar pacea, la rândul ei, era posibilă doar prin reconcilierea cu Franța[70]. El voia să vadă o integrare economică europeană mai strânsă, dar gândea, de asemenea, și în termeni globali și nu dorea ca această integrare să fie în detrimentul legăturilor comerciale și financiare cu Marea Britanie și Statele Unite.

Faptul că Stresemann a obținut neobișnuit de multe succese era evident chiar și pentru cei mai înverșunați adversari ai săi: mai târziu, Hitler avea să-i spună ministrului său de Externe, Joachim von Ribbentrop, că nici el „nu ar fi putut obține mai mult" decât a reușit Stresemann[71]. Cu toate acestea, progresele pe care le-a făcut nu au fost niciodată obținute cu ușurință. Relațiile sale cu Briand, Austen Chamberlain și alții au fost întotdeauna marcate de neîncredere, incertitudine și nemulțumiri, consecințe ale războiului. Chiar dacă „spiritul de la Locarno" s-a răspândit în Europa în a doua jumătate a anilor 1920, dificultățile erau tot mai mari. Până la sfârșitul anului 1928, poziția lui Hugenberg în Partidul Național German și puterea imperiului său mediatic erau principalele preocupări ale lui Stresemann. Când Hugenberg a ajuns la conducerea partidului, Stresemann i-a scris unui prieten: „Începutul este întunecat, dar sfârșitul poate fi războiul civil". Relațiile cândva călduroase dintre Stresemann și Briand se răciseră și ele[72]. Și s-a mai schimbat ceva în 1929. În iulie, Stresemann i-a spus unui jurnalist francez că Adolf Hitler, care „a predicat rebeliunea nu numai împotriva tratatelor de pace, ci și împotriva ordinii sociale", îl îngrijora acum mai mult decât Hugenberg[73].

Sănătatea lui Stresemann se șubrezise vizibil de vreun an. La 2 octombrie 1929, a suferit un atac vascular cerebral sever. A doua zi, un al doilea atac l-a ucis. Avea doar 51 de ani. Pierderea sa a fost recunoscută imediat de toți observatorii, din Germania și din întreaga lume, ca o lovitură zdrobitoare pentru Republica de la Weimar și pentru pacea europeană. Nimeni nu știa asta mai bine decât Aristide Briand. Se spune că la primirea veștii Briand a strigat: „Comandați un sicriu pentru două persoane"[74].

ÎN MOMENTUL morții lui Stresemann, Hugenberg era ocupat cu organizarea unei campanii de combatere a noului Plan Young de restructurare a plăților reparațiilor de război de către Germania. Ideea era să obțină suficiente semnături pentru a forța un vot în Reichstag și un plebiscit național. Unul dintre elementele campaniei sale a fost încercarea de a determina Reichstagul să adopte o lege care declara act de trădare colectarea și plata reparațiilor sub orice formă de către un oficial german. Hugenberg a reușit să-l atragă de partea sa pe Adolf Hitler, al cărui partid câștigase recent un număr dublu de voturi la alegerile din Saxonia,

fostul fief politic al lui Stresemann. Pe 30 septembrie, în ultimul său discurs, Stresemann a sugerat că Hugenberg a înţeles de fapt că Planul Young avea să fie votat indiferent de ceea ce făcea el. Scopul său real era să creeze o alianţă cu naziştii pentru a extinde frontul de luptă cu Republica. Încă o dată, Stresemann a avertizat că exista riscul unui război civil[75].

Epoca Stresemann fusese o perioadă grea pentru Hitler. Cel mai important talent al său era să se folosească de furia oamenilor care simţeau că sunt victime ale umilirii politice şi ale dificultăţilor economice. Putea face acest lucru atât de bine pentru că simţise el însuşi o asemenea furie. Dar el era un politician de criză ; nu era flexibil. În decembrie 1925, când Republica era pe calea redresării după dezastrele din 1923, el vorbea doar despre „colapsul Germaniei". La şapte ani după încheierea războiului afirma în faţa unui public din München : „Putem spune că ne scufundăm din ce în ce mai adânc"[76]. În aprilie 1926 vorbea despre „un sector industrial decrepit cu 12 milioane de şomeri", când, de fapt, în acel an nu fuseseră înregistraţi mai mult de două milioane de germani în această situaţie. În punctul maxim al „spiritului de la Locarno", el continua să pună sărăcia germanilor pe seama politicii internaţionale. Planul Dawes şi Acordurile de la Locarno, sugera Hitler, erau doar alte modalităţi de a-i umili pe germani şi a-i subordona celorlalte mari puteri[77]. Stresemann nu era decât un trădător.

Eşecul „puciului de la berărie" îi arătase lui Hitler că nu poate ajunge la putere în ciuda poliţiei şi a armatei, ci doar cu ajutorul lor. Aceasta însemna să lupte cu Republica în condiţiile impuse de ea, prin constituţia ei, câştigând alegerile. Poate că se gândea deja cum ar putea să păcălească şi să submineze sistemul politic conservator. Colaborarea cu Hugenberg împotriva Planului Young a fost un prim pas eficient.

Dar Hitler avea nevoie ca lucrurile să fie mult mai rele pentru Germania decât în toamna anului 1929. Din fericire pentru el, se manifestau forţe care aveau să facă asta.

3

„Mai însângerat" şi intrigantul

Poliţia e pregătită de săptămâni întregi. În total, va desfăşura 13.000-14.000 de agenţi pe străzile capitalei. Au fost aduse întăriri şi din alte oraşe. Mai târziu, privind retrospectiv evenimentele acelui an, ministrul prusac de Interne, Carl Severing, va deplânge faptul că „aproape n-a fost zi" în care „undeva în Germania... adversarii politici [să nu fie] împuşcaţi, bătuţi sau înjunghiaţi"[1]. Un tânăr tâmplar şi activist de stânga pe nume Max Fürst are probabil dreptate când spune : „Bătălia finală a început[2].

În ciuda tuturor ameninţărilor şi a tensiunii, ziua începe destul de liniştit. Dimineaţa, câteva grupuri mici se adună în cartierele muncitoreşti şi se deplasează spre centrul Berlinului[3]. Toate sunt oprite de poliţie înainte să ajungă prea departe. Dar de-a lungul zilei conflictul dintre poliţie şi demonstranţi începe să escaladeze. Mai întâi poliţiştii îşi folosesc bastoanele. Apoi trag focuri de avertizare.

Printre manifestanţi se numără şi Max Fürst şi tânăra sa soţie, Margot. Max are 23 de ani, Margot are doar 16, e o tânără slăbuţă care, spune Max, are întotdeauna un aer „trist şi plăpând". Înfăţişarea lui Margot este înşelătoare. Ani mai târziu, când îşi va risca viaţa pentru a salva o prietenă dintr-un lagăr de concentrare, se va dovedi a fi o femeie de un curaj moral şi fizic şi cu o rezistenţă şi un intelect ieşite din comun. Dar acum chiar şi cu ea poliţiştii se poartă fără milă. Max povesteşte cum el şi Margot sunt atacaţi în mod repetat de agenţi cu bastoane[4]. Reuşesc să scape de câteva ori. O dată, în timp ce un poliţist se află în spatele lor şi ridică bastonul s-o lovească pe Margot, Max reuşeşte în ultima clipă să devieze lovitura cu braţul.

Şi totuşi, situaţia ia amploare[5]. Multe sindicate au organizat mitinguri în săli închise. Când acestea se termină, mulţimea se revarsă pe străzi. Prima victimă moare chiar înainte de prânz, în Piaţa Hackescher. Poliţia susţine că protestatarii au atacat un agent şi l-au trântit la pământ. Riposta nu a întârziat. Mai mulţi agenţi trag orbeşte în mulţime. Un demonstrant este lovit de trei gloanţe şi ucis. Alţi patru sunt răniţi.

Unul dintre centrele protestului se află în jurul Kösliner Straße, în Wedding, un cartier sărac, cenuşiu, o mahala aflată la nord de zona centrală a oraşului. În cursul după-amiezii, poliţiştii au eliberat în mod repetat strada de protestatari. Însă locuitorii mahalalei, care sunt printre cei mai săraci şi mai vulnerabili dintre berlinezi, îi insultă şi, după unele relatări, aruncă în ei cu pietre şi sticle. Cu pistoalele scoase din teacă, poliţiştii le ordonă celor care locuiesc aici să rămână în case şi să închidă geamurile.

Unul singur nu răspunde destul de repede la această comandă[6]*. Este un instalator pe nume Max Gemeinhardt, membru al Partidului Social-Democrat şi al organizaţiei sale paramilitare, Reichsbanner. Gemeinhardt pare că vrea să vorbească cu poliţiştii şi rămâne la fereastra sa deschisă. Un agent îl ia în cătare şi trage. Glonţul îl loveşte pe Gemeinhardt în frunte. El este primul care moare în Wedding. Dar nu şi ultimul.*

Nişte protestatari reacţionează la violenţa poliţiei, înălţând baricade pe străzile înguste din Wedding. Poliţiştii aduc mai mult armament – mitraliere şi puşti, pe lângă pistoale. Folosesc maşini blindate pentru a dărâma baricadele şi, treptat, nici măcar nu se mai prefac că trag doar în legitimă apărare. Trag la întâmplare în mulţime şi ochesc şi alte persoane aflate la ferestre. În jurul orei 10 seara, un bărbat este împuşcat prin uşa din faţă a clădirii în care locuieşte. După cum explică mai târziu văduva lui, el fusese acasă şi nu participase la manifestaţii. Când împuşcăturile au încetat, a decis să se ducă până la apartamentul mamei sale din apropiere, unde se afla fiul său de 17 ani. Chiar înainte să deschidă uşa, un glonţ l-a lovit în braţ. Alte două gloanţe l-au lovit în spate. Niciuna dintre răni nu era neapărat fatală, dar, spune văduva, medicii nu au putut să ajungă la el din cauza schimbului de focuri, iar poliţiei nu i-a păsat. Victima „a zăcut în propriul sânge cam o oră", spune ea[7]*. Când a sosit ajutorul era prea târziu.*

Cam acelaşi lucru se întâmplă şi în Hermannplatz, în sectorul Neukölln[8]*. Un băiat în vârstă de 17 ani pe nume Paul Pande vrea să iasă să cumpere ţigări, iar pe drum se opreşte să vorbească cu nişte oameni pe stradă. Mama lui începe să se îngrijoreze şi coboară să-l caute. Fără avertisment, poliţia începe să tragă. Mama lui Paul, aflată încă în uşa clădirii în care locuieşte, este lovită. E dusă la spital, unde moare curând.*

Este 1 mai 1929, Ziua Muncii. În curând, o mare parte din presă o numeşte „Mai însângerat". După orice standard, este o acţiune de o extraordinară violenţă împotriva cetăţenilor paşnici. De ce se întâmplă asta ? O parte a răspunsului rezidă în atitudinea poliţiei faţă de cei mai săraci şi mai defavorizaţi berlinezi. Poliţia detestă şi se teme de zone precum Neukölln şi Wedding, considerându-le cuiburi de criminali şi comunişti – poliţia nu face întotdeauna distincţie între cele două categorii. Corespondentul la Berlin al cotidianului The Chicago Daily News

surprinde tonul când relatează un comentariu tipic al poliţiştilor despre aceste zone : „Noi am vrea să expunem întregul cuib. Noi am vrea să procedăm cu totul altfel, dar nu avem voie"[9].

Din 1889, muncitorii din toată Europa şi chiar şi din America sărbătoresc 1 Mai ca ziua lor. *Partidele socialiste şi sindicatele organizează marşuri şi manifestaţii ale muncitorilor. Înainte de 1918, Partidul Social-Democrat era păstrătorul acestei tradiţii în Germania. În 1929, două lucruri sunt diferite.*

Unul este că social-democraţii sunt la putere în landul Prusia şi în Germania în ansamblu. Ei trebuie să-şi asume responsabilitatea pentru siguranţa şi securitatea locuitorilor Berlinului, care este atât capitala landului, cât şi a ţării. Violenţa politică s-a accentuat în Berlin, în special între partidele politice de la extremele spectrului : naziştii şi comuniştii. Pentru a preveni violenţa, autorităţile din Berlin au interzis toate demonstraţiile politice în aer liber. Deoarece aceste autorităţi sunt social-democraţii, reprezentanţi ai muncitorimii, mulţi oameni se aşteaptă ca ele să facă o excepţie pentru ziua de 1 Mai. Dar autorităţile consideră că este iresponsabil şi nepotrivit să procedeze astfel.

Aceasta duce la a doua diferenţă. Înainte de 1918, stânga politică din Germania era unită în Partidul Social-Democrat. În 1929, stânga este profund divizată între social-democraţi şi comunişti. Divizarea îşi are originea în separarea social-democraţilor de independenţi în timpul războiului. Aceasta a fost agravată de violenţa revoluţionară din 1918 şi 1919, când guvernul lui Friedrich Ebert a asmuţit trupele paramilitare asupra radicalilor de stânga, iar Rosa Luxemburg şi Karl Liebknecht au fost ucişi, împreună cu alte sute de oameni. Cele două partide de stânga reprezintă grupuri foarte diferite. Social-democraţii constituie partidul muncitorilor din interiorul sistemului : calificaţi, relativ bine plătiţi, sindicalizaţi. Comuniştii reprezintă partidul proletariatului sărac : cei necalificaţi şi şomerii, cei mai săraci şi cei mai vulnerabili. Aceştia sunt oamenii care trăiesc în locuri precum Wedding şi Neukölln. Spre deosebire de social-democraţii moderaţi şi reformişti aflaţi în prezent la guvernare, comuniştii sunt dedicaţi în mod special revoluţiei pe modelul rusesc sovietic. Şi nu urăsc niciun partid, poate nici măcar pe nazişti, mai mult decât îi urăsc pe social-democraţi. Pentru comunişti, social-democraţii nu sunt doar duşmani. Sunt trădători.

În 1929, comuniştii insistă să organizeze protestele tradiţionale de Ziua Muncii. Cu atât mai bine dacă deranjează autorităţile social-democrate care insistă să menţină interdicţia privind marşurile. În perioada premergătoare zilei de 1 Mai, canalele lor media proferează acuzaţii. Social-democraţii încearcă să instaureze o „dictatură în Prusia", spun comuniştii. Comuniştii sunt încântaţi să-i compare pe social-democraţi cu funcţionarii kaizerului, care adoptau aceeaşi poziţie faţă

de manifestaţiile politice. Social-democraţii răspund că „Partidul Comunist are nevoie de cadavre" pentru propaganda lui.

Sunt destule. Raportul oficial pentru 1 Mai enumeră nouă morţi şi 63 de răniţi grav din rândul muncitorilor şi activiştilor, alături de 25 de poliţişti răniţi[10]*. Violenţa se agravează în următoarele două zile. Până pe 3 mai, poliţia a ucis 33 de civili, a rănit alţi 98 şi a arestat peste 1.000. Dintre poliţişti sunt 47 de agenţi răniţi, niciunul mort. Singura rană de glonţ suferită de un agent a fost făcută chiar de el. Morţii din „Mai însângerat" sunt, cum spunea jurnalistul Carl von Ossietzky, victime ale „luptei pentru prestigiu dintre partidele social-democrat şi comunist"*[11].

Comuniştii împotriva naziştilor, comuniştii împotriva social-democraţilor, poliţia împotriva muncitorilor – toate fac parte din conflictele cumplite care au ajuns să sfâşie societatea germană în 1929.

ROMANISCHES CAFÉ era locul unde se întâlneau artiştii şi intelectualii din Berlin – cei mari şi cei care se credeau mari. Din acest motiv, a fost numită „Megalomania Café". Cu toate acestea, clienţii nu se întâlneau în condiţii de egalitate. Jurnalistul Matheo Quinz o compara cu un „ştrand, cu o piscină mare pentru înotători şi una mică pentru cei care nu ştiu să înoate". Portarul decidea unde erau repartizaţi clienţii. Piscina înotătorilor era destinată celor bogaţi, adică regizori de film şi actori, directori de publicitate şi câţiva artişti de mare succes. În bazinul celor care nu ştiau să înoate se aflau scriitori, jurnalişti, restul artiştilor, activişti politici, chiar şi unii care studiau Talmudul. Mai erau şi alte categorii: comuniştii aveau masa lor, negustorul de obiecte de artă Alfred Flechtheim stătea la alta, specialiştii în Talmud erau, desigur, aşezaţi la masa lor. Diversele grupuri şi coterii nu se amestecau prea mult. Doar reporterul Egon Erwin Kisch avea „capacitatea extraordinară de a purta discuţii animate la toate mesele concomitent", în timp ce citea toate ziarele şi urmărea din priviri toate femeile[12].

Romanische Café era şi un stabiliment elitist. Orice artist pe care portarul nu-l cunoştea „pur şi simplu nu exista". Doar câtorva oaspeţi, precum dramaturgul Bertolt Brecht, li se îngăduia să zăbovească toată ziua la un pahar[13]. Celor mai mulţi li se spunea să achite nota şi să plece. Istoricul Eric Weitz descrie cafeneaua drept „simbolul perfect al politicii şi societăţii Republicii de la Weimar – vie, democratică, angajată, dezbinată şi dezbinând, incapabilă să comunice dincolo de propriul cerc"[14].

Conflictele, din ce în ce mai înverşunate, din ce în ce mai ireconciliabile, în probleme de politică, religie, clasă socială, ocupaţie şi regiune, au constituit semnul distinctiv al Republicii de la Weimar. Markus Wolf, care a condus timp de mai mulţi ani serviciul de informaţii externe al Germaniei de Est comuniste, s-a născut într-o familie de activişti comunişti în anii 1920. Peste ani, îşi amintea că a simţit

că luptele politice dintre dreapta şi stânga erau „ca o luptă între bande" şi că naziştii erau „profund, chiar tribal diferiţi de familia noastră"[15].

Deoarece Republica a cedat în cele din urmă în faţa dictaturii lui Hitler, este firesc să ne concentrăm atenţia asupra disensiunilor dintre democraţii şi antidemocraţii de la Weimar. Fără îndoială, pentru politicienii de la Berlin clivajul dintre democraţi şi antidemocraţi a fost cel mai important. Cu toate acestea, la nivelul întregii ţări, imaginea este mai complicată. Pe vremea aceea nu existau sondaje de opinie, astfel că nu putem şti sigur ce era în mintea votanţilor germani la alegeri. Dar ştim multe despre diferitele grupuri şi regiuni care au susţinut numeroasele partide politice ale Republicii.

Unul dintre cele mai importante clivaje din politica Republicii de la Weimar a implicat „confesionalizarea politică". Acesta este un termen din jargonul istoricilor care înseamnă că oamenii sunt adesea condiţionaţi să voteze într-un anumit fel sub influenţa mediului social : vecini, colegi, biserici, cluburi, ziare şi alte mijloace de comunicare. Odată ce se impune confesionalizarea politică, alegătorii tind să nu-şi mai schimbe preferinţele. Este ceva similar cu socializarea în comunitatea enoriaşilor unei biserici, de unde vine şi termenul.

În Republica de la Weimar existau trei tabere „confesionalizate" : tabăra socialistă (formată practic din social-democraţi şi comunişti), tabăra catolică (Partidul de Centru şi corespondentul său bavarez, Partidul Popular Bavarez) şi tabăra protestantă a clasei de mijloc (formată din conservatorii din Partidul Naţional German, Partidul Democrat German şi Partidul Popular German, care erau liberale, şi diverse grupări marginale precum Partidul Întreprinderilor Mici)[16].

Ideea crucială este că, în ciuda instabilităţii politice de la vârf din Republica de la Weimar – 13 cancelari şi 21 de administraţii diferite în 14 ani şi ceva –, aceste *tabere* au rămas stabile din 1919 până în 1933. Fiecare tabără era un spaţiu larg, care avea adepţi pro- şi antidemocraţie. În general, alegătorii se mişcau *în interiorul* fiecărei tabere, nu dincolo de graniţele acesteia. Social-democraţii au pierdut câţiva alegători în favoarea independenţilor în perioada de început şi în favoarea comuniştilor mai târziu, dar (după cifrele neobişnuit de mari din 1919) votul pentru tabăra socialistă s-a stabilizat într-un interval previzibil de aproximativ 35-40% din total. Votul catolicilor oscila într-un interval şi mai restrâns – câteva puncte sub sau peste 15%. Când naziştii au început să atragă un număr semnificativ de voturi, în realitate au preluat tabăra clasei mijlocii protestante, care se situa doar cu câteva puncte în faţa socialiştilor, spre sau puţin peste 40%. Însuşi Hitler a arătat că a înţeles acest element de bază al politicii germane când i-a spus unui adept în 1925 : „Va trebui să ne ţinem de nas şi să intrăm în Reichstag în defavoarea deputaţilor catolici şi marxişti"[17]. Până în 1932, partidul său nu a atras prea mulţi alegători „confesionalizaţi" în grupul socialist şi încă mai puţini dintre

catolici[18]. Nici chiar atunci când se aflau în culmea succesului lor electoral, în 1932 şi 1933, naziştii nu au reuşit să atragă alegători din aceste tabere decât într-o măsură redusă.

Stabilitatea şi forţa celor trei tabere indică din nou diviziunile omniprezente în societatea germană din Republica de la Weimar. Dar mai era ceva. Faptul că în Republica de la Weimar alegătorii au rămas în taberele lor înseamnă că procesul de socializare care i-a plasat iniţial în aceste tabere explică voturile lor la fel de mult ca ideologia politică oficială – poate chiar mai mult. Catolicii votau pentru Partidul de Centru sau Partidul Poporului Bavarez deoarece credeau că aşa este potrivit şi se cuvine să facă un catolic. Proletariatul urban vota pentru social-democraţi sau pentru comunişti din respect faţă de clasa lui socială. Iar naziştii au avut succes pentru că programul lor se potrivea cu o viziune esenţială asupra lumii pe care protestanţii din clasa de mijloc o aveau deja.

Diviziunile confesionale din politica germană au fost amplificate de scindarea dintre cetăţenii germani din mediul rural şi cei din mediul urban – şi, mai ales, dintre berlinezi şi toţi ceilalţi.

Imaginea noastră despre Republica de la Weimar este aproape exclusiv bazată pe ceea ce ştim despre Berlin: arta lui George Grosz, muzica lui Kurt Weill şi Bertolt Brecht, arhitectura lui Erich Mendelsohn, Sally Bowles, cântăreaţa de cabaret a lui Christopher Isherwood, o comunitate gay numeroasă şi deschisă şi tot felul de experimente sexuale. Dar în 1925 doar patru milioane dintre cei 62,5 milioane de germani locuiau la Berlin[19]. Peste o treime din populaţie trăia în comunităţi rurale, definite ca sate cu mai puţin de 2.000 de locuitori. Existau diferenţe colosale între viaţa lor şi experienţa ultramodernă a Berlinului.

Oraşele de la începutul şi mijlocul secolului XX erau marcate de diferenţe de clasă mai accentuate decât cele pe care le cunoaştem în prezent. De asemenea, europenii (atunci, ca şi acum) înţeleg clasa socială altfel decât americanii. Aceştia din urmă definesc, în general, clasa în funcţie de venituri. Europenii consideră că este o chestiune mult mai complexă, de mediu, perspectivă şi relaţie cu economia. O persoană din clasa muncitoare este cineva care aduce doar forţa de muncă pe piaţă, în timp ce o persoană din clasa mijlocie este cineva care deţine o afacere sau practică o profesie independentă, cum ar fi dreptul sau medicina, indiferent de venitul său. În anii 1920 şi 1930, diferenţa dintre clasa muncitoare şi clasa de mijloc putea fi sesizată uşor după îmbrăcăminte, accent, înălţime şi, aşa cum memorabil scria George Orwell, după miros. La rândul său, această structură socială urbană a dat naştere politicii urbane moderne, cu distincţia clară dintre partidele clasei muncitoare, pe de o parte, şi cele ale clasei de mijloc, pe de altă parte.

Această structură socială lipsea în zonele rurale. În schimb, mediul rural avea ceea ce istoricul Shelley Baranowski numeşte „mitul rural". Conform acestui mit,

agricultura era cea mai admirabilă formă de muncă, iar viaţa rurală era sănătoasă şi autentică, încurajând stabilitatea socială, armonia şi pacea. Cu siguranţă, mitul rural se baza pe ierarhii, mai ales ale proprietarilor aristocraţi faţă de muncitorii agricoli. Profesioniştii cu educaţie, cum ar fi pastorii şi profesorii, se încadrau undeva la mijloc. Cu toate acestea, se presupune că ierarhia era oarecum estompată de un sentiment al comunităţii : toată lumea din ierarhie îşi ştia locul şi, de asemenea, îndatoririle şi responsabilităţile. Inevitabil, menţinerea acestor convingeri depindea de existenţa „celuilalt". Oraşele erau duşmanul : reprezentau „republicanismul, pluralismul, mecanizarea, americanizarea, sectarismul, experimentele în educaţie şi degradarea morală, în special în ceea ce priveşte confundarea limitelor corespunzătoare între sexe", cum spunea Baranowski[20].

Credinţa religioasă era o componentă uriaşă a identităţii rurale. În mediul rural, religia a rezistat mult mai puternic decât în oraşe. În estul prusac puternic protestant, crearea Poloniei după Primul Război Mondial a sporit importanţa identităţii protestante, deoarece Polonia s-a definit ca fiind catolică. Acest lucru a dus la o tendinţă şi mai accentuată de a considera că identitatea prusacă este protestantă.

Oamenii de la ţară aveau motive lesne de înţeles pentru care erau nemulţumiţi de Republica de la Weimar[21]. Forţa social-democraţilor consta în faptul că clasele muncitoare urbane aveau o influenţă politică mai mare decât înainte de război. Aceasta însemna că guvernele depuneau eforturi susţinute pentru a menţine scăzute preţurile la produsele alimentare. Şi industriile exportatoare au dobândit influenţă, ceea ce a făcut ca tranzacţiile comerciale externe să reducă tarifele. Locuitorii din mediul rural ar fi avut mai mult de câştigat din taxe aplicate importurilor şi din preţuri mai mari la alimente. Un acord comercial din 1929 care ar fi adus în ţară importuri alimentare tocmai din Polonia a stârnit o asemenea indignare în zonele rurale, încât nu a putut fi ratificat niciodată. În 1927 şi 1928, preţurile alimentelor la nivel mondial, deja în scădere, au scăzut brusc mult mai rapid. Unii fermieri nu şi-au putut plăti impozitele. Alţii au dat faliment.

Primul Război Mondial a mai avut un efect important asupra zonelor rurale[22]. Fusese necesar ca un număr mare de muncitori din fabrici să rămână în ţară pentru a produce arme, avioane şi toate cele necesare unui război modern. Aceasta a însemnat că armata germană, la fel ca toate armatele europene, recrutase oameni mai mult din zonele rurale decât din oraşe, aşa încât cele mai multe victime au fost din rândurile fiilor de ţărani. Resentimentele populaţiei rurale faţă de oraşe – în special faţă de Berlin, presupusa casă a intelectualilor şi profitorilor, care fuseseră la adăpost de război – au crescut în consecinţă.

Berlinul era un loc al experimentelor artistice şi culturale care nu prea îi atrăgeau pe oamenii mai conservatori din mediul rural. Şi acesta nu era singurul lucru care le displăcea la metropolă. Berlinul era un important centru industrial, unde

se aflau mari producători de bunuri electronice, cum ar fi AEG şi Siemens, precum şi producători de maşini, textile şi multe altele. La fel ca locuitorii din majoritatea ţărilor, încă de la începuturile industrializării în secolul al XIX-lea, mulţi germani nu vedeau cu ochi buni fabricile şi îşi doreau revenirea la viaţa agrară. Berlinul era, de asemenea, centrul financiar al Germaniei, iar băncile şi bursele nu erau populare printre persoanele care nu-şi câştigau existenţa prin intermediul lor.

Compoziţia socială a Berlinului era diferită de restul ţării. Berlinul avea cea mai mare comunitate evreiască din Germania, aproximativ 7% din populaţia oraşului, depăşind cu mult proporţia de 1% din totalul germanilor pe care o reprezentau evreii. De vreme ce Berlinul era un centru de producţie industrială, în mod firesc, aici locuiau foarte mulţi muncitori, care în general votau partidele social-democrate sau comuniste. La aproape toate alegerile din Republica de la Weimar, social-democraţii şi comuniştii au obţinut împreună majoritatea voturilor berlinezilor. Naziştii şi alte forţe de dreapta numeau oraşul „Berlinul Roşu".

Aşadar, nu este surprinzător faptul că pentru mulţi germani Berlinul a devenit simbolul a tot ceea ce detestau în legătură cu Republica de la Weimar. Numele oraşului era un fel de prescurtare : dacă erai împotriva Berlinului, erai şi împotriva a ceea ce reprezenta Republica de la Weimar. „Berlinul nu este Germania", spunea scriitorul bavarez Ludwig Thoma. „De fapt, este chiar opusul – este corupt şi poluat de mizeria galiţiană." „Galiţiană" însemna evreiască, pentru că mulţi migranţi evrei veniseră din regiunea poloneză Galiţia[23]. În mod similar, jurnalistul conservator Wilhelm Stapel numea Berlinul „o cloacă a Republicii". „Prea mulţi slavi şi prea mulţi evrei de joasă speţă din Europa de Est s-au amestecat cu populaţia din Berlin", afirma el, adăugând că această „amestecătură penibilă" a determinat caracterul oraşului. Lui Stapel nu-i plăceau „îngâmfarea insolentă şi veşnicul hohot sarcastic" pe care, credea el, le aduceau migranţii şi nici aroganţa intelectualilor berlinezi care credeau că trebuie să „berlinizeze" ţara. Care era leacul pentru Berlin ? Pe de-o parte, era tradiţia culturală germană a lui Kant şi Goethe ; pe de alta, „voinţa de fier" a Bisericii Luterane. „Ţăranul german", spunea Stapel, începea să se revolte[24].

Dezaprobarea moravurilor şi a experimentării sexuale din oraşele mari ocupa un loc important în criticile aduse Berlinului de locuitorii din zonele rurale şi de Biserică[25]. Nu era vorba doar despre pudibonderie. Era ceva mult mai profund. Pentru protestanţii germani, familia centrată pe bărbat era nucleul ordinii sociale. Taţii reprezentau autoritatea nu doar acasă, ci şi în politică şi în viaţa economică. Aceasta însemna că relaţiile sexuale sau structurile familiale diferite constituiau o ameninţare directă la adresa fundamentelor puterii politice şi sociale.

Unii berlinezi le răspundeau cu superioritate sau chiar cu dispreţ concetăţenilor care locuiau la ţară. Poetul şi autorul de cărţi pentru copii Erich Kästner şi-i

imagina ca turişti copleşiţi de agitata şi cosmopolita Potsdamer Platz din Berlin (unde se afla, printre altele, primul semafor din Europa), făcând „totul de-a-ndoaselea" şi zâmbind „silit" până când „îi calcă maşina"[26]. Jurnalistul Kurt Tucholsky îi descria pe „filistini", „figurile burleşti" în haine ponosite care populau zonele rurale din Silezia, Prusia Orientală şi Pomerania. El le cerea berlinezilor să „ia atitudine" şi să poarte lumina Berlinului în provinciile întunecate. Cu toate acestea, era rezonabil de realist cu privire la perspective. „Prestigiul unor ziare democrate de largă audienţă sau al artiştilor şi al asociaţiilor liberale nu are nicio legătură cu puterea lor reală", scria el. „Puterea de reacţie – mereu prezentă şi acţionând cu mai multă pricepere şi, înainte de toate, cu mai puţin respect" – funcţiona pe tăcute şi cu sprijinul „pieţei bursiere şi al clasei de comercianţi"[27].

Wilhelm Stapel avea dreptate când scria că ţărănimea începea să se revolte[28]. În 1928, în contextul crizei economice care lovise agricultura germană, a apărut o mişcare de protest rurală radicală. Intitulându-se Landvolk (Ţăranii), a început în landul Schleswig-Holstein din nordul Prusiei şi s-a răspândit în zonele rurale din nord şi est. Landvolk voia noi tarife aplicate importurilor alimentare, relaxarea condiţiilor de creditare şi reducerea programelor de asistenţă socială (care se aplicau mai degrabă în oraşe). Mişcarea era de extremă dreaptă din punct de vedere politic şi folosea tactici teroriste pentru a-şi atinge scopurile, detonând bombe în clădiri guvernamentale. În 1929, într-un atac final simbolic împotriva detestatei Republici şi a detestatei sale capitale, rebelii au detonat o bombă în Reichstag. Poliţia a descoperit legături între Landvolk şi partidul nazist, pe atunci încă obscur. Curând, naziştii vor reuşi să atragă electoratul mişcării Landvolk.

ATITUDINILE GERMANILOR CREŞTINI faţă de evrei au jucat de asemenea un rol în disensiunile politice din ţară.

În deceniile anterioare Primului Război Mondial, antisemitismul a devenit semnul distinctiv al dreptei politice din Germania. A fost, după cum scria istoricul Shulamit Volkov, un „cod cultural", liantul care cimenta un set de credinţe[29].

Naţionalismul german era cea mai importantă dintre aceste credinţe, dar mai erau şi adularea puterii, importanţa acordată „bărbăţiei" şi „virilităţii", elitismul social, rasismul şi misoginia[30]. Dreapta naţionalistă era ostilă democraţiei, liberalismului şi socialismului. Detesta oraşele şi iubea mediul rural. Valorile ei erau mai degrabă militare decât comerciale, iar reverenţa pentru codurile onoarei militare aluneca adesea în antimaterialism şi anticapitalism. De aici a mai fost doar un mic pas până la antisemitism. Antisemitismul în politică tindea spre populism: se pretindea a fi cauza ţăranului împotriva negustorului de cereale, a prăvăliaşului împotriva marilor magazine. Era antielitist, anticapitalist, antimodern.

La celălalt capăt al spectrului, *anti*-antisemitismul era puternic legat de loialitatea politică faţă de democraţie sau socialism, pacifism şi feminism. Cel mai cunoscut exemplu este marele lider social-democrat antebelic August Bebel, care a proclamat antisemitismul drept „socialismul proştilor". Au fost mulţi alţii ca el: istoricul Theodor Mommsen afirma că antisemitismul presupune ura nu numai faţă de evrei, ci şi faţă de „educaţie, libertate şi umanitate". Filosoful Theodor Lessing, el însuşi un susţinător al feminismului, scria în 1910 că femeile şi evreii aveau o superioritate morală bazată pe oprimarea comună[31].

Această utilizare a antisemitismului drept cod şi rolul pe care l-a jucat în definirea dreptei naţionaliste s-au intensificat după 1918. Răbufnirile antisemite din Germania de dinainte de război fuseseră în general răspunsuri la situaţii de criză din cadrul vreunei comunităţi locale sau al unui anumit domeniu[32]. După 1918 însă, crizele au fost multiple şi la nivel naţional – înfrângere, revoluţie, război civil, hiperinflaţie, şomaj –, iar reacţiile antisemite au fost proporţional mai mari. Structurarea politică a Republicii de la Weimar nu era neapărat de bun augur pentru evreii germani[33]. Deoarece antisemitismul era populist, statul german antebelic, moderat autoritar, a avut tendinţa de a i se opune, în timp ce puterea limitată a partidelor politice diminua influenţa activiştilor antisemiţi. Toate acestea s-au schimbat în noua democraţie. Se putea întâmpla ca în Republica de la Weimar Partidul Comunist să exprime poziţii antievreieşti, la fel ca oricine altcineva, dar, în general, antisemitismul a rămas limitat la dreapta naţionalistă şi definit de ea. Funcţiona cam aşa cum problema avortului contribuie la definirea democraţilor şi republicanilor americani în prezent. Pentru majoritatea oamenilor, a fi pro- sau antievrei era departe de a fi cea mai importantă problemă. Însă încărcătura simbolică a chestiunii o transforma într-o condiţie pe care trebuia s-o accepţi, era preţul acceptării într-o tabără sau în cealaltă.

Odată ce codul a fost stabilit, retorica antisemită a putut funcţiona eficient fără măcar să trebuiască să-i mai menţioneze pe evrei, aşa cum s-a întâmplat în multe dintre discursurile lui Hitler în timp ce se apropia de putere. Când Hitler vorbea despre „păianjenii finanţelor internaţionale" sau se plângea că „astăzi marele imperiu financiar mondial este domnul şi stăpânul Germaniei", publicul său înţelegea la cine se referea de fapt[34].

DEMOCRAŢIA REPUBLICII DE LA WEIMAR a fost construită pe temelii deloc promiţătoare: un război pierdut catastrofal şi un acord de pace detestat, urmate de turbulenţe politice şi economice extraordinare. Dar, în pofida tuturor greutăţilor, Republica a supravieţuit şi, în epoca Stresemann, chiar a înflorit. Supravieţuirea şi integrarea Republicii de la Weimar în comunitatea internaţională,

parcă neverosimile, arată în mod semnificativ că Republica nu a fost sortită pieirii de la început, în ciuda altui mit durabil.

Tocmai stabilitatea şi succesul Republicii i-au forţat pe adversarii ei să fie mai încrâncenaţi, mai necugetaţi şi mai intransigenţi – şi în cele din urmă să adopte strategii de lichidare a democraţiei care s-au dovedit a fi de succes. De la mijlocul până la sfârşitul anilor 1920, au acţionat patru importante insurgenţe din patru direcţii diferite, subminând democraţia germană. Fiecare şi-a adus contribuţia la prăbuşirea acestei democraţii la începutul anilor 1930.

Cea mai evidentă dintre insurgenţe a fost cea a extremiştilor naţionalişti. În cea mai mare parte a anilor 1920, această mişcare a fost condusă de Alfred Hugenberg şi membrii Partidului Naţional Popular German. Dar cu siguranţă nu erau singurii. Hitler a avut momentul său în 1923 şi 1924, iar în 1929 părea să revină pe scena politică. În acelaşi timp, în zonele rurale începea să izbucnească protestul naţionalist violent al mişcării Landvolk.

Din celălalt capăt al spectrului politic veneau comuniştii, care, la fel ca dreapta naţionalistă, urmăreau răsturnarea sistemului democratic. În 1928, Congresul al VI-lea al Internaţionalei Comuniste, condusă de Uniunea Sovietică şi numită Comintern, proclama doctrina potrivit căreia capitalismul mondial intrase într-o „a treia perioadă" de criză şi revoluţie[35]. Moscova se aştepta ca marile companii, în efortul lor disperat de a se apăra de muncitorii revoluţionari, să se îndrepte către fascişti pentru sprijin. De asemenea, le-ar fi cerut ajutor social-democraţilor, aşa-zişi prieteni ai muncitorilor, când, de fapt, erau susţinători ai capitaliştilor. Comuniştii trebuiau să-i denunţe pe social-democraţi drept „fascişti sociali" şi să acţioneze împotriva lor în aceeaşi măsură ca şi împotriva fasciştilor. Politica Cominternului se asigura că breşa dintre partidele de stânga care se născuseră la începutul războiului şi Revolta Spartachistă va dura mai mult decât democraţia Republicii de la Weimar.

În Germania mai existau două grupuri puternice, marile întreprinderi şi forţele armate, care, deşi din motive diferite, doreau şi ele acelaşi lucru : excluderea social-democraţilor de la putere. Aceasta însemna, în practică, să se găsească o modalitate pin care puterea Reichstagului de a legifera şi a configura formarea unui guvern să fie anulată sau măcar limitată. Oamenii de afaceri şi soldaţii doreau o formă de conducere mai autoritară. Acordurile pentru plăţi salariale mai mari, în multe cazuri instituite de schema de arbitraj mandatată de stat, constituiau o sursă de iritare din ce în ce mai mare pentru întreprinderile mari. Iar faptul că social-democraţii nu erau dispuşi să voteze cheltuieli militare a înfuriat forţele armate. Spre sfârşitul anilor 1920, atât armata, cât şi afaceriştii au trecut la un nou nivel de activitate politică : formau grupuri de interese, făceau lobby pe lângă partidele politice binevoitoare şi căutau o strategie legală ca să submineze democraţia.

Toate aceste insurgenţe au devenit mai hotărâte şi au atins un alt nivel de activitate în anii „buni" ai Republicii de la Weimar - şi tocmai ca reacţie la aceşti ani buni.

Şi le-a mai ajutat ceva. Toate societăţile şi toate democraţiile au diviziuni: diviziuni de clasă, de regiune, de religie, de sex, de etnie ş.a. Totuşi, nicio democraţie nu poate funcţiona mult timp dacă aceste grupuri nu sunt dispuse să ajungă la un compromis unele cu altele. Doi factori importanţi au făcut ca realizarea acestei componente necesare oricărei democraţii să fie dificilă în Republica de la Weimar. Unul era de natură structurală[36]. Presiunile războiului împărţiseră societatea germană în funcţie de propriul interes economic. În sistemul politic al Republicii de la Weimar exista câte un partid pentru fiecare grup de interese, care era motivat să facă lobby şi să legifereze numai în beneficiul propriului grup. Oamenii din alte grupuri (muncitori sau angajatori, agricultori sau industriaşi) erau străini, necunoscuţi şi, în orice caz, reprezentaţi doar în propriul partid. Astfel, partidele politice nu au ajuns niciodată să dorească prea mult sau să-şi dezvolte abilitatea de a „schimba tabăra".

Mai exista şi o dimensiune ideologică, aproape filosofică. Toate taberele din Republica de la Weimar, atât democratice, cât şi antidemocratice, aveau în comun o puternică prejudecată culturală împotriva compromisului. De mai multe ori în anii 1920, membrii Partidului Naţional Popular German din Reichstag au luat dureroasa decizie de a sprijini o politică în interesul naţional care era în contradicţie cu propria ideologie. Aceste voturi ar fi putut duce la acceptarea treptată de către partid a republicii democratice. O vreme, în perioada Acordurilor de la Locarno, a părut să se întâmple asta. Cu toate acestea, în loc să aprecieze viziunea mai deschisă a Partidului Naţional Popular German, unii politicieni democraţi luau în râs „lipsa lor de coloană vertebrală" şi considerau că, „dacă alegătorii naţionalişti vor rămâne fideli [Partidului Naţional Popular German] după această conduită, niciun partid nu îl va invidia pentru asemenea votanţi"[37].

Apărătorii democraţiei au fost deosebit de îngrijoraţi când preşedintele social-democrat al Reichului, Friedrich Ebert, a murit brusc în 1925, iar alegerile prezidenţiale care au urmat au fost câştigate de mareşalul Paul von Hindenburg, care, cu şase ani înainte, fusese unul dintre principalii arhitecţi ai mitului „cuţitului înfipt în spate".

Paul von Beneckendorff und von Hindenburg s-a născut la Posen în octombrie 1847, într-o familie al cărei arbore genealogic cuprindea militari încă din secolul al XIII-lea. Pentru fiul unei astfel de familii prusace exista o singură profesie posibilă. Se spune că, în copilărie, când plângea ca să obţină ceva, bona îl potolea strigând: „Linişte în rânduri!"[38]. A intrat în rândul cadeţilor prusaci la vârsta de 11 ani şi a devenit locotenent în 1866, la timp pentru a lua parte la bătălia de la Königgrätz, în care înfrângerea Austriei de către Prusia a asigurat dominaţia

Prusiei asupra viitoarei Germanii unificate. Patru ani mai târziu, în războiul împotriva Franţei, s-a distins din nou în luptă. I s-a acordat Crucea de Fier şi a fost ales de regimentul său pentru a fi prezent la fondarea Imperiului German de la Versailles. După aceea a avut o carieră de succes, dar nespectaculoasă în armată pe timp de pace şi s-a retras în 1911.

Cam la atât s-ar fi redus rolul istoric al lui Hindenburg dacă nu ar fi intervenit Primul Război Mondial. În 22 august 1914, la 66 de ani, i s-a schimbat viaţa literalmente peste noapte[39]. A fost rechemat în serviciul activ la comanda trupelor germane care trebuiau să înfrunte invazia rusă din Prusia Orientală şi a fost trimis imediat pe câmpul de luptă. Rezultatul a fost una dintre puţinele victorii germane decisive din acest război, bătălia de la Tannenberg, care a spulberat definitiv speranţele ruşilor că vor avansa pe teritoriul german. Hindenburg a obţinut o enormă recunoaştere pentru o victorie care s-a datorat în mare parte talentaţilor săi subalterni, şefului său de stat-major, generalul Erich Ludendorff, şi locotenent-colonelului Max Hoffmann. Ulterior, Hoffmann a comentat că Hindenburg a avut cam aceeaşi contribuţie la victorie ca şi fiica sa cea mică[40]. Dar după bătălia de la Tannenberg Hindenburg devenise un simbol, era salvatorul Prusiei şi al Germaniei. Nimic nu îi putea diminua aura eroică.

Înalt, impunător, cu o ţinută militară perfectă, viguros şi sănătos până la sfârşitul vieţii, Hindenburg afişa de obicei o expresie solemnă pe care majoritatea germanilor o puneau pe seama unei profunzimi melancolice şi a devotamentului faţă de datorie[41]. Arăta ca un om care înfruntase tragedia cu hotărâre, curaj şi sânge-rece, iar în anii cât s-a aflat la cârma politicii germane (de la Tannenberg până la moartea sa, în 1934) acest aspect a contribuit foarte mult la cultul care s-a dezvoltat în jurul său. Hindenburg întruchipa istoria Germaniei şi poate din acest motiv a înţeles într-un mod magistral şi intuitiv cum să-şi folosească valoarea simbolică în politică[42].

S-a căsătorit cu Gertrude von Sperrling în 1879 şi au avut patru copii, dintre care trei au supravieţuit până la vârsta adultă : Irmengard, născut în 1880 ; Oskar, născut în 1883 ; şi Annemarie, născută în 1891. Hindenburg era devotat familiei sale şi nu avea viaţă socială dincolo de ea ; puţinii săi prieteni apropiaţi nu mai erau în viaţă când a devenit preşedinte[43]. Era un luteran profund religios, uşor suspicios faţă de catolici[44]. Pentru cineva din clasa şi cu ascendenţa lui, nu era deloc surprinzător faptul că avea un adevărat cult pentru codul prusac al datoriei, frugalităţii, onoarei şi sacrificiului. La fel de puţin surprinzător, opiniile sale politice erau puternic conservatoare. Îndoielile sale faţă de catolici îl făceau, în cel mai bun caz, un partener incomod al Partidului de Centru. Antipatia sa faţă de social-democraţi avea rădăcini mult mai adânci, deşi se înţelegea bine cu unii dintre ei, cum era prim-ministrul prusac Otto Braun, cu care împărtăşea pasiunea

pentru vânătoare. Hindenburg era întotdeauna derutat şi uneori amuzat când social-democraţii îi arătau aceeaşi reverenţă ca şi majoritatea germanilor. O dată, în timpul războiului, când o delegaţie a social-democraţilor l-a vizitat la cartierul general pentru a-l felicita cu ocazia împlinirii a 70 de ani, Hindenburg a spus în glumă că devine atât de popular printre „tovarăşi", încât va fi în curând nevoit să-şi cumpere o şapcă roşie[45].

În repetate rânduri s-a dovedit a fi calm şi imperturbabil. Ca tânăr soldat, în bătălia de la Königgrätz, a fost literalmente la un pas de moarte când un glonţ i-a străpuns casca şi puţin a lipsit să-i străpungă şi ţeasta. El şi-a văzut de treabă netulburat. Despre experienţele din Războiul Franco-Prusac, în care unitatea sa a pierdut foarte mulţi oameni, scria : „Nici măcar eu nu înţeleg cum am putut să-mi păstrez sângele-rece pe durata luptelor"[46]. Înaltul comandament l-a desemnat să conducă forţele germane pe frontul de est în Primul Război Mondial tocmai pentru că se aştepta ca stăpânirea lui de sine să stabilizeze criza creată de invazia rusă şi să echilibreze temperamentul irascibil al lui Ludendorff[47].

Hindenburg era departe de a fi întruchiparea idealului de personalitate cultivată atât de răspândit în rândul germanilor. Nu acorda atenţie literaturii, cu excepţia piesei *Wallenstein* a lui Schiller, despre viaţa unui celebru comandant de oşti din Războiul de Treizeci de Ani. Citea mai mult istorie şi istorie militară, pentru că acestea îi erau utile unui ofiţer superior. Îl irita faptul că timpul tinerilor era irosit în şcoală cu studiul limbilor latină şi greacă. Gusturile sale muzicale se limitau la marşuri. Când călătorea, lucru pe care l-a făcut frecvent în timpul scurtei sale retrageri din viaţa publică dintre 1911 şi 1914, nu îl interesa decât potenţialul militar al peisajului[48]. Adevărata sa pasiune era vânătoarea, pe care a practicat-o activ până în ultimii ani ai lungii sale vieţi.

Cu toate acestea, Hindenburg nu se potrivea stereotipului generalului anost şi flegmatic şi nici nu era atât de lipsit de inteligenţă şi de influenţabil pe cât se credea. Orizontul său intelectual era mai cuprinzător decât al celor mai mulţi aristocraţi prusaci. Ca tânăr ofiţer, participa constant la prelegerile susţinute de istoricul naţionalist Heinrich von Treitschke la Universitatea din Berlin[49]. A fost un susţinător al modernizării armatei, care a căutat să profite din plin de noile tehnologii. Scrierile sale erau detaliate şi precise[50]. Ca preşedinte, citea cu atenţie materialele de informare şi documentele care îi erau aduse la semnat. Se pregătea pentru şedinţe notându-şi temele pe care dorea să le discute şi consemna rezultatele discuţiilor, pentru a putea da instrucţiunile corespunzătoare. Datorită pregătirilor sale minuţioase, consilierii nu puteau să-l manipuleze.

Până şi în calitate de comandant de regiment la Oldenburg în anii 1890, el a demonstrat o altă caracteristică statornică : delegarea cât mai multor sarcini către subordonaţi. Această practică a devenit notorie, chiar un punct sensibil, în lungul

său parteneriat cu Ludendorff în timpul războiului. Mulţi ofiţeri superiori de la cartierul general al Comandamentului Suprem al Armatei Germane au avut ocazia să observe cât de puţin muncea Hindenburg şi cât de multe a fost obligat Ludendorff să facă în locul lui. Amiralul şi şeful statului-major al forţelor navale, Magnus von Levetzow – mai târziu şeful poliţiei din Berlin în timpul naziştilor –, a asistat la un moment revelator în timp ce se afla într-o vizită la cartierul general spre sfârşitul războiului. La cină, Hindenburg n-a făcut decât să spună anecdote vesele. În cele din urmă, Ludendorff s-a ridicat şi a zis că trebuie să se întoarcă la muncă în secţia operaţiuni. Temându-se să nu-şi piardă prestigiul în faţa oaspeţilor, Hindenburg a adăugat reticent: „Probabil că ar trebui să plec şi eu". Dar Ludendorff i-a spus: „Nu este nevoie, domnule mareşal". Puţin stânjenit, Hindenburg s-a aşezat la loc, sub pretextul că vorbise deja cu ofiţerii de operaţiuni[51].

Lui Hindenburg îi convenea aranjamentul din timpul războiului conform căruia el se afla teoretic în slujba regelui şi împăratului, care trebuia să-şi asume răspunderea finală pentru ceea ce se întâmpla. Detesta să fie nevoit să ia decizii importante şi, eventual, nepopulare. Această dorinţă persistentă de a fugi de răspundere va ieşi la lumină în momentul armistiţiului din 1918 şi va deveni unul dintre aspectele recurente ale preşedinţiei sale.

Când Hindenburg a decis să candideze la funcţia de preşedinte din partea dreptei naţionaliste, în 1925, partidele democrate s-au confruntat cu o problemă dificilă[52]. Hindenburg era un personaj prea respectat pentru a-l ataca frontal, astfel că, în campania lor, democraţii nu s-au atins de el, tratându-i însă cu dispreţ pe cei care îl susţineau. Când Hindenburg a obţinut cu greu o victorie la limită împotriva liderului Partidului de Centru, Wilhelm Marx, cu 48,3% din voturi faţă de 45,3% ale lui Marx în al doilea tur de scrutin, democraţii s-au alarmat pe bună dreptate.

La început, respectarea scrupuloasă a constituţiei şi disponibilitatea sa de a accepta politicile ministrului de Externe Gustav Stresemann i-au uimit pe criticii lui Hindenburg. La alegerile pentru Reichstag din 1924 şi 1928, voturile pentru extrema dreaptă au scăzut constant. Numărul de voturi pentru nazişti a scăzut dramatic, de la 6,5% în mai 1924 la 3% în decembrie 1924 şi la 2,6% în 1928. În acelaşi timp, sprijinul pentru social-democraţi a crescut de la 20,5% în mai 1924 la 26% în decembrie şi aproape 30% în 1928. După alegerile din 1928, preşedintele Hindenburg i-a cerut pe drept cuvânt liderului social-democrat Hermann Müller să formeze un guvern. Rezultatul a fost o „Mare Coaliţie" a partidelor democratice, de la social-democraţii de stânga la dreapta moderată reprezentată de Partidul Naţional Popular German al lui Stresemann, proafacerişti.

Paradoxal, moartea democraţiei Republicii de la Weimar a început odată cu rezultatul democratic al acestor alegeri.

Chiar şi în 1928, voturile ascundeau multe resentimente de natură politică. Un sfert din electorat a votat cu partidele marginale, cele care primesc mai puţin de 5% din voturi. Aceştia erau alegători care se dezisESeră de partidele principale.

În ciuda faptului că era un partid care servea interesele unei mici elite înstărite şi puternice, membrii săi încercaseră curajos să inventeze un conservatorism populist. Numele complet al partidului, „Partidul Naţional Popular German", a generat ideea: era rodul fuziunii a două partide antebelice, conservatorii germani şi conservatorii liberi. Naţional-liberalii lui Stresemann făcuseră cam la fel adoptând noul nume „Partidul Popular German". Planul a părut să funcţioneze când alegerile din 1924 le-au adus 19,5%, respectiv 20,5% din voturi. Dar în 1928 numărul de voturi pentru partid a scăzut cu şase puncte procentuale. Această scădere a stimulat ascensiunea lui Alfred Hugenberg la conducerea partidului şi l-a făcut să se gândească la o alianţă cu noua şi dinamica mişcare nazistă pentru a-şi spori şansele de a ajunge la putere.

Marii afacerişti deveneau din ce în ce mai reticenţi la ideea de a face compromisuri cu muncitorii. În urma revoluţiei din 1918, sindicatele au obţinut recunoaşterea deplină a calităţii de parteneri de negociere şi ziua de muncă standard de opt ore, cu plată integrală. Guvernul naţional a instituit un sistem de arbitraj pentru salariile din industrie. Acestea au fost printre cele mai remarcabile şi mai importante realizări ale Republicii de la Weimar.

În anii 1920, numărul acordurilor privind salarizarea a crescut rapid, dar nu şi productivitatea muncitorilor. (Într-o economie sănătoasă, creşterea constantă a productivităţii – cât produce un muncitor într-o unitate de timp – acoperă atât salariile crescute, cât şi profiturile companiilor.) În 1928, plata pe oră a crescut cu 10% (ajustată cu inflaţia), în timp ce productivitatea a scăzut de fapt cu 4,8%. În 1930, Asociaţia Reprezentanţilor Industriei Germane a Reichului a insistat că era necesară „o critică dură" la adresa „unui sistem economic dictat politic care ezită între capitalism şi socialism" şi în care, ca urmare, capitalismul era blamat pentru „greşelile socialismului". Sistemul politic german a trebuit să admită că „nu poate fi niciun compromis între metodele economice socialiste şi cele capitaliste"[53]. Industriaşii cereau reducerea cheltuielilor publice şi a salariilor şi o întoarcere la reglementarea de către stat.

După cum bine ştiau bine liderii din lumea afacerilor, un asemenea program nu putea fi realizat decât prin excluderea stângii politice, în special a social-democraţilor. Ei au început să sprijine grupări precum „Liga pentru Reînnoirea Reichului German", care avea drept scopuri îndepărtarea sistemului politic de democraţie şi orientarea lui spre autoritarism[54]. Lobby-ul în favoarea afaceriştilor făcut de Partidul Popular German explica poziţia mult mai intransigentă a partidului faţă

de partenerii săi de coaliţie social-democraţi din 1929 şi 1930. Acesta a fost începutul crizei politice fatale.

Şi mai era şi armata.

SE POATE SUSŢINE că generalul Kurt von Schleicher a fost cel mai important actor în ultimii cinci ani ai Republicii de la Weimar. Rareori un personaj istoric a avut un nume care să i se potrivească atât de bine. *Schleichen* înseamnă „a se târî". Un *Schleicher* este o „târâtură" sau un „ticălos". Kurt von Schleicher a fost un manipulator şi un intrigant formidabil, strecurându-se din uşă în uşă, şoptindu-le la ureche oamenilor importanţi.

Schleicher nu se înscria nici pe departe în stereotipul ofiţerului prusac sever, fără simţul umorului. Era cu picioarele pe pământ şi dezinvolt. Unul dintre ofiţerii din subordinea sa, Vincenz Müller, îşi amintea că îi plăcea atmosfera „deschisă şi francă" din biroul lui Schleicher[55]. Umorul german se bazează adesea pe accente şi dialecte regionale, iar specialitatea lui Schleicher erau glumele în graiul aspru, cu note sarcastice al clasei muncitoare din Berlin, pe care îl vorbea fluent[56]. Sarcasmul agresiv al berlinezilor este cunoscut sub numele de „argou berlinez", iar unii colegi nu-şi dădeau întotdeauna seama dacă Schleicher este sincer sau doar îi ia peste picior[57]. Când Müller a menţionat că se logodise, Schleicher a reacţionat mimând groaza. „Te-ai gândit bine?", l-a întrebat. Apoi l-a asigurat pe Müller că glumise. „O să te obişnuieşti cu felul meu de a vorbi", a spus el[58]. Altă dată, Schleicher îl asculta pe un susţinător al lui Adolf Hitler care îi ridica în slăvi calităţile de conducător şi abilităţile politice. „Da, păcat doar că este nebun", a răspuns Schleicher[59]. Această remarcă a ajuns la urechile lui Hitler, care nu l-a iertat niciodată pe Schleicher pentru asta.

Schleicher era intrigant, manipulator şi adesea necinstit. Aşa cum felul său de a fi persiflant putea fi perceput ca ambiguu, la fel şi încrederea lui în sine putea fi luată ca superficialitate. În general, personalul său îl admira, dar erau şi mulţi care îi purtau pică sau chiar îl urau. „*Înstrăinare* este un cuvânt mult prea blând" pentru a descrie ce s-a întâmplat cu prietenia lor, îi scria ministrul Apărării Wilhelm Groener lui Schleicher la sfârşitul anului 1932. „Fierb de mânie şi furie."[60] André François-Poncet, ambasadorul Franţei în Germania mulţi ani, spunea că Schleicher era „mai degrabă temut decât plăcut".

În aproape fiecare fotografie, expresia lui Schleicher pare să ezite între zâmbet sarcastic şi rânjet. François-Poncet îşi amintea că Schleicher „nu se remarca" din punct de vedere fizic, ras în cap, cu chipul „nu atât palid, cât mai degrabă livid", cu „o privire tăioasă, sclipind pe faţa acoperită de o grăsime nesănătoasă şi cu buze subţiri, abia vizibile". Faţă de interlocutori era „direct, brutal, persiflant,

caustic şi adesea spiritual... Inteligenţa sa era mai curând vie şi sprintenă decât plină de substanţă şi profundă"[61].

Schleicher s-a născut în 1882 în Brandenburg. A fost ofiţer de stat-major în timpul războiului, devenind protejatul lui Wilhelm Groener. În 1928, Groener a devenit ministru al Apărării şi l-a numit pe Schleicher şef al „Biroului Ministerial", ceea ce însemna că, de fapt, Schleicher era adjunctul lui Groener[62]. Treaba lui Schleicher era să fie reprezentantul politic al armatei, lobbyistul său desemnat.

Rolul acesta se potrivea perfect cu concepţiile şi talentele lui Schleicher. El avea o reţea extinsă în rândul politicienilor din toate taberele. Mai presus de toate, era un apropiat al preşedintelui Hindenburg, al secretarului de stat al acestuia, Otto Meissner, şi al fiului preşedintelui, Oskar von Hindenburg – Schleicher şi tânărul Hindenburg erau de-o vârstă şi fuseseră împreună în acelaşi regiment. Acest lucru îi oferea lui Schleicher un nivel de influenţă inegalabil. Conform constituţiei, preşedintele Reichului îi numea pe cancelari. În ultimii cinci ani ai Republicii de la Weimar, Hindenburg a acţionat în mare măsură la sfatul lui Schleicher.

Având o asemenea putere, era important ce gândea Schleicher despre politică. Încă din 1924, el i-a explicat lui Vincenz Müller care sunt obiectivele sale şi acestea s-au schimbat foarte puţin în anii următori. Schleicher voia să consolideze autoritatea guvernului central faţă de administraţiile landurilor şi a executivului şi armatei faţă de legislativ. Dorea să stabilizeze economia afectată de criză a Republicii de la Weimar, nu în ultimul rând pentru ca ţara să poată finanţa forţe armate mai mari. Cu toate acestea, după standardele ofiţerilor prusaci, Schleicher avea o gândire progresistă. Guvernul, spunea el, trebuia să reziste presiunii exercitate de oamenii de afaceri pentru a renunţa la inovaţiile sociale precum ziua de muncă de opt ore şi asigurarea de sănătate şi şomaj. Aceasta era o „chestiune esenţială" pentru asigurarea păcii sociale şi, mai departe, pentru consolidarea statului[63].

În cele din urmă, Germania trebuia să se elibereze de „lanţurile" Tratatului de la Versailles[64]. Abordarea lui Schleicher în privinţa afacerilor externe era în mod caracteristic duplicitară. Germania trebuia să obişnuiască puterile Antantei să negocieze pe picior de egalitate. Apoi trebuia să facă demersuri pentru a anula ocupaţia franceză din Renania şi pentru a-şi recâştiga suveranitatea puţin câte puţin – prin şiretenie şi hoţeşte, nu prin confruntare. Într-un moment de relaxare, în 1933, Schleicher a spus unui grup de jurnalişti că a crezut întotdeauna că semnarea Tratatului de la Versailles a fost corectă. Aceasta a oferit Germaniei „o pauză de zece ani pentru recuperare". „Trebuie să-l ţii pe inamic dincolo de graniţe", a explicat el, „pentru ca în interior să te poţi întări treptat din nou"[65].

La început, Schleicher a fost dispus să colaboreze cu social-democraţii dacă asta îi era de folos. Dar, la mijlocul anilor 1920, a devenit din ce în ce mai decepţionat

de stânga politică germană. A explicat mai târziu că a crezut că social-democraţii avuseseră la sfârşitul războiului „misiunea măreaţă" de a dezvolta o „social-democraţie naţionalistă". Succesul i-ar fi făcut pe nazişti „de prisos"[66]. Dar faptul că s-au opus cheltuielilor pentru apărare i-a făcut pe social-democraţi să rateze această misiune. Schleicher a început să se gândească cum i-ar putea exclude de la putere.

Această schimbare a gândirii lui Schleicher a deschis un capitol fatidic al istoriei.

În decembrie 1926, *The Manchester Guardian* a publicat un articol despre trupele militare secrete, „Schwarze Reichswehr", pe care Germania le menţinea în pofida Tratatului de la Versailles[67]. Ştirile i-au înfuriat pe social-democraţi, care şi-au retras sprijinul pentru administraţia cancelarului Wilhelm Marx din Partidul de Centru. Schleicher a început să se gândească la o coaliţie de dreapta care ar fi putut guverna fără sprijinul majoritar din partea Reichstagului – cu alte cuvinte, fără social-democraţi. Conform constituţiei, acest lucru era imposibil. Lui Schleicher i-a venit o idee cum să eludeze constituţia, iar Otto Meissner, în calitate de secretar de stat al lui Hindenburg, cel mai important consilier juridic al preşedintelui, a avut aceeaşi idee. Constituţia îi conferea preşedintelui Reichului puterea de a dizolva Reichstagul şi de a convoca alte alegeri. În perioada dintre dizolvare şi alegeri, cancelarul şi cabinetul puteau guverna fără amestecul parlamentului. Această putere putea fi folosită ca o măciucă pentru a intimida opoziţia şi, eventual, pentru a menţine o administraţie de dreapta minoritară în funcţie la nesfârşit.

Exista şi un alt aspect în această strategie. Articolul 48 din Constituţia de la Weimar îi conferea preşedintelui Reichului autoritatea de a guverna cu ajutorul unor decrete prezidenţiale dacă „siguranţa şi ordinea publică" erau „grav afectate sau periclitate". Într-un asemenea caz, constituţia îl autoriza expres pe preşedinte să folosească armata şi să suspende toate drepturile şi libertăţile individuale esenţiale.

Reichstagul putea vota respingerea unei astfel de decizii, dar decizia rămânea în vigoare dacă nu exista o majoritate împotriva ei sau dacă Reichstagul ar fi fost dizolvat între două scrutine de vot. Aşadar, o administraţie care avea doar sprijinul unei minorităţi din Reichstag putea să funcţioneze în continuare cu ajutorul preşedintelui şi al articolului 48. O asemenea administraţie urma să fie curând numită cabinet „prezidenţial", spre deosebire de cabinetul „parlamentar". Articolul 48 din constituţia democratică a Republicii de la Weimar era astfel un fel de capcană din cauza căreia Germania putea să alunece în dictatură.

Alegerile din 1928 au mai adăugat un element la abordarea lui Schleicher. Social-democraţii şi-au făcut campanie cu sloganul „Alimente pentru copii, nu crucişător de luptă"[68]. Când au câştigat aceste alegeri şi Hindenburg i-a cerut liderului partidului, Hermann Müller, să devină cancelar, Schleicher a ştiut că o

administraţie Müller nu va aproba bugetul militar pe care şi-l dorea[69]. Era sceptic şi în ceea ce priveşte capacităţile sale de a gestiona economia. Pentru Schleicher, picătura care a umplut paharul a fost refuzul social-democraţilor, fideli promisiunii lor din campanie, de a vota fonduri pentru construirea unui crucişător de luptă, chiar împotriva voinţei cancelarului Müller. Schleicher a început să ia în considerare alte variante.

Cea pe care a preferat-o a fost să-l însărcineze pe Heinrich Brüning, liderul conservator al Partidului de Centru, să formeze o nouă administraţie. Brüning avea să conducă un „guvern de personalităţi" - pentru Schleicher, la fel ca pentru preşedintele Hindenburg şi secretarul de stat Meissner, acesta era codul pentru un cabinet prezidenţial de dreapta înarmat cu decrete prezidenţiale conform articolului 48. O astfel de administraţie, credea Schleicher, putea să redreseze finanţele statului şi să pregătească terenul pentru o revizuire satisfăcătoare a plăţii reparaţiilor de către Germania.

Deoarece Brüning era veteran de război, ofiţer cu o conduită remarcabilă în tranşee, Schleicher considera că putea câştiga simpatia lui Hindenburg, în ciuda faptului că era catolic. Brüning avea un doctorat în economie şi reputaţia de expert financiar. Era un naţionalist din aripa dreaptă a partidului său, dar ideile sale sociale erau moderate, astfel că era posibil să atragă sprijinul social-democraţilor. Dacă era să guverneze prin ordine executive, nu trebuia să se bazeze doar pe sprijinul armatei. Ar fi avut susţinători şi în ţară.

Acest ultim aspect era foarte important pentru Schleicher. „Nu poţi guverna cu baionetele" era una dintre cele mai caracteristice şi mai des repetate afirmaţii ale sale[70]. El ştia că într-o societate modernă şi industrială nici măcar o dictatură militară nu se poate baza la nesfârşit pe represiune şi are nevoie de sprijinul cetăţenilor. Aceasta era o lecţie pe care mulţi germani, chiar de dreapta, o învăţaseră din Primul Război Mondial. Văzuseră cum moralul pe frontul intern s-a destrămat în ultimii doi ani de război şi cum acest lucru a devenit o povară pentru armata germană.

Într-un mod diferit şi cu accente diferite, şi Erich Ludendorff, şi Adolf Hitler au tras aceleaşi învăţăminte. Era o lecţie modernă, o lecţie a războiului total. Ea va contura viitorul Germaniei până la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial.

MULŢI CRED că prăbuşirea bursei de pe Wall Street în octombrie 1929 a provocat Marea Recesiune şi că aceasta l-a adus la putere pe Hitler şi a condamnat democraţia germană. De fapt, recesiunea, diminuarea sprijinului pentru Republica de la Weimar şi succesul politic al nazismului au fost mai complexe şi toate au început înainte de prăbuşire. O serie de evenimente din 1928 şi 1929 - moartea lui Stresemann şi ascensiunea lui Hugenberg, creşterea nemulţumirilor în zonele

rurale, anunţarea de către Comintern a „perioadei a treia", frustrarea oamenilor de afaceri şi a armatei vizavi de constrângerile impuse de administraţia republicii şi primele succese ale naziştilor la alegerile locale şi la nivelul landurilor arătau că Germania se îndepărtează hotărât de integrarea în comunitatea mondială postbelică, asta însemnând, de asemenea, că se îndepărtează de democraţie. În mod similar, la sfârşitul anilor 1920, economia germană a fost afectată de o furtună economică perfectă. A fost convergenţa mai multor tendinţe economice şi financiare fără legătură între ele care apăruseră cu mult înainte de 1929.

Scăderea la nivel mondial a preţurilor la produsele alimentare ce a provocat protestele mişcării Landvolk a fost una dintre acestea. Multe zone din estul Germaniei - Silezia, Pomerania, Prusia Occidentală şi Prusia Orientală –, împreună cu nordul şi vestul, în special Schleswig-Holstein şi Saxonia Inferioară, erau predominant rurale şi au fost greu lovite pe la mijlocul anilor 1920. Agricultorii din Schleswig-Holstein au fost cei mai afectaţi de aceste tendinţe şi nu întâmplător landul lor a fost unul dintre primele în care alegătorii s-au întors împotriva Republicii[71]. Până în 1932, în unele zone din Schleswig-Holstein, 80% dintre alegători optau pentru nazişti.

Mai era şi „raţionalizarea" - astăzi am numi-o „automatizare" –, utilizarea mai intensă a tehnologiei şi a unui management mai eficient pentru a îmbunătăţi productivitatea industrială[72]. Îmbunătăţirile, aşa cum se întâmplă de obicei, afectau locurile de muncă. Deşi raţionalizarea s-a concentrat doar în câteva industrii, aceste industrii erau importante, iar pierderea de locuri de muncă a fost serioasă. Forţa de muncă minieră din regiunea industrială Ruhr a scăzut cu 33% între 1922 şi 1928. Situaţii similare au existat şi în industria metalurgică şi în industria auto.

Parţial din acest motiv, la jumătatea anului 1928 existau deja 1,3 milioane de şomeri[73]. Un an mai târziu, erau 1,5 milioane. Plata asigurării de şomaj a determinat guvernul fie să caute mai multe resurse, fie să facă reduceri din alte părţi ale bugetului. Administraţia Müller nu se putea hotărî cine să suporte costurile, iar conflictul pe această temă l-a urmărit în ultimul său an de mandat.

Dar mai presus de toate anumite chestiuni financiare au provocat criza în Germania.

Piaţa în creştere de pe Wall Street din 1928, şi nu crahul financiar din anul următor a dus Germania la recesiune. Germania depindea foarte mult de împrumuturile externe, majoritatea pe termen scurt, pentru a plăti despăgubirile şi pentru a susţine creşterea consumului[74]. Profiturile uriaşe obţinute la New York au aspirat capital din toată lumea şi au lăsat Germania fără resurse.

Aceasta era situaţia care l-a întâmpinat pe noul cancelar la primirea funcţiei.

SOARTA LUI HEINRICH BRÜNING a fost ca mandatul său de cancelar, din primăvara anului 1930 până la începutul verii lui 1932, să coincidă cu perioada

cea mai rea a Marii Crize. Oponenţii îl porecleau „cancelarul foamei". Aspru, ascetic şi burlac convins, Brüning avea un aer funebru în fotografii şi nimic din înfăţişarea lui nu îl făcea plăcut oamenilor obişnuiţi. Distinsul istoric al diplomaţiei Zara Steiner scrie că lui Brüning „îi lipseau flerul şi charisma atât de necesare într-o perioadă de atomizare şi politizare extreme" şi relatează un moment important din experienţa sa ca studentă a lui Brüning : „Chiar dacă ţineau cont de vârstă şi de deziluzia provocată de război, cei care au participat la seminariile lui Brüning de după 1945 la Harvard... îşi vor aminti incapacitatea sa de a-şi antrena şi a-şi încânta ascultătorii"[75].

Brüning fusese pe front ca locotenent într-o companie de mitraliori, iar opiniile sale politice erau în mare parte influenţate de război[76]. Detesta revoluţia din 1918, văzând-o mai degrabă ca pe o cauză decât ca pe un rezultat al înfrângerii. Detesta şi acordul de pace şi credea că datoria cea mai mare a unui politician german era să iasă din el. Fiind catolic, Brüning fusese iritat de atacurile neîncetate ale protestanţilor la adresa patriotismului şi loialităţii germanilor catolici. Pentru a compensa, s-a străduit să fie mai naţionalist decât dreapta protestantă.

Se simţea cel mai în largul său în preajma oamenilor de stat străini, cărora în general le inspira un mare respect. François-Poncet scria că Brüning „inspira încredere şi simpatie" cu „aerul său de modestie şi integritate, de inteligenţă şi bunătate". Datorită demnităţii lui calme, putea susţine eficient interesele ţării sale. „Cu un astfel de om la conducerea Reichului", spunea François-Poncet, „cu siguranţă, oricine ar crede că merită să încerce să rezolve problema franco-germană"[77].

Avea mai multe probleme cu propriul popor. Având un doctorat în economie, astăzi l-am numi pe Brüning specialist în politici publice. În calitate de cancelar, el încerca întotdeauna să le aducă argumente rezonabile unor oameni care nu erau niciodată rezonabili şi pe care nu-i interesau nici faptele, nici logica. Problema lui Brüning era că era prea raţional ca să poată înţelege lipsa de raţionalitate. O dată, a decis să meargă în regiunile sărace şi în cea mai mare parte rurale din estul Germaniei, în efortul de a contracara agitaţia naziştilor de acolo. La Breslau a fost întâmpinat de o mulţime de 40.000 de oameni, dintre care mulţi au aruncat cu pietre în coloana oficială. Pentru Brüning, acest lucru confirma doar că, „cu cât mai absurde şi mai radicale erau pretenţiile şi promisiunile" unor demagogi precum naziştii, „cu atât mai răsunător era succesul". Deşi timp de şase ani reprezentase în Reichstag un land din est, „tot nu mi-aş fi putut imagina cât de mare era diferenţa dintre est şi vest în ceea ce priveşte maturitatea politică"[78].

Cu altă ocazie a încercat să-l convingă pe Alfred Hugenberg, cunoscut pentru încăpăţânarea sa. Întâlnirea lor a durat ore întregi, timp în care Brüning i-a explicat răbdător politicile. „Încă de la început", îşi amintea Brüning, „am pus la bătaie tot ce aveam la dispoziţie : bunăvoinţă, amabilitate, căldură şi sinceritate totală".

A fost suficient de generos ca să-i spună lui Hugenberg că Germania are nevoie de un partid protestant puternic şi conservator (cel al lui Hugenberg) alături de cel catolic al lui Brüning. După câteva ore, Hugenberg s-a uitat brusc la ceas, s-a ridicat în picioare şi i-a spus lui Brüning că este „mai convins ca niciodată" că „trebuie să lupt cu tine şi cu întregul sistem"[79].

Cu toate acestea, Brüning era unul dintre puţinii politicieni de marcă pe care îi avea Republica de la Weimar şi, în ciuda lui Hugenberg şi a mulţimilor de la Breslau, numeroşi germani, inclusiv adversarii politici, îl admirau şi îl respectau. În 1931, la sfârşitul toamnei, Otto Braun, prim-ministrul social-democrat al Prusiei, s-a oferit să demisioneze dacă îl înlocuia Brüning[80]. Chiar şi Hitler a simţit efectele competenţei şi autorităţii fireşti ale lui Brüning când cei doi s-au întâlnit în 1930. Gregor Strasser, colaboratorul lui Hitler, spunea mai târziu că Hitler „a fost atât de impresionat de înfăţişarea şi comportamentul cancelarului, încât nu a putut să scape de sentimentul de inferioritate faţă de Brüning decât dezvoltând un complex de ură împotriva lui"[81].

Schleicher plănuia să-i ofere lui Brüning cancelaria încă din vara anului 1929. Aştepta doar ca Reichstagul să adopte o lege de ratificare a Planului Young privind restructurarea plăţilor despăgubirilor de război de către Germania, deoarece îl considera pe cancelarul Hermann Müller cel mai potrivit pentru a trece această lege.

La o cină, la sfârşitul lui decembrie 1929, Schleicher şi secretarul de stat Otto Meissner l-au abordat pe Brüning în legătură cu planurile lor de a-l face cancelar[82]. Ei i-au explicat ideile lor despre guvernarea prin decrete prezidenţiale potrivit articolului 48. Brüning se va putea baza întotdeauna pe semnătura lui Hindenburg, au promis ei, iar dacă Reichstagul respingea decretele, Hindenburg l-ar fi dizolvat. Brüning a atras atenţia asupra unui defect al acestei teorii : ciclul dizolvărilor şi al alegerilor nu putea continua la nesfârşit. Orice altă soluţie, cum ar fi pur şi simplu dizolvarea Reichstagului fără organizarea unor alegeri, ar fi încălcat constituţia şi ar fi însemnat lovitură de stat. Schleicher l-a asigurat că a obţinut opinii juridice favorabile, dar era îngrijorat că Brüning nu părea interesat de proiect şi că ar putea fi nevoit să preia chiar el cancelaria.

La 12 martie 1930, Reichstagul a aprobat Planul Young. Odată înlăturat acest obstacol, dezacordul în privinţa finanţării asigurării de şomaj care mocnea de mult între Partidul Popular German şi social-democraţi, cele două extreme ale coaliţiei lui Müller, s-a acutizat. Poziţiile nu erau surprinzătoare : Partidul Popular dorea să fie reduse plăţile, social-democraţii doreau să crească contribuţiile angajatorilor. Conştiinciosul Heinrich Brüning a găsit un compromis, deşi ştia că, dacă acesta eşuează, va deveni cancelar. Cabinetul a aprobat soluţia lui Brüning, dar la votul

intern social-democraţii au respins-o, reuşind să saboteze numirea propriului cancelar în funcţie. Coaliţia lui Müller s-a destrămat. La 30 martie, Hindenburg l-a învestit pe Brüning al unsprezecelea cancelar al Republicii.

Conform tradiţiei, şeful unei noi administraţii germane trebuia să dea o „Declaraţie a Guvernului" la preluarea funcţiei, iar declaraţia lui Brüning arăta cât de îndeaproape urma scenariul lui Schleicher. Administraţia sa, afirma el, nu era „legată de nicio coaliţie". Promitea că nu va ignora opiniile Reichstagului în ceea ce priveşte elaborarea politicilor, dar lăsa să se înţeleagă, ameninţător, că administraţia sa va fi „ultima încercare de a găsi o soluţie cu acest Reichstag". Nimeni nu îşi putea asuma răspunderea pentru întârzierea „sarcinilor esenţiale" : „E momentul să acţionăm rapid"[83]. Era o ameninţare voalată că, dacă Reichstagul nu va coopera, se va recurge la o soluţie mai radicală, neparlamentară.

Brüning a produs efectiv acte legislative pentru stabilizarea bugetului prin reduceri drastice ale cheltuielilor şi creşterea impozitelor. Pe 16 iulie, Reichstagul a respins bugetul lui Brüning. Hindenburg a emis două decrete prezidenţiale pentru a face ceea ce ar fi făcut legislaţia propusă. Reichstagul le-a respins pe 18 iulie. Dar, conform planului cabinetului prezidenţial, Hindenburg îi dăduse lui Brüning şi un decret de dizolvare. Brüning „a trimis Reichstagul acasă", cum s-ar zice, chiar în ziua aceea. Până la alegeri, nu mai exista Reichstag care să se amestece în planurile lui Brüning. Măsurile bugetare au fost adoptate prin două noi decrete prezidenţiale pe care Hindenburg le-a emis pe 26 iulie. S-a stabilit organizarea unor noi alegeri pe 14 septembrie.

Alegerile pentru Reichstag din 1930 ridicau o întrebare căreia nimeni nu îi cunoştea nici răspunsul, nici potenţialele consecinţe : ce se întâmplă dacă naziştii obţin rezultate bune ? Rezultatul slab al naziştilor la alegerile din 1928 nu reflecta pe deplin felul în care erau văzuţi de poporul german. Pentru un observator înzestrat cu imaginaţie sau clarviziune, semnele succesului prezent şi viitor erau deja acolo. În mai 1928, naziştii, apăruţi de nicăieri, au obţinut 7,5% din voturi la alegerile locale din landul Oldenburg[84]. (Trei ani mai târziu, vor deveni cel mai mare partid aici.) În Turingia, în 1929, naziştii au obţinut 11,3% din voturi şi s-au alăturat coaliţiei guvernamentale, iar unul dintre membrii lor de frunte, Wilhelm Frick, a devenit ministru de Interne. În Baden, în acelaşi an, au obţinut 7%. În 1930 au format o coaliţie guvernamentală cu Partidul Naţional German din landul Braunschweig.

Naziştii culegeau roadele răbdării cu care se organizaseră în teritoriu, sub conducerea capabilă a lui Gregor Strasser, şeful organizaţiei politice a partidului[85]. De asemenea, trăgeau foloase de pe urma greutăţilor şi nemulţumirilor tot mai mari din zonele rurale, a volatilităţii alegătorilor din tabăra clasei de mijloc protestante şi a deziluzionării crescânde cu privire la Partidul Naţional German, care

era perceput din ce în ce mai mult ca fiind prea ierarhic, elitist şi tributar trecutului.

La sfârşitul lui iunie 1930, conform prevederilor Acordurilor de la Locarno, francezii au retras din Renania ultimele trupe de ocupaţie. Germanii au sărbătorit ceea ce istoricul Hermann Graml numea „sentimentul încă total înşelător că s-au eliberat în sfârşit de toate lanţurile şi că au libertate de mişcare pe plan internaţional”. Nimeni din Germania nu s-a deranjat să-şi exprime recunoştinţa faţă de francezi pentru că şi-au respectat promisiunea de a evacua Renania mai devreme. În schimb, s-a înregistrat o creştere a naţionalismului agresiv. Au izbucnit violenţe împotriva celor despre care se credea că ar fi „colaborat” cu francezii. Theodor Duesterberg, liderul adjunct al organizaţiei de dreapta a veteranilor „Casca de oţel”, a cerut imperativ retrocedarea Prusiei Occidentale şi a Sileziei Superioare, teritorii pierdute în favoarea Poloniei după război, împreună cu Eupen-Malmedy de la Belgia şi Alsacia-Lorena de la Franţa. Că un activist de extremă dreaptă spunea astfel de lucruri era una, dar că acest tip de retorică a ajuns în cabinetul cancelarului era cu totul altceva. Ministrul lui Brüning pentru Teritoriile Ocupate, Gottfried Treviranus, fost membru al Partidului Naţional Popular, a apărut la o manifestaţie în vechea sa uniformă de ofiţer de marină şi a vorbit despre „fraţii” din Eupen-Malmedy şi din Saarland, alt fost teritoriu german aflat sub administraţie franceză. În continuare, el a descris „rănile nevindecate” ale frontierei estice a Germaniei, care aveau nevoie de „unitatea şi angajamentul întregului popor german”[86].

S-a întâmplat ca vara anului 1930 să aducă un trist final al erei cooperării dintre Gustav Stresemann şi Aristide Briand. În toamna precedentă, chiar înainte de moartea lui Stresemann, Briand avansase ideea unei aşa-numite „Uniuni Europene” într-un discurs la Societatea Naţiunilor[87]. Ideea lui Briand era să formeze o asociaţie de state europene care să favorizeze integrarea politică şi economică. Aşa cum se întâmplă de obicei în cazul politicienilor, Briand avea tot felul de motive. El înţelegea că, oricât de multă bunăvoinţă aveau el şi Stresemann, niciunul nu putea rezista la putere suficient de mult timp, iar mai devreme sau mai târziu, dimensiunea şi populaţia Germaniei ar fi transformat-o din nou într-o ameninţare pentru Franţa. Poate cea mai bună mişcare pentru siguranţa Franţei era să reteze colţii Germaniei integrând-o mai mult într-o comunitate europeană. De asemenea, era cu ochii pe Statele Unite şi Uniunea Sovietică, puteri pe care doar o Europă unită le putea egala din punct de vedere economic, politic şi militar. Cu toate acestea, Briand era şi idealist. După război îşi dedicase cariera în mare măsură prevenirii repetării ororilor de pe frontul de vest. Ca şi Stresemann, el dorea Europă a păcii.

Atunci când Briand ar fi putut să-şi pună în operă ideea, Stresemann nu mai era ; pe scenă apăruse Brüning, care era mult mai conservator, iar isteria patriotică

în ceea ce priveşte evacuarea trupelor din Renania îndepărta tot mai mult Franţa şi Germania de spiritul Acordurilor de la Locarno. Cu toate acestea, în mai 1930, guvernul francez a trimis tuturor guvernelor europene care erau membre ale Societăţii Naţiunilor un lung memorandum despre ideea lui Briand. Planul propunea un pact general care să confirme valorile europene comune şi dorinţa de pace. Urmau să se creeze un legislativ european care să reprezinte diferitele guverne, un comitet politic permanent cum era Consiliul Societăţii Naţiunilor şi un secretariat pentru chestiunile curente. Uniunea trebuia să se preocupe la început de problemele politice şi de securitate, mai degrabă decât de cele economice, dar anticipa că integrarea economică va veni firesc după creşterea securităţii. Obiectivul pe termen lung era crearea unei pieţe comune a bunurilor şi capitalului. „Este momentul să decidem", proclama memorandumul, „momentul în care Europa trebuie să-şi ia soarta în propriile mâini". Sarcina urgentă era ca europenii să fie „uniţi şi să trăiască şi să prospere"[88].

Era cu adevărat momentul decisiv. În vara anului 1930, în faţa Germaniei, a Franţei şi a Europei în general se deschideau două căi. Una ducea la pace şi integrare politică şi economică, situaţie care ar fi arătat foarte mult ca Europa anilor 1950. Cealaltă ducea la autoafirmare naţionalistă şi concurenţă, la punerea pe primul loc a propriei ţări. În condiţiile anilor 1930, a doua cale aducea cu sine riscuri serioase de război.

Brüning şi ministrul său de Externe, Julius Curtius (din partidul lui Stresemann, dar fără Stresemann), au ales fără ezitare a doua cale.

Într-o şedinţă de cabinet din 8 iulie, Brüning a declarat că intenţia lui Briand era „stabilizarea situaţiei europene actuale", ceea ce însemna avantajul temporar al Franţei faţă de Germania. Brüning nu ar fi putut accepta niciodată aşa ceva, având în vedere resentimentele sale profunde faţă de Tratatul de la Versailles, graniţele pe care le trasase şi plăţile despăgubirilor de război pe care le impusese. Ca răspuns la propunerea francezilor, a zis Brüning, Germania trebuia să-şi stabilească „condiţiile preliminare pentru o ordine europeană justă şi durabilă, în cadrul căreia Germania să aibă suficient spaţiu vital natural". Curtius era de acord, spunând cabinetului că răspunsul dat francezilor de guvernul german va fi „o înmormântare clasa întâi a acţiunii lui Briand"[89]. Acest răspuns a fost dat la Paris pe 15 iulie. Chiar dacă majoritatea ţărilor europene au răspuns cu entuziasm la ideea lui Briand, germanii au primit un sprijin eficient din partea britanicilor[90]. Guvernul britanic, mai preocupat de imperiul său şi de marile probleme globale, era la fel de lipsit de entuziasm ca şi germanii cu privire la planul lui Briand pentru o Uniune Europeană.

Aşa că Europa s-a îndreptat clătinându-se spre un viitor foarte diferit. Date fiind avântul naţionalismului şi succesele recente ale naziştilor la alegerile din

landuri, existau destule semne de avertizare pentru ca Brüning să amâne alegerile până când lucrurile aveau să se mai liniştească. Totuşi, el s-a hazardat să organizeze alegeri în toamna anului 1930 şi a fost mereu criticat pentru asta. Unii dintre susţinătorii săi loiali, precum Hans Luther, el însuşi fost cancelar şi, în 1930, şeful Băncii Centrale a Germaniei, au afirmat ulterior că Brüning nu şi-a închipuit cum se vor solda alegerile şi că rezultatele au căzut ca un „trăsnet". Însuşi Brüning scria în 1944 că se aşteptase ca naziştii să se descurce chiar mai bine decât au făcut-o – dar s-ar putea ca acesta să fi fost mai degrabă un efort de a arăta retrospectiv mai multă putere de pătrundere decât avusese la vremea respectivă. În memoriile sale, publicate după moartea lui în 1970, scria că se aştepta ca Recesiunea să dureze patru ani şi că dorea un mandat pentru a lua măsuri dure[91].

Nici Schleicher, coarhitectul strategiei lui Brüning, nu îşi făcea griji. Pentru el, naziştii erau doar echivalentul unei aripi de dreapta a social-democraţilor. Peste câţiva ani i-a explicat lui Vincenz Müller concepţia sa. „Tactica mea faţă de Hitler a fost practic aceeaşi ca şi tactica noastră din 1918/1919 din Înaltul Comandament al Armatei faţă de revoluţie", afirma el. În 1918, aceasta însemnase „aducerea PSD în stat, combaterea partidelor radicale şi prevenirea dezordinii pe care o puteau provoca". Diferenţa era că, spre deosebire de social-democraţi, naziştii erau naţionalişti şi militarişti. Din punctul de vedere al lui Schleicher, acesta era un plus semnificativ. Ca militar, urmărea cu atenţie diviziile de asalt naziste. „Am crezut", i-a spus el lui Müller, „că mai ales în diviziile de asalt există multe elemente bune, de care care armata are absolută nevoie pentru a-şi face rezerve"[92]. Pentru Schleicher, succesul electoral al naziştilor era ceva mai degrabă necesar decât de temut.

În următorii doi ani şi jumătate, politica germană va gravita în jurul eforturilor lui Schleicher de a aplica această strategie pentru a-i „aduce pe nazişti în stat". Schleicher credea că Hitler şi naziştii ar putea fi masa de manevră ideală în campania sa de a reface Germania pe linii mai autoritare, pentru a forma baza masei necesare de care, în opinia lui, chiar şi un stat autoritar avea nevoie. Era însă ca şi cum ar fi mers pe sârmă. Schleicher nu era atât de nebun încât să vrea ca naziştii să aibă o putere reală. Strategia lui se desfăşura pe două axe: încerca să găsească o modalitate de a se folosi de nazişti, dacă aceştia puteau fi folosiţi, dar se pregătea şi să lupte cu ei dacă nu reuşea. Probabil că niciodată nu i-a trecut prin cap că jocul său duplicitar se putea întoarce împotriva lui.

4

Cancelarul foamei

O noapte întunecată într-un cartier sărac şi sumbru din nordul Berlinului. Aproape de colţul unde se intersectează Wilkestraße şi Schönholzer Weg, în Reinickendorf-Est, zonă locuită de clasa muncitoare, felinarele sunt puţine şi depărtate unul de altul. Aceasta este zona numită „şapte poduri". Pasajul peste calea ferată de nord abia se desluşeşte în întuneric. Spre vest, o balustradă de fier delimitează colonia Felseneck şi casele dărăpănate ale oamenilor care locuiesc acolo – în mare parte şomeri, cei mai săraci dintre săraci, cei pe care „automatizarea şi ultima suflare a crizei i-au lăsat fără locuri de muncă", după cum scrie ziarul comunist Die Rote Fahne *(*Steagul Roşu*)*[1].

Un bărbat pe nume Johann Banuscher şi cumnata lui merg grăbiţi pe Wilkestraße, iar paşii lor răsună în liniştea nopţii. În faţa casei lui Banuscher din colonia Felseneck sunt opriţi brusc de un grup ameninţător format din opt sau zece bărbaţi. Aceştia sunt în civil pentru că uniformele sunt interzise, dar fac parte, fără îndoială, din diviziile de asalt naziste. Bărbaţii îl înconjoară pe Banuscher. Cineva spune : „Ăsta-i, l-am prins". Altcineva adaugă : „Ăsta-i unul dintre comunişti. Locuieşte aici – el e". Un al treilea : „Aţi verificat indiciul ? ". Hermann Schuhr, liderul grupului, întreabă : „Tu eşti Klemke ? ". Cineva îi scoate lui Banuscher pardesiul ca să vadă dacă poartă pantalonii de catifea reiată la care se aşteptau. Naziştii îşi scot centurile, pregătindu-se să le folosească pe post de arme. Dar Banuscher poate dovedi cine este. Momentul periculos trece la fel de repede cum s-a ivit. „Valea, să mergem", le spune Schuhr oamenilor săi[2].

Fritz Klemke, un tânăr cu faţa netedă, cam la fel de înalt ca Johann Banuscher şi îmbrăcat nu foarte diferit, a fost implicat într-o încăierare cu câţiva membri ai trupelor de asalt la oficiul pentru ocuparea forţei de muncă din Reinickendorf cu zece zile în urmă. Şi chiar ieri a avut loc o altă bătaie între comunişti şi nazişti, în apropiere de Winterstraße. De această dată sunt în curs de examinare acuzaţii penale. Naziştii vor să se răzbune. Este dimineaţa de 16 ianuarie 1932.

Ei se întorc două zile mai târziu.

În seara de 18 ianuarie, mai multe unități ale trupelor de asalt din nordul Berlinului, vreo două sute de oameni în total, se întâlnesc ca să petreacă la restaurantul Bergschloss din cartierul Waidmannslust. Spre sfârșitul serii, comandantul lor, Werner Schulze, se ridică să le vorbească oamenilor săi. „O să mai facem încă un lucru azi", spune el. Le ordonă să meargă direct în Felseneck. „Dacă dați de comuniști, mătrășiți-i și cărați-vă de acolo."

Felseneck este una dintre cele 236 de colonii muncitorești cu grădini din sectorul Reinickendorf. În vremuri normale, aceste colonii le oferă locuitorilor orașului un pic de spațiu pentru a se relaxa și a-și îngriji tufele de trandafiri duminica după-amiază. Ianuarie 1932 nu este o perioadă normală. Acum, aici locuiesc șomerii, tremurând de frig iarna în cocioabe minuscule, unele din lemn, altele doar din hârtie.

În mod neobișnuit, oamenii lui Schulze se îndreaptă spre Felseneck escortați de poliție. Și mai neobișnuit este că escorta polițienească dispare în noapte în timp ce ei se apropie de colonie. Naziștii se dispun în formația de atac cunoscută sub numele de „linie de tragere".

De data aceasta, ei îl găsesc pe bărbatul pe care îl caută. Un martor, un membru al trupei de asalt în vârstă de 18 ani pe nume Heinrich Villwock, va descrie mai târziu cum un mic grup de naziști l-au trântit la pământ și l-au bătut pe Fritz Klemke cu niște răngi de fier. Deodată, apare un bărbat înalt cu ochelari, cu gulerul de la haină ridicat, ascunzându-i fața, și îi împinge pe ceilalți la o parte. Scoate un pistol și îl împușcă pe Klemke, care zăcea inconștient, în spate. Glonțul îi străpunge inima și Klemke moare pe loc[3]*.*

Naziștii nu scapă nevătămați. În timp ce se dau lupte pe străzile întunecate din apropierea coloniei, cineva din Liga Comunistă de Luptă împotriva Fascismului îl înjunghie mortal pe unul dintre ei, pe nume Ernst Schwartz. Acesta – la 58 de ani, cam bătrân ca să facă parte din trupele de asalt – era profesor de desen.

În iarna din 1932, Germania a atins nivelul cel mai grav al Marii Crize. Așa arată politica Marii Crize.

TÂRZIU în noaptea de 15 septembrie 1930, Hitler s-a întors la Bürgerbräukeller, în München, de unde, cu aproape șapte ani în urmă, încercase să lanseze o lovitură de stat împotriva Republicii. Acum, naziștii organizaseră o petrecere gălăgioasă în noaptea de după alegeri. Rezultatele începuseră să sosească încă de la 10 seara. Până la miezul nopții, știau că obținuseră o victorie extraordinară. După miezul nopții, Hitler a venit să le vorbească adepților săi.

Și-a ales vorbele cu atenție. Dorea să sărbătorească victoria, dar știa cât de ușor pot fi incitate la violență trupele sale de bătăuși. De data aceasta, Hitler nu

voia ilegalităţi violente. Partidul nazist, insista el, îşi va atinge obiectivele într-un „mod complet legal". Dar, din moment ce alte partide aveau să încerce acum să „submineze" unitatea naziştilor, aceştia erau „obligaţi să sprijine conducerea, uniţi ca unul".

În cuvintele sale era un avertisment clar, dar era şi încredere. „Timpul lucrează în favoarea noastră", le-a spus el adepţilor săi. „Va veni momentul în care vom avea în sfârşit puterea."[4]

Nici măcar naziştii nu se aşteptaseră să se descurce atât de bine. Ernst Hanfstaengl, care era pe cale să devină şeful biroului de relaţii cu presa internaţională al partidului, susţinea că Hitler îi spusese că se va mulţumi să câştige 40 de locuri în Reichstag[5]. Potrivit lui Rudolf Hess, Hitler se aşteptase la 60-70 de locuri[6]. De fapt, naziştii au câştigat 107 locuri cu 18,3% din voturi, comparativ cu 12 locuri şi 2,6% în 1928. În 60 de ani de alegeri naţionale germane, niciun partid nu se ridicase atât de mult într-un răstimp atât de scurt. Ce câştigaseră naziştii pierduseră în mare parte partidele protestante ale clasei de mijloc : Partidul Naţional Popular German al lui Hugenberg, a cărui cotă de vot scăzuse la jumătate chiar şi faţă de prestaţia slabă din 1928, Partidul Popular German post-Stresemann, şi fostul Partid Democrat, care înclina spre dreapta şi îşi făcea campanie sub denumirea Partidul de Stat.

Pentru liberalii germani perspectivele erau deosebit de sumbre. Contele Harry Kessler, un aristocrat liberal, considera că a fost o „zi neagră pentru Germania". Impresia în străinătate era probabil „catastrofală", spunea el, cu efecte devastatoare în planul „politicii externe şi economic". Cu un Reichstag de 577 de membri care număra 107 nazişti, 49 de „Hugenbergeri" (membri ai Partidului Naţional German condus de Hugenberg) şi mai mult de 70 de comunişti, „cu totul, aproximativ 220 de deputaţi ce resping radical statul german actual", Germania se confrunta cu o criză ce putea fi depăşită doar printr-o alianţă a „tuturor forţelor care aprobă sau cel puţin pot tolera republica". În acelaşi timp, Kessler credea că „nu e rău că alegătorul german" a preferat partidele cu o ideologie fermă – naziştii, comuniştii şi centrul –, şi nu partidele ce reprezentau doar interese economice[7]. Diarista şi romanciera Thea Sternheim considera că „majoritatea persoanelor de origine evreiască sunt complet dezorientate", în timp ce Bella Fromm, care scria articole despre lumea mondenă a Berlinului, se gândea deja să emigreze[8]. Ambasadorul britanic Horace Rumbold a vorbit cu un înalt oficial prusac, care i-a zis că bănuia că fondurile de campanie ale naziştilor fuseseră furnizate de sovietici[9].

Pentru mulţi liberali, rezultatul alegerilor a pus în discuţie viabilitatea democraţiei. Cum putea funcţiona democraţia dacă depindea de astfel de alegători? A fost „monstruos", afirma ziarul liberal *Berliner Tageblatt*, că „şase milioane

patru sute de mii de alegători din această ţară extrem de civilizată" au susţinut „cel mai comun, mai găunos şi mai sfruntat şarlatanism"[10]. Un comunicat de presă al Partidului de Stat se lamenta că „radicalismul a învins raţiunea", dar partidul spera că alegătorii germani „vor scăpa de zăpăceală şi vor găsi calea înapoi spre centrul constructiv"[11].

Când şi-a deschis lucrările noul Reichstag, în octombrie, Bella Fromm a notat modul în care au sărbătorit naziştii vandalizând prăvăliile deţinute de evrei în Berlin. Şefii partidului, scria ea, au dat „explicaţii confuze", apărând violenţa naziştilor pe motiv că ar fi fost un răspuns la „provocarea" comuniştilor. Această justificare era „suficient de neobrăzată în sine", mai afirma ea, dar „ceea ce mă dezamăgeşte mai mult este reacţia extrem de prudentă a publicaţiilor conservatoare, primele ce au semnalat discret «provocarea» la adresa ticăloşilor în haine brune [culoarea simbolică a naziştilor]"[12].

Nu doar liberalii germani erau îngrijoraţi[13]. Rezultatul alegerilor a dus la o criză financiară, deoarece investitorii străini panicaţi şi-au retras banii din băncile germane. Într-o singură lună, capital străin în valoare de 800 de milioane de Reichsmarks (aproximativ 190 de milioane de dolari la cursul de schimb din 1930, 2,8 miliarde de dolari de astăzi) a părăsit Germania. Titlurile germane au scăzut brusc pe pieţele externe, iar Reichsbank şi-a pierdut jumătate din rezervele de aur şi a fost silită să crească dobânzile la 5% (comparativ cu 2% la New York şi 3% la Londra). Cum preţurile scădeau, asta însemna că preţul efectiv al banilor crescuse cu până la 12% – un efect dezastruos în condiţiile în care exista deja un declin. Economia Germaniei s-a adâncit şi mai mult în criză.

Din Franţa, Aristide Briand vedea că se alesese praful din ceea ce încercaseră să facă el şi Stresemann. Reacţia lui la vestea succesului lui Hitler a fost similară cu reacţia sa la moartea lui Stresemann cu un an înainte : a spus că el însuşi este „prima victimă a naziştilor"[14].

De ce se descurcaseră naziştii atât de bine ? Ce le ofereau ei alegătorilor şi ce au văzut alegătorii la ei ?

UNA DINTRE PROVOCĂRILE pe care le ridică înţelegerea mişcării naziste ţine de o noţiune de bază a politicii. Naziştii erau politicieni ; la fel ca toţi politicienii, inclusiv ca fasciştii din alte ţări, au ocupat spaţiul politic care era disponibil, iar programele lor au evoluat pentru a li se potrivi susţinătorilor pe care şi i-au atras. Aceasta înseamnă că ideologia şi obiectivele naziştilor au fost întotdeauna în mod deliberat vagi şi în continuă schimbare. În 1920, Hitler a anunţat cu multă pompă „Cele 25 de puncte" ale programului nazist şi a declarat cu aplomb că vor rămâne neschimbate. Apoi le-a ignorat şi au avut prea puţină legătură cu ceea ce a făcut odată ajuns la putere.

Cu toate acestea, cele 25 de puncte au fost importante pentru a înţelege atracţia pe care a exercitat-o nazismul în primele sale etape.

Unele dintre ele erau formulări standard naţionaliste. Partidul cerea „unirea tuturor germanilor într-o Germanie mai mare” pe baza „dreptului la autodeterminare naţională”. Aceasta însemna unirea cu Austria şi regiunea sudetă din Cehoslovacia şi recuperarea altor teritorii „pierdute” de la Polonia, Franţa şi Belgia. Se solicitau revocarea tratatelor de la Versailles şi Saint-Germain (acesta din urmă era tratatul de pace dintre puterile învingătoare şi Austria) şi recuperarea coloniilor germane de peste mări, luate de asemenea de învingători prin acordul de pace.

Alte puncte schiţau o direcţie diferită, exprimând anticapitalismul, antielitismul şi orientarea spre protecţie socială care stăteau la baza ideologiei naziste la început. Partidul încerca să-i scoată în afara legii pe cei ce profitau de pe urma războiului şi cerea naţionalizarea marilor întreprinderi şi a marilor magazine, partajarea profiturilor întreprinderilor mari, „asigurări generoase pentru bătrâneţe”, oportunităţi educaţionale mai bune pentru copiii săraci (însoţite de un control strict al programei şcolare de către stat), „o legislaţie care să prevadă obligativitatea gimnasticii şi sportului” şi „sprijin pentru toate organizaţiile implicate în pregătirea fizică a tinerilor”.

Preocuparea pentru bunăstarea celor săraci a alunecat cu uşurinţă către a treia mare temă a manifestului, şi anume ura faţă de cei definiţi drept străini. Punctul 7 solicita ca „statul să-şi facă o misiune primordială din a asigura cele necesare traiului pentru cetăţenii săi. Dacă se dovedeşte a fi imposibil ca toată populaţia să fie hrănită, membrii altor naţiunii (noncetăţenii) trebuie expulzaţi din Germania”. Mai departe, punctul 8 exprima ura faţă de imigranţi şi cerea ca aceştia să fie deportaţi: „Trebuie prevenită orice nouă imigrare a celor ce nu sunt germani. Solicităm ca toţi nongermanii care au intrat în Germania după 2 august 1914 să fie obligaţi să părăsească Reichul fără întârziere”[15].

Naziştii erau preocupaţi în primul rând de imigraţia evreiască. După Marele Război, aproximativ 80.000 de evrei, mai ales din fostul Imperiu Rus, ajunseseră în Germania. Fluxul de refugiaţi s-a diminuat până în 1922, dar Republica de la Weimar nu a fost niciodată capabilă să aibă un control ferm asupra frontierei sale de est, ceea ce a rămas o problemă politică critică. „Evreii din răsărit” (*Ostjuden*), cum au fost numiţi, erau foarte diferiţi din punct de vedere cultural de evreii germani stabiliţi de multă vreme şi asimilaţi. Chiar şi *Ghidul Baedeker al Berlinului* din 1923 remarca prezenţa lor într-un limbaj indirect. „Strălucirea curţii imperiale a dispărut”, nota cu regret ghidul, în timp ce „numărul mare de străini, în principal din Europa de Est, este uşor de remarcat”[16]. Prezenţa refugiaţilor alimenta un antisemitism care fusese deja exacerbat de amărăciunea pierderii războiului şi de revoluţie.

Nu e deloc surprinzător, prin urmare, că antisemitismul predomina în programul nazist. Punctul 4 conţinea un fel de silogism rasist. „Numai un camarad etnocomunitar (*Volksgenosse*) poate fi cetăţean. Doar o persoană cu sânge german, indiferent de apartenenţa religioasă, poate fi compatriot. Prin urmare, niciun evreu nu poate fi compatriot." Pentru nazişti, statutul de evreu avea prea puţină legătură cu religia. Un om care era definit drept evreu nu îşi putea schimba statutul prin convertire. Evreii germani, indiferent de câtă vreme se aflau familiile lor în Germania, oricât de asimilate erau, indiferent dacă se convertiseră la creştinism, indiferent dacă fuseră în armată şi îşi vărsaseră sângele în tranşeele Marelui Război, nu puteau fi cetăţeni ai unui Reich nazist. Programul continua cu descrierea altor implicaţii ale acestei afirmaţii. „Cei care nu sunt cetăţeni vor putea locui în Germania doar ca oaspeţi", se precizează la punctul 5, „şi vor trebui să respecte legislaţia privind cetăţenii străini". Doar cetăţenii puteau ocupa funcţii publice. Toţi cetăţenii urmau să „aibă drepturi şi obligaţii egale", dar, desigur, această egalitate nu avea să se materializeze decât după ce naziştii îi excludeau din rândurile naţiunii pe toţi cei despre care credeau că nu corespund[17]. În practică, odată ajunşi la putere, au adăugat alte câteva categorii de persoane care nu se bucurau de drepturi egale, inclusiv opozanţii politici, persoanele cu handicap fizic şi mental, recidiviştii, Martorii lui Iehova, sinti şi romii şi, în cele din urmă, homosexualii.

Faptul că un anumit punct era dezvoltat cel mai mult, fiind de câteva ori mai lung decât toate celelalte, era extrem de revelator. Punctul 23 combina antisemitismul lui Hitler cu obsesia lui privind mass-media şi propaganda. Textul stipula:

> Cerem un război legal împotriva minciunilor politice intenţionate şi a diseminării lor prin presă. Pentru a facilita crearea unei prese germane, cerem:
> a) ca toţi editorii şi colaboratorii ziarelor care apar în limba germană să fie membri ai naţiei;
> b) ca niciun ziar nongerman să nu poată apărea fără permisiunea expresă a guvernului. Astfel de ziare nu pot fi tipărite în limba germană;
> c) ca nongermanilor să li se interzică să deţină acţiuni la un ziar german ori să-l influenţeze în vreun fel.
> Cerem ca pedeapsa pentru încălcarea unei astfel de legi să fie închiderea ziarelor implicate şi expulzarea imediată a nongermanilor implicaţi.
> Ziarele care încalcă interesul general trebuie interzise. Cerem un război legal împotriva acelor tendinţe din artă şi literatură care exercită o influenţă subversivă asupra vieţii noastre naţionale şi cerem suprimarea evenimentelor culturale care încalcă această solicitare[18].

Nu avea să existe presă liberă într-un Reich condus de nazişti. Era destul de clar că naziştii ar fi echivalat orice disidenţă cu activitatea „nongermanilor" şi, în consecinţă, cu o încălcare a „interesului general".

Aceste puncte acopereau multe aspecte, unele obscure şi ciudate. (Punctul 19, de exemplu, se opunea folosirii dreptului roman; e greu de crezut că aceasta era o preocupare arzătoare pentru majoritatea germanilor.) Ca o organizaţie politică să facă revendicări şi promisiuni e una, dar ca alegătorii să reacţioneze e cu totul altceva. Cu ce puncte au rezonat alegătorii germani?

Este important să ne amintim ce grupuri sociale erau susceptibile să voteze pentru nazişti. Până în 1930, tiparul era clar: după cum am văzut, naziştii au preluat tabăra protestanţilor din clasa mijlocie. Au pătruns uşor şi în tabăra catolică şi ceva mai mult în tabăra socialistă, dar numărul celor racolaţi era cu mult sub cel al protestanţilor. Aşadar, electoratul nazist a fost în esenţă o coaliţie a protestanţilor din zonele rurale, în special din nordul şi estul ţării, cu clasele mijlocii protestante urbane. Catolicii şi muncitorii, în cea mai mare parte, au rămas în taberele lor tradiţionale.

Protestanţii germani aveau motive teologice şi politice să nu agreeze Republica de la Weimar. Erau înclinaţi spre o viziune pesimistă asupra naturii umane şi simţeau că numai un stat autoritar are puterea de a îndrepta această natură păcătoasă. Un astfel de stat era instrumentul lui Dumnezeu, ceea ce însemna că subversiunea sau revoluţia erau totuna cu a fi împotriva lui Dumnezeu. Înainte de 1918, regii prusaci fuseseră capii Bisericii Evanghelice a vechii Uniuni Prusace, principala biserică protestantă formată în 1817 prin fuziunea bisericilor luterane şi reformate (calviniste). Şi chiar din 1517, când călugărul german Martin Luther şi-a atras mânia Bisericii Romano-Catolice, era ceva firesc ca protestanţii germani să fie extrem de naţionalişti. „Biserica este neutră din punct de vedere politic", spunea pastorul – mai târziu episcopul – Otto Dibelius, „dar" – părea să ignore contradicţia – „votează pentru Partidul Naţional German"[19].

Republica de la Weimar întruchipa tot ceea ce le displăcea protestanţilor. Înainte de 1918, pentru protestanţi o monarhie puternică era atât garantul unei vieţi sociale morale, cât şi o instituţie naţională aflată mai presus de politică. Republica de la Weimar i-a aruncat în derivă într-un stat laic, democratic, în care partidele politice deţineau puterea – ceea ce însemna că politica, cu corupţia şi compromisurile ei, domina viaţa naţională, iar vechile certitudini morale dispăruseră. Şi mai rău, acest nou stat era produsul unei revoluţii, cu o constituţie concepută de liberali şi socialişti şi în care partidul politic indispensabil era Partidul Catolic de Centru. Datorită ponderii sale electorale şi faptului că se situa la mijlocul spectrului ideologic, Partidul de Centru era esenţial pentru orice coaliţie în Republica de la Weimar şi a făcut parte din toate administraţiile din Prusia şi de la nivel naţional până în 1932. Acest succes politic al catolicilor stârnea invidia şi iritarea protestanţilor, iar unii, precum Gustav Stresemann, doreau să-l contrabalanseze prin reunirea diferitelor partide conservatoare şi liberale într-o alternativă protestantă.

Având în vedere concepţiile lor, era inevitabil ca protestanţii germani să considere modul în care s-a încheiat războiul şi revoluţia care i-a însoţit sfârşitul ca fiind o trădare. Social-democraţii, spunea şeful unei misiuni protestante, nu numai că „au făcut această revoluţie inutilă şi incredibil de stupidă", ci au şi „trădat ţara doar pentru a-şi aduce partidul la putere"[20].

Noua republică era modernă, laică, urbană şi materialistă – trăsături care le displăceau profund protestanţilor. „Alianţa dintre iluminismul materialist şi democraţie", afirma în 1925 un profesor protestant de teologie, „este de obicei simptomul tipic al declinului popoarelor civilizate"[21]. Republica nu era doar prea catolică, ci şi prea evreiască. Dreapta naţionalistă sublinia mereu faptul că autorul principal al constituţiei din 1919 a fost profesorul de drept evreu Hugo Preuss. Potrivit unei poezii care circula în Berlin la sfârşitul războiului, germanii nu erau acum „decât sclavii evreilor"[22]. Otto Dibelius se lăuda că s-a considerat întotdeauna antisemit. „Nu putem să nu recunoaştem că iudaismul a jucat un rol principal în toate manifestările nocive ale civilizaţiilor moderne", susţinea el. După cum am văzut, „chestiunea evreiască" era un fel de sintagmă codificată care exprima atitudinea germanilor faţă de naţionalism şi democraţie[23].

Faţă de această Republică dispreţuită protestanţii au elaborat o strategie de rezistenţă. Ideea era să se creeze o „Biserică a poporului" (*Volkskirche*), o încercare de a construi o comunitate protestantă şi de a-i mobiliza pe protestanţi pentru politica de masă a secolului XX. Biserica Poporului avea să fie o modalitate de apărare a creştinismului protestant şi a valorilor germane (pe care protestanţii le considerau acelaşi lucru) într-un stat fără Dumnezeu. Pentru mulţi protestanţi, ideea era foarte aproape de cea a unei „comunităţi a poporului" (*Volksgemeinschaft*), termenul naziştilor pentru unitatea naţională pe care o căutau.

Richard Karwehl, un pastor din Osnabrück şi prieten al cunoscutului teolog Karl Barth, este un exemplu revelator de gândire protestantă în Republica de la Weimar. Karwehl era antinazist şi un critic abil al ideologiei naziste, dar nu iubea Republica de la Weimar şi putea înţelege de ce naziştii apelau la protestanţi. El credea că, împreună cu naziştii, protestanţii pot construi „o Biserică a poporului în cel mai adevărat sens al cuvântului". Dumnezeu, afirma el, îi pusese pe germani ca indivizi în rândul „poporului nostru" şi pe pământul „patriei noastre". Simţea că naziştii au redescoperit că individul aparţine unei comunităţi. În schimb, Republica însemna doar „un raţionalism individualist, departe de realitate", şi „intelectuali solitari cu capul în nori". În „mişcarea" nazistă exista o „indignare elementară" împotriva a „ceea ce este nenatural, împotriva anumitor manifestări de decădere şi degenerare prezente în cultura modernă"[24].

Şi în ceea ce îi displăcea lui Karwehl la nazism – în principal rasismul – vedem că protestanţii germani puteau fi antinazişti deoarece credeau *nu* în democraţie,

toleranţă şi pluralism, ci într-o altă ideologie absolută care pur şi simplu se opunea absolutismului naziştilor[25]. Acesta a fost un element crucial în concepţia protestanţilor care li s-au opus naziştilor. Chiar şi peste ani, când a fost judecat pentru trădare la Curtea de Justiţie a Poporului nazistă, contele Helmuth James von Moltke, un protestant care a luptat în rezistenţă, a aprobat plin de entuziasm atunci când judecătorul, Roland Freisler, i-a spus : „Creştinismul şi naţional-socialismul au un singur lucru în comun, conte von Moltke, şi doar unul : amândouă solicită întreaga persoană"[26]. După război, pastorul şi eroul rezistenţei Martin Niemöller va spune că Hristos „a pretins un regim totalitar pentru lume"[27]. Karwehl era de părere că nazismul nu poate învinge niciodată liberalismul, întrucât cele două ideologii sunt fundamental *asemănătoare*. Nazismul urmărea doar să înlocuiască „aroganţa individului", caracteristică liberalismului, cu „aroganţa rasei"[28]. Niciuna din cele două ideologii nu îl punea pe Dumnezeu pe primul loc, iar acesta era contrastul esenţial dintre ele şi creştinismul protestant.

Cu toate acestea, cu siguranţă mulţi (poate chiar cei mai mulţi) protestanţi au mers mai departe decât Karwehl. La o întâlnire din 1931 a grupului luteran Innere Mission, vorbitor după vorbitor s-au arătat entuziasmaţi de nazişti, stârnind „aplauze furtunoase". Un consilier nazist a declarat la adunare că, deşi partidul nazist „încă nu se hotărâse ferm asupra unei poziţii" în privinţa religiei, „în centru se află Hristos, persoana Lui, cuvântul Lui şi lucrarea Lui... Hotărâţi-vă odată ! Luptaţi împotriva bolşevismului ! Biserica Evanghelică, în esenţa şi istoria ei, este cea mai apropiată de germanism ! "[29].

Ostilitatea protestanţilor faţă de democraţia de la Weimar se va dovedi a fi crucială pentru soarta Republicii. Nu se putea spune că Biserica Catolică era cu mult mai entuziasmată de Republică. Erau destul de mulţi catolici germani de dreapta şi naţionalişti, cum se întâmpla în general în acea epocă a autoritarismului catolic în toată Europa – în Italia şi Spania, de exemplu, sau în Action Française a lui Charles Maurras. Totuşi, catolicii germani aveau un cămin politic solid în Partidul de Centru şi, întrucât Partidul de Centru, ca instituţie, era dedicat Republicii, aceasta limita ameninţarea din partea catolicilor antidemocratici. În mod similar, clasele muncitoare protestante aveau un cămin politic în Partidul Social-Democrat sau, mai ales dacă erau şomeri, în Partidul Comunist (caz în care, probabil, oricum părăsiseră Biserica). În Republica de la Weimar, protestanţii din mediul rural şi din clasa mijlocie erau însă fără adăpost din punct de vedere politic – fără adăpost, dar aflaţi în căutarea unuia[30]. Iar ideea de mobilizare populară pe care se baza Biserica Poporului se potrivea perfect cu noile tipuri de organizaţii politice care îi aduceau în cele din urmă pe aceşti protestanţi fără adăpost politic în braţele naziştilor.

Un lucru pe care Primul Război Mondial l-a schimbat pentru totdeauna a fost respectul pe care majoritatea oamenilor îl aveau faţă de elitele politice, cei care în Germania erau numiţi *Honoratioren* sau „notabilităţi". În Germania de dinainte de război, „notabilităţile" formau o elită confortabilă de aristocraţi şi membri ai clasei superioare. Dar războiul a dat naştere unui naţionalism popular şi egalitar. Vechile notabilităţi au dus ţara la dezastru. Foarte puţini germani îşi mai doreau întoarcerea monarhiei sau a celorlalte elite antebelice. A doua zi după încheierea războiului, ziarul conservator *Kreuzzeitung* şi-a înlocuit vechiul motto „Înainte cu Dumnezeu pentru rege şi patrie" cu „Pentru poporul german"[31]. În Republica de la Weimar, poporul era peste tot.

Există o mulţime de dovezi că clasele de mijloc ale Republicii de la Weimar voiau o politică egalitară care să vizeze problemele sociale, dar care să fie naţionalistă. Un votant al Partidului Naţional Popular German care şi-a schimbat opţiunea în favoarea naziştilor a explicat că partidele mai vechi nu aveau „atitudinea corectă faţă de popor – disponibilitatea de a ajuta". Mişcările politice populiste combină aproape întotdeauna reforma socială cu naţionalismul[32].

Clasele de mijloc ar fi putut găsi ceea ce căutau la social-democraţi. Dar în Germania Republicii de la Weimar o linie de demarcaţie socială fermă separa clasa muncitoare de cea de mijloc. Oamenii din clasa mijlocie şi-ar fi dorit reformă socială şi protecţie socială, dar revoluţia bolşevică din Rusia era un avertisment terifiant în legătură cu consecinţele socialismului şi nicio persoană din clasa de mijloc nu dorea să se simtă parte a clasei muncitoare. O astfel de persoană nu avea să voteze niciodată cu social-democraţii şi, cu siguranţă, nu cu comuniştii. În orice caz, cei mai mulţi membri ai clasei de mijloc considerau, ca Schleicher, că social-democraţii nu erau suficient de naţionalişti. Şi aici Germania urma tiparul european. În Europa, fascismul s-a dezvoltat doar în democraţiile avansate, unde stânga socialistă a devenit suficient de puternică pentru a înspăimânta clasele de mijloc[33]. Fascismul a fost în parte o reacţie defensivă împotriva stângii a celor care se temeau cel mai tare de ea.

Liniile de demarcaţie în plan religios erau la fel de clare. Niciun protestant nu avea să voteze cu Partidul de Centru sau cu corespondentul său bavarez. Protestanţii trebuiau să-şi găsească un cămin politic protestant. O perioadă, la începutul anilor 1920, acesta a fost Partidul Naţional Popular German, care a devenit al doilea partid ca mărime în 1924[34]. Însă acest partid avea o structură prea rigidă şi era prea legat de vechile elite şi de marile afaceri pentru a atrage un electorat populist pentru mult timp. În a doua jumătate a anilor 1920, după cum am văzut, votanţii protestanţi din clasa mijlocie au migrat către mişcările de protest din mediul rural şi către partide mici cu interese economice, precum Partidul Întreprinderilor Mici.

Dar aceste partide nu aveau puterea să atragă suficienţi votanţi pentru a aduce schimbări reale la nivel naţional.

Naziştii, ai căror lideri proveneau în cea mai mare parte din medii modeste, puteau avea o agendă socială foarte convingătoare. Cu siguranţă vizau interese speciale. De exemplu, cele 25 de puncte îi favorizau în special pe ţărani şi pe micii prăvăliaşi. Cu toate acestea, naziştii împachetau întotdeauna aceste apeluri în discursul despre *Volksgemeinschaft*, „comunitatea poporului", concept care se baza pe „mitul anului 1914" şi care a devenit în cele din urmă marca lor politică. Promiteau să construiască o Germanie în care toţi îşi vor avea locul şi toţi vor fi egali şi prosperi – toţi, mai puţin cei care erau evrei sau marxişti înverderaţi.

Este necesar să privim mai atent naţionalismul naziştilor. În anii 1920 sau 1930, cuvântul *globalizare* nu era utilizat de nimeni, dar oamenii erau foarte familiarizaţi cu realitatea lui.

Mai mult decât orice, naziştii erau o mişcare de protest naţionalistă împotriva globalizării.

PASAJUL URMĂTOR SUNĂ uimitor astăzi. Pare să lege direct acel moment de prezent: „Pe poporul german nu îl interesează", scria Hitler, un „grup financiar german sau un şantier naval german care înfiinţează o aşa-numită sucursală în Shanghai ca să construiască nave pentru China cu muncitori chinezi şi oţel străin". Compania germană ar profita de acest aranjament, dar poporul german „ar fi lipsit de o sumă de multe ori mai mare prin pierderea din vânzări". Cu cât interesele capitaliste modelau mai mult economia şi politica, cu atât mai multe asemenea filiale străine aveau să fie înfiinţate şi slujbele germanilor urmau să migreze în străinătate. „Astăzi unii încă zâmbesc când vine vorba de aceste evoluţii viitoare", dar „peste 30 de ani oamenii se vor plânge de rezultatele lor în Europa"[35].

Hitler a scris aceste cuvinte în 1928 în textul nepublicat al unei continuări la *Mein Kampf*. Astfel, el aborda o problemă de importanţă centrală pentru Republica de la Weimar.

Mobilizarea politică de la sfârşitul anilor 1920, în special în rândul grupurilor protestante care urmau să devină baza electorală a naziştilor, era legată în cea mai mare parte de poziţia vulnerabilă a Germaniei în economia şi sistemul financiar mondiale. Furia împotriva acordurilor comerciale motiva protestele mişcării Landvolk. Aceste acorduri reduceau tarifele la importurile de produse alimentare într-un moment în care preţurile alimentelor pe plan mondial erau în scădere din cauza noilor oferte uriaşe din Canada, Statele Unite şi Argentina. Ceea ce l-a ajutat pe Hitler să capete respectabilitate socială a fost implicarea sa în campania lui Alfred Hugenberg împotriva Planului Young. Hugenberg pleda pentru adoptarea unei

„Legi a libertăţii" care să stipuleze că funcţionarii germani care participau la strângerea fondurilor necesare plăţii despăgubirilor de război comiteau o infracţiune[36].

În multe privinţe, Republica de la Weimar a fost o victimă a forţelor internaţionale pe care niciun german nu le putea controla. Bogăţia şi puterea Marii Britanii şi ale Statelor Unite au creat un sistem economic mondial bazat pe comerţul liber şi pe etalonul aur. Bogăţia şi puterea lor câştigaseră în Primul Război Mondial şi au continuat să definească lumea în care Germania trebuia să acţioneze. Bernhard von Bülow, secretarul de stat pentru Afaceri Externe din timpul administraţiei lui Heinrich Brüning, spunea: „Anglo-saxonii în alianţă cu francezii vor să se facă stăpâni ai popoarelor «inferioare» de pe pământ, aducându-i şi pe germani sub jugul lor"[37].

Germanii care doreau să se rupă de economia mondială se axau deseori în special pe simbolismul etalonului aur internaţional, pe care activistul nazist Gregor Strasser îl numea „aurul demon".

În termenii cei mai simpli, etalonul aur prevedea că banca centrală a unei ţări nu poate emite bani care nu sunt acoperiţi de propriile rezerve de aur şi trebuie să fie gata oricând să schimbe aurul în numerar la un preţ fix. În toate ţările care au adoptat etalonul aur – şi, până la Primul Război Mondial, acestea constituiau majoritatea –, relaţia dintre monedă şi aur era stabilită prin lege. Existau de asemenea reguli privind cantitatea de monedă care putea fi emisă în raport cu rezervele de aur. Banca Angliei, de exemplu, trebuia să se asigure că orice emisiune ce depăşea 15,5 milioane de lire sterline era acoperită complet în aur în seifurile sale. Rezerva Federală a Statelor Unite opera în cadrul unui sistem diferit, trebuind să aibă acoperire în aur pentru 40% din toţi banii pe care îi emitea. După 1924, Reichsbank a adoptat aceeaşi cerinţă de 40%. Deoarece relaţia fiecărei monede cu aurul era fixă, însemna automat că şi valoarea ei faţă de alte monede era fixă. Acest lucru făcea comerţul şi plăţile internaţionale facile şi previzibile, menţinea inflaţia la un nivel scăzut şi impunea o disciplină fiscală guvernelor, care nu îşi puteau acoperi datoriile prin creşterea artificială a valorii valutelor. Dacă făceau acest lucru, erau sancţionate rapid deoarece rezervele de aur ieşeau din băncile lor centrale ca urmare a arbitrajului pe pieţele internaţionale. Aderarea la etalonul aur era un fel de „insignă de merit" şi respectabilitate pentru un guvern, un semn că acesta a acceptat regulile ortodoxiei economice şi poate juca în primele divizii la nivel mondial[38].

Dar mai era ceva. Etalonul aur era şi o modalitate de impunere a democraţiei liberale şi a păcii în lume: faptul că controla cheltuielile guvernamentale limita la fel de mult cheltuielile militare ca şi pe celelalte. În lumea de după Marele Război, sistemul capitalismului liberal încorporat în etalonul aur era un mod de

a garanta că militarismul agresiv nu se putea afirma din nou[39]. Era, mai mult decât orice, un mod de a menţine Germania supusă şi inofensivă.

Această funcţie de a ţine Germania în frâu din punct de vedere financiar a devenit şi mai clară pe măsură ce plata despăgubirilor de către Germania a fost legată tot mai mult de mecanismele etalonului aur. Până în 1930, în jurul sistemului de plăţi se formase o reţea densă de acorduri financiare internaţionale, limitând şi mai mult libertatea de acţiune a Germaniei. Aceste acorduri includeau o nouă instituţie mondială, Banca Reglementelor Internaţionale din Basel, Elveţia, precum şi planurile Dawes şi Young şi diferitele acorduri şi împrumuturi aferente acestora. În mod evident, însăşi plata reparaţiilor şubrezea un buget naţional precar. Conform Planului Dawes din 1924, Germania urma să crească plata despăgubirilor până la 5% din produsul intern brut al ţării în 1929[40]. Pentru a efectua plăţile şi a menţine fiscalitatea în ordine, guvernul german a împrumutat sume mari de bani de la creditorii internaţionali – 600 de milioane de dolari pe an între 1924 şi 1928 (sau 8,8 miliarde de dolari la valoarea de astăzi), din care aproximativ jumătate erau pentru plata despăgubirilor.

Ceea ce făcea Germania deosebit de vulnerabilă era faptul că aproximativ o treime din aceşti bani erau sub formă de împrumuturi pe termen scurt şi, ca urmare, puteau fi uşor ceruţi înapoi. Libertatea de acţiune a germanilor era limitată şi mai mult de faptul că Germania nu putea modifica legea care reglementa Reichsbank (care, printre altele, menţinea Germania pe etalonul aur) fără un acord internaţional[41]. Într-un discurs din 1930, Hans Luther, preşedintele Reichsbank, a ajuns să numească povara datoriei Germaniei şi dependenţa de ţările străine „o ocupaţie invizibilă"[42]. Cu toată retorica sa naţionalistă încărcată, afirmaţia lui Luther era de fapt cât se poate de corectă.

Milioane de germani erau furioşi şi frustraţi de neputinţa ţării lor într-o lume pe care nu o creaseră ei şi care părea să funcţioneze împotriva intereselor lor. Aproape toţi germanii doreau să scape de această „ocupaţie invizibilă", dar unele remedii erau mai radicale decât altele. Moderaţii luau în considerare activităţile de lobby internaţional. Secretarul de stat Bernhard von Bülow credea că răspunsul este „luminarea popoarelor inamice"[43]. Brüning sublinia că, în timpul administraţiei sale, calea către atingerea „libertăţii naţionale" va fi – amintind cumva de Stresemann – „calea păcii"[44].

Remediile mai radicale implicau apelul la autarhie, ideea că o ţară poate să se izoleze complet de economia mondială şi să se bazeze pe resursele proprii, fără importuri, exporturi sau investiţii străine. Germania nu era un candidat evident pentru o astfel de politică. Opinia generală a fost formulată de Hans Luther de la Reichsbank. După cum a explicat el, nu putea fi evitat faptul că poporul german „nu avea cum să se hrănească doar din propriile resurse" şi, astfel, trebuia să vândă

produse industriale în străinătate pentru a plăti importurile alimentare. Dacă acest lucru era adevărat, atunci, după cum a afirmat Luther, conducerea politică şi economică a Germaniei trebuia să inspire încredere „dincolo de punctele de frontieră germane”[45].

Şi totuşi, această concluzie presupunea că poporul german trebuia să accepte economia mondială aşa cum este. Dar dacă această presupunere era greşită? Indiferent dacă erau pentru sau contra autarhiei, era clar pentru toţi germanii că transformarea ei într-o politică economică naţională ar fi implicat un tip de politică foarte diferit.

La începutul anilor 1930, jurnalistul de extremă dreapta Ferdinand Fried (pseudonimul literar al lui Friedrich Zimmermann), care în cele din urmă a ajuns în partidul nazist şi în SS, a făcut din autarhie un subiect predilect. Fried scria că, pentru ca autarhia să funcţioneze, agricultura, industria şi finanţele trebuie să fie naţionalizate, rezultând o dictatură. Deoarece astfel Germania avea să-şi piardă pieţele de peste mări, trebuia să le înlocuiască obţinând controlul asupra estului şi sud-estului Europei şi formând aici o „Federaţie de State” bine organizată. Această federaţie avea să depindă şi de asigurarea materiilor prime din Uniunea Sovietică[46]. Economistul liberal Emil Lederer, care se opunea autarhiei, era totuşi de acord cu Fried în ceea ce priveşte implicaţiile ei politice. Poziţia autarhiei în centrul unui program economic, afirma el, însemna promovarea „perpetuării războiului”[47].

Autarhia era în centrul campaniilor politice ale naziştilor, iar tema eliberării Germaniei de dependenţa ei de o lume ostilă atingea o coardă sensibilă a alegătorilor. Abilul propagandist al partidului Joseph Goebbels scria în 1932 că o naţiune care nu reuşeşte să obţină controlul asupra „spaţiului necesar, a forţelor şi resurselor naturale necesare traiului material”, inevitabil, „va deveni dependentă de ţările străine şi îşi va pierde libertatea”. Rezultatul Primului Război Mondial şi caracteristicile lumii postbelice dovediseră cu prisosinţă acest lucru. „Deci un zid gros în jurul Germaniei?”, întreba el. „Cu siguranţă vrem să construim un zid, un zid de protecţie.”[48]

Unul dintre discursurile politice care au prins cel mai bine la germani la începutul anilor 1930 trata aceeaşi temă. Acesta îi aparţinea unui înverşunat rival al lui Goebbels, Gregor Strasser.

Strasser era un lider nazist care nu părea să se încadreze în tiparul nazist. În primul rând, era un bărbat masiv, cu ţeasta rasă şi voce tunătoare şi era mereu gata să se ia la harţă cu adversarii politici. Dar Strasser socializa cu plăcere cu artiştii şi scriitorii şi se relaxa citind din Homer şi alţi autori clasici. Era sensibil şi prietenos şi a fost singurul nazist important care s-a bucurat de un larg respect nu doar din partea susţinătorilor partidului. Ambasadorul britanic l-a numit „cel mai abil” dintre liderii nazişti. Scepticul reporter american H.R. Knickerbocker

credea că Strasser are stofă de cancelar, în timp ce tenebrosul istoric Oswald Spengler spunea că, alături de omul de afaceri Hugo Stinnes, Strasser era „cel mai inteligent individ” pe care l-a cunoscut. Chiar şi politicianul social-democrat Wilhelm Hoegner l-a numit pe Strasser „cel mai demn de încredere şi mai merituos” dintre liderii nazişti[49].

Strasser s-a născut în 1892 într-o familie bavareză din clasa mijlocie. Ar fi dorit să devină medic, dar familia nu avea resurse să-i acopere lunga perioadă de pregătire, aşa că a decis să fie farmacist. Izbucnirea războiului în 1914 i-a întrerupt studiile. S-a alăturat unui regiment de artilerie şi a avut un comportament exemplar pe tot parcursul războiului. Spre deosebire de Hitler, dar aşa cum se obişnuia în cazul soldaţilor din Primul Război Mondial, a fost avansat rapid, ajungând la gradul de locotenent la începutul anului 1916. Comandantul său de batalion scria că Strasser „s-a distins mai ales prin elanul personal, energie, fidelitatea faţă de datorie şi competenţă”. El mai adăuga că Strasser a devenit „un coleg apropiat ale cărui sfaturi înţelepte le-am ascultat bucuros şi a cărui dispoziţie agreabilă ne-a ajutat deseori să depăşim momente dificile”[50].

Cu toate acestea, Strasser s-a întors din război cu răni fizice după care nu avea să se recupereze niciodată complet şi incapabil să se reintegreze în viaţa civilă pe timp de pace. A intrat în Freikorps şi, în 1922, în partidul nazist. Contrastul dintre august 1914 şi noiembrie 1918 i-a conturat opiniile politice. Războiul făcuse totul de nerecunoscut: „Orice încercare de a restabili vechea «linişte şi ordine» din 31 iulie 1914”, spunea el, ar fi fost „în parte o prostie, în parte criminală, în orice caz inutilă şi reacţionară”. La 1 august 1914 izbucnise o revoluţie care „va naşte o lume nouă”. Revoluţia din noiembrie 1918, dimpotrivă, nu a fost, în mintea lui Strasser, decât o revoltă „născută din laşitate, depravare, incompetenţă şi trădare”, pe care naziştii o urau la fel de tare ca pe susţinătorii ei şi statul acestora[51].

Din 1928 până în 1932, Strasser a condus organizaţia de partid a naziştilor şi a fost în general considerat mâna dreaptă a lui Hitler; înaltul său nivel de competenţă administrativă a fost adesea evocat ca un factor important în succesele electorale ale naziştilor. El era şi membru al grupului parlamentar al naziştilor din Reichstag şi discursuri precum cel ţinut pe 10 mai 1932 explică de ce nici chiar adversarii politici (Wilhelm Hoegner, de exemplu) nu l-au dispreţuit.

Discursul a devenit şi rămâne faimos pentru o frază, în care Strasser vorbea despre „aspiraţia anticapitalistă” care „astăzi, în mod conştient sau inconştient, a cuprins probabil 95% din popor”. În opinia lui Strasser, această aspiraţie anticapitalistă s-a materializat în „protestul oamenilor împotriva unei economii degenerate”. Oamenii cereau ca statul „s-o rupă cu demonii aurului, economia mondială [şi] materialismul, cu gândirea în termeni de statistici de export şi ratele de scont ale Reichsbank”[52].

Naziştii, susţinea el, voiau să salveze economia rurală, să oprească migraţia populaţiei rurale spre oraşe şi să obţină venituri interne „împreună cu afirmarea unei zone economice închise". Strasser şi-a transmis mesajul însoţit de un antisemitism mascat – relativ subtil după standardele naziste, dar inconfundabil. Unii lideri ai sectorului financiar erau îngrijoraţi, spunea el, din cauza „perspectivei autarhice iminente", ceea ce însemna că „s-a terminat cu *rebbach*-ul facil al marilor bancheri internaţionali". *Rebbach* este un cuvânt în idiş, care înseamnă „a da o lovitură financiară", în sensul de a face un profit. Nu existau îndoieli la ce fel de bancheri – „se înţelege cine sunt" – se referea Strasser[53].

În afară de finanţele internaţionale, germanii se simţeau vulnerabili şi în faţa altor forţe ostile din afară. Germania avea o nouă frontieră cu Polonia, lungă şi şerpuită. Teritoriile care fuseseră germane înainte de Primul Război Mondial (părţi din Silezia şi Prusia Occidentală) au fost date Poloniei în cadrul acordului de pace. Pierderea acestor teritorii i-a mâniat pe mulţi germani. Gottfried Treviranus, ministrul pentru Teritoriile Ocupate în cabinetul lui Brüning, vorbea despre cum „ne amintim în adâncul sufletului" de „rănile nevindecate din flancul nostru estic". Se vorbea frecvent despre „graniţa sângerândă" a Germaniei[54].

Nu era vorba doar despre teritoriile pe care majoritatea germanilor şi le doreau înapoi. Graniţa în sine era şi ea o ameninţare. De-a lungul existenţei sale, Republica de la Weimar nu a avut niciodată efectivele militare sau poliţieneşti necesare pentru a controla eficient frontiera. Aceasta era parţial o problemă de securitate naţională: într-un moment în care armata germană număra doar 100.000 de soldaţi, Polonia era o potenţială ameninţare şi acesta era un motiv de îngrijorare pentru mulţi decidenţi politici germani. Bernhard von Bülow, de exemplu, scria în 1930 că „actualul regim al frontierei cu Polonia reprezintă o ameninţare constantă, foarte gravă pentru Prusia Orientală"[55]. Era însă vorba şi despre imigraţie şi controlul refugiaţilor.

Sfârşitul Marelui Război a dus la o criză a refugiaţilor nemaivăzută până atunci[56]. În special în estul Europei, fostul Imperiu Rus şi Orientul Apropiat, aproximativ 9,5 milioane de oameni au fost dezrădăcinaţi de violenţă sau foamete ori s-au trezit de partea greşită a unei frontiere nou-trasate. Faptul că Germania se afla în centrul continentului european o făcea în mod inevitabil o răscruce pentru refugiaţi. Între 1918 şi 1922, aproximativ un milion şi jumătate de refugiaţi au ajuns în Germania. Peste un milion dintre ei erau germani din fostele teritorii germane din Franţa şi Polonia. Sute de mii erau ruşi care fugeau de revoluţia bolşevică şi aproximativ 80.000 erau evrei ce voiau să scape de violenţele antisemite comise mai departe spre est. Această criză a refugiaţilor a fost unul dintre motivele pentru care Statele Unite au combătut imigraţia între 1921 şi 1924, lăsând problema să se acutizeze cu atât mai mult în Europa[57].

Instabilitatea graniţelor şi diversitatea zonelor de frontieră determină adesea inflamarea naţionalismului. Republica de la Weimar nu făcea excepţie. Remarcabil de mulţi nazişti notabili - inclusiv Hitler însuşi, desigur - erau din regiuni de graniţă, în special din Silezia şi din alte teritorii pierdute în favoarea Poloniei sau din diaspora germană din fostul Imperiu Habsburgic şi din regiunea baltică[58].

Mai exista un motiv pentru care vulnerabilitatea ţării îi îngrijora pe germani: unul dintre partidele lor politice principale primea ordine de la o putere străină. Germania avea cel mai mare şi mai de succes partid comunist din afara Uniunii Sovietice. Acesta era mai ales partidul şomerilor, al căror număr a crescut în Germania de la mijlocul anilor 1920, mai întâi din pricina automatizării locurilor de muncă şi apoi din cauza Marii Crize. În acea perioadă, toate partidele comuniste din lume urmau supuse directivele de la Moscova, ceea ce însemna că, pretutindeni, comuniştii deveniseră nişte simple instrumente ale politicii externe a lui Stalin. În 1928, Stalin era îngrijorat că o îmbunătăţire a relaţiilor franco-germane îl va izola şi considera că slăbirea social-democraţilor germani era utilă pentru a menţine Franţa separată de Germania. Rezultatul a fost declaraţia Cominternului potrivit căreia social-democraţii erau „fascişti sociali" şi comuniştii trebuiau să-i combată la fel ca pe nazişti[59]. Fiindcă Partidul Comunist din Germania era atât de mare (360.000 de membri până la sfârşitul anului 1932, cu un număr de alegători în creştere la fiecare rundă de alegeri), mercenarii germani ai lui Stalin puteau submina eforturile de a forma o stângă unită care ar fi putut împiedica ascensiunea la putere a naziştilor - şi chiar o făceau[60].

Ideologia nazistă avea soluţii pentru toate dimensiunile vulnerabilităţii Germaniei faţă de lume. O parte dintre acestea erau formulate clar la acel moment, iar asta a contribuit la popularitatea naziştilor. Altele erau doar sugerate sau nu explicau toate implicaţiile pe care urma să le aibă ceea ce plănuiau să facă.

Angajamentul lor de a se retrage din economia mondială, din tranzacţiile comerciale şi din toate aranjamentele financiare bazate pe etalonul aur era explicit. Încă de când au fost făcute publice cele 25 de puncte, naziştii au spus limpede că noncetăţenii, inclusiv refugiaţii şi toţi evreii, nu puteau conta că vor rămâne în Germania după preluarea puterii de către nazişti sau pe baza unor drepturi politice sau civile. Chiar şi înainte de 1933, forţele paramilitare ale naziştilor se desfăşurau pe ascuns pentru apărarea frontierei de est. Naziştii nu lăsau loc de îndoială că vor interzice Partidul Comunist şi că toţi activiştii comunişti vor fi arestaţi sau chiar mai rău.

De la începutul anilor 1920, Hitler vorbise despre nevoia Germaniei de a revendica un Lebensraum, un „spaţiu vital", în est. După cum recunoscuseră unii, precum jurnalistul Ferdinand Fried, dacă autarhia funcţiona, era necesar ca Germania să-şi extindă teritoriul pe care îl controla. Hitler era întru totul de acord.

El considera că securitatea Germaniei era pusă în pericol de „fluctuaţiile pieţei" şi că „tratatele comerciale nu ofereau nicio garanţie că vor fi respectate în realitate". De fapt, spunea el, ţările care depindeau de comerţul exterior erau slabe din punct de vedere militar. Comerţul Germaniei trebuia să se desfăşoare pe culoare maritime dominate de Marea Britanie.

„Singurul remediu", afirma Hitler, „unul care ni se poate părea vizionar, constă în obţinerea unui spaţiu vital mai mare". Acest „spaţiu vital" putea fi găsit doar în Europa şi doar într-o singură direcţie: spre est, spre Uniunea Sovietică, cu pământul negru din Ucraina[61].

În declaraţiile sale publice înainte de a ajunge la putere, Hitler nu a scos în evidenţă toate implicaţiile acestei idei. Dar, spre deosebire de Fried, el nu se gândea la o federaţie de state din Europa Centrală şi de Est sub control german. Întregul program al lui Hitler viza esenţialmente obţinerea autonomiei economice a Germaniei prin cucerirea Uniunii Sovietice. Pentru aceasta era necesar un mare război şi, de aceea, poporul german trebuia să tragă concluzii din ultimul război. Aceste concluzii fuseseră explicate foarte limpede de fostul şef al statului-major al preşedintelui Hindenburg, Erich Ludendorff, într-o serie de cărţi şi articole publicate între 1919 şi 1935[62]. Germania trebuia să-şi mobilizeze populaţia mult mai eficient decât înainte pentru a se implica într-un război total. Oamenii trebuiau convinşi să facă un efort militar şi industrial mai mare. Nu puteau fi acceptate nicio scădere a moralului, nicio disidenţă dinspre o stângă rebelă şi – acest punct era central atât pentru Ludendorff, cât şi pentru Hitler – nicio trădare din partea evreilor străini din interior. Controlul strict exercitat de guvern era esenţial pentru desfăşurarea unui război total, iar populaţia trebuia întărită şi fizic: un război total nu putea fi purtat nici de disidenţi politici, nici de handicapaţi mintal sau fizic. Propaganda germană trebuia să fie mai eficientă, atât în rândul poporului său, cât şi în lume. Hitler a acceptat în întregime reţeta lui Ludendorff.

Deşi nazismul era o revoluţie împotriva globalizării, era, paradoxal, şi parte a unei revoluţii globale. Hitler şi naziştii şi-au găsit inspiraţia în întreaga lume.

Probabil cea mai puternică dintre influenţele lor internaţionale venea din Turcia. Comandantul militar Mustafa Kemal, care şi-a făcut o reputaţie învingându-i pe britanici şi pe francezi la Gallipoli şi apoi, sub numele Kemal Atatürk, a devenit primul preşedinte al unei Turcii reînnoite după război, era un personaj intens admirat în Germania anilor 1920 şi 1930. Hitler îl numea pe Atatürk „steaua lui strălucitoare". La procesul „puciului de la berărie" din 1924, el a spus că Atatürk făcuse cea mai mare revoluţie recentă, în timp ce a doua fusese cea a lui Mussolini[63]. Mult mai târziu, în 1938, şi cu o modestie care nu îi stătea în fire, Hitler a afirmat că Atatürk este marele învăţător. Primul său elev fusese Mussolini, iar al doilea, Hitler însuşi.

Naziştii îl admirau pe Atatürk pentru că reuşise să anuleze Tratatul de la Sèvres, pe care Antanta îl impusese Imperiului Otoman la sfârşitul Primului Război Mondial[64]. Ceea ce turcii numeau Războiul de Independenţă a dus la un alt tratat, mai favorabil, Tratatul de la Lausanne din 1923, şi la crearea Republicii Turcia moderne, conduse de Atatürk. Nu este greu să înţelegem unde vedeau naziştii paralele cu situaţia lor, mai ales că regimul lui Atatürk îi considera trădători pe semnatarii turci ai Tratatului de la Sèvres, lăsându-i fără cetăţenie.

Naziştii cunoşteau şi aprobau şi genocidul armenilor din 1915, când guvernul otoman ucisese între 750.000 şi 1,5 milioane de armeni. De asemenea, aprobau şi expulzarea grecilor din Turcia în baza Tratatului de la Lausanne. Aceste cazuri de purificare etnică, se gândeau naziştii, fuseseră nişte paşi necesari pe calea creării Turciei puternice şi de succes pe care o admirau.

O altă influenţă într-un moment iniţial şi hotărâtor a venit dinspre Rusia. Între 1920 şi 1923, Hitler a cunoscut mai mulţi emigranţi albi ruşi la München şi a colaborat îndeaproape cu un grup numit Aufbau (Reconstrucţia). Aufbau era un grup profund antisemit, format în mare parte din emigranţi ruşi şi câţiva nazişti. Voia să răstoarne atât Republica de la Weimar, cât şi Uniunea Sovietică. Unii dintre emigranţi erau germani din noile state baltice independente. Alţii erau ruşi, inclusiv locotenentul Piotr Şabelski-Bork. El a adus în Germania scandaloasele *Protocoale ale Înţelepţilor Sionului*. Acesta era un document fals cu caracter antisemit şi conspiraţionist, fabricat de poliţia secretă rusă înainte de Primul Război Mondial. În anii 1920 i-a inspirat pe unii activişti precum Hitler sau Henry Ford. Hitler i-a întâlnit pe aceşti emigranţi într-un moment în care antisemitismul său era încă în formare. Probabil l-au convins de amploarea conspiraţiei evreieşti imaginate de ei şi de faptul că Uniunea Sovietică era o „dictatură evreiască" şi un produs al acestei conspiraţii[65].

Influenţele ruseşti au avut efect şi asupra tânărului Joseph Goebbels, care în 1923 scria că simte „cea mai profundă reverenţă" faţă de „Sfânta Rusie". Asta avea legătură cu lecturile sale din Dostoievski. Dar îşi spunea şi „comunist german"[66].

De-a lungul carierei sale politice, Hitler a avut o mare admiraţie pentru Benito Mussolini şi regimul fascist pe care îl instaurase în Italia în 1922. Hitler a început să imite unele aspecte ale stilului lui Mussolini, în special cultul personalităţii. Susţinătorii lui Hitler au prins ideea şi apoi au început să-l glorifice pe Hitler ca *Führer* sau „lider", o traducere a titlului de *duce* al lui Mussolini[67]. Naziştii au imitat şi cămăşile colorate ale fasciştilor italieni şi salutul cu braţul întins. Giuseppe Renzetti, prietenul şi agentul lui Mussolini din Germania, raporta în 1932 că Hitler îl „idolatrizează" şi doreşte cu disperare să-l întâlnească[68]. Probabil că aceasta era mai mult din cauza admiraţiei lui Hitler pentru succesul dictatorului decât a afinităţii ideologice dintre ei.

Au existat numeroase contacte între fasciştii italieni şi nazişti înainte de 1933, cele mai multe mijlocite de Renzetti, un fost ofiţer de armată extrovertit, care, fiind căsătorit cu o nemţoaică evreică, a ajuns curând să cunoască bine societatea politică din Berlin[69]. Deloc surprinzător, Renzetti îi prefera pe adepţii dreptei. El a cultivat relaţii cu Schleicher şi Hugenberg şi cu majoritatea naziştilor de frunte, inclusiv Hitler, Goebbels şi Göring. Mussolini dorea un guvern de uniune a dreptei în Germania, pe baza teoriei că eforturile de a încălca Tratatul de la Versailles ale unui astfel de guvern ar ţine Franţa extrem de ocupată şi ar lăsa loc expansiunii Italiei[70]. Renzetti şi-a făcut din asta o adevărată misiune şi a lucrat neobosit în culise pentru a pune în legătură diversele facţiuni ale dreptei germane.

În cele din urmă, Renzetti a devenit încredinţat că numai Hitler putea fi liderul unui guvern al dreptei unite, iar în noiembrie 1931 l-a convins pe Mussolini că fasciştii italieni ar trebui să-l ajute pe Hitler să câştige puterea. După aceea, rolul lui Renzetti s-a schimbat: aproape că a devenit şi el nazist, sfătuindu-i pe lideri şi acţionând ca un fel de lobbyist care încerca să convingă celelalte grupuri de dreapta, precum Partidul Naţional Popular German şi Casca de Oţel, că ar trebui să se alinieze. Hitler însuşi îl privea pe Renzetti ca pe un prieten, iar Goebbels scria mai târziu că Renzetti a contribuit atât de mult la creşterea puterii naziştilor, încât „practic putea fi considerat un vechi nazist”[71].

Hitler a crezut de la început că Italia putea fi un aliat în căutarea spaţiului vital şi era dispus să plătească un preţ politic mare în schimbul sprijinului lui Mussolini. Preţul implica o regiune numită Tirolul de Sud, un fost teritoriu al Austriei care fusese cedat Italiei în 1918, deşi majoritatea locuitorilor săi erau (şi încă sunt) vorbitori de germană[72]. Deoarece naţionaliştii germani sperau ca într-o bună zi să-şi unească ţara cu Austria, era firesc să considere şi Tirolul de Sud teritoriu german. Hitler, dornic să-i intre în graţii lui Mussolini, era dispus să lase Tirolul de Sud Italiei, dar era conştient, de asemenea, că naţionaliştii de toate orientările (şi, din oportunism, şi social-democraţii) vor întoarce în avantajul lor acest act de aparentă trădare a intereselor germane în favoarea unei puteri străine.

În timpul campaniei electorale din 1928, ziarele social-democrate şi naţionaliste au răspândit vorba că Hitler a primit fonduri pentru campanie de la Mussolini în schimbul renunţării la pretenţiile germanilor asupra Tirolului de Sud. Răspunsul lui Hitler a fost să-i dea în judecată pentru calomnie. Cauza a ajuns pe rolul instanţei în mai 1929, cu apeluri şi continuări până la 1932. În mod repetat, judecătorii au arătat înţelegere faţă de Hitler, au minimalizat probele împotriva lui şi i-au dat câştig de cauză. Totuşi, aceste dovezi erau semnificative şi în mod clar l-au îngrijorat şi l-au supărat pe Hitler. În timpul primului proces, un ziar din Berlin relata că, atunci când au apărut dovezi ale complotului său cu Mussolini,

„Hitler nu a ştiut să răspundă altfel decât plângându-se foarte agitat de o «şleahtă de ziarişti evrei» care s-au unit într-o «conspiraţie internaţională» împotriva lui". La rejudecarea cauzei, un anume Werner Abel a depus mărturie că, nu cu mult înainte de „puciul de la berărie", servise ca intermediar între Hitler şi un ofiţer italian de la ambasada din Berlin, un căpitan pe nume Migliorati. Acesta îi promisese lui Hitler bani dacă renunţă la Tirolul de Sud şi, conform afirmaţiei lui Abel, Hitler acceptase.

Ulterior Migliorati a negat că i-a oferit bani lui Hitler, iar Abel era cu siguranţă un personaj dubios : un activist de extremă dreapta care trecuse în tabăra stângii, cu mai multe condamnări anterioare pentru infracţiuni de înşelăciune. În 1932, alt tribunal cu simpatii naziste l-a condamnat pe Abel pentru sperjur. Dar Hitler chiar se întâlnise cu italienii în 1923, ba chiar acordase un interviu ziarului *Corriere Italiano* în care afirma că renunţă la pretenţiile asupra Tirolului de Sud. Interviul a fost publicat în 16 octombrie 1923, chiar a doua zi după ce Abel afirmase că Hitler a făcut târgul cu Migliorati[73].

Sprijinul pentru nazişti în Germania se încadrează într-un tipar valabil în mare parte din Europa în anii interbelici[74]. Succesul partidelor fasciste în atragerea unui sprijin popular semnificativ, chiar dacă nu au ajuns la putere, conturează două hărţi diferite ale Europei postbelice : harta ţărilor învinse în război şi harta ţărilor ameninţate de o revoluţie comunistă. Ungaria, de exemplu, era în tabăra învinşilor şi a cunoscut o revoluţie comunistă şi un regim comunist de scurtă durată în 1919. Ulterior, a fost condusă de un dictator militar, amiralul Miklós Horthy. Acesta nu era el însuşi fascist, dar mişcarea fascistă Crucile cu Săgeţi din Ungaria a atras un sprijin puternic, iar liderul acesteia, Ferenc Szálasi, i-a succedat în cele din urmă lui Horthy. Italia era în tabăra învingătorilor, dar italienii considerau că celelalte puteri ale Antantei i-au înşelat la împărţirea prăzii de război ; mulţi vorbeau despre „victoria mutilată" a ţării lor. Şi Italia avea o puternică mişcare comunistă. Desigur, Germania se situează pe ambele hărţi, fiind înfrântă în Primul Război Mondial şi având un puternic partid comunist şi revolte comuniste repetate în perioada postbelică.

Prin urmare, nazismul nu a fost doar o reacţie la globalizare specifică unui popor de sălbatici. A fost o reacţie internaţională, puternic modelată de influenţe internaţionale[75]. Unii istorici credeau că nazismul este expresia unui defect tipic german, asociat poate cu Martin Luther sau Războiul de Treizeci de Ani. Dar mişcarea lui Hitler a fost un răspuns la o criză caracteristică anilor 1920 şi începutului anilor 1930, care a afectat o mare parte a globului. Cu tot naţionalismul lor, naţional-socialiştii erau departe de a fi doar germani.

DUPĂ ALEGERILE din 1930, următorul moment de cotitură în mandatul de cancelar al lui Heinrich Brüning a venit în martie 1931.

Brüning avea o strategie clară de contracarare a crizei. Ocolind Reichstagul blocat prin decrete semnate de preşedintele Hindenburg, a crescut impozitele şi a redus cheltuielile pentru asigurarea de şomaj şi salariile administraţiei. Această politică deflaţionistă, cum o numesc economiştii, a fost ortodoxia economică a vremii. Se credea că, dacă veniturile şi cheltuielile se află în echilibru, economia se redresează de la sine.

Cu toate acestea, Brüning credea că finanţele Germaniei nu se vor putea redresa cu adevărat până când nu vor scăpa de povara plăţii reparaţiilor[76]. În 1930 spera să-i preseze pe britanici şi pe francezi să facă unele concesii prin creşterea excedentului comercial. A crezut că aceasta va creşte nivelul de ocupare a forţei de muncă în industriile exportatoare. De fapt, Germania a atins un excedent comercial considerabil cu ambele ţări, dar numai pentru că tarifele ridicate au redus artificial importurile. Germania nu doar că a avut cea mai ridicată rată a şomajului din Europa, ci a început să se confrunte şi cu malnutriţia, deoarece tarifele determinaseră costuri ale cărnii şi ale produselor din carne care le-au făcut tot mai inaccesibile celor mai puţin înstăriţi.

În decembrie 1930, Brüning s-a întâlnit cu ambasadorul american, Frederic M. Sackett, pentru a insista ca Statele Unite să intervină în problema despăgubirilor[77]. Acesta era singurul mod de a preveni o criză politică şi economică mai lungă şi mai severă, a afirmat Brüning. Când Sackett a transmis mesajul lui Brüning, preşedintele Herbert Hoover a fost suficient de impresionat pentru a-l trimite pe subsecretarul de stat Joseph P. Cotton în Europa ca să analizeze problema, dar Cotton a murit în ziua în care trebuia să plece.

În ciuda câtorva semne slabe de redresare a economiei la începutul anului 1931, bugetul guvernului german era încă în criză[78]. Deficitul a fost de 430 de milioane de Reichsmarks (aproximativ 100 de milioane de dolari în 1930, echivalentul a aproximativ 1,5 miliarde de dolari astăzi) în primul trimestru din 1931. Guvernul a finanţat o parte cu împrumuturi pe termen scurt, dar nu a putut să obţină un împrumut pe termen mai lung. Una dintre băncile cărora li s-a adresat a răspuns că este îngrijorată de situaţia incertă a plăţii reparaţiilor. Dacă Germania nu ar fi plătit despăgubirile, toţi ceilalţi creditori ar fi fost în pericol. Situaţia economică grea a Germaniei înrăutăţea şi situaţia politică internă, deja tensionată. În cadrul unei şedinţe de cabinet din 30 mai, ministrul de Interne, Joseph Wirth, a avertizat că violenţa politică este în creştere şi că nu crede că mai poate menţine multă vreme ordinea[79].

În această situaţie sumbră a apărut o rază de speranţă neaşteptată : în februarie 1931, guvernul francez a anunţat că va participa la un împrumut mare acordat

Germaniei[80]. Această schimbare fundamentală a politicii a venit la îndemnul neobositului Aristide Briand. Era cel mai recent demers din campania sa pentru reconcilierea franco-germană.

Efortul lui Briand ar fi putut fi un punct de cotitură pentru destinul economic şi politic al Germaniei. Dar în spatele ofertei lui Briand şi al răspunsului lui Brüning existau probleme strategice mai mari. Briand căuta, ca întotdeauna, modalităţi de a gestiona potenţialul pericol reprezentat de germani pentru Franţa şi de a crea o Europă mai puternică din punct de vedere economic, care ar fi putut concura cu Statele Unite. Strategia mai cuprinzătoare a lui Brüning îl obliga să evite politicile care ar fi putut face criza mai suportabilă pentru germanii de rând.

Discuţiile despre un împrumut francez începuseră de fapt în luna iulie a anului precedent, în timpul evacuării Renaniei şi al creşterii înflăcărării naţionaliste în Germania. Agenda francezilor era clară. În timp ce discuţiile au continuat, premierul André Tardieu a afirmat că creditele pe termen lung vor fi condiţionate de promisiunea Germaniei de a respecta frontierele sale de est şi de a limita dezvoltarea armamentului[81]. Francezii au cerut ca germanii să renunţe la construirea a două cuirasate care erau în stadiul de proiect – numite crucişătoarele B şi C, iar mai târziu navele *Admiral Scheer* şi *Admiral Graf Spee* – şi, de asemenea, ca guvernul german să ţină sub control demonstraţiile dreptei radicale. Pentru francezi era foarte important şi ca germanii să plătească în continuare despăgubiri conform Planului Young.

Acest lucru arată limpede ce probleme avea Brüning cu oferta de împrumut a francezilor. Scopul său nu era să reducă sau să întârzie plata reparaţiilor, ci să le sisteze definitiv. Marea Criză îi dăduse ocazia să pună pe tapet faptul că Germania nu putea pur şi simplu să continue cu Planul Young[82]. Dacă puterile Antantei obligau totuşi Germania să plătească, rezultatul urma să fie un haos financiar şi politic cu consecinţe periculoase şi imprevizibile şi în ţările lor. Prin urmare, Brüning acţiona contracronometru. Dacă condiţiile cumplite se îmbunătăţeau şi el îşi pierdea cel mai puternic argument? Împrumutul francezilor îl putea pune într-o asemenea situaţie, deoarece exista o şansă reală de a stimula creşterea economică a Germaniei. Împrumutul trebuia evitat. Dar cum?

Brüning era un om inteligent, iar soluţia sa la această problemă era eficientă fără a-i aduce prejudicii din punct de vedere politic acolo unde conta – cu Hindenburg şi Schleicher. La 21 martie 1931, cabinetul său anunţa planurile pentru o uniune vamală cu Austria[83]. Acest lucru echivala cu o încălcare a tratatelor de la Versailles şi Saint-Germain, amândouă interzicând o uniune între Germania şi Austria. Marea Britanie şi, în special, Franţa au văzut în această idee reînnoirea expansionismului german, nu doar către Austria, ci către toată Europa de Sud-Est.

Ideea nu fusese a lui Brüning. Fusese elaborată de Ministerul de Externe german, care, având-u-i la conducere pe Julius Curtius, succesorul lui Stresemann în funcţia de ministru de Externe, şi secretarul de stat, Bernhard von Bülow, tindea tot mai mult spre dreapta. Curtius a fost promotorul public al planului. Brüning a rămas în culise.

În Franţa s-a declanşat un scandal imens şi până la sfârşitul lunii martie ideea împrumutului francez era desfiinţată[84]. Briand era în toiul campaniei electorale pentru preşedinţia Franţei, iar indignarea faţă de stratagema austriacă a Germaniei i-a anulat şansele. Pe 13 mai, el a fost înfrânt de candidatul de dreapta, Paul Doumer.

Brüning era prea inteligent ca să nu-şi dea seama că planul de uniune vamală ar dăuna relaţiilor franco-germane şi ar duce la prăbuşirea împrumutului francezilor. Prin urmare, probabil că s-a întâmplat aşa pentru că avrut el[85]. Din punct de vedere politic, lui i-ar fi fost greu să refuze împrumutul, dar prin uniunea vamală putea câştiga puncte în tabăra naţionaliştilor fără să fie afectată strategia sa de exploatare a Marii Crize pentru a scăpa de plata reparaţiilor. În acelaşi timp, a păstrat distanţa faţă de ideea cu Austria, astfel încât reputaţia sa în rândul francezilor şi britanicilor să nu fie ştirbită iremediabil.

Alte două lucruri sunt limpezi despre acest episod. În primul rând, el arată încă o dată că în Europa interbelică acordurile financiare vizau de fapt securitatea şi, în special, menţinerea Germaniei sub control[86]. Atât timp cât Germania era constrânsă de plata despăgubirilor şi de etalonul aur, nu putea să-şi ameninţe vecinii. Altfel ar fi stat lucrurile dacă Germania nu ar fi avut aceste piedici. În al doilea rând, Brüning îşi putea permite să fie imparţial în privinţa crizei economice, deoarece era un cancelar numit de preşedinte şi răspundea doar în faţa lui Hindenburg[87]. Unui cancelar parlamentar, obligat să aibă o majoritate în Reichstag, i-ar fi fost mult mai dificil să renunţe la un ajutor economic salvator de vieţi. Tocmai de aceea Schleicher şi cercul său îşi doriseră un cancelar prezidenţial. Încă o dată, aşa cum bine anticipase Stresemann, în Republica de la Weimar politica externă şi cea internă erau strâns legate.

Pe 6 iunie, Brüning a agravat problemele economice ale Germaniei. Forţat să introducă încă un decret prezidenţial care solicita mai multă austeritate, a încercat să facă hapul mai uşor de înghiţit din punct de vedere politic folosind un limbaj incendiar, afirmând că poporul german a atins „limita privaţiunilor” care îi puteau fi impuse prin „plata birului” reprezentat de reparaţii[88]. Comunitatea internaţională a luat-o ca pe o ameninţare de întrerupere unilaterală a plăţilor.

Existaseră deja zvonuri despre o asemenea neonorare a plăţilor, iar nervozitatea pe pieţele financiare a făcut ca rezervele de aur să părăsească din nou Germania[89]. Marea teamă era că Germania va repudia rapid şi datoriile internaţionale private

odată cu reparaţiile, tocmai pentru că o declaraţie oficială *nega* un astfel de demers. Nimeni nu dădea crezare unor astfel de declaraţii oficiale în anii 1930 mai mult decât astăzi.

În aceeaşi zi, Brüning a plecat în Marea Britanie pentru a se întâlni cu prim-ministrul Ramsay MacDonald şi alţi oficiali la Chequers, reşedinţa oficială de la ţară a premierului[90]. După război niciun cancelar german nu se mai întâlnise cu un prim-ministru britanic. Deşi britanicii l-au mustrat aspru pe Brüning pentru felul cum alesese să vorbească despre reparaţii, în cele din urmă, cancelarul le-a făcut, ca de obicei, o impresie favorabilă. El a susţinut că puterile Antantei trebuiau să scutească Germania de plata reparaţiilor înainte ca economia mondială să fie distrusă şi Germania să devină fie nazistă, fie comunistă. Şi-a copleşit ascultătorii cu o avalanşă de cifre care arătau că guvernul german făcuse tot posibilul în ceea ce priveşte creşterea impozitelor şi reducerea cheltuielilor. MacDonald l-a înţeles, la fel ca şi Montagu Norman, guvernatorul Băncii Angliei. Mai târziu, Norman i-a spus lui MacDonald că, după ce Brüning fusese atât de sincer, nimeni nu putea să-i învinovăţească pe germani pentru refuzul unilateral de a plăti în continuare reparaţiile.

La Chequers, Brüning reuşise să-l transforme pe MacDonald într-un lobbyist în favoarea Germaniei, iar prim-ministrul britanic i-a scris preşedintelui Hoover expunând argumentele cancelarului. Unii oficiali americani erau deja conştienţi de mizele politice şi economice. Secretarul de stat, Henry Stimson, a promis că va face tot ce poate pentru a salva „Germania Doctorului Brüning" de „cealaltă Germanie"[91]. Ambasadorul Sackett şi omologul său britanic, sir Horace Rumbold, au considerat şi ei că era necesar să-l susţină pe Brüning pentru a-l feri de nazişti şi au transmis acest punct de vedere guvernelor lor[92]. Chiar şi unii funcţionari din administraţia lui Hoover pledau pentru această idee. Pe 20 iunie, preşedintele a anunţat „Moratoriul Hoover", care însemna oprirea tuturor plăţilor pentru reparaţii şi datorii de război timp de un an[93]. Pentru a fi acoperit pe plan intern, el i-a cerut preşedintelui Hindenburg să-i trimită o telegramă prin care să solicite în mod oficial moratoriul. Un an mai târziu, moratoriul a devenit permanent. În acel moment, Brüning nu mai era în funcţie pentru a-şi savura triumful.

Încetarea plăţii reparaţiilor a fost un succes diplomatic considerabil pentru Brüning, dar iniţiativa guvernului său privitoare la Austria şi ameninţările că va opri plăţile au făcut ca moneda germană să fie evitată, ceea ce a dus la criza financiară mondială de proporţii din 1931[94]. La început, o bancă austriacă importantă a dat faliment[95]. Când guvernul austriac a impus limite pentru retrageri, panica financiară s-a răspândit în Germania, unde altă bancă importantă a dat faliment. Drenarea periculoasă a rezervelor de aur ale Reichsbank a continuat, în ciuda anunţului Moratoriului Hoover, nu în ultimul rând pentru că, timp de câteva

săptămâni, francezii au refuzat să accepte termenii lui Hoover. Împrumuturile garantate cu active inutile au răspândit contagiunea financiară în Marea Britanie, iar până în septembrie criza devenise atât de severă, încât chiar şi guvernul britanic s-a simţit nevoit să abandoneze etalonul aur.

Criza din 1931 a fost cea care a transformat o recesiune economică gravă, dar încă controlabilă în legendara Mare Criză. În fiecare ţară importantă, indicatorii economici au scăzut şi mai mult. Până la începutul anului 1932, şomajul în Germania atinsese extraordinara cifră de şase milioane de oameni, adică 40% din forţa de muncă asigurată. Guvernul lui Brüning tot reducea din plata asigurărilor de şomaj, iar după ce aceste beneficii expirau, muncitorii erau lăsaţi la mila diverselor servicii de asistenţă municipală. Milioane de germani erau literalmente muritori de foame. Au reapărut boli legate de malnutriţie, aşa cum se întâmplase în timpul blocadei navale din 1917 şi 1918. Radicalismul politic s-a accentuat rapid.

Brüning nu a fost obligat să întreprindă acţiunile care au adus Marea Criză la metastază în 1931. El şi miniştrii săi cunoşteau bine celelalte opţiuni, inclusiv susţinerea de către John Maynard Keynes a lucrărilor publice şi a creditului creat de guvern pentru combaterea Marii Crize[96]. Brüning şi Keynes s-au întâlnit şi au discutat despre politica economică atunci când economistul s-a dus în Germania să susţină o prelegere. Brüning credea că Keynes pur şi simplu nu înţelege situaţia Germaniei.

Mai important, administraţia lui Brüning nu considera că este liberă din punct de vedere politic să adopte ideile lui Keynes[97]. Hiperinflaţia din 1922 şi 1923 lăsase sechele psihologice poporului german. Orice efort de stimulare putea duce la inflaţie şi, prin urmare, ar fi provocat o rezistenţă uriaşă în rândul publicului. Au existat şi factori culturali determinanţi. Unii dintre miniştrii lui Brüning şi chiar el însuşi credeau că gradul de industrializare şi urbanizare la care ajunsese Germania până în 1928 este artificial şi nu poate fi susţinut. Mai bine, s-au gândit ei, ar rezolva problema crizei mutându-i pe muncitorii de la oraş în zonele rurale.

Adoptarea ideilor lui Keynes pentru combaterea Crizei ar fi necesitat extinderea sferei de acţiune a statului. De unde ar fi putut veni banii pentru o astfel de extindere[98]? Aceasta este problema critică. Legislaţia naţională germană şi acordurile internaţionale interziceau Reichsbank să ofere credite sau să „tipărească bani". În 1931, guvernul german nu a putut să împrumute bani. În spatele acestor factori economici se aflau realităţi politice. Unul dintre motivele importante pentru care guvernul german nu a putut face împrumuturi a fost că Brüning a decis să dea întâietate agendei naţionaliste, şi nu expansiunii economice. Ar fi putut obţine împrumutul din partea Franţei dacă guvernul său ar fi cedat cererii francezilor în ceea ce priveşte construirea cuirasatelor şi nu ar fi urmărit uniunea vamală cu

Austria. Pentru a da satisfacţie dreptei naţionaliste, în special lui Hindenburg, Brüning nu a dorit să facă acest compromis. El a căutat anularea plăţii reparaţiilor cu preţul unei rate a şomajului fără precedent. Retorica sa naţionalistă inoportună a stimulat criza bancară din 1931.

Etalonul aur fusese simbolul suprem al unei ordini mondiale capitaliste paşnice şi liberale, iar criza din 1931 l-a distrus[99]. Abandonarea aurului de către Marea Britanie şi devalorizarea ulterioară a lirei au afectat exporturile germane. Şomajul şi falimentele au atins noi culmi. Pentru a calma furia pe care le-o stârnise francezilor Moratoriul Hoover, Brüning a fost forţat până la urmă să promită că Germania nu va cheltui mai mult pentru apărare atât timp cât va dura moratoriul. Conformarea la sistemul internaţional era încă o dată în contradicţie cu obiectivele naţionaliste germane. Integrarea devenea tot mai puţin atrăgătoare, spre deosebire de naţionalismul economic. Prejudiciul adus democraţiei germane a fost puternic.

Brüning însuşi simţea că ar fi mai bine să nu se laude prea tare că a reuşit să obţină Moratoriul Hoover. Scopul său rămânea eliminarea permanentă a reparaţiilor. Sărbătorirea moratoriului ar fi însemnat să invite partide precum cel social-democrat să pledeze pentru mai multe cheltuieli menite să combată Marea Criză. Însă şi asta ar fi lucrat împotriva strategiei lui Brüning.

Cu toate acestea, triumful lui Brüning a atras şi un răspuns surprinzător de rece din partea susţinătorilor săi. Curând după aceea, a început să simtă că atitudinea lui Schleicher faţă de el s-a schimbat. Schleicher i-a spus cât de impresionat fusese fiul lui Hindenburg, Oskar, de succesul lui Brüning, dar Schleicher îi răspunsese distant lui Oskar: „Nu te grăbi. Ce-i mai rău abia urmează"[100].

ÎN TIMP CE BRÜNING SE LUPTA cu situaţia financiară mondială, în oraşele Germaniei se desfăşura alt gen de politică a Marii Crize.

„Berlinul are nevoie de senzaţie ca peştele de apă" era o frază directă într-o carte cu un titlu la fel de direct: *Lupta pentru Berlin*. „Acest oraş trăieşte din senzaţie şi nicio propagandă politică care nu admite asta nu îşi va atinge scopul."[101] Autorul cărţii era o stea în ascensiune a partidului nazist, Joseph Goebbels, în vârstă de 36 de ani, pe care Hitler îl trimisese la Berlin în 1926 pentru a fi liderul partidului nazist (Gauleiter) din capitală.

Promovarea naziştilor în Berlin era o misiune dificilă. Berlinul era un oraş muncitoresc, un bastion al social-democraţilor şi al comuniştilor. De asemenea, era un adăpost pentru migranţi, inclusiv pentru refugiaţi care fugeau de persecuţii, de pe vremea când Ludovic al XIV-lea îi expulzase pe hughenoţii protestanţi din Franţa, la sfârşitul secolului al XVII-lea. Hughenoţii îşi puseseră amprenta asupra Berlinului în multe feluri: ea se putea regăsi în dialectul caracteristic, cu numeroase împrumuturi din franceză, în unul dintre felurile de mâncare specifice, o chiftea

numită *Boulette*, şi în opera unuia dintre cei mai mari scriitori ai săi, romancierul din secolul al XIX-lea Theodor Fontane. Au urmat alte valuri de imigranţi. Regele prusac Frederic al II-lea („cel Mare") a adus ingineri olandezi să dreneze mlaştinile. Ei au dat numele „oranj" multor locuri din Berlin şi din împrejurimi, cum ar fi satul Oranienburg. Începând din anii 1880, în Berlin au ajuns evrei care fugeau de brutalităţile Imperiului Rus, flux care a atins punctul maxim după 1918. Se spunea că „toţi berlinezii adevăraţi provin din Silezia" şi, cu siguranţă, după standardele germane, amestecul etnic şi religios al Berlinului era extrem de divers. Berlinul era capitala intelectuală şi culturală al Germaniei, capitala ei financiară, capitala presei germane. Pentru un partid cu baza în mediul rural protestant, Berlinul nu era nici pe departe un teren comod.

Când Goebbels a ajuns în capitală, naziştii aveau puţini adepţi şi aproape nimeni nu îi lua în serios. El a recunoscut că discursul său de debut în faţa naziştilor locali nu a atras atenţia, cu excepţia „unui ziar evreiesc, care în anii următori mă va critica mereu". Şi tot ce a scris acest ziar a fost că „un anume Herr Göbels [sic]" ne-a „servit aceleaşi fraze familiare"[102].

Dacă Berlinul nu era deloc un mediu firesc pentru nazişti, nici Goebbels, la fel ca şi înverşunatul său rival, Gregor Strasser, nu era un nazist tipic. Înainte de a intra în politică, obţinuse un doctorat în literatură, studiind cu profesori evrei. Avea o inteligenţă vie şi un dar care este deosebit de rar în rândul fanaticilor politici: putea să se detaşeze de propriul fanatism şi să-şi imagineze cum i se păreau opiniile naziste cuiva care nu le împărtăşea. Jurnalul său era plin de note admirative la adresa operei unor scriitori şi artişti care erau împotriva nazismului: scriitori germano-evrei precum Maximilian Harden, adversari politici liberali precum Theodor Heuss, cineaşti precum Fritz Lang. Această flexibilitate mentală l-a făcut un promotor eficient.

Nu că lui Goebbels i-ar fi plăcut presa efervescentă din Berlin. „Zilnic rotativele împroşcau otrava evreiască în capitala Reichului sub forma ziarelor tipărite în milioane de exemplare", scria el. Cu toate acestea, a ştiut să se folosească de mass-media şi a intuit că orice fel de reclamă este bună. Nu conta dacă publicaţiile liberale sau de stânga îi criticau partidul cu înverşunare. „Important e că vorbesc despre noi", scria el mereu în jurnal[103]. Dar Goebbels mai avea un instrument de promovare a partidului nazist, unul mult mai întunecat.

În Republica de la Weimar, toate partidele politice aveau propriile forţe paramilitare. Naziştii aveau SA, prescurtarea de la *Sturmabteilung* sau „divizii de asalt", cunoscută şi sub numele de Cămăşile Brune. Comuniştii au avut Uniunea Luptătorilor Frontului Roşu, până când a fost scoasă în afara legii, în 1929, şi înlocuită de Liga de Luptă împotriva Fascismului. Cele trei partide democrate principale aveau organizaţia paramilitară Reichsbanner Schwarz-Rot-Gold, a cărei

denumire venea de la culorile noului steag al Republicii de la Weimar (dungile neagră, roşie şi galbenă erau emblema democraţiei germane din 1848, în timp ce imperiul lui Bismarck, Partidul Naţional German şi naziştii au adoptat culorile naţionalismului german, negru, alb şi roşu). Mai târziu, social-democraţii care considerau că Reichsbanner este prea moderat au format un nou grup, numit Frontul de Fier, foarte asemănător cu Cămăşile Brune. Partidul Naţional German avea organizaţia veteranilor Casca de Oţel, care, până în anii 1930, a fost deschisă tuturor celor interesaţi, veterani sau nu – cu excepţia evreilor, chiar dacă luptaseră pe front.

Toate aceste forţe aveau acelaşi rol : să câştige controlul în teritoriu. Sarcina lor era să împiedice tulburările de la adunările şi mitingurile propriului partid şi să se asigure că activiştii lor îşi pot face campanie. Neoficial, se încăierau între ele în lupte de stradă care făceau ca Berlinul şi alte oraşe germane să semene mai mult cu Chicago-ul lui Al Capone decât cu echivalentele lor din alte părţi ale Europei.

În anumite cartiere din Berlin – Neukölln, Friedrichshain, Wedding, părţi din Charlottenburg – locuiau cei mai săraci muncitori şi, în consecinţă, erau bastioane ale Partidului Comunist. După sosirea lui Goebbels, strategia nazistă era să ducă lupta pe terenul comuniştilor. Cămăşile Brune îşi găseau o tavernă într-o zonă muncitorească şi îi garantau proprietarului un generos consum minim lunar de bere. Tot ce trebuia să facă proprietarul era să permită unui detaşament SA, de „asalt", să-i folosească taverna ca sediu. Taverna era apoi numită „taverna de asalt". Cămăşile Brune o foloseau ca bază din care ieşeau, de obicei noaptea, în căutarea unor comunişti pe care să-i atace. Adesea se dădeau lupte feroce între cele două tabere, implicând uneori şi grupurile paramilitare ale celorlalte partide. Pe la începutul anilor 1930, situaţia din Berlin şi din alte oraşe germane importante era foarte aproape de starea de război civil[104].

Această strategie a realizat mai multe lucruri simultan. Încetul cu încetul, naziştii au preluat controlul cartierelor mai dificile ale Berlinului. Aceasta i-a ajutat în campanii, la lipirea afişelor şi organizarea mitingurilor. Dar adevăratul profit a fost acoperirea în presă.

Goebbels ştia că violenţa diviziilor de asalt era ca un magnet pentru presă şi, cu toate că naziştii erau în mare parte provocatorii, ei îşi prezentau întotdeauna acţiunile drept defensive. Propaganda lor exploata constant tema comuniştilor violenţi, răzbunători, mereu aflaţi pe urmele băieţilor cu cămăşi brune. Atacul asupra coloniei Felseneck şi uciderea lui Fritz Klemke erau un exemplu[105]. Propaganda nazistă a prezentat acest caz drept o ambuscadă a comuniştilor care i-a luat prin surprindere pe nişte membri nevinovaţi ai diviziilor de asalt – şi mare parte din presa clasei de mijloc, poliţie, procurori şi, în cele din urmă, instanţele penale au înghiţit această poveste.

Această propagandă atingea adesea culmile absurdului, dar funcționa. Germanii din clasa mijlocie ce respectau legea ajungeau tot mai mult la concluzia că, în ciuda brutalității lor, Cămășile Brune erau băieți de treabă, patrioți, singurii care aveau curajul să-i oprească pe comuniști[106].

Naziștii au mai adus ceva în politica germană. Chiar și reprezentanții lor așa-zis legali și constituționali, deputații naziști din parlamentele landurilor și din Reichstag, își făceau un titlu de glorie din a se comporta cu brutalitatea grosieră a diviziilor de asalt. Încăierările în care erau implicați parlamentari naziști erau la ordinea zilei. Ba chiar naziștii au decis să încalce toate principiile curtoaziei parlamentare. În timpul unei dezbateri din Reichstag din mai 1932, un deputat nazist a întrerupt un discurs comunist strigând : „Prostia voastră este incredibilă ! ". Președintele i-a cerut deputatului să se potolească, iar liderul grupului de lucru comunist, Ernst Torgler, a strigat : „Ține-ți gura ! ". Un alt deputat nazist a răspuns strigând la Torgler : „N-ai decât să fii general cazac în Rusia ! "[107].

Chiar și naziștii care nu luptaseră în Primul Război Mondial, cum ar fi Goebbels, îi criticau fără scrupule pe cei care o făcuseră. În Reichstag, în februarie 1932, Goebbels a stârnit indignare în rândul social-democraților spunând că sunt „partidul dezertorilor"[108]. Deputați din toate partidele s-au ridicat să-l apostrofeze. Ernst Lemmer, deputat al Partidului de Stat, a menționat că Goebbels „și o mare parte din colegii săi de grup parlamentar" nu au făcut armata, în timp ce mulți social-democrați au făcut-o[109]. Răspunsul cel mai direct și mai colorat a venit din partea lui Kurt Schumacher, un social-democrat din Prusia Occidentală, care va deveni faimos în calitate de lider curajos și charismatic al social-democraților în primii ani de după al Doilea Război Mondial. Și Schumacher luptase în război și fusese rănit. Nu avea rost să se protesteze oficial împotriva felului în care se comportase Goebbels, a afirmat el. „Toată agitația asta național-socialistă", a continuat, „este un apel constant la porcinele din interiorul ființelor umane. Dacă e să recunoaștem vreun merit național-socialismului, este faptul că a reușit pentru prima dată în politica germană să mobilizeze complet prostia umană". Cu o desconsiderație nimicitoare, el a conchis că naziștii pot „face tot ce le place, dar niciodată nu vor egala disprețul nostru față de ei"[110].

În războiul civil din 1931 și 1932, care se agrava continuu, devenea din ce în ce mai clar că guvernul Republicii de la Weimar nu poate menține ordinea[111]. La fel ca stăruința lui Brüning de a pune în prim-plan obiective politice naționaliste în detrimentul bunăstării economice, această incapacitate de a menține pacea a slăbit legitimitatea statului democratic în ochii multora dintre cetățenii săi. Amploarea tot mai mare a violenței i-a pregătit pe oameni să accepte și violența de stat pe care naziștii aveau s-o pună în scenă ulterior.

Şi totuşi, acest lucru nu însemna că naziştii erau aproape de putere sau că aveau foarte multe şanse să ajungă la putere în 1931 sau 1932. Din eşecul puciului din 1923, Hitler învăţase lecţia că naziştii nu ar fi putut niciodată să preia puterea dacă armata şi poliţia erau împotriva lor, iar prin 1931 şi 1932, uşile sistemului păreau să rămână ferm închise pentru mişcarea lui Hitler. Poate că naziştii reuşeau să câştige o majoritate electorală. Dar dacă nu reuşeau, ce se întâmpla?

Alfred Hugenberg fusese primul conservator care încercase să se folosească de Hitler în campania din 1929 împotriva Planului Young. A încercat iar în mare parte din anul 1931, determinându-i pe nazişti să se alăture Partidului Naţional Popular German şi Căştii de Oţel pentru o petiţie şi o campanie de plebiscit cu scopul de a forţa organizarea unor alegeri anticipate în Prusia. Şi aceste eforturi au dat greş. În octombrie, forţele reunite ale dreptei naţionaliste au organizat o întâlnire în staţiunea balneară Bad Harzburg din landul Braunschweig, care era guvernat de o coaliţie formată din Partidul Naţional Popular German şi nazişti, asigurându-se că participanţii la întâlnire vor fi feriţi de poliţie[112]. Pe lângă nazişti şi membri ai Partidului Naţional German, Casca de Oţel, mai mulţi membri ai Partidului Popular German, ai Ligii Pangermane şi alte grupuri de lobby de dreapta s-au dus la Bad Harzburg pentru două zile de discuţii şi o paradă. Ideea era să arate că aceste elemente s-au reunit într-un bloc cu adevărat unificat şi eficient. Dar acesta era visul lui Hugenberg, nu al lui Hitler. Hitler şi naziştii voiau să profite cât mai mult de publicitatea şi legitimitatea pe care le oferea colaborarea cu Hugenberg, fără a da însă nimic în schimb. Chiar înainte de întâlnire, preşedintele Hindenburg îi primise în audienţă pe Hitler şi pe Hermann Göring pentru prima dată, ceea ce sugera că asocierea cu Partidul Naţional German conferise cu adevărat mişcării lui Hitler o brumă de respectabilitate.

Totuşi, naziştii numai îndatoritori nu erau. La paradă, Hitler a părăsit ostentativ tribuna după ce au trecut diviziile sale de asalt, ignorând celelalte grupuri. Goebbels a scris un editorial fără menajamente, afirmând că o colaborare cu Partidul Naţional German este o decizie pur tactică fiindcă singura modalitate de a ajunge la putere în mod legal e în cadrul unei coaliţii[113]. El personal avea o părere şi mai caustică despre Bad Harzburg. Îi displăcea mai ales liderul Partidului Naţional German din Reichstag, Ernst Oberfohren, care „se cacă pe el şi se umflă în pene". „O, noi ăştia, sălbaticii, suntem mult mai buni!", continua el. „Îmi vine să vomit." Coaliţie sau nu, atunci când naziştii au obţinut în sfârşit puterea, obiectivul era „să scape reacţionari cât mai repede. Doar noi vom fi stăpânii Germaniei"[114].

Dar pentru a fi stăpânii Germaniei naziştii aveau nevoie de alţii care să acţioneze: alegători pentru a-i sprijini, conservatori pentru a le oferi o alianţă, Hindenburg pentru a deschide porţile puterii. Anul 1932 avea să fie dominat de întrebarea care dintre aceştia ar putea fi – dacă era să fie.

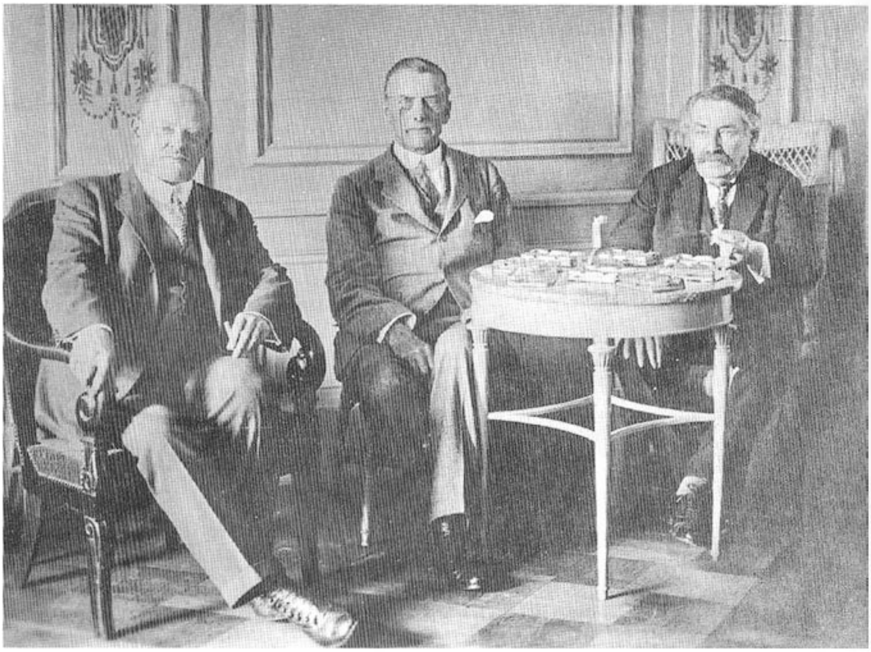
BUNDESARCHIV

Un prinţ liberal: prinţul Max von Baden, cu mina sa placidă caracteristică

BUNDESARCHIV

Schimbare de regim: soldaţi revoluţionari trec cu maşina prin Poarta Brandenburg din Berlin, noiembrie 1918

BUNDESARCHIV

Spiritul de la Locarno : ministrul de Externe german, Gustav Stresemann (stânga), se întâlneşte cu ministrul de Externe britanic, Austen Chamberlain (centru), şi cu cel francez, Aristide Briand

BUNDESARCHIV

Un om al altor vremuri : preşedintele Reichului, Paul von Hindenburg, veneratul feldmareşal care a fost ales prima dată în 1925, la vârsta de 77 de ani

BUNDESARCHIV

„Mai însângerat" : baricade pe străduţele din Neukölln, mai 1929

BUNDESARCHIV

„Îi lipseau flerul şi charisma atât de necesare într-o perioadă de atomizare şi politizare extreme" : cancelarul Heinrich Brüning, conservatorul catolic care a deţinut această funcţie din martie 1930 până în mai 1932

LANDESARCHIV BERLIN/ROSENTHAL SAMMLUNG

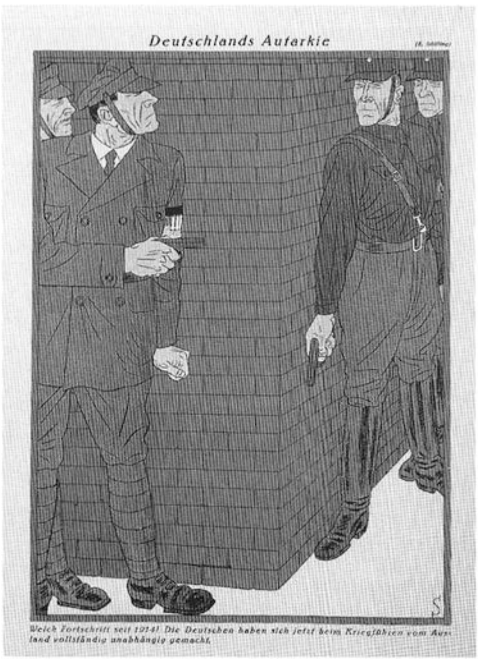
„Nu-l credeţi, spune adevărul" : un Adolf Hitler tensionat în timp ce este chestionat de Hans Litten în timpul procesului după evenimentele de la sala de dans Eden, 8 mai 1931

„Important e că vorbesc despre noi” : şeful propagandei partidului nazist, Joseph Goebbels, în plin elan, cca 1930

„O aspiraţie anticapitalistă” : Gregor Strasser, unul dintre principalii strategi politici ai naziştilor şi un orator extrem de eficient, cca 1930

„Autarhia Germaniei” : revista satirică *Simplicissimus* leagă violenţa politică de politica economică, social-democraţii din Frontul de Fier (stânga) confruntându-se cu Cămăşile Brune naziste (dreapta) ; textul este : „Ce progres faţă de 1914 ! Germanii au devenit acum total independenţi de ţările străine în felul cum poartă război”.

BPK BILDAGENTUR/ART RESOURCE, NY

„Războiul nostru se va purta cu afişe" : mai mulţi alegători se uită la afişe electorale, 1930

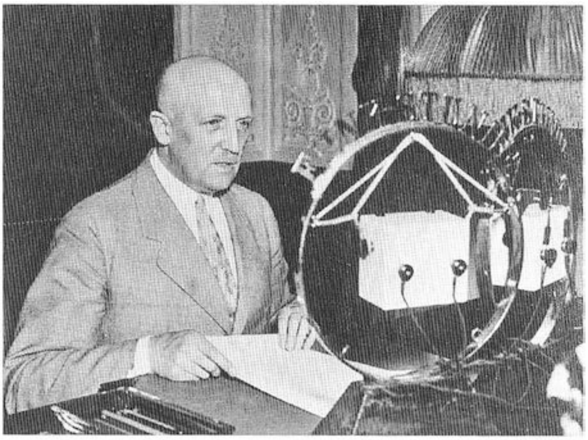
BUNDESARCHIV

Ordine chiar şi în felul în care sunt afişate reclamele : coloane Litfass precum aceasta, pe care erau lipite reclame şi afişe de campanie, se întâlneau la tot pasul pe străzile din majoritatea oraşelor germane mari

HERITAGE IMAGE PARTNERSHIP LTD/ALAMY STOCK PHOTO

„Muncitorul în Imperiul Svasticii" : un poster electoral al social-democraţilor din 1932 realizat de artistul Karl Geiss ilustrează standardele înalte ale artei grafice germane

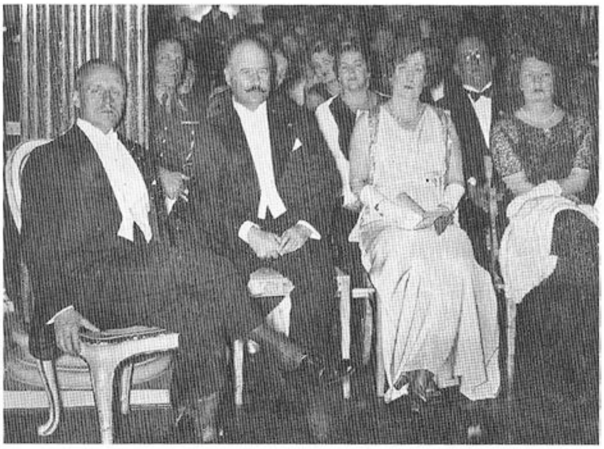
BPK BILDAGENTUR/ART RESOURCE, NY

Un „general social" : Kurt von Schleicher, un maestru al intrigilor de culise, s-a simţit în cele din urmă nevoit să-şi asume funcţia de cancelar ; aici citeşte la radio declaraţia guvernului său pe 15 decembrie 1932.

BPK BILDAGENTUR/ART RESOURCE, NY

„L-am angajat" : Adolf Hitler şi vicecancelarul său, Franz von Papen, în a doua zi a administraţiei lor, 31 ianuarie 1933

BPK BILDAGENTUR/HEINRICH HOFFMANN/ ART RESOURCE, NY

Diplomaţie : viitorul ministru de Externe al lui Hitler, Joachim von Ribbentrop (stânga), şi ambasadorul Franţei, André François-Poncet, la un concert cu soţiile lor

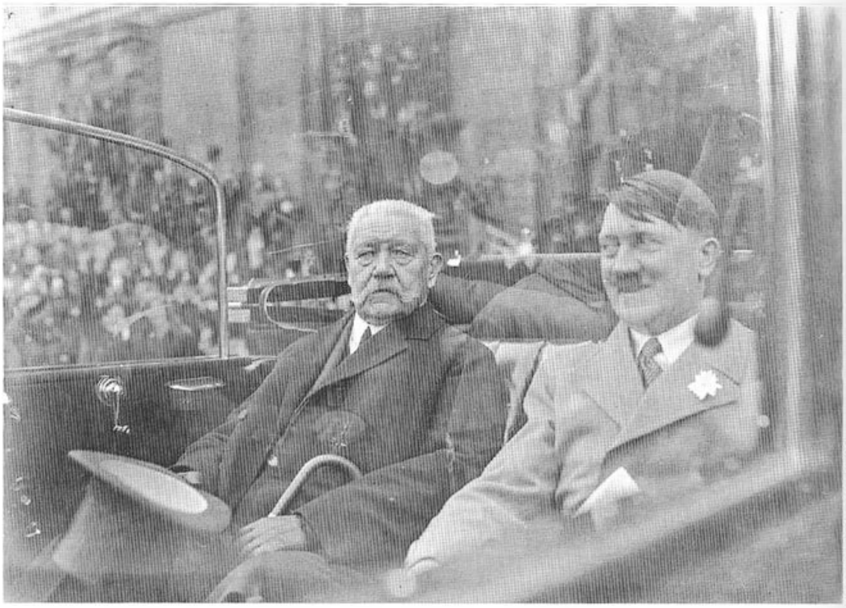
BUNDESARCHIV

„Un semnal de pericol necruţător" : Hitler vorbeşte la Sportpalast din Berlin la scurt timp după ce a devenit cancelar

BUNDESARCHIV

Ultima noapte a democraţiei germane : Reichstagul cuprins de flăcări, 27 februarie 1933

BUNDESARCHIV

Spectacolul simbolic al unui parteneriat: Hindenburg şi Hitler de Ziua Muncii, 1 mai 1933

BUNDESARCHIV

„Manierele lui necesită instruire constantă": activistul politic de dreapta Edgar Julius Jung în anii 1920, cam când spunea că democraţia este „guvernarea celor inferiori"

PAUL FEARN/ALAMY STOCK PHOTO

Arhitectul rezistenţei din interior: Fritz Günther von Tschirschky, consilierul pe probleme de informaţii al lui von Papen, în 1934

5

Starea de urgenţă

Se numesc „coloane Litfaß". La mijlocul secolului al XIX-lea, un tipograf din Berlin pe nume Ernst Litfaß a avut această idee. Prusac adevărat, Litfaß îşi dorea ordine chiar şi pentru afişele publicitare. Nu era cazul să fie puse oriunde. Coloana Litfaß este înaltă şi compactă ; suprafeţele sale generoase şi rotunjite oferă spaţiu pentru afişele publicitare, care, de cele mai multe ori, promovează piese de teatru, concerte, „Serile la Scala", ţigările Overstolz. În sezonul politic interminabil din 1932, afişele sunt însă politice.

În acest an, politica a devenit „de masă", dar încă nu recurge la mijloace foarte tehnice. Politicienii încep să folosească radioul, însă deocamdată puţini se pricep. Nu au învăţat că nu se zbiară într-un microfon la radio aşa cum poţi zbiera la un miting. Joseph Goebbels încearcă să răspândească mesajul partidului nazist prin înregistrări pe peliculă şi pe plăci de fonograf, dar şi acestea sunt noi. Ziarele şi mitingurile pot ajunge la cei care sunt deja convertiţi, dar pentru mase e nevoie de afişe. „Războiul nostru se va purta în principal cu afişe şi discursuri", îi explică Goebbels lui Hitler la începutul anului 1932[1].

Multe dintre afişe arată remarcabil de asemănător. Un muncitor cu prognatism, musculos, fără cămaşă, rupe lanţurile care-i leagă încheieturile. „Destul ! ", scrie pe afiş. Acesta este un afiş nazist, unul dintre numeroasele desenate de „Mjölnir", adică Hans Herbert Schweitzer, prietenul lui Joseph Goebbels. Un alt muncitor fără cămaşă, cu fălci puternice, musculos, este înarmat cu o sabie. O foloseşte pentru a lovi şarpele cu trei capete etichetat drept „dictatura nazistă". Acest afiş este al Partidului Popular Bavarez, organizaţia soră a Partidului Catolic de Centru. Un al treilea muncitor pe jumătate gol, cu faţa în mare parte acoperită, dar clar în suferinţă, este legat, ca Hristos, de braţele emblemei naziştilor. „Muncitorul în Imperiul Svasticii ! ", scrie pe afiş. Acesta este al social-democraţilor. Partidul de Stat liberal se distinge prin faptul că bărbaţii săi musculoşi apar goi în întregime, nu parţial. Partidul Popular German măcar le pune o pânză de bumbac în jurul mijlocului.

Când apar femei, sunt îmbrăcate. O tânără frumoasă, într-o rochie modestă, cu părul legat îngrijit la spate şi cu ochii strălucind de idealism, ridică braţul drept şi priveşte spre un viitor al „Unităţii, Progresului şi Comunităţii Naţionale" cu Partidul de Stat. Două femei hotărâte, cu bluze albe, tinereşti, una zâmbind spre viitor, cealaltă ţintuindu-l cu un aer sumbru pe privitor, anunţă că „noi, femeile, votăm" cu naţional-socialiştii.

Partidul de Centru foloseşte paranoia lui obişnuită. Timp de zeci de ani, simbolul său a fost un turn de castel, precum tura de la jocul şah. Aşa se vede Partidul de Centru în lumea protestantă din Germania. În acest afiş, turnul solitar al Centrului este asediat de mulţimea ameninţătoare ce agită pancarte comuniste şi naziste. Literele uriaşe de pe zidurile turnului îl proclamă pe Heinrich Brüning „Ultimul bastion al legii şi ordinii ! ".

Uneori este prezentat ca argument doar liderul. Comuniştii îl prezintă pe Ernst Thälmann pe un fundal mişcător alcătuit din steaguri roşii. Cu un zâmbet abia schiţat, melancolic, Thälmann ne îndeamnă să „luptăm împotriva foamei şi războiului ! ". El transmite un anumit optimism revoluţionar. Naziştii sunt mult mai sumbri. O schiţă în cărbune înfăţişează nenumăraţi muncitori şomeri, slabi, flămânzi, cu chip mohorât. Mesajul este la fel de direct. „Ultima noastră speranţă : Hitler."

În 1932, aceşti muncitori flămânzi nu sunt singurii care cred asta.

KURT VON SCHLEICHER a pus punctul pe i cu umorul său cinic caracteristic : „Îi vom face pe nazişti să creadă în stat doar atunci când îi vom lăsa la troacă"[2].

Schleicher înţelegea că guvernul nu poate lupta la nesfârşit împotriva celui mai mare grup politic al ţării, nici chiar având armata de partea lui. Comandanţii armatei din Germania se temeau de un război civil mai mult decât de orice. „Tot ce le rămâne de făcut e să se roage şi să-şi dorească să treacă de la ei paharul acesta", scria un înalt funcţionar la sfârşitul anului 1932[3]. Pentru a întări armata, administraţia naţională şi ponderea Germaniei în contextul internaţional, Schleicher a preferat să încerce să obţină o majoritate parlamentară de dreapta. Conservatorii tradiţionali, precum Partidul Naţional German, nu îi puteau asigura această majoritate. Poate că naziştii aveau să reuşească.

Şi cancelarul Brüning a înţeles că un guvern are nevoie de o acceptare solidă de către societate, dar a tras o concluzie diferită de cea a lui Schleicher. Brüning era un catolic pios şi profund conservator. „În chestiuni culturale", scria el în memoriile sale, „între mine şi social-democraţi era o adevărată prăpastie". Politica era însă cu totul altceva. „La fel ca Stresemann şi mulţi alţii, de voie, de nevoie, am ajuns la convingerea că, atunci când era vorba despre salvarea patriei într-o

situaţie de urgenţă extremă fără a ne baza pe un exerciţiu brutal de putere, puteam să ne bazăm mult mai mult pe Partidul Social-Democrat" decât pe extrema dreaptă[4].

În lunile de după alegerile din 1930, Brüning s-a bazat, într-adevăr, pe social-democraţi. Oricare dintre decretele prezidenţiale cu care încerca să combată criza ar fi putut fi respins de un vot majoritar în Reichstag. Dar, practicând ceea ce numeau o politică de „toleranţă", social-democraţii au continuat să sprijine guvernul lui Brüning. Politicile sale provocau un şomaj catastrofal şi suferinţe pentru clasa muncitoare, dar social-democraţii au înţeles că, oricât de dificil era Brüning, Hitler ar fi fost infinit mai rău – şi devenea clar că alternativa cea mai probabilă la Brüning era Hitler. Toleranţa era totuşi o politică greu de suportat. Îi înfuria şi îi dezamăgea pe mulţi dintre susţinătorii tradiţionali ai social-democraţilor.

În mod ciudat, l-a afectat şi pe Brüning. Strategia sa de dependenţă tacită de social-democraţi îi frustra din ce în ce mai mult pe Schleicher şi pe Hindenburg. În 1931, Schleicher a început să-şi facă griji că Brüning, cancelarul său conservator, ar putea fi un pic cam prea de stânga. Voia să-l împingă mai spre dreapta sau, dacă asta nu mergea, să-l înlocuiască cu cineva care putea aranja o coaliţie cu naziştii şi cu Partidul Naţional German.

Observatorii atenţi puteau înţelege pericolele unei astfel de politici. Jurnalistul Konrad Heiden a discutat cu politicienii din landul Turingia care formaseră o coaliţie cu naziştii în 1930. Ei au încercat să-l asigure că acest aranjament nu ar putea duce niciodată la o lovitură de stat nazistă. Lui Heiden i s-a părut că afirmaţiile lor erau pline de o încredere care „îţi aminteşte că neîncrederea este o virtute politică. Şi că virtuţile sunt rare"[5].

Schleicher nu a înţeles pe deplin pericolele unei colaborări cu naziştii. Un motiv era felul cum înţelegea el care alegători îi susţin şi de ce. Credea că naziştii au o bază de susţinere instabilă care se va dezintegra sub presiunile guvernării sau chiar ale unei opoziţii susţinute. De asemenea, credea că un segment mare din susţinătorii naziştilor erau de fapt comunişti şi, dacă partidul nazist ar fi căzut, aceşti alegători i-ar fi făcut pe comunişti prea puternici şi de neoprit. El bănuia că „Moscova" îşi dăduse seama de mult de simpatiile comuniste ale multor nazişti şi îi susţinea în secret[6].

Celălalt motiv era că Schleicher l-a subestimat fundamental pe Hitler, aşa cum au făcut-o nenumăraţi oameni de stat germani şi străini înainte de 1939. Cele două întâlniri personale cu Hitler, din octombrie 1931, nu i-au schimbat cu nimic părerile. După prima din aceste întâlniri, Schleicher nota că Hitler este „un om interesant, cu un talent oratoric excepţional". Singura lui rezervă vizavi de liderul nazist era că se putea lăsa dus de val în ceea ce priveşte propriile planuri. „Atunci trebuie tras de mânecă, să fie adus cu picioarele pe pământ."[7]

Prin vara anului 1931, cancelarul Brüning începuse să piardă mai multe categorii-cheie de votanţi. Una o constituiau marii oameni de afaceri. Unii industriaşi importanţi l-au îndemnat să se delimiteze mai radical de sistemul de arbitraj al salariilor din industria Republicii de la Weimar, să „îndepărteze lanţurile din economie" şi s-o lase să funcţioneze liber în conformitate cu „legile economice etern valabile"[8]. Desigur, aceasta ar fi însemnat că salariile ar fi scăzut şi, în mod firesc, o astfel de politică ar fi pus capăt colaborării informale a lui Brüning cu social-democraţii. O colaborare pe termen mai lung cu stânga avea să ducă la „o hemoragie fatală Germaniei", cum spunea un director executiv din eşalonul superior, care avea legături cu Partidul Popular German[9]. Aceste cercuri de afaceri aveau în vedere diverse scenarii politice: dacă Hugenberg şi Hitler nu doreau să colaboreze cu guvernul lui Brüning, opţiunile erau fie o dictatură, fie o coaliţie între nazişti şi Partidul Naţional German.

Şi mai important pentru supravieţuirea politică a lui Brüning era că dependenţa sa de stânga parlamentară îi deranja din ce în ce mai mult pe Schleicher şi pe Hindenburg. Chiar aşa, marginalizaţi cum erau acum, social-democraţii constituiau pentru Schleicher o piedică în calea planurilor sale. Hindenburg avea motivele lui.

Cea mai mare preocupare a preşedintelui Reichului era, ca întotdeauna, menţinerea propriei reputaţii. De-a lungul carierei sale, Hindenburg s-a dovedit a fi un adevărat virtuoz în asumarea meritului pentru succese (victoria de la Tannenberg de la începutul Primului Război Mondial) şi blamarea altcuiva în caz de eşec (înfrângerea din 1918, abdicarea kaizerului, semnarea Armistiţiului, Tratatul de la Versailles). În 1931, pe Hindenburg începuse să-l deranjeze faptul că Brüning folosea decretele *lui* prezidenţiale ca să-şi implementeze politica deflaţionistă dură şi astfel Hindenburg nu putea evita să-şi asume răspunderea pentru consecinţe. O majoritate parlamentară de dreapta restructurată care să guverneze fără a fi nevoie de decrete prezidenţiale avea să-l scape de această povară.

De asemenea, Hindenburg tânjea după unitate naţională – aşa cum o înţelegea el. Pentru el, definiţia unităţii naţionale se reducea la faptul că refractara dreaptă politică, în special naziştii şi Partidul Naţional German, trebuia să i se alăture. Hindenburg nu avea niciun interes să colaboreze cu social-democraţii. Nu-i plăcea să ştie că agenda cancelarului său trebuia să fie aprobată de un partid (social-democraţii) pe care el, Hindenburg, îl dispreţuia şi nu îl considera parte legitimă a naţiunii pe care dorea s-o unească[10].

Hindenburg era presat şi de reprezentanţii marilor latifundiari. În iulie 1931, într-o scrisoare către Hindenburg, Reichslandbund (Liga Agrară Naţională), cel mai mare grup de lobby agricol, cerea „o ruptură completă cu forţele marxismului internaţional" (adică social-democraţii)[11]. Deoarece Hindenburg era el însuşi un

aristocrat şi latifundiar prusac, grupuri precum Reichslandbund aveau o influenţă puternică asupra sa.

Un alt factor major în calculele politice ale tuturor era guvernul landului prusac. Prusia reprezenta trei cincimi din teritoriul şi populaţia Germaniei, ceea ce însemna că guvernul ei era aproape un al doilea guvern naţional. Pe aproape toată durata Republicii de la Weimar, Prusia a fost guvernată de o coaliţie stabilă între social-democraţi, Partidul Democrat German şi Partidul de Centru, cu social-democraţii Otto Braun în funcţia de prim-ministru şi Carl Severing în calitate de ministru de Interne. Braun şi Severing erau politicieni capabili şi lucizi, care se bucurau de respectul liderilor din întregul spectru politic. Gustav Stresemann exprima o părere larg împărtăşită atunci când îi numea „adevăraţi oameni de stat" cu care ar colabora bucuros[12]. Dar administraţia lor care înclina spre stânga a transformat Prusia într-un ghimpe în coasta dreptei politice.

În efortul de a câştiga susţinerea Partidului Naţional German pentru administraţia lui Brüning şi de a face astfel un pas către o dreaptă consolidată, Hindenburg s-a întâlnit cu Alfred Hugenberg în toamna anului 1931. Hugenberg a spus limpede că preţul sprijinului său va fi desfiinţarea coaliţiei administraţiei Braun-Severing cu Partidul de Centru din Prusia. Cancelarul Brüning, liderul naţional al Partidului de Centru, ar fi putut face asta, dar chestiunea a deschis subiectul complexei dependenţe reciproce dintre guvernul prusac şi guvernul Reichului la începutul anilor 1930. Brüning putea să evite apelul la Reichstag pentru a respinge decretele prezidenţiale ale lui Hindenburg şi, astfel, să evite o moţiune de cenzură împotriva propriei administraţii doar cu sprijinul social-democraţilor. Dacă Brüning punea capăt coaliţiei în Prusia, era probabil ca social-democraţii din Reichstag să riposteze, dându-l jos. Astfel, singura speranţă a lui Brüning era să obţină o majoritate de extremă dreaptă, alcătuită din Partidul Naţional German şi nazişti. Desigur, era exact ce îşi dorea Hindenburg, dar nu şi Brüning, şi, în orice caz, în 1931 niciun element nu dovedea că extrema dreaptă l-ar sprijini sau, după toate probabilităţile, s-ar uni.

Una dintre preocupările majore ale lui Schleicher era securitatea frontierei de est a Germaniei cu Polonia, care era şi graniţa Prusiei[13]. Armata şi poliţia nu aveau resurse suficiente pentru a o asigura, aşa că Schleicher trebuia să se bazeze pe grupări paramilitare precum Casca de Oţel sau chiar diviziile de asalt. În septembrie, Carl Severing se plângea că, în privinţa securităţii frontierelor, ministerul Apărării Reichului avea de-a face mai degrabă cu aceste grupări paramilitare de dreapta decât cu Ministerul de Interne prusac. Cum era de aşteptat, guvernul prusac nu accepta ca graniţa lui să fie apărată de grupurile armate ale celor mai înverşunaţi adversari politici. Schleicher considera că refuzul administraţiei Braun-Severing de a coopera o transforma într-o ameninţare la adresa securităţii naţionale.

Prin septembrie, atât Schleicher, cât şi Hindenburg îi spuneau lui Brüning să-şi restructureze cabinetul pentru a-l orienta mai spre dreapta. Lui Brüning îi era clar că îşi pierd încrederea în el, iar relaţiile lor s-au deteriorat şi mai mult. Brüning a sugerat ca Hindenburg să se întâlnească cu Hitler. Preşedintele a fost indignat – nu politica lui Hitler îl deranja, ci, mai degrabă, gradul său militar, condiţia lui socială şi, probabil, originea sa. „Chiar nu mă poate obliga nimeni să stau de vorbă cu soldatul ăsta austriac", i-a spus Hindenburg lui Brüning. I se cerea să-şi calce prea mult pe „sentimentele şi convingerile sale personale". Brüning a afirmat că nu îl mai auzise niciodată pe Hindenburg vorbind „pe un asemenea ton"[14].

În fapt, în jurul preşedintelui se ţesea intens o conspiraţie : nu doar Schleicher, ci şi fiul preşedintelui, Oskar (care, pentru că avea influenţă asupra tatălui său, dar nu avea prea multă minte, era poreclit cu sarcasm de unii care cunoşteau dedesubturile politicii „fiul care nu a fost prevăzut în constituţie"), şi secretarul de stat Otto Meissner încercau să-l influenţeze pe Hindenburg împotriva lui Brüning[15]. Ei erau tot mai aproape de nazişti. Oskar von Hindenburg s-a împrietenit cu Hermann Göring, iar alt membru al anturajului lui Hindenburg le-a divulgat informaţii secrete naziştilor.

Cu modul său de gândire milităresc, Brüning se considera subalternul lui Hindenburg şi făcea ceea ce i se spunea – într-o anumită măsură. Şi-a reformat cabinetul pentru a-i da o orientare mai de dreapta[16]. El însuşi a preluat Ministerul de Externe. Gottfried Treviranus, fost membru al Partidului Naţional German, care părăsise partidul din cauza obiecţiilor faţă de extremismul lui Hugenberg, a devenit ministru al Transporturilor. Generalul Wilhelm Groener a adăugat Ministerul de Interne la portofoliul Apărării pe care îl deţinea deja. Cu toate acestea, Hugenberg şi cei mai mulţi membri ai Partidului Naţional German, precum şi, desigur, naziştii au rămas în opoziţie. Brüning era încă dependent de social-democraţii din Reichstag şi, în consecinţă, situaţia din Prusia era, din punctul de vedere al dreptei, nesoluţionată. Schleicher şi Hindenburg erau tot mai frustraţi.

Loialitatea lui Brüning faţă de cine nu trebuia nu i-a făcut bine. În mod ironic, eforturile sale neobosite de a susţine realegerea lui Hindenburg au grăbit sfârşitul mandatului său de cancelar.

MANDATUL PREZIDENŢIAL DE ŞAPTE ANI AL LUI HINDENBURG urma să se încheie în primăvara anului 1932 şi, dacă mai dorea un mandat, aura sa legendară i-ar fi asigurat realegerea. Dar, dacă nu mai candida el, Hitler era cel mai probabil câştigător. Cum Marea Criză se agrava progresiv şi popularitatea naziştilor tot creştea, era puţin probabil ca altcineva în afară de Hindenburg să-l învingă pe Hitler.

Hindenburg însuşi era reticent la ideea de a candida din nou. Urma să împlinească 85 de ani în octombrie. Îl îngrijora felul în care cei din opoziţia naţionalistă şi nazistă aveau să se folosească de „evenimentele din 1918", adică de rolul său în trimiterea în exil a kaizerului. „De data asta va fi mai rău", i-a spus el lui Brüning[17].

Ca să simplifice lucrurile pentru bătrânul feldmareşal, Brüning a încercat să-i determine pe toţi liderii partidelor să fie de acord cu prelungirea mandatului lui Hindenburg fără alegeri[18]. Fiind o schimbare constituţională, aceasta necesita votul a două treimi în Reichstag, pentru care era nevoie de sprijinul naziştilor şi al Partidului Naţional German. În mod previzibil, Hitler şi Hugenberg au refuzat, iar Brüning nu a reuşit decât să-i dea lui Hitler şansa de a se erija în apărător al constituţiei. Următoarea obiecţie a lui Hindenburg a fost că nu doreşte să candideze pentru centru-stânga. El dorea sprijinul dreptei. De asemenea, voia să câştige cu o majoritate clară din primul tur, ca să nu fie nevoit să treacă printr-un al doilea. Cu toate acestea, până şi Casca de Oţel, al cărei preşedinte onorific era Hindenburg, a refuzat să-i aprobe realegerea[19]. Abia la jumătatea lunii februarie, când l-a aprobat grupul mai mic de dreapta al veteranilor, Liga Kyffhäuser, Hindenburg a acceptat fără tragere de inimă să candideze din nou.

Trei candidaţi principali au intrat în cursă împotriva lui. Theodor Duesterberg, unul dintre liderii Căştii de Oţel, a devenit candidatul comun al Căştii de Oţel şi al Partidului Naţional German. Comuniştii l-au propus pe liderul lor, Ernst Thälmann. Centrul şi centrul-stânga s-au aliniat, previzibil, în spatele lui Hindenburg. Pe 22 februarie, Joseph Goebbels a anunţat că Adolf Hitler va candida în numele naziştilor. Singura problemă era că Hitler încă nu era cetăţean german. Patru zile mai târziu, guvernul landului Braunschweig, unde naziştii guvernau în coaliţie cu Partidul Naţional German, l-a numit pe Hitler reprezentantul său la Berlin. Acest lucru îl făcea automat funcţionar public în Braunschweig şi cetăţean german, fiind astfel eligibil pentru preşedinţie[20]. După aceasta, Ernst Hanfstaengl, impertinentul prieten al lui Hitler, îi spunea încântat acestuia „domnule consilier guvernamental", tachinându-l pe Führer cu noul său titlu oficial acordat de mult detestatul stat de la Weimar[21].

Hindenburg nu prea s-a omorât să-şi facă campanie[22]. S-a limitat la un singur discurs ţinut la radio pe 10 martie, cu trei zile înainte de votul din primul tur. Conştiinciosul său cancelar a făcut toată treaba în locul lui, prezentându-se la mitinguri şi ţinând discursuri în toată ţara. Pe 13 martie, cu 49,6% din voturi, Hindenburg a ratat la mustaţă o victorie din primul tur. Hitler era mult în urmă, cu 30,1%, în timp ce Thälmann a obţinut 13,2%, iar Duesterberg 6,8%.

Un armistiţiu electoral pentru sărbătoarea Paştelui a făcut ca pentru turul al doilea campania să se limiteze la doar cinci zile, între 4 şi 9 aprilie. Duesterberg

a renunţat, iar Thälmann a rămas, dar în mod limpede alegerile erau un duel între Hitler şi Hindenburg. Pentru a-şi accentua imaginea modernă, tinerească, Hitler a făcut campanie călătorind cu avionul, cu sloganul „Hitler peste Germania". Vorbele sale au fost diseminate şi prin intermediul unor filme de propagandă şi al plăcilor de fonograf. A fost, după cum scrie istoricul Heinrich August Winkler, campania electorală „cea mai modernă şi perfectă din punct de vedere tehnic" pe care o văzuse vreodată Germania[23].

Inutil ; de data aceasta, Hindenburg a obţinut 53 % din voturi, iar Hitler 36,8 %, Thälmann clasându-se al treilea, cu un scor nesemnificativ. Brüning a considerat alegerile un referendum privind mandatul său de cancelar, din care a ieşit reabilitat. Natura campaniei îi justifica punctul de vedere. În campania împotriva lui Hindenburg, naziştii s-au confruntat cu o problemă tactică dificilă : trebuiau să înfrângă sentimentul de veneraţie pentru feldmareşal al conservatorilor din clasa mijlocie pe care naziştii încercau să-i atragă de partea lor. Soluţia lui Goebbels a fost, la nivel retoric, să nu candideze împotriva lui Hindenburg, ci împotriva „sistemului burghez social-democrat". „Sistemul", ca întotdeauna, era denumirea nazistă pentru democraţia Republicii de la Weimar[24]. Totuşi, aici, chiar în primăvara anului 1932, sistemul câştigase.

Tocmai din acest motiv, victoria nu i-a adus totuşi nicio satisfacţie lui Hindenburg. La alegerile din 1925 se inversaseră complet tiparele. O analiză a datelor electorale arată că cel mai bun mijloc de a estima statistic votul pentru Hitler în 1932 era votul pentru Hindenburg în 1925[25]. Acum Hindenburg era susţinut de centrul şi stânga democratice, dar nu şi de dreapta, exact situaţia de care se temuse[26]. Când prim-ministrul Prusiei, Otto Braun, l-a felicitat pentru victorie, Hindenburg a răspuns pe şleau că el nu se simte legat de susţinătorii săi. Cu amabilitate formală, Brüning i-a oferit lui Hindenburg demisia administraţiei sale, fără să se aştepte ca oferta lui să fie acceptată. Hindenburg a bombănit că s-ar putea să se mai gândească la asta în curând[27].

Cu o lipsă de gratitudine copilărească, Hindenburg a dat vina pe Brüning pentru rezultatul electoral. Pe Brüning, nu pe Hitler sau pe Hugenberg îl învinuia pentru că trebuise să-şi facă campanie şi pentru că alegerile avuseseră loc în două tururi. Nemulţumirile lui se acumulau. Una dintre ideile lui Brüning pentru combaterea Marii Crize fusese să trimită muncitori şomeri să se stabilească pe domenii falimentare din estul Prusiei. Aceasta a fost o idee foarte nepopulară în rândul latifundiarilor aristocraţi pe care Hindenburg îi cunoştea de pe vremea când îşi petrecea timpul pe domeniul său din Neudeck. Vecinii lui Hindenburg l-au acuzat pe cancelar că ar fi un „bolşevic agrar".

Şi mai era şi interzicerea SA, poate cea mai dezastruoasă evoluţie politică din primăvara anului 1932.

NICIUN OM RAŢIONAL şi informat nu se putea îndoi că mare parte din răspundere pentru agravarea constantă a violenţei politice din oraşele mici şi mari ale Germaniei o purtau diviziile de asalt naziste (SA)[28]. În timpul alegerilor prezidenţiale din martie şi aprilie 1932, SA reunise *Alarmbereitschaften* sau „plutoanele de urgenţă", care păreau că intenţionează să pună la cale o lovitură de stat în caz că Hitler ieşea victorios. Prin urmare, era firesc să se ia în calcul interzicerea Cămăşilor Brune. Totuşi, acest lucru nu se potrivea cu dorinţa lui Schleicher de a-i folosi pe nazişti, în special SA, pentru propriile scopuri. Deşi îşi schimba părerea după cum bătea vântul, în aprilie 1932 a crezut că o interdicţie îi va face pe nazişti să pară nişte martiri, va dăuna viitoarelor alegeri din landuri şi îi va atrage o publicitate negativă lui Hindenburg. El voia să-i dea lui Hitler un ultimatum pentru a reforma SA astfel încât să devină inofensivă, iar dacă nu-l respecta, organizaţia urma să fie interzisă. Brüning şi Wilhelm Groener preferau însă o interzicere definitivă. Hindenburg se temea că acest lucru ar adânci disensiunile dintre el şi dreapta, zădărnicind astfel unul dintre principalele sale obiective politice. Brüning şi Groener au ameninţat că demisionează dacă Hindenburg nu este de acord, iar preşedintele s-a lăsat înduplecat fără tragere de inimă.

Schleicher a fost uluit. Era prima sa înfrângere politică semnificativă, şi se pare că niciodată nu se gândise că i s-ar putea întâmpla aşa ceva. Groener i-a spus unui prieten că Schleicher a suferit „aproape o criză nervoasă" din cauza acestei probleme[29]. Vicleanul general era acum dornic de răzbunare.

Parte din stresul lui Schleicher s-a văzut în cadrul unei întâlniri private cu Brüning în seara de 2 mai. Brüning, în stilul său calm, raţional şi insensibil, a încercat să-l convingă pe Schleicher că nu poate continua să opereze din culise. Trebuia să aibă curajul să iasă în faţă şi să fie cancelar, iar Brüning îi oferea această posibilitate dacă Schleicher îşi folosea influenţa pe lângă Hindenburg pentru a-i permite lui Brüning să mai rămână câteva luni în funcţie. Brüning a menţionat că această discuţie a avut un impact asupra „raţiunii" lui Schleicher, dar „emoţional l-a adus în pragul furiei", rezultat care nu ar fi fost surprinzător pentru cineva cu calităţi relaţionale mai bune decât Brüning. Acesta ştia că Schleicher suferă de ficat. „Generalul stătea aşezat, făcându-se când cenuşiu, când galben la faţă, obosit, aproape bolnav", îşi amintea el. „După câteva minute, m-a privit cu ochii strălucitori ai unui om cu fierbinţeală. Oricine îl cunoştea, oricine studiase ani de zile trăsăturile acestei feţe şi-ar fi dat seama: se terminase."[30]

Schleicher a exploatat legăturile sale cu armata şi influenţa pe care o avea asupra lui Hindenburg pentru a sabota atât interzicerea SA, cât şi pe Wilhelm Groener. De obicei, făcea asta din culise. El i-a chemat pe toţi comandanţii sectoarelor militare şi i-a rugat să i se plângă lui Hindenburg de Groener şi de interdicţie.

L-a convins pe Kurt von Hammerstein-Equord, comandantul suprem al armatei, să-i dea lui Hindenburg un dosar despre Reichsbanner, formaţiunea paramilitară asociată cu social-democraţii şi cu alte partide democratice. Ideea dosarului era că mulţi erau de vină pentru violenţa politică. Acuzele care puteau fi aduse SA puteau fi formulate şi împotriva Reichsbanner, deci de ce să se interzică doar SA ? De fapt, „dosarul" conţinea numai tăieturi din ziare de dreapta şi un comentariu critic la adresa unui manual de instruire al Reichsbanner şi nu era deloc ultimul răcnet în materie de spionaj intern[31]. Groener nu avea deloc încredere în el. Cu toate acestea, a avut efectul dorit : Hindenburg, enervat, a cerut o anchetă în cazul Reischsbanner.

Furia pe care interdicţia i-a stârnit-o lui Schleicher l-a împins să facă un pas şi mai periculos şi mai dezastruos din punct de vedere politic. A lăsat la o parte toate rezervele pe care le mai avea faţă de nazişti şi a deschis negocierile cu Hitler.

Naziştii erau dornici să negocieze cu Schleicher, pentru că ştiau unde se afla într-adevăr puterea. Wilhelm Frick, un vechi activist nazist şi apoi ministru de Interne al lui Hitler, i-a spus asta fără ocolişuri în 1932 biografului lui Schleicher, Rudolf Fischer : „El singur [Schleicher] are cel puţin 100.000 de oameni în spatele lui", referindu-se la armată[32]. Toată lumea ştia cât de multă influenţă avea Schleicher asupra lui Hindenburg[33]. Eşecul „puciului de la berărie" îl învăţase pe Hitler că naziştii puteau veni la putere doar dacă Hindenburg şi armata îi susţineau, nicidecum dacă li se împotriveau. Schleicher şi naziştii au început să comploteze. Aveau o listă cu ceea ce îşi doreau toţi : abrogarea interdicţiei SA, demiterea lui Brüning şi a lui Groener şi sfârşitul administraţiei Braun-Severing din Prusia.

Se poate observa cu uşurinţă că aceste puncte comune îşi aveau originea în sentimentele rănite ale lui Schleicher şi dorinţa sa de a se răzbuna pe Brüning şi Groener. Cu toate acestea, se potriveau şi cu strategia sa pe termen lung de a institui un guvern funcţional de dreapta. Aceste puncte au fost dezastruoase pentru democraţia germană şi, în următoarele două luni, s-au realizat toate.

ÎN CURSUL UNEI CĂLĂTORII cu maşina la sfârşitul lunii aprilie, împreună cu Wilhelm Groener, „pe o vreme splendidă, de-a lungul Rinului", Brüning şi ministrul său au avut timp pentru o conversaţie mai lungă şi mai personală decât de obicei. De la un kilometru la altul, şi ultimele iluzii ale lui Brüning se destrămau una câte una. Groener ştia că Schleicher complota împotriva lui. Era zguduit. Groener povestea cum l-a descoperit pe Schleicher, l-a ajutat în carieră şi „l-a iubit ca pe un fiu"[34].

Brüning l-a rugat pe general să-i povestească despre experienţele sale de la înaltul comandament de război. Groener a vorbit despre Hindenburg. Avea „serioase

îndoieli" cu privire la caracterul lui Hindenburg, a afirmat el, încă din vara anului 1919. Guvernul lui Friedrich Ebert fusese pregătit să refuze semnarea Tratatului de la Versailles dacă Hindenburg confirma că armata ar fi putut apăra în continuare Germania. Hindenburg i-a spus lui Groener că ştia la fel de bine ca şi el" că nu exista posibilitatea unei rezistenţe militare, dar îl lăsase pe Groener să-i dea acest sfat lui Ebert, pentru ca Hindenburg să poată scăpa de răspundere. Drept răsplată, Hindenburg îl lăsase pe Groener expus fără apărare dezaprobării publice timp de 14 ani. După această discuţie, Brüning a recunoscut că „o politică bazată pe o personalitate precum Hindenburg era *sortită* să eşueze încă o dată"[35].

Chiar în timp ce Brüning şi Groener călătoreau de-a lungul Rinului, Schleicher se ocupa de răsturnarea administraţiei lui Brüning.

În aprilie şi mai s-a urzit o conspiraţie activă, implicându-i, pe de o parte, pe Hitler, Goebbels, Hermann Göring, Gregor Strasser şi contele Wolf-Heinrich von Helldorff, comandantul SA Berlin, şi, pe de altă parte, pe Schleicher, căruia i s-au alăturat Meissner şi Oskar von Hindenburg. Complotiştii au căzut de acord că era important să-i înlăture pe Groener şi Brüning şi s-au înţeles asupra personalului şi a politicilor cabinetului care avea să-i înlocuiască. Voiau să scape şi de administraţia Braun-Severing din Prusia, care abia mai rezista ca guvern „interimar" după ce pierduse majoritatea la alegerile din landuri de pe 24 aprilie, la care naziştii obţinuseră 36,3% din voturi[36].

Negocierile dintre Schleicher şi nazişti au dezvăluit presiunile exercitate asupra ambelor tabere. Pentru Schleicher, era imperativ să obţină susţinere pentru administraţia sa din partea unui bloc de dreapta şi să se îndepărteze de orientarea de centru-stânga a lui Brüning – cu atât mai mult cu cât suferise o înfrângere usturătoare prin interzicerea SA. Goebbels, întotdeauna realist când era vorba despre tactici politice, a recunoscut că elanul electoral al naziştilor se putea dovedi a fi fragil şi că trebuiau să obţină rezultate cât mai curând. „Ne aflăm în faţa unei decizii dificile", scria el pe 27 aprilie. Numai cu Partidul de Centru puteau să formeze o coaliţie şi să obţină cel puţin o parte din putere. Totuşi, colaborarea cu centrul nu era o perspectivă agreabilă. Chiar şi aşa, „trebuie să obţinem puterea", scria Goebbels. În caz contrar, naziştii s-ar fi sinucis pur şi simplu încercând să câştige alegerile[37].

Pe 28 aprilie, Hitler şi Schleicher s-au întâlnit direct, în mod neobişnuit, însoţiţi de Hammerstein-Equord, care era antinazist, dar voia abrogarea interdicţiei SA şi căderea lui Groener[38]. În acea noapte, Helldorff l-a sunat pe Goebbels să-i spună că întâlnirea a decurs bine şi că toţi s-au pus de acord asupra a ceea ce aveau de făcut. „Brüning ar trebui să cadă chiar săptămâna asta", scria Goebbels pe 9 mai, deoarece „moşul [Hindenburg] îşi retrage votul de încredere"[39].

9 mai a marcat şi începutul unei sesiuni de patru zile a Reichstagului, care avea pe ordinea de zi o dezbatere privind interzicerea SA, un atac furios al naziştilor împotriva lui Groener şi o moţiune de cenzură împotriva guvernului lui Brüning depusă de nazişti, Partidul Naţional German şi comunişti[40]. Schleicher îi divulgase lui Göring informaţii compromiţătoare despre Groener. Acesta din urmă, care era bolnav, s-a apărat fără vlagă cu o prestaţie pe care chiar şi observatorii neostili au considerat-o ca marcând sfârşitul carierei sale politice. Dar intervenţia lui Brüning a fost eficientă, iar guvernul său a obţinut votul de încredere. Ulterior, Schleicher l-a presat pe Groener să demisioneze, afirmând că ministrul Apărării pierduse încrederea comandanţilor armatei[41].

„Când cade mantia, cade şi ducele", scria Goebbels pe 12 mai – o referire la piesa lui Schiller *O tragedie republicană*[42].

Brüning era ducele, iar până pe 24 mai, Goebbels ştia că Hindenburg îl va demite pe cancelar în weekendul următor[43].

În duminica următoare, pe 29 mai, Brüning a participat la ultima sa întrevedere cu Hindenburg. El a observat haina şi pălăria lui Schleicher în anticameră. Hindenburg şi-a pus ochelarii, a luat un document de pe birou şi a citit cu voce tare : administraţiei Brüning nu i se mai permitea să emită niciun decret sau să efectueze schimbări de personal.

„Dacă înţeleg bine această declaraţie pe care tocmai mi-aţi citit-o, domnule preşedinte al Reichului, doriţi demisia întregului cabinet." „Da", a spus Hindenburg. „Administraţia trebuie să plece, pentru că este nepopulară." Lui Hindenburg, evident, nu-i păsa ce arătau rezultatul alegerilor prezidenţiale şi recentul vot de încredere despre popularitatea lui Brüning şi a administraţiei sale. El voia doar demisia lor, cât mai curând. I-a spus lui Brüning : „Conştiinţa mă obligă să mă despart de dumneata". Totuşi, dorea ca Brüning să rămână în funcţia de ministru de Externe. Brüning a răspuns cu răceală : „Domnule preşedinte, am şi eu conştiinţă"[44]. A refuzat orice altă funcţie.

Marţi, pe 31 mai, Goebbels nota în jurnalul său : „Bomba a explodat ieri. La 12 : 00, Brüning i-a înaintat moşului demisia întregului cabinet". Şi adăuga, elocvent : „Cu asta, Sistemul a căzut"[45].

FRANZ VON PAPEN nu era o opţiune evidentă pentru a-i succeda lui Brüning în funcţia de cancelar al Reichului.

Papen s-a născut în 1879 în Westfalia, într-o familie aristocrată. Tatăl său, prieten cu kaizerul Wilhelm al II-lea, luptase în Războiul Franco-Prusac şi, la fel ca Hindenburg, fusese prezent la proclamarea Imperiului German de la Versailles în 1871. Nefiind primul născut, Papen nu avea să moştenească domeniul tatălui

său și trebuia să-și găsească o profesie. A ales armata. A făcut studii la academii militare și, în 1898, a devenit sublocotenent într-un regiment de cavalerie. Calitățile sale de călăreț i-au adus o serie de victorii la curse și, de asemenea, porecla de-o viață, pe care adversarii politici o vor folosi ulterior împotriva lui: „jocheul gentilom"[46]. Mai târziu, pe când făcea instrucție la Academia de Război pentru a ajunge în Statul-Major prusac, a fost coleg cu Kurt von Schleicher.

În ianuarie 1914 a fost trimis ca atașat militar la Ambasada Germaniei din Washington, DC, unde i-a cunoscut, printre mulți alții, pe tânărul secretar adjunct al Forțelor Navale, Franklin D. Roosevelt, și pe un tânăr militar în ascensiune pe nume Douglas MacArthur[47]. Când a izbucnit războiul în acea vară, Papen a coordonat o operațiune de spionaj și sabotaj dintr-o bază din New York, încercând să-i împiedice pe soldații canadieni să ajungă în Europa, să-i îndepărteze pe muncitorii americani de origine irlandeză și germană de industria de armament și să zădărnicească producția de arme americane pentru puterile Antantei cumpărând stocurile de materiale esențiale. Această activitate s-a încheiat în 1915, când niște agenți americani de informații au reușit să fure documente de la un membru al personalului lui Papen în timpul unei călătorii cu metroul newyorkez. Documentele au ajuns în presă, iar Papen a fost declarat persona non grata la sfârșitul anului.

Într-o demonstrație de incompetență care nu l-ar fi surprins pe niciun german de la începutul anilor 1930, Papen a presupus în mod greșit că, dacă el ajunge în siguranță acasă, la fel se va întâmpla și cu bagajele sale. Nu a fost așa și multe documente confidențiale care dezvăluiau numele agenților germani din Statele Unite au căzut în mâinile agenților britanici. Aceștia au făcut publice o parte dintre documente, iar Papen a devenit, în acest mod nedorit, o celebritate la nivel mondial[48].

Papen și-a răscumpărat greșeala servind cu distincție în armata kaizerului. În 1917 a fost trimis ca ofițer de stat-major în cadrul trupelor germane din Turcia, unde l-a cunoscut pe Mustafa Kemal, viitorul Kemal Atatürk, și a fost avansat la gradul de general-maior în armata otomană[49]. Când s-a terminat războiul, comandantul german din Turcia, Liman von Sanders, le-a permis militarilor germani aflați acolo să formeze un comitet revoluționar al soldaților, așa cum se întâmplase și în Germania. Papen s-a revoltat împotriva comitetului revoluționar și deci împotriva ordinelor lui von Sanders. Când s-a întors în Germania și s-a prezentat la raport în fața lui Hindenburg, feldmareșalul a aprobat acțiunile sale și nu a îngăduit ca Papen să fie judecat pentru încălcarea disciplinei[50].

Papen a plecat din armată și a intrat în politică[51]. Fiind un catolic pios, s-a alăturat Partidului de Centru și, în 1921, a fost ales în parlamentul prusac. Din punct de vedere ideologic, Partidul Național German s-ar fi potrivit mai bine, dar

era prea protestant – o altă dovadă a puterii confesiunilor în politica Germaniei. În primul său mandat de parlamentar, a ţinut multe cuvântări, iar în acelaşi deceniu a fost vizat ocazional pentru diferite funcţii înalte. Deşi a devenit acţionar majoritar la *Germania*, principalul ziar al Centrului, Papen s-a izolat treptat în propriul partid. A început să încalce disciplina de partid şi chiar l-a sprijinit pe Hindenburg împotriva lui Wilhelm Marx, care a candidat din partea Partidului de Centru la alegerile prezidenţiale din 1925 – lucru care l-a făcut să crească şi mai mult în ochii bătrânului feldmareşal. Cu toate acestea, până în 1932, el a rămas mai degrabă un membru cu multe relaţii decât o figură publică de seamă.

Papen era un aristocrat pursânge – calm, rafinat şi întotdeauna elegant îmbrăcat. Avea un aer de om de viaţă şi era cunoscut pentru capacitatea de a întreţine o conversaţie spumoasă şi amuzantă, inclusiv în franceză, pe care o vorbea fluent. În toate privinţele, era opusul seriosului şi deloc charismaticului Brüning. Nimeni nu îl considera pe Papen foarte inteligent şi nici vorbă să aibă reputaţia de expert în politici financiare a lui Brüning sau pe cea de specialist în diplomaţie a lui Stresemann. Însuşi Papen scria : „sunt pe deplin conştient de limitele cunoştinţelor mele”[52]. Ambasadorul francez André François-Poncet, cu maliţia sa excepţională, scria că Papen „avea particularitatea de a nu fi luat în serios nici de prietenii, nici de duşmanii săi”[53].

Aşadar, acesta era omul pe care Hindenburg l-a numit în funcţia de cancelar la 1 iunie 1932, în locul lui Heinrich Brüning. La fel ca în cazul schimbării lui Müller cu Brüning în 1930, Schleicher se gândea de mai multe luni la Papen ca posibil succesor al lui Brüning, deşi Papen a susţinut că nu ştiuse nimic despre aceste planuri până când, pe 26 mai, în timp ce se afla pe domeniul lui din Saarland, a primit un telefon de la Schleicher, care îl chema la Berlin. Mai plauzibilă este relatarea lui Papen despre nenumăratele aranjamente pe care Schleicher le făcuse deja. El îi alesese cabinetul – „cu siguranţă vă va plăcea” – şi discutase cu Hindenburg despre numirea lui Papen . I-a povestit lui Papen despre negocierile sale cu naziştii privind abrogarea interzicerii SA. Naziştii, a spus el, au promis în schimb să sprijine administraţia lui Papen[54].

Imperfecţiunile lui Papen nu îl îngrijorau pe Schleicher. Ba chiar îi conveneau. Schleicher dorea ca Papen să fie marioneta lui. Schleicher şi-a propus să fie ministrul Apărării în noua administraţie şi şi-a imaginat că va deţine puterea reală în cabinet. Când un prieten i s-a plâns lui Schleicher că „Papen nu are cap ! ”, Schleicher a răspuns : „Nici nu trebuie. El este pălăria”[55].

Guvernarea lui Papen a marcat o îndepărtare bruscă de constituţionalitatea democratică şi de statul de drept. Cabinetul său era mult mai de dreapta şi mai elitist decât cel al lui Brüning. Cu şapte aristocraţi şi doar trei membri ai clasei de mijloc, acesta a fost curând poreclit „cabinetul baronilor”[56]. Înainte de 1918

profilul elitist al acestui cabinet ar fi fost acceptat fără comentarii. Dar până în 1932 cultura se schimbase şi germanii se aşteptau la o administraţie mai incluzivă social. Aşa cum se înţelesese Schleicher cu naziştii, interdicţia privind SA a fost ridicată şi s-a stabilit organizarea unor alegeri pentru Reichstag pe 31 iulie. În mod previzibil, nivelul violenţei politice a crescut brusc şi, la fel de previzibil, răspunsul lui Papen a fost autoritar. În august, el a emis două decrete prin care crea „instanţe speciale" pentru violenţa politică, privându-i pe inculpaţi de majoritatea drepturilor procedurale, inclusiv de dreptul de a face apel, şi instituind pedeapsa cu moartea pentru cei condamnaţi pentru omor. Într-o exprimare ce părea deja nazistă, un procuror din Berlin a explicat că instanţele speciale trebuiau „să elimine elementele ostile statului"[57].

Brüning fusese un cancelar „prezidenţial", guvernând cu ajutorul decretelor, lucru care îl plasa deja cu un pas în afara democraţiei parlamentare. Cu toate acestea, până la sfârşit, a fost susţinut de o majoritate parlamentară de facto. Administraţia sa a fost mai democratică în practică decât în teorie – şi acesta a fost motivul pentru care Hindenburg şi Schleicher au vrut să scape de ea. Guvernul lui Papen era cu totul altfel. Brüning se bazase pe decrete pentru a face faţă impasului parlamentar[58]. Papen şi Schleicher voiau să se folosească de decrete pentru a pune capăt cu totul guvernării parlamentare. Contele Harry Kessler, un diarist cu spirit de observaţie, a sesizat imediat acest aspect. Demiterea lui Brüning însemna nu numai „sfârşitul, pentru moment, al republicii parlamentare", ci şi o „escaladare totală a crizei mondiale". Sardonic, el menţiona că bursa din Berlin a reacţionat printr-o creştere puternică a valorilor, „probabil în aşteptarea binecuvântărilor celui de-al Treilea Reich"[59].

Social-democraţii nu aveau de gând să-l „tolereze" pe Papen aşa cum îl toleraseră pe predecesorul său, iar Partidul de Centru era furios că Papen îl trădase pe Brüning. Noua administraţie trebuia să să se bazeze pe extrema dreaptă, pe Partidul Naţional German şi pe nazişti. Desigur, asta era şi ideea, asta era strategia lui Schleicher pentru a obţine o nouă majoritate de dreapta. El nu era deloc îngrijorat de semnele că naziştii aveau să obţină un scor imens la alegerile viitoare şi nici de lipsa de seriozitate a lui Papen. Şi asta făcea parte din plan. Desigur, planul se baza pe buna-credinţă a naziştilor – şi, după cum observase Konrad Heiden, neîncrederea era o virtute politică rară.

Cu toate acestea, urma încă o îndepărtare de democraţie. Schleicher plănuia de multă vreme o lovitură de stat împotriva guvernului democratic al Prusiei. Acesta era un alt element al înţelegerii sale cu naziştii. Pentru Schleicher, una dintre funcţiile lui Papen era să servească drept om de paie pentru lovitura de stat.

Gândirea lui Schleicher era subtilă şi a dezvăluit încă o dată strategia sa duală cu naziştii : să se folosească de ei în timp ce îi controla. Schleicher considera că

dorinţa naziştilor de a ajunge la putere putea fi satisfăcută oferindu-li-se controlul asupra Prusiei. Această strategie se baza totuşi pe ideea că naziştii vor obţine o Prusie fără forţele de poliţie cu un efectiv de 50.000 de oameni, ce reprezentau un factor de putere important în Reich. Dacă naziştii aveau să primească Prusia, Schleicher dorea ca poliţia să fie sub controlul guvernului central.

Schleicher şi-a pregătit cu grijă lovitura de stat. I-a cerut ajutorul unui tânăr funcţionar din Ministerul de Interne prusac, pe nume Rudolf Diels. Acesta, un bărbat chipeş şi extrem de inteligent, cu mult succes la femei, fusese adus la minister pentru a consolida forţele democratice ale acestuia atunci când oficialii îl luaseră drept liberal. Însă Diels era interesat mai ales de propria carieră, iar instinctul său politic îi spunea că dreapta naţionalistă avea şanse mai mari. A început să comploteze cu Schleicher, cu Papen şi, în vara anului 1932, cu naziştii. Complotiştii i-au dat lui Diels sarcina decisivă de a obţine „informaţii" despre presupusele legături ilicite dintre guvernul prusac şi comunişti[60]. Informaţiile trebuiau să ajungă la Hindenburg. Preşedintele insistase că va acţiona împotriva guvernului prusac doar dacă i se aduceau dovezi de trădare ce puteau fi prezentate în faţa Curţii Constituţionale Supreme.

Diels a obţinut dovezile, câte erau, într-un mod deosebit de iscusit[61]. Superiorul său, Wilhelm Abegg, şeful diviziei de poliţie a Ministerului de Interne prusac, a aranjat să se întâlnească în secret cu doi politicieni comunişti, pentru a-i încuraja să-şi mai domolească violenţa, nu pentru a conspira împotriva statului. Diels s-a oferit să participe la întâlnire, promiţându-i lui Abegg să fie un martor obiectiv. După aceea, i-a dat lui Papen un raport distorsionat despre întâlnire, pretinzând în mod fals că Abegg este implicat în acţiuni de conspiraţie şi trădare.

Schleicher calculase cinic că încetarea interdicţiei privind SA ar provoca o accentuare a violenţei politice, lucru de care va fi învinuit guvernul prusac. Pe 17 iulie, în Altona, o suburbie a Hamburgului, au izbucnit ciocniri violente între nazişti şi comunişti. 15 persoane au fost ucise şi 60 rănite. Evenimentul a devenit cunoscut ca „Duminica însângerată". Deşi Hamburgul era un oraş-stat din Reichul german, Altona se afla dincolo de graniţă, în provincia prusacă Schleswig-Holstein, astfel că guvernul prusac era responsabil pentru menţinerea ordinii aici.

Pe 20 iulie, după consultaţii şi planificări minuţioase cu naziştii, Papen a dat lovitura. În baza unui decret semnat de Hindenburg, care se baza pe competenţele în situaţii de urgenţă din articolul 48 al Constituţiei, el a înlăturat administraţia Braun-Severing. Papen a devenit „comisar al Reichului" şi, prin urmare, şeful guvernului prusac. Noul ministru interimar de Interne al Prusiei, care controla atât de importanta poliţie, era Franz Bracht, fost primar al Essenului şi membru al Partidului de Centru. Goebbels ştiuse dinainte despre numirea sa[62].

Administrația lui Papen a oferit diferite justificări ale loviturii de stat. O declarație oficială scrisă sublinia violența politică pe care, se spunea, guvernul prusac nu era capabil s-o controleze. În subsidiar se menționa că anumiți înalți funcționari prusaci și-au pierdut „independența interioară" pentru a combate comunismul și erau criticate „atacurile dezlănțuite, fără limite" ale lui Carl Severing asupra guvernului Reichului[63]. Cu toate acestea, într-un discurs adresat națiunii, difuzat la radio în seara de 20 iulie, Papen a prezentat altfel lucrurile. Aspectul pe care l-a evidențiat a fost că, atunci când „niște funcționari de rang înalt ai statului prusac își dau mâna cu lideri ai Partidului Comunist pentru a face posibilă ascunderea unor planuri ilegale privind activități teroriste... atunci autoritatea statului este subminată de sus în jos, într-un mod care aduce atingere securității Reichului"[64]. Papen a făcut repetate trimiteri la comunism, dar nu a abordat deloc amenințarea din partea extremei drepte.

„Lovitura de stat a lui Papen", așa cum a ajuns să fie numită, a fost un cui decisiv în coșciugul democrației germane și un abuz legal spectaculos, comparabil oarecum cu situația în care un președinte american i-ar înlătura simultan pe guvernatorii din New York și California și le-ar prelua el însuși funcțiile. Administrația Braun-Severing a fost ultimul guvern democratic important pe care l-a avut Germania. Odată cu dizolvarea ei, a dispărut un obstacol major din calea instaurării dictaturii.

Miniștrii prusaci, istoviți de ani lungi de conflicte politice, nu prea au ripostat. Nu au fost proteste în masă. În schimb, administrația Braun-Severing l-a dat în judecată pe Papen. În toamnă a obținut o victorie parțială, dar deja nu prea mai conta.

Soarta i-a surâs în continuare tânărului Rudolf Diels. La mai puțin de un an după lovitura de stat a lui Papen, naziștii l-au numit șeful poliției secrete prusace. Aceasta era organizația care va deveni Gestapoul.

PE 31 IULIE, naziștii au obținut cea mai extraordinară victorie electorală. Cu 37,3% din voturi și 230 de locuri în Reichstag, erau acum de departe cel mai mai mare partid al Germaniei. Social-democrații, cu 21,5% și 133 de locuri, erau pe locul al doilea, la mare distanță. Acest rezultat avea să se dovedească a fi cea mai bună performanță a naziștilor în cadrul unor alegeri complet libere. Era rezultatul deloc surprinzător al unei situații economice care se înrăutățise dramatic începând din 1931 și al furiei crescânde a germanilor față de niște forțe globale incontrolabile, filtrate prin structura „confesională" a politicii germane. Încă o dată, cel mai puternic sprijin al naziștilor a venit din zonele rurale protestante precum Schleswig-Holstein.

În noaptea alegerilor, diviziile de asalt naziste au declanşat un val de violenţe care a cuprins mare parte din nordul şi estul Germaniei. Acesta a început la Königsberg, unde diviziile au ucis ori au încercat să ucidă şase funcţionari locali sau politicieni comunişti şi au provocat o duzină de incendii, inclusiv la sediul local al social-democraţilor şi la redacţia unui ziar liberal. În zilele următoare, violenţa diviziilor de asalt s-a răspândit în toată Prusia Orientală şi în Silezia[65]. Punctul culminant a fost în noaptea de 9 spre 10 august, în satul silezian Potempa. În toiul nopţii, un grup de cămăşi brune a pătruns în casa în care locuiau un muncitor polonez de 35 de ani pe nume Konrad Pietrzuch, fratele său mai mic Alfons şi mama lor, Maria. Cămăşile brune l-au bătut cu sălbăticie pe Konrad în faţa mamei sale şi l-au împuşcat mortal. L-au bătut crunt şi pe Alfons până şi-a pierdut cunoştinţa[66].

Cămăşile brune probabil nu ştiau că exact în timp ce comiteau crima intraseră în vigoare decretele draconice ale lui Papen care prevedeau judecarea în regim de urgenţă şi condamnarea la moarte cu executare rapidă pentru omucidere motivată politic[67]. În 11 august, nouă dintre nazişti au fost arestaţi pentru uciderea lui Pietrzuch[68]. Iar în 22 august, noul Tribunal Special din oraşul Beuthen i-a condamnat pe cinci dintre ei la moarte.

Liderii nazişti au reacţionat violent la aceste sentinţe (dar nu şi la crimă). Au dat vina pe administraţia lui Papen. Într-o telegramă adresată celor cinci condamnaţi, Hitler a afirmat că sentinţele constituie „un verdict sângeros cum nu se poate mai revoltător". „De acum încolo", continua el, „libertatea voastră este o problemă de onoare pentru noi toţi, iar lupta împotriva guvernului care a făcut posibil un astfel de verdict e datoria noastră"[69]. Într-un articol din ziarul nazist *Völkischer Beobachter*, Hitler a formulat o ameninţare clară la adresa lui Papen, care „şi-a gravat numele în istoria Germaniei cu sângele luptătorilor noştri"[70]. Şi Göring le-a trimis o telegramă de susţinere, iar comandantul trupelor SA, Ernst Röhm, i-a vizitat în închisoare[71]. Această succesiune de evenimente – brutalitatea naziştilor şi sfidarea liderilor lor – a fost un şoc nu numai pentru o mare parte a publicului şi presei germane care altfel simpatiza cu naziştii, ci şi pentru administraţie şi armată[72]. Se părea că naziştii se abat din nou de la calea „legalităţii"[73]. Armata a început să elaboreze planuri de suprimare a partidului lui Hitler, iar cabinetul lui Papen a început să se gândească serios la strategia sa.

Odată cu alegerile şi evenimentele violente care au urmat, a început sfârşitul Republicii de la Weimar. În următoarele cinci luni, din august 1932 până în ianuarie 1933, politica germană avea să ia forma unui duel între Schleicher şi Hitler. Papen a fost mai întâi de partea unei tabere, apoi a celeilalte. Obiectivul duelului era intrarea în graţiile lui Hindenburg.

Liderii naziști stabiliseră cum să obțină și să păstreze puterea, plan ale cărui detalii au fost elaborate în mare parte de avocatul Wilhelm Frick, unul dintre primii activiști naziști, care ocupase o scurtă perioadă funcția de ministru de Interne în landul Turingia[74]. Alți lideri naziști, precum Göring, Goebbels și Strasser – și, desigur, Hitler –, au jucat și ei un rol. Știau că principala lor amenințare la adresa guvernanților era faptul că se puteau folosi de SA într-un război civil. În cele din urmă, doar președintele Hindenburg putea numi cancelarul ; deci strategia naziștilor îl viza și pe el. Au pus la cale să-l determine pe Hindenburg, prin amenințări sau intimidare, să-l numească pe Hitler cancelar. În conformitate cu articolul 43 din Constituția de la Weimar, președintele putea fi destituit prin votul unei majorități de două treimi în Reichstag, care trebuia apoi să fie confirmat printr-un referendum național[75]. Dacă nu, conform articolului 59, o sută de deputați din Reichstag puteau face propunerea și o majoritate de două treimi putea confirma că președintele va fi pus sub acuzare pentru acțiuni ilegale în exercițiul funcțiunii.

Practica lui Hindenburg de a tot emite decrete prezidențiale din 1930 și lovitura de stat din Prusia ofereau motive plauzibile pentru alcătuirea unei majorități ostile în Reichstag, iar criza politică apărută prevestea că vor mai fi și altele. Peste ani, Heinrich Brüning își amintea că Gregor Strasser, cu care s-a împrietenit în 1932, i-a spus că „imediat după alegerile din Reichstag din iulie 1932 național-socialiștii au intenționat să introducă o acțiune în temeiul articolului 59" pentru „punerea sub acuzare a președintelui Reichului" și una „pentru demiterea din funcție a lui Hindenburg conform articolului 43"[76]. Naziștii, afirma Strasser, ar fi invocat că Hindenburg acționase în mod nelegal când ordonase lovitura de stat din Prusia.

Hindenburg, Papen și Schleicher aveau două opțiuni. Fie găseau o modalitate de a-i include pe naziști la guvernare – oferindu-le locuri în cabinet sau cel puțin aranjând ca grupul lor parlamentar să „tolereze" administrația lui Papen – fie dizolvau din nou Reichstagul, în același timp amânând probabil organizarea unor noi alegeri, acțiune care ar fi fost neconstituțională și ar fi riscat să provoace război civil dacă naziștii ar fi răspuns cu mai multă violență din partea trupelor SA. În 1932, din ce în ce mai mulți politicieni și avocați germani începeau să vorbească despre această a doua opțiune. Ea se baza pe presupunerea că blocajul dintre Reichstag și administrație ar face imposibilă funcționarea corespunzătoare a statului și ar duce la o stare de urgență națională sau *Staatsnotstand*. Spectrul stării de urgență și soluția dizolvării Reichstagului și a amânării alegerilor, riscând violențe și un război civil, au planat deasupra tuturor evenimentelor din a doua jumătate a anului, în special după Königsberg și Potempa.

Ideea era limpede pentru toți jucătorii principali : prin modul abuziv în care se purtaseră cu Brüning și social-democrații, Schleicher și Papen nu își lăsaseră loc de manevră. Acum nu mai puteau găsi sprijin decât la extrema dreaptă. Cu toate

acestea, conservatorii tradiţionali, Partidul Naţional German, nu aveau forţa necesară pentru a susţine singuri o administraţie. Cu siguranţă, naziştii ofereau şansa unui astfel de sprijin, dar cu un preţ pe care puţini din sistemul politic tradiţional erau dispuşi să-l plătească. Iar comuniştii începeau să reprezinte o ameninţare. În iulie, ei atinseseră un nou record cu 14,5% din voturi, mai mult decât Partidul de Centru.

Intransigenţa partidelor politice din Germania, în special a celor de dreapta, şi câţiva ani de calcule greşite ale lui Hindenburg, Schleicher, Brüning şi Papen au aruncat politica germană într-o criză totală. Naziştii ştiau că nu pot ajunge la putere împotrivindu-se sistemului. Dar nici acesta nu putea continua fără nazişti.

Schleicher s-a întâlnit din nou cu Hitler pe 6 august. Hitler îşi pusese la punct planurile împreună cu Goebbels cu o zi înainte. Cerea cancelaria pentru sine şi posturi în cabinet pentru alţi patru nazişti de frunte: Wilhelm Frick ministru de Interne, Hermann Göring ministru al Transporturilor Aeriene, Gregor Strasser ministru al Muncii şi Goebbels ministru al „Educaţiei Poporului”[77]. Deoarece Hitler conducea acum cel mai mare partid, era în măsură să facă astfel de solicitări şi se pare că Schleicher a fost de acord, cu precizarea ca Frick să fie secretar de stat la Cancelaria Reichului. Cu toate acestea, când Schleicher i-a prezentat planul lui Hindenburg, bătrânul feldmareşal s-a înfuriat. El considera scandaloasă ideea de a-l avea drept cancelar pe individul căruia îi spunea „soldatul din Boemia”[78]. Simplul fapt că Schleicher îi sugerase aşa ceva i se părea o insultă. Hindenburg era sensibil când era vorba despre prestigiul său şi se purta cu Schleicher la fel de arţăgos cum se purtase Brüning în trecut. Această discuţie a dus la deteriorarea relaţiei lui Schleicher cu Hindenburg.

Pe 10 august, cabinetul lui Papen s-a luptat zadarnic cu această dilemă. Papen a încercat să pară optimist, spunând că guvernul său a fost creat pentru a uni dreapta politică, iar alegerile justificaseră strategia. Acum întrebarea era cum trebuia statul să „înroleze” „mişcarea de dreapta”. Exista oare o „cale de mijloc” între menţinerea unui cabinet prezidenţial şi dorinţa naziştilor de a prelua puterea?

Apoi a vorbit Schleicher, care le-a spus răspicat miniştrilor că există două opţiuni. Cabinetul putea continua, cu speranţa că politicile sale aveau să aducă redresarea economică şi, eventual, popularitate. Cu toate acestea, în Reichstag, administraţia lui Papen putea conta doar pe sprijinul Partidului Naţional German, care deţinea mai puţin de 10% din locuri, iar excluderea completă a naziştilor de la putere însemna să rişte un război civil. Naziştii puteau căuta o cale de ieşire formând o coaliţie cu Centrul, care ar fi generat o majoritate parlamentară. Sau Papen putea negocia pentru a aduce mai mulţi nazişti în cabinet. Dar, şi-a avertizat Schleicher colegii, „în interesul mişcării sale”, Hitler avea să insiste să obţină „cea mai înaltă funcţie”.

Ministrul Justiției, Franz Gürtner, a fost la fel de direct: cabinetul nu putea rămâne în funcție neschimbat fără să încalce Constituția, iar el trebuia să-l sfătuiască pe președintele Reichului în consecință. Ceea ce voia să spună Gürtner era că, pentru a rămâne în funcție, administrația lui Papen trebuia să opteze pentru starea de urgență, încălcând Constituția și devenind o dictatură fără echivoc. De asemenea, a afirmat Gürtner, ideea că naziștii ar putea fi aduși în cabinet fără a le oferi conducerea era o „simplă amăgire". A mai adăugat că ideea naziștilor despre stat era „puternic bazată pe instinctul de răzbunare", în special împotriva evreilor și a „marxiștilor", o declarație remarcabilă pentru cineva care avea să fie opt ani ministru al Justiției în timpul lui Hitler[79].

Într-o însemnare de jurnal din 12 august care seamănă neobișnuit de mult cu deliberările cabinetului, Goebbels făcea o analiză aproape identică. „Moșul e reticent", scria el. „Nu-l vrea pe Hitler în funcția de cancelar." Totuși, acest lucru nu era negociabil. „Dacă Schleicher rezistă, amenințați cu Centrul. Asta va însemna capul lui și al lui Papen. Comuniștii sau noi, aceasta este întrebarea."[80]

Momentul deciziei a venit pe 13 august. Hindenburg l-a chemat pe Hitler în audiență. Naziștii făceau tot posibilul să-i intimideze pe Hindenburg și pe Papen amenințându-i cu războiul civil. Goebbels a scris în jurnalul său că „Papen dă semne de slăbiciune". Cămășile Brune au fost mobilizate ostentativ în număr mare în tot Berlinul. „Prezența lor îi face pe domni foarte nervoși", scria Goebbels. „Acesta este și rostul exercițiului."[81] El menționa agitat că Papen, Schleicher și Meissner îl doreau cu toții pe Hitler în guvern, „Papen chiar cu tărie", dar Hindenburg avea „îndoieli". „E groaznic că nu se poate discuta deschis despre toată povestea asta cu Hindenburg din cauza vârstei sale."[82] Pe 13 august, Hitler urma să se întâlnească cu Schleicher, cu Papen și în cele din urmă cu Hindenburg. „Și apoi se va lua decizia. Se vor vedea oare roadele eforturilor din acești zece ani?", se întreba Goebbels[83].

La ora 3 în acea după-amiază, secretarul de stat al lui Papen, Erwin Planck, i-a telefonat lui Hitler, care știa deja că Schleicher și Papen vor să-l amăgească cu funcția de vicecancelar. „S-a luat deja decizia?", l-a întrebat Hitler pe Planck. „Dacă da, nu are rost să mai vin." „Ei bine, președintele Reichului vrea să vă vorbească", a răspuns Planck. Aceasta părea să indice, a spus Goebbels, „că exista o vagă speranță"[84]. Hitler s-a dus la întâlnirea cu Hindenburg.

Hindenburg a deschis discuția pe un ton prietenos. Era dispus, a explicat el, să le ceară lui Hitler și național-socialiștilor să participe la guvernare și s-ar bucura să colaboreze. Era Hitler dispus să facă parte din guvernul lui Papen? Nu, a spus Hitler. Așa cum îi explicase lui Papen mai devreme, acest lucru nu intra în discuție. Importanța mișcării național-socialiste îl îndreptățea să solicite funcția de cancelar.

Răspunsul lui Hindenburg a fost ferm. El a explicat că nu poate, „înaintea lui Dumnezeu, a conștiinței [și] a patriei mele", să dea guvernarea unui singur partid,

cu atât mai puţin unuia care era „răuvoitor faţă de cei care gândeau altfel”. Era de asemenea îngrijorat de posibilitatea „unor mari tulburări” în ţară, precum şi de ce se va spune peste hotare.

Hitler a repetat că îi este imposibil să accepte orice altă soluţie.

„Atunci veţi intra în opoziţie?”, a întrebat Hindenburg. „Nu am altă opţiune”, a spus Hitler.

Hindenburg i-a cerut lui Hitler să-şi conducă opoziţia „în mod cavaleresc” şi patriotic. „Nu am avut nicio îndoială cu privire la patriotismul vostru”, a spus el, dar avea să ia măsuri ferme împotriva oricăror acte de teroare şi violenţă din partea SA. „Noi suntem vechi camarazi”, a spus Hindenburg, într-o încercare oarecum absurdă de a stabili o legătură cu soldatul pe baza experienţei comune din război, „şi doresc să rămânem aşa. Aşadar, aş dori să ne strângem mâna în acest spirit camaraderesc”. Acest gest a necesitat o autodisciplină remarcabilă din partea lui Hindenburg. El nu simţea decât dispreţ pentru „soldatul din Boemia” şi era şi mai puţin încântat că trebuia să-i strângă mâna şi colaboratorului lui Hitler, homosexualul declarat Ernst Röhm[85].

Hitler era furios. După întâlnire, pe coridorul de lângă biroul lui Hindenburg, mânia l-a făcut să dezvăluie un element din strategia naziştilor. El le-a spus lui Papen şi Meissner că ori va ajunge la putere, ori Hindenburg va fi răsturnat, aluzie la planul de a-l ameninţa pe Hindenburg cu demiterea sau urmărirea penală. În mod revelator, ameninţarea apare în minuta conversaţiei înregistrată de Otto Meissner, dar nu şi în cea pregătită de tabăra lui Hitler[86]. Hitler a adăugat că opoziţia naziştilor faţă de administraţia lui Papen va fi acerbă şi a avertizat că nu îşi poate asuma nicio răspundere pentru consecinţe.

Hitler a crezut că Schleicher îi promisese funcţia de cancelar în cadrul întâlnirii lor din 6 august şi acum îl înşelase[87]. Chiar şi Papen era iritat că Schleicher vorbise cu Hitler pe la spatele lui. Aceste resentimente au mocnit toată toamna.

GUVERNUL LUI PAPEN S-A CHINUIT încă două săptămâni să găsească un mod de a rezolva criza, dar până la urmă Schleicher şi personalul său din Ministerul Apărării au elaborat strategia – cu ajutorul semnificativ al profesorului de drept constituţional Carl Schmitt, care mai târziu avea să devină o figură atât de importantă în Germania nazistă, încât a fost supranumit „juristul coroanei”[88]. La 30 august, în cadrul unei întâlniri pe domeniul Neudeck al lui Hindenburg, preşedintele, Meissner, Papen, Schleicher şi ministrul de Interne, baronul Wilhelm von Gayl, au convenit să declare stare de urgenţă[89]. Întrucât Hindenburg nu voia să fie acuzat că încalcă legea, au înflorit puţin lucrurile. Schmitt spusese guvernului că, din punct de vedere legal, obligaţia preşedintelui de a proteja poporul german de vătămare din articolul 42 din Constituţie are precedenţă faţă de termenul autorizat

pentru alegeri, prevăzut de articolul 24. Hindenburg a acceptat. A autorizat dizolvarea Reichstagului şi amânarea alegerilor cu mai mult de 60 de zile. Miniştrii credeau că sunt semne că economia se ameliorează. Cu cât economia s-ar fi redresat, cu atât naziştii şi-ar fi pierdut din susţinători. Pur şi simplu aveau să se folosească de acest răgaz pentru a-i contracara pe nazişti.

Sau, cel puţin, acesta era planul. Dar nu a fost nici prima, nici ultima dată când incompetenţa lui Papen le-a stat în cale. Noua sesiune a Reichstagului s-a deschis pe 30 august, cu miniştrii-cheie prezenţi la Neudeck. Aceştia au presupus, fără să-şi facă griji, că se va suspenda cât vor continua negocierile pentru coaliţie – şi asta s-a şi întâmplat, dar nu înainte de a-l alege pe Hermann Göring ca nou preşedinte. Göring a lăsat să-i mai scape un indiciu privind strategia naziştilor. Reichstagul recent ales avea o „majoritate naţionalistă mare, capabilă să funcţioneze", a afirmat el. Situaţia nu îndeplinea în niciun fel „cerinţele legale ale stării de urgenţă". Este foarte probabil ca Göring şi naziştii să fi ştiut ce discutau Hindenburg şi miniştrii săi la Neudeck şi emiteau acum un avertisment că instituirea stării de urgenţă era tocmai justificarea legală de care avea nevoie opoziţia pentru a demara acţiunea de demitere a lui Hindenburg[90].

Reichstagul s-a reunit din nou peste două săptămâni, pe 12 septembrie. Comuniştii au propus o moţiune de cenzură împotriva guvernului Papen. A urmat o pauză în care celelalte partide s-au întâlnit şi, în final, au convenit s-o susţină. Papen crezuse că va avea ocazia să anunţe declaraţia guvernului său înainte să se întâmple asta şi era atât de nepregătit pentru un vot de încredere, încât nici măcar nu adusese cu el ordinul de dizolvare semnat de Hindenburg. A trebuit să ceară să-i fie trimis urgent de la biroul său. Când şedinţa s-a reluat, Göring a cerut votarea moţiunii înaintate de comunişti. Maliţios, André François-Poncet a descris ce s-a întâmplat în continuare : „Papen se foia pe scaun şi, fluturând o hârtie, s-a înscris la cuvânt. Göring era conştient de agitaţia cancelarului şi a înţeles clar că hârtia pe care o flutura Papen era un decret de dizolvare. Dar s-a făcut că nu vede, s-a uitat în direcţia opusă ; cu încăpăţânare, i-a întors spatele cancelarului în timp ce îi îndemna pe parlamentari să voteze mai repede". François-Poncet l-a văzut pe Papen apropiindu-se de Göring şi aşezând decretul de dizolvare pe un colţ al biroului său.

Rezultatul votului, 512 pentru şi 42 împotrivă, a fost o înfrângere umilitoare pentru Papen – de fapt, cea mai grea înfrângere parlamentară pe care a suferit-o vreodată o administraţie germană. Papen a primit sprijin doar din partea Partidului Naţional German şi a Partidului Popular German, al căror număr de locuri se diminuase drastic din cauză că alegătorii lor migraseră la nazişti. Abia după numărarea voturilor a părut Göring să observe decretul de dizolvare al lui Papen. El l-a citit în faţa parlamentarilor şi l-a respins pe motiv că este inutilizabil, „din moment ce a fost contrasemnat de un minister destituit în mod legal" [91].

Schleicher a căutat să-l convingă pe Hindenburg să respecte planul de dizolvare a Reichstagului şi de amânare a alegerilor. Dar amploarea înfrângerii lui Papen a fost prea mare ca să servească drept bază pentru starea de urgenţă. Hindenburg refuza acum să amâne alegerile şi un alt scutin a fost programat pe 6 noiembrie.

După două runde de alegeri prezidenţiale, alegerile din landuri de la sfârşitul lunii aprilie şi alegerile pentru Reichstag din 31 iulie, aceasta urma să fie a cincea campanie electorală importantă din acel an în Germania. Se instala oboseala. Prezenţa la urne avea să scadă de la 84% din electorat în iulie la 80,5% în noiembrie. Bugetele de campanie ale partidelor au fost puse la grea încercare.

Mânia şi frica erau încă intense. Înfuriaţi de refuzul din august, naziştii duceau o campanie necruţătoare împotriva lui Papen, a lui Hindenburg şi a Partidului Naţional German. La urma urmei, concurau pentru aceiaşi alegători. „Trecem acum la atac", declara un ordin al departamentului de propagandă al lui Goebbels. Ideea era să arate că guvernul lui Papen era o „clică feudală"[92]. Diviziile de asalt naziste şi-au redirecţionat o parte din violenţă dinspre comunişti spre Partidul Naţional German. În octombrie, într-o dezbatere cu deputatul Partidului Naţional German Otto Schmidt-Hannover, Goebbels a mârâit: „În Berlin am înmormântat 26 de bărbaţi din SA. Unde sunt martirii partidelor voastre?"[93].

Echipa lui Schleicher pregătea planuri pentru eventualitatea unui război civil şi chiar pentru un atac preventiv împotriva naziştilor. Câteva notiţe de la o întâlnire dezvăluie opinia lui Schleicher despre partidul lui Hitler – ca de obicei, lăsând loc mai multor posibilităţi. „Intraţi în joc?", scria Schleicher. „Dacă nu, ne vom lupta."[94]

În această atmosferă, rezultatul alegerilor a fost mai degrabă dezamăgitor şi nu a schimbat cu nimic impasul politic. Naziştii au rămas cel mai mare partid, dar ponderea lor din voturi a scăzut de la 37% la 33%. O parte din votanţii lor au revenit la Partidul Naţional German, rămânând în tabăra protestantă a clasei mijlocii.

Cu toate acestea, aveau loc schimbări politice.

Papen începuse să-l calce pe nervi pe Schleicher. „Jocheului gentilom" îi plăcea să ocupe o funcţie importantă, dar nu se prea omora cu munca. O dată, în timp ce cabinetul său se lupta cu probleme dificile privind procedurile constituţionale şi ameninţarea războiului civil, Papen a sosit cu două ore întârziere la şedinţă, îmbrăcat de gală şi cu o garoafă la butonieră. „Puteţi să vă ocupaţi şi singuri de aceste mici detalii", le-a spus el nonşalant miniştrilor săi şi a plecat la cursele de cai de la Hoppegarten[95].

Schleicher se aştepta probabil la acest gen de comportament. La urma urmei, îşi dorise un cancelar care să facă ceea ce i se spune şi să se mulţumească cu rolul de marionetă. Problema era că, după ce simţise gustul puterii, Papen începea s-o

Schleicher a căutat să-l convingă pe Hindenburg să respecte planul de dizolvare a Reichstagului şi de amânare a alegerilor. Dar amploarea înfrângerii lui Papen a fost prea mare ca să servească drept bază pentru starea de urgenţă. Hindenburg refuza acum să amâne alegerile şi un alt scutin a fost programat pe 6 noiembrie.

După două runde de alegeri prezidenţiale, alegerile din landuri de la sfârşitul lunii aprilie şi alegerile pentru Reichstag din 31 iulie, aceasta urma să fie a cincea campanie electorală importantă din acel an în Germania. Se instala oboseala. Prezenţa la urne avea să scadă de la 84% din electorat în iulie la 80,5% în noiembrie. Bugetele de campanie ale partidelor au fost puse la grea încercare.

Mânia şi frica erau încă intense. Înfuriaţi de refuzul din august, naziştii duceau o campanie necruţătoare împotriva lui Papen, a lui Hindenburg şi a Partidului Naţional German. La urma urmei, concurau pentru aceiaşi alegători. „Trecem acum la atac", declara un ordin al departamentului de propagandă al lui Goebbels. Ideea era să arate că guvernul lui Papen era o „clică feudală"[92]. Diviziile de asalt naziste şi-au redirecţionat o parte din violenţă dinspre comunişti spre Partidul Naţional German. În octombrie, într-o dezbatere cu deputatul Partidului Naţional German Otto Schmidt-Hannover, Goebbels a mârâit: „În Berlin am înmormântat 26 de bărbaţi din SA. Unde sunt martirii partidelor voastre?"[93].

Echipa lui Schleicher pregătea planuri pentru eventualitatea unui război civil şi chiar pentru un atac preventiv împotriva naziştilor. Câteva notiţe de la o întâlnire dezvăluie opinia lui Schleicher despre partidul lui Hitler – ca de obicei, lăsând loc mai multor posibilităţi. „Intraţi în joc?", scria Schleicher. „Dacă nu, ne vom lupta."[94]

În această atmosferă, rezultatul alegerilor a fost mai degrabă dezamăgitor şi nu a schimbat cu nimic impasul politic. Naziştii au rămas cel mai mare partid, dar ponderea lor din voturi a scăzut de la 37% la 33%. O parte din votanţii lor au revenit la Partidul Naţional German, rămânând în tabăra protestantă a clasei mijlocii.

Cu toate acestea, aveau loc schimbări politice.

Papen începuse să-l calce pe nervi pe Schleicher. „Jocheului gentilom" îi plăcea să ocupe o funcţie importantă, dar nu se prea omora cu munca. O dată, în timp ce cabinetul său se lupta cu probleme dificile privind procedurile constituţionale şi ameninţarea războiului civil, Papen a sosit cu două ore întârziere la şedinţă, îmbrăcat de gală şi cu o garoafă la butonieră. „Puteţi să vă ocupaţi şi singuri de aceste mici detalii", le-a spus el nonşalant miniştrilor săi şi a plecat la cursele de cai de la Hoppegarten[95].

Schleicher se aştepta probabil la acest gen de comportament. La urma urmei, îşi dorise un cancelar care să facă ceea ce i se spune şi să se mulţumească cu rolul de marionetă. Problema era că, după ce simţise gustul puterii, Papen începea s-o

şi exercite. „Ce zici de asta", îi scria ironic Schleicher unui prieten, „micul Franz s-a descoperit pe sine"[96]. În opinia lui Schleicher, Papen ratase şansa de a-i aduce pe nazişti în guvern, singura sarcină politică importantă pe care Schleicher dorise ca el s-o îndeplinească. Până în noiembrie, multe personalităţi de vază credeau că tot ceea ce aveau de făcut era să aştepte ca naziştii să continue să se dezintegreze, dar pentru Schleicher acest lucru însemna că trebuia să îi câştige pe nazişti de partea sa cât mai repede. Dacă se destrămau, îşi făcea el griji, votanţii lor ar fi trecut la comunişti, care puteau deveni atunci de neoprit. Schleicher se gândea că rezultatele alegerilor din 6 noiembrie, cu pierderi de partea naziştilor şi câştiguri de partea comuniştilor (aceştia obţinuseră aproape 17% din voturi, devenind astfel al treilea cel mai mare partid, acum cu mult înaintea Partidului de Centru), arătau că acest lucru se întâmpla deja.

Poate cel mai important, Schleicher a auzit că un oficial-cheie nazist, Gregor Strasser, se opunea politicii lui Hitler de a solicita în continuare funcţia de cancelar şi putea fi dispus să „se arunce personal în luptă" dacă nu se alegea nimic de planurile lui Hitler[97].

Aceste probleme au culminat pe 1 decembrie. În acea seară, Hindenburg i-a convocat pe Papen şi Schleicher la o întâlnire cu el, cu fiul său, Oskar, şi cu Otto Meissner. Hindenburg a început întrebându-l pe Papen ce ar trebui să facă. Cancelarul i-a spus că Hitler refuzase toate coaliţiile parlamentare posibile şi că singura modalitate de a-l introduce în guvern era să-l facă cancelar prezidenţial. Pe 13 august, Hindenburg considerase că acesta era un pas prea periculos, iar „demagogia şi lipsa de moderaţie" pe care naziştii le arătaseră de atunci „cu siguranţă nu sporeau încrederea în capacităţile de om de stat ale lui Hitler" – referire la crima de la Potempa şi la urmările ei[98]. Dacă nu avea să se ajungă la o înţelegere cu naziştii, atunci singurul lucru de făcut era acceptarea stării de urgenţă. Papen a sugerat ca guvernul său să rămână în funcţie fără ca Reichstagul să fie convocat din nou. Apoi, o nouă constituţie putea fi elaborată şi supusă votului într-un referendum sau într-o sesiune extraordinară a parlamentului. Aceasta însemna încălcarea actualei constituţii, dar Papen l-a asigurat pe Hindenburg că exista un precedent bun: un politician de statura prinţului Otto von Bismarck, arhitectul unificării Germaniei, procedase la fel în anii 1860.

Apoi a vorbit Schleicher. Spre uimirea lui Papen, Schleicher a spus că a găsit o modalitate ca Hindenburg să nu-şi încalce jurământul de a apăra constituţia. Schleicher a afirmat că, dacă Hindenburg îl face pe el cancelar, ar putea reuni o majoritate în noul Reichstag prin divizarea naziştilor. Gregor Strasser avea să se alăture cabinetului său, aducând cu el 60 de deputaţi nazişti. Cu ajutorul lor, Schleicher putea crea o „axă de uniune" care să cuprindă partidele de centru,

extinzându-se spre social-democraţi[99]. O astfel de coaliţie putea ulterior să abordeze o soluţie pentru criza economică şi a şomajului.

Sugestia lui Schleicher l-a uimit pe Papen. A replicat că el se îndoieşte că Schleicher va fi capabil să dezbine un partid atât de centrat pe liderul său, dar a recunoscut că Schleicher îi cunoştea pe liderii nazişti mai bine decât el. O obiecţie mai serioasă era că planul lui Schleicher implica o întoarcere la un sistem parlamentar, iar Papen credea că Hindenburg are de gând să creeze un executiv mai puternic şi mai independent[100].

Hindenburg a ascultat toate acestea în tăcere, cu o mină serioasă. Papen a presupus că preşedintele Reichului se confrunta cu „cea mai dificilă decizie din lunga sa viaţă". Hindenburg nu a discutat şi nu a dezbătut niciuna din propuneri cu Papen sau Schleicher ; pur şi simplu s-a ridicat în picioare şi a spus : „Decizia mea este în favoarea soluţiei lui Herr von Papen"[101]. L-a rugat pe Papen să înceapă imediat formarea unui cabinet care să-i poată îndeplini planurile.

Era rândul lui Schleicher să fie uimit. Papen îşi amintea mai târziu că, timp de câteva săptămâni, a simţit că obişnuita atitudine prietenoasă a lui Schleicher a devenit mult mai rece. Acum, în timp ce Papen încerca să-i explice lui Schleicher că trebuia să-l protejeze pe preşedinte, Schleicher îl privea dezaprobator, parcă fără să înţeleagă. Bazându-se pe tipul de referinţă religioasă care le era atât de familar, Schleicher i-a spus lui Papen : „Micule călugăr, ţi-ai ales o cale grea" – avertisment pe care l-a primit Martin Luther când a atacat Biserica Catolică.

Acum rivalitatea şi nemulţumirile dintre Schleicher şi Papen au ieşit la iveală. Schleicher era hotărât să scape de Papen şi să facă singur ce era de făcut. A doua zi, a venit la o şedinţă de cabinet înarmat cu muniţie mai grea : un raport despre aşa-numitul Planspiel Ott, un joc de strategie pe care locotenent-colonelul Eugen Ott îl desfăşurase la Ministerul Apărării. Scenariul era un război civil în care naziştii şi comuniştii organizau o rebeliune comună. Concluzia raportului lui Ott era că, în faţa unei asemenea revolte şi a unui atac străin, armata nu ar fi fost în măsură şi să menţină ordinea, şi să apere ţara. Schleicher a recunoscut că scenariul era un caz extrem, dar acum cel puţin o parte din scenariul lui Ott nu mai părea chiar atât de exagerat : naziştii şi comuniştii chiar colaboraseră în timpul unei greve ilegale a transportului în comun la Berlin în primele zile ale lunii noiembrie. Pentru cei precum Schleicher, pe care îi îngrijorau atât războiul civil, cât şi criptocomuniştii din rândul naziştilor, această grevă a venit ca un semnal de avertizare. Impactul raportului lui Ott asupra cabinetului a fost puternic : se pare că însuşi Papen a lăcrimat când l-a ascultat. Unii membri ai cabinetului au considerat că Papen îi minţise cu privire la capacitatea armatei de a gestiona o stare de urgenţă. De asemenea, au început să creadă că era posibil ca Schleicher să aibă dreptate.

Poate că într-adevăr ar reuşi să adune o coaliţie mai mare şi să-i aducă pe nazişti „în stat" fără a înstrăina complet stânga moderată[102].

Papen i-a raportat lui Hindenburg ce spusese Ott. A explicat că preşedintele trebuia să ia o decizie : îl putea menţine pe Papen în funcţie, caz în care acesta îşi dorea un nou ministru al Apărării - cum era de aşteptat, el nu credea că mai poate lucra cu Schleicher –, sau îl putea numi pe Schleicher cancelar.

„Feldmareşalul a ascultat fără niciun cuvânt explicaţia mea", îşi amintea Papen peste ani. În cele din urmă, s-a ridicat în picioare şi, cu o voce tremurată, a spus : „Mă vei crede un om de nimic, dragul meu Papen, dacă mă răzgândesc acum. Dar sunt prea bătrân pentru a-mi asuma responsabilitatea unui război civil la sfârşitul vieţii. Deci, pentru numele lui Dumnezeu, trebuie să-l lăsăm pe Herr von Schleicher să-şi încerce norocul". În timp ce îşi strângeau mâinile, Papen a văzut „două lacrimi mari" curgând pe obrajii lui Hindenburg[103].

Generalul Kurt von Schleicher a ieşit în avanscenă după ani lungi de politică de culise. Pe 3 decembrie, la 50 de ani, a fost învestit în funcţia de cancelar al Reichului. El va încerca să realizeze o largă coaliţie, ultimul său efort disperat de a aduce stabilitate politică cu orientare de dreapta fără un război civil. Jocul de strategie al lui Ott de care se folosise el avusese un efect puternic împotriva lui Papen. Curând Schleicher urma să vadă că avea efecte şi asupra lui.

6

Soldatul din Boemia şi jocheul gentilom

Melita Maschmann, în vârstă de 15 ani, este atrasă de nazişti din dorinţa de a se revolta împotriva părinţilor ei. Într-o zi, la sfârşitul lunii ianuarie, croitoreasa familiei vine acasă la ei, în Berlin, ca să modifice o rochie pentru Melita. Croitoreasa şchiopătează şi are gheb. Poartă o svastică sub reverul hainei. Mama Melitei consideră că este o obrăznicie ca oamenii din clasa muncitoare să aibă păreri despre politică, dar croitoreasa îi spune Melitei că lucrurile sunt pe cale să se schimbe. Va veni ziua când servitorii nu vor mai fi nevoiţi să mănânce la masa din bucătărie, ca nişte oameni inferiori, spune ea.

În acea seară, părinţii Melitei îi duc pe ea şi pe fratele ei geamăn, Hans-Hermann, în centrul Berlinului ca să vadă o paradă. „O parte din senzaţia neobişnuită pe care am avut-o în seara aceea e încă vie şi azi", îşi va aminti ea după mulţi ani. „Zgomotul puternic al paşilor, fastul sobru al steagurilor roşii şi negre, lumina pâlpâitoare a torţelor reflectată pe chipuri şi cântecele cu melodii care erau în acelaşi timp energice şi sentimentale."

Melita îşi dă seama că unii dintre tinerii care mărşăluiesc nu sunt cu mult mai mari decât ea. Îi invidiază şi îşi doreşte să aibă şi ea sentimentul că are un scop. Fiind doar o copilă, este obligată să ducă o viaţă fără mize, o viaţă care nu contează. Băieţii şi fetele din coloanele ce mărşăluiesc prin faţa ei contează. Melita observă că poartă banderole cu numele morţilor lor.

Ea nu ignoră violenţa momentului. Vede cum dintr-odată unul dintre manifestanţi iese din rând ca să-l lovească pe un spectator aflat la doar la câţiva metri de ea. Presupune că spectatorul făcuse o remarcă ostilă. Îl vede cum ţipă şi se prăbuşeşte, cu sângele şiroindu-i pe faţă. Părinţii Melitei o trag deoparte, dar imaginea o bântuie zile întregi.

Cu toate acestea, îşi dă seama că groaza ei este amestecată şi cu o „bucurie ameţitoare". Tinerii care mărşăluiesc cu torţe cântă că sunt gata să moară pentru cauză. Este ceva cu mult dincolo de existenţa monotonă a Melitei, care se limitează la „haine, mâncare sau compuneri şcolare". Se simte copleşită „de o dorinţă

arzătoare de a fi împreună cu aceşti oameni", pentru care existenţa este „o chestiune de viaţă şi de moarte" [1].

Mulţi alţi germani împărtăşesc sentimentul de exaltare al Melitei în această seară. Joseph Goebbels aşteaptă procesiunea de torţe la Hotelul Kaiserhof. „Începe pe la ora 7", notează el, şi va continua până după miezul nopţii. Găseşte cu greu cuvinte suficient de puternice. „Fără sfârşit", scrie el, „un milion de oameni în marş... Trezire ! Izbucnire spontană a oamenilor. De nedescris" [2].

Alţii sunt considerabil mai cinici. Intelectualul conservator Edgar Julius Jung şi redactorul Rudolf Pechel urmăresc procesiunea împreună, dezgustaţi. În cele din urmă, Jung se întoarce către Pechel şi spune : „Nu e îngrozitor cât de singuri suntem în acest popor german, pe care îl iubim atât de mult?" [3]*. Reacţia cea mai plină de miez vine de la marele pictor impresionist Max Liebermann, în timp ce urmăreşte marşul de la fereastra apartamentului său de pe bulevardul Unter den Linden : „Nu pot mânca pe cât de mult aş vrea să vomit"* [4].

Este 30 ianuarie 1933.

Dimineaţă, preşedintele Reichului, Paul von Hindenburg, l-a învestit pe Adolf Hitler în funcţia de cancelar al Reichului. Acum, adepţii lui Hitler sărbătoresc printr-o procesiune cu torţe în centrul Berlinului. Formaţiunile paramilitare ale naziştilor, SA şi SS (Schutzstaffel sau „eşalon de protecţie"), mai de elită, cu uniforme negre, ies în evidenţă. Cu toate acestea, noua administraţie a lui Hitler este o coaliţie, iar reprezentanţii celorlalte grupuri de dreapta, cum ar fi Casca de Oţel, mărşăluiesc şi sărbătoresc şi ei.

Mişcarea lui Hitler a fost întotdeauna motivată de diferenţa dintre două mituri germane : unitatea din august 1914 şi trădarea din noiembrie 1918. Pentru nazişti, ianuarie 1933 înseamnă august. În timp ce purtătorii de torţe defilează prin faţa ferestrei cancelariei lui Hitler, Hermann Göring le spune radioascultătorilor că starea de spirit poate fi „comparată doar cu cea din 1914". Ziarul naziştilor, Völkischer Beobachter, *constată că „memoria noastră ne poartă spre zilele însufleţite din august 1914. Atunci, ca şi astăzi, erau semne că poporul se ridică". Nazişti precum Goebbels şi Robert Ley spun chiar că „revoluţia" lor a început cu adevărat în august 1914* [5].

Acesta este un element crucial al semnificaţiei evenimentului. Din 1929, Brüning, Schleicher, Papen şi Hindenburg tot caută o modalitate de a aduce unitatea dreptei politice din Germania. Încearcă să găsească un mod de a-i recruta pe nazişti în sprijinul sistemului. Preşedintele Hindenburg îndeosebi a trebuit să fie convins să-l facă pe Hitler cancelar. Acum Hindenburg stă la fereastra vechii cancelarii şi trupele de asalt cântă pentru el. O trupă SA îi aduce un omagiu intonând un marş intitulat „Bătrânul din Dessau", salutul tradiţional al soldaţilor prusaci pentru feldmareşalul lor. Intonează cântece patriotice, precum „Strajă la

Rin". Aceasta este întregirea naţională pe care o aştepta Hindenburg. Starea de spirit din 30 ianuarie îl asigură pe Hindenburg că a procedat corect aducându-l pe Hitler la cancelarie. Câteva săptămâni mai târziu, îi scrie fiicei sale : „Avânt patriotic foarte îmbucurător. Domnul să aibă în pază unitatea noastră" [6].

KURT VON SCHLEICHER a intrat în funcţie în decembrie 1932 cu un plan de soluţionare a crizei politice cu care Germania se confruntase în toamnă.

Planul lui Schleicher se învârtea în jurul ideii de „front transpartinic" (*Querfront*). Frontul transpartinic era o coaliţie politică menită să unească adversari aparent ireconciliabili, de la social-democraţi şi sindicatele muncitoreşti la „aripa Strasser" a naziştilor. A început ca o idee de creare de locuri de muncă promovată de un politician conservator pe nume Günther Gereke. Planul lui Gereke prevedea lucrări publice şi proiecte de infrastructură finanţate din fonduri publice, în cadrul cărora puteau fi angajaţi aproximativ o jumătate de milion de oameni - acum pare ceva normal, dar în 1931 şi 1932 era o gândire originală.

Conceptul de front transpartinic a fost dezbătut cu mare interes în presa germană, iar la sfârşitul lunii noiembrie, adjunctul lui Schleicher, Ferdinand von Bredow, i-a scris lui Schleicher două note înverşunate despre nişte reprezentanţi ai frontului transpartinic, cum i-a numit el, care îl vizitaseră ca să-şi prezinte cazul. Bredow nu avea o părere prea bună despre ei. Vizitatorii îi spuseseră lui Bredow că îl vor sprijini bucuroşi pe Schleicher în funcţia de cancelar, dar pe Papen nu. Printre aceştia se afla şi un activist nazist pe nume Reinhold Cordemann, care era prieten cu Strasser, Schleicher şi Gereke. Cordemann a spus că nu este mulţumit de negocierile lui Hitler cu cabinetul lui Papen şi Hindenburg[7]. El considera că există un „curent extraordinar de puternic" în partidul nazist care ar regreta dacă partidul s-ar întoarce la o „opoziţie sterilă", iar în cazul în care Hitler „dădea greş", guvernul trebuia să încerce să atragă partidul nazist pentru a îndeplini „misiuni naţionale"[8]. Poate că nu toţi cei din partid s-ar fi conformat, însă Cordemann credea că „o parte considerabilă" avea să o facă.

Aici se gândea Schleicher că va face mai mult decât Papen : oamenii din frontul transpartinic aveau să-l sprijine pe el acolo unde nu l-ar fi sprijinit pe Papen, iar acest lucru urma să-i permită lui Schleicher să scape din capcana lui Papen de a fi sprijinit doar de 10% din Reichstag. Atunci ar fi reuşit să-i aducă pe nazişti „în stat" şi să împiedice un război civil.

Piesa centrală a strategiei era, prin urmare, Gregor Strasser. În 1932, Strasser devenea din ce în ce mai nemulţumit de abordarea de tip „totul sau nimic" a lui Hitler în ce priveşte puterea politică. Mai avea puţin şi devenea un soi de liber-cugetător naţional-conservator - mai degrabă ca Schleicher decât ca restul naziştilor. Brutalitatea omorurilor de la Altona şi Potempa, nemaivorbind de faptul că Hitler

le luase apărarea ucigaşilor de la Potempa, l-a dezgustat pe Strasser şi l-a determinat să respingă tot mai mult cultul nazist al violenţei. În vara anului 1932 l-a întâlnit pentru prima dată pe Schleicher, acasă la alt susţinător al frontului transpartinic, jurnalistul Hans Zehrer. Acesta din urmă dorea să aducă la un loc nu numai pe Schleicher şi Strasser, ci şi pe Strasser şi sindicatele muncitoreşti. Susţinătorii frontului transpartinic care l-au vizitat pe Bredow în noiembrie i-au spus că Strasser era gata să „ocupe locul liber"[9].

La 28 noiembrie, Schleicher l-a întâlnit pe André François-Poncet la un dineu oferit de Otto Meissner. Cei doi erau în relaţii bune şi François-Poncet a raportat la Paris a doua zi că Schleicher i-a vorbit „foarte deschis despre situaţia politică". Schleicher a afirmat că îl întrebase pe Strasser, „cel mai inteligent locotenent al lui Hitler", dacă ar accepta funcţia de ministru de Interne într-un cabinet Schleicher. Strasser a răspuns că ar dori să aibă permisiunea lui Hitler în acest sens, dar, dacă Hitler refuza, a continuat Schleicher, „este posibil ca el [Strasser] să treacă de cealaltă parte a baricadei". Aceasta ar „provoca o nouă tulburare" în rândul partidului nazist, a afirmat Schleicher, care ar fi „de mare importanţă pentru viitor". Dacă Strasser ar fi acceptat să i se alăture, Schleicher considera că avea să fie „obligat" să preia cancelaria şi să formeze un cabinet. Ba chiar i-a spus lui François-Poncet că „majoritatea oamenilor pe care i-am văzut" au reacţionat pozitiv la ideea ca el să fie cancelar. Social-democraţii îl avertizaseră pe Schleicher că nu se puteau abţine să lupte cu el, dar, la întrebarea dacă ar putea face asta mai potolit, „nu au refuzat". El a mai afirmat că sindicatele, „oameni serioşi şi pozitivi", au fost foarte prietenoase[10].

Schleicher era aşadar încrezător că va putea ajunge la o majoritate parlamentară care să se întindă ideologic de la Strasser la social-democraţi. El a declarat într-o întâlnire a cabinetului din 7 decembrie că, „în cazul în care Centrul, Partidul Popular Bavarez, aşa-numita Comunitate de Lucru Tehnică [o grupare liberă a partidelor centriste mai mici] şi naţional-socialiştii cad de acord asupra celor mai importante puncte, se va alcătui o majoritate chiar şi fără Partidul Naţional German"[11].

Schleicher fiind Schleicher, lucra simultan pe mai multe fronturi. El nu ignora complet pericolele pe care le prezenta colaborarea cu naziştii; nici Strasser nu era singura alternativă. La 1 decembrie, Schleicher l-a trimis pe loialul Eugen Ott, arhitectul jocului de strategie, în oraşul Weimar, unde Hitler îşi făcea campanie în cadrul alegerilor locale. Misiunea lui Ott era să-i ofere lui Hitler poziţia de vicecancelar şi să vadă dacă naziştii vor tolera o administraţie Schleicher. Hitler a refuzat hotărât ambele sugestii. Ott i-a dat ulterior un avertisment: „Dacă veţi colabora cu comuniştii, ca în timpul grevei transportului public din Berlin, vă garantez, Herr Hitler, că veţi ajunge în faţa mitralierelor armatei"[12].

La prima vedere pare ciudat ca Schleicher să-l fi trimis pe Ott în această misiune. Schleicher şi Hitler se întâlniseră cu doar o săptămână înainte, pe 23 noiembrie, iar Schleicher îi adresase lui Hitler o serie de întrebări. Era Hitler dispus să se alăture unui cabinet „cu o compoziţie diferită şi poate diferit condus"? Răspunsul a fost nu. Le-ar permite el altor membri ai partidului său să se alăture unui cabinet pe care nu îl conducea? Din nou, un nu hotărât. Ar lupta el împotriva unui cabinet condus de Schleicher? La aceasta, Hitler a răspuns că da, deşi a adăugat politicos că „va regreta foarte mult această luptă necesară"[13]. Prin urmare, Schleicher cunoştea poziţia lui Hitler şi e puţin probabil să se fi aşteptat să primească alte răspunsuri peste doar o săptămână. Este probabil ca adevăratul scop al misiunii lui Ott să fi fost să-i transmită lui Hitler ameninţarea cu privire la „mitraliere"[14].

În realitate, în această criză politică tensionată, atât Schleicher, cât şi Hitler erau sub o presiune enormă. Fiecare avea armele pregătite şi fiecare simţea că timpul trece. Pe la începutul lunii decembrie, Schleicher i-a spus unui colaborator: „Dacă Hitler se mai gândeşte mult, eu voi dizolva Reichstagul. Hitler nu are bani pentru altă campanie electorală"[15]. Aceasta era ameninţarea lui Schleicher. Hitler putea ameninţa cu războiul civil, pe care, probabil, vizita lui Ott la Weimar era menită să-l neutralizeze. De asemenea, Hitler trebuia să-şi facă griji că mişcarea lui îşi pierdea elanul şi, dacă nu ajungea la putere curând, s-ar fi putut destrăma complet. În mod paradoxal, aşa cum am văzut, asta îl îngrijora şi pe Schleicher: dacă naziştii se destrămau fiindcă nu obţineau acces la putere, singurii învingători ar fi fost comuniştii.

Imediat după acceptarea funcţiei de cancelar, Schleicher a prezentat declaraţia tradiţională a guvernului, un discurs care demonstra abilitatea sa retorică şi politică. Ezitase să accepte această demnitate, a spus el. Nu numai că nu voia să-i succeadă prietenului său Papen, pe care (alături de Brüning) l-a lăudat peste măsură. Era, de asemenea, conştient că faptul că numirea ministrului Apărării în funcţia de cancelar ar putea trezi temeri privind o dictatură militară şi implicarea armatei în politică. Doar ideea că natura drastică a acestui pas ar putea avea un efect de „calmare" a „anumitor probleme" şi că, astfel, s-ar exclude orice necesitate de a desfăşura armata în conflicte interne l-a făcut să se hotărască. El le cerea „conaţionalilor" lui să-l privească nu „doar ca pe un soldat", ci şi ca pe un „general social", „custodele nepartizan" al intereselor tuturor claselor sociale – şi asta doar pentru un scurt interval. El venise „ca să aducă pacea, nu sabia".

Schleicher a înţeles că nu toată lumea va considera identitatea sa de „general social" plauzibilă – şi-i imagina pe mulţi dintre ascultători „ridicând din umeri a îndoială sau chiar a batjocură". El a insistat că nu a existat „nimic mai social decât armata [de dinainte de război], în care au luptat săraci şi bogaţi, ofiţeri şi subordonaţi" şi, în război, şi-au dovedit „sentimentul de camaraderie şi de apartenenţă".

Programul lui Schleicher, a afirmat el, consta într-un singur punct: „crearea de locuri de muncă". Şi aici a adoptat un ton conciliant. „Eu sunt destul de eretic", a spus el, „prin faptul că nu sunt nici adeptul capitalismului, nici al socialismului. Pe mine, concepte precum «sector privat» sau «economie planificată» nu mă mai sperie". Considera că „în economie ar trebui să facem ceea ce este rezonabil la un moment dat şi, după toate probabilităţile, va duce la cele mai bune rezultate pentru popor şi ţară", mai degrabă decât „să spargem capete de dragul unei dogme". Discursul se încheia cu un avertisment subtil pentru „partide, grupuri şi asociaţii". Ele nu reprezentau scopuri în sine şi aveau să-şi piardă justificarea dacă refuzau „să colaboreze cu statul". Guvernul său avea să urmeze sfatul venerabilului comandant militar Helmuth von Moltke Bătrânul: „Măsoară de două ori şi croieşte o dată"[16].

Schleicher chiar a luat nişte măsuri importante care l-au îndepărtat de autoritarismul lui Papen, inclusiv abrogarea draconicelor decrete ale acestuia privind infracţiunile politice. Însă frontul transpartinic a eşuat aproape imediat. Schleicher nu i-a putut atrage nici pe Hitler, nici pe Strasser în guvernul său. Pe 5 decembrie, atât naziştii, cât şi social-democraţii au anunţat că nu vor „tolera" administraţia sa[17]. Social-democraţii au anunţat că vor depune o moţiune de cenzură imediat ce Reichstagul îşi va începe activitatea, deşi sperau probabil că moţiunea va pica, întrucât se temeau că vor fi întrecuţi de comunişti la următoarele alegeri. Şi comuniştii au afirmat că vor depune o moţiune de cenzură, dar, spre deosebire de social-democraţi, chiar doreau s-o facă. Reichstagul s-a reunit pentru câteva zile la începutul lunii decembrie, dar apoi şi-a suspendat activitatea după unele acţiuni legislative minore şi fără nicio moţiune de cenzură.

Hitler a refuzat din nou categoric să-i permită lui Strasser să intre într-un cabinet Schleicher. În opinia lui Hitler, dacă el însuşi nu era cancelar, atunci niciun nazist nu avea să fie la putere. Strasser se temea că politica de tip „totul sau nimic" a lui Hitler anula şi ultima cale către putere. La începutul lui decembrie, Strasser a devenit tot mai marginalizat în conducerea nazistă, pe măsură ce ceilalţi lideri au adoptat abordarea lui Hitler. O notă din jurnalul lui Goebbels descria cum chipul lui Strasser „părea din ce în ce mai împietrit" în timp ce era criticat la o întâlnire. Pe 8 decembrie, el şi-a dat demisia din funcţia de partid şi s-a retras, plecând în vacanţă în Italia. I-a trimis o scrisoare lui Hitler, explicându-i gestul său în termeni similari cu ai lui Schleicher – considera că este o greşeală să nu se construiască un front larg de „persoane influente" care să fie integrate „în stat". Hitler ştia bine că popularul Strasser aruncase partidul într-o criză. „Hitler foarte palid", nota Goebbels. „La luptă, dacă e să fie." Hitler şi susţinătorii săi au presupus că demisia lui Strasser era primul pas dintr-o „revoluţie de palat"[18].

Această criză a apărut într-un moment prost pentru Hitler, după scăderea numărului de voturi în favoarea naziştilor la alegerile pentru Reichstag din noiembrie şi din nou la alegerile din landul Turingia, la începutul lunii decembrie[19]. Era în joc controlul său asupra mişcării. În această situaţie, Hitler a făcut ce făcea el cel mai bine : i-a convocat pe cei mai importanţi lideri ai partidului şi, timp de două ore, a criticat politica lui Strasser, făcând un apel emoţional la loialitate. Abilităţile histrionice ale lui Hitler au menţinut partidul unit, iar în următoarele săptămâni şi-a consolidat din nou controlul asupra susţinătorilor săi. S-a dovedit că Schleicher şi Strasser supraestimaseră sprijinul de care se bucura Strasser în cadrul partidului nazist - cel puţin când era vorba despre o confruntare cu Hitler. Numărul celor care l-ar fi urmat cu preţul unei rupturi cu Hitler s-a dovedit a fi neglijabil. În ceea ce îl priveşte, Strasser, după cum avea să-i spună mai târziu fratelui său, nu mai putea suporta marginalizarea tot mai mare în rândul conducerii partidului. „Nu mi-a plăcut să fiu plasat după Göring, Goebbels, Röhm", a spus el. Vedea o asemenea subordonare ca pe „o mustrare, ca pe o umilinţă pentru mine personal, pe care nu o meritam"[20].

Mai derutant este faptul că Strasser nici măcar nu a încercat să lupte - s-a dovedit că nu avea forţa necesară pentru a-l înfrunta pe Hitler şi s-a retras din activitatea politică, deşi şi-a păstrat locul din Reichstag până în martie 1933. Există mai multe motive posibile pentru aceasta. Se pare că nu înţelesese importanţa strategică pe care o avea în acel moment controlul asupra Partidului Naţional-Socialist. În anii precedenţi îşi făcuse multe relaţii în afara partidului şi probabil a crezut că acestea erau mai importante. Imediat după demisie, îi scria unui prieten că doreşte „să promoveze unirea tuturor oamenilor cu idei constructive, indiferent de unde provin, pe baza unor idei noi". Şi adăuga : „Sunt convins că vremea frământărilor şi a partidelor este pe cale să apună şi că viitorul imediat are nevoie de oameni care să fie pregătiţi să vină la guvernare cu curaj şi simţul răspunderii"[21]. Cu toate acestea, în pofida faptului că Strasser a demonstrat întotdeauna mai multă independenţă faţă de Hitler decât ceilalţi membri ai cercului său de apropiaţi, în definitiv nu a avut destulă voinţă pentru o ruptură finală cu Führerul său[22].

În ianuarie, Schleicher încă părea să spere vag la o soluţie politică care să-l implice pe Strasser, iar Strasser părea să se gândească vag la posibilitatea de a se alătura guvernului Schleicher, mai ales după ce s-a întors la Berlin, la sfârşitul lunii decembrie, după vacanţa în Italia. Însă, renunţând la funcţiile sale din partid, Strasser renunţase la sprijinul său politic şi la cea mai bună şansă de a avea influenţă. Aceasta însemna că o soluţionare a impasului constituţional în care se afla Germania era la fel de îndepărtată ca şi până atunci. Hindenburg era hotărât să nu îl numească pe Hitler cancelar. Atunci, cine putea prelua funcţia şi unde putea acea persoană să găsească un sprijin majoritar? Un „cabinet de luptă" (*Kampfkabinett*) care

trebuia să se bazeze pe armată şi să se confrunte probabil cu un război civil era oare singura soluţie? Ce avea să se întâmple cu puternica mişcare nazistă, care, chiar şi după ce a supravieţuit defectării lui Strasser, se confrunta cu problema aparent insolubilă a modului în care ar putea ajunge la putere? În ajunul Crăciunului, Goebbels scria în jurnalul său că 1932 a fost „plin de ghinioane”[23].

PROBABIL CĂ ÎN GERMANIA EXISTA un singur om care putea să echilibreze situaţia politică găsind o modalitate de a-l aduce pe Hitler la putere. Acesta era Franz von Papen.

În 1932, lui Papen începuse să-i placă să fie cancelar şi, pe măsură ce anul se apropia de sfârşit, era din ce în ce mai înverşunat împotriva fostului său prieten Schleicher. „Papen caustic despre Schleicher”, scria Goebbels în ianuarie. „Vrea să-l răstoarne şi să scape de el cu totul.”[24]

Pe 16 decembrie, Papen a ţinut un discurs la Herrenklub, un loc de întâlnire pentru elitele din mediul de afaceri, politice şi profesionale ale Germaniei. După aceea, a vorbit cu Kurt von Schröder, un bancher din Köln. Schröder fusese cândva susţinător al Partidului Popular German al lui Gustav Stresemann, dar, după moartea acestuia, li se alăturase naziştilor. Era unul dintre cofondatorii unui grup numit Freundeskreis der Wirtschaft (Prietenii Economiei), al cărui obiectiv era să strângă fonduri pentru nazişti de la comunitatea de afaceri. Papen îşi amintea că Schröder spusese că este posibil să găsească o cale de a colabora cu naziştii[25]. Papen a afirmat că atât el, cât şi Schleicher au încercat asta în zadar, dar că era dispus să încerce din nou. În amintirile lui Schröder, Papen avea rolul activ: „Când l-am văzut pe von Papen, el a spus: «Cred că e momentul să avem o întâlnire pentru a clarifica punctele de vedere care ne-au ţinut la distanţă»”[26].

Schröder a aranjat ca Papen şi Hitler să se întâlnească în secret în casa lui din Köln, pe 4 ianuarie 1933. Hitler se pregătea de campanie pentru alegerile din Lippe-Detmold, aflat nu departe, şi s-a folosit de această călătorie ca acoperire. Goebbels şi chiar şi o parte dintre cei care îl însoţeau pe Hitler au aflat despre întâlnire abia după ce avusese loc. Şi totuşi, Schleicher fusese informat despre întâlnire, iar un fotograf l-a surprins pe Papen ieşind dintr-un taxi în faţa casei lui Schröder. A doua zi, povestea era în toate ziarele.

Discuţia nu a început bine. „Hitler şi-a vărsat mânia pe mine” pentru cazul Potempa, îşi amintea Papen[27]. Acesta i-a spus lui Hitler că este o pierdere de vreme să vorbească despre asta. El venise pentru că a auzit că Hitler vrea să ia din nou contact cu guvernul şi să vorbească despre viitorul apropiat. Câteva zile mai târziu, Hitler i-a spus lui Goebbels ce s-a întâmplat la întâlnire. Papen, a povestit el, „încă are trecere la moş” (Hindenburg) şi avea o dorinţă puternică de a-l răsturna pe Schleicher. Papen şi Hitler au pus la cale un „aranjament”. „Fie cancelaria,

fie ministerele puterii: Apărarea şi Internele", după cum nota Goebbels, adăugând: „Ascultăm cu atenţie". Această nouă conspiraţie – Papen şi naziştii împotriva lui Schleicher – avea contacte bune cu cercul de apropiaţi ai lui Hindenburg şi deţinea o informaţie crucială: Hindenburg îi refuzase lui Schleicher ordinul de a dizolva Reichstagul pentru a împiedica o moţiune de cenzură împotriva sa. Aceasta însemna, cu o sesiune a Reichstagului în curs, că Schleicher era încolţit şi nu mai avea mult timp. „E terminat", observa Goebbels încântat[28].

Cheia acestei alianţe a fost relaţia strânsă a lui Papen cu Hindenburg. Dacă cineva putea să-l convingă pe Hindenburg să-l desemneze cancelar pe Hitler, acesta era Papen. În luna ianuarie, Papen şi Hitler au negociat şi s-au duelat. Fiecare voia cancelaria pentru sine. Cine avea să cedeze? Până la urmă, chiar ar fi fost Hindenburg de acord cu un guvern alcătuit de Hitler? Şi cum avea să reacţioneze Schleicher? Se presupunea că are sprijinul armatei. Cât de departe ar fi fost dispus să meargă pentru a-l împiedica pe Hitler sau pe Papen să preia puterea?

Schleicher nu părea să fi înţeles gravitatea situaţiei în care se afla. Ştia că nu poate face faţă Reichstagului fără o coaliţie sigură şi, încă din 6 ianuarie, i-a spus lui Otto Braun, prim-ministrul social-democrat al Prusiei, că Hindenburg nu îi permite să dizolve parlamentul şi să amâne alegerile mai mult de cele 60 de zile prevăzute legal. (Curtea Supremă îl repusese parţial pe Braun în poziţia sa, cu puteri limitate, la câteva luni după lovitura de stat a lui Papen.) Cu toate acestea, alteori, Schleicher era mai optimist. La o şedinţă de cabinet din 16 ianuarie, era încrezător că Hindenburg va aproba dizolvarea şi va amâna alegerile şi că Hitler nici nu mai dorea să fie cancelar[29]. Schleicher pare să fi presupus că Hindenburg se va răzgândi, chiar dacă aceasta reprezenta exact încălcarea Constituţiei despre care, în decembrie, Schleicher spusese că ar putea duce la război civil – chiar argumentul care îl făcuse să câştige funcţia lui Papen. Ideea aceasta fusese esenţială pentru Hindenburg, care nu a uitat-o în săptămânile ce au urmat.

Schleicher încă discuta cu Strasser şi i-l ridica în slăvi lui François-Poncet, spunându-i ambasadorului francez că era singurul politician de anvergură dintre nazişti. La începutul lunii ianuarie, evident, fără să ştie că Strasser fusese neutralizat în cadrul partidului nazist, Schleicher era încă încrezător că acesta îl va urma şi că va refuza, împreună cu „amicii" lui, să voteze împotriva guvernului lui Schleicher în Reichstag. Ba chiar a crezut că Strasser va face campanie împotriva lui Hitler în cazul unei dizolvări a parlamentului. Schleicher îşi păstra şi obişnuitul aer de superioritate faţă de Papen. Când François-Poncet l-a întrebat pe Schleicher despre întâlnirea lui Papen cu Hitler din 4 ianuarie, Schleicher părea să creadă doar că Papen a făcut o greşeală încercând să-l convingă pe Hitler să-i sprijine guvernul. Papen îşi făcuse singur rău, a continuat Schleicher, „în special din perspectiva feldmareşalului von Hindenburg, pe care abordarea [lui Papen] l-a

şocat". Schleicher a spus că va trata cu indulgenţă greşeala prietenului său: „Îi voi spune: micul meu Franz, ai fost nesăbuit!". După această discuţie, în timp ce pleca, François-Poncet se gândea că Schleicher părea vesel, încrezător şi, „în ciuda palorii sale", sănătos[30].

Curând avea să devină limpede cât de greşit şi-a judecat Schleicher situaţia.

În cele din urmă, totul depindea de Hindenburg, iar în ianuarie Schleicher a avut probleme şi din această direcţie. Schleicher voia să reînvie politica lui Brüning de a trimite muncitori şomeri să se stabilească pe domenii agricole falite din estul Prusiei, idee care era încă extrem de nepopulară printre aristocraţii ce deţineau domeniile respective. În ianuarie 1933, vecinii lui Hindenburg i se plângeau din nou de această politică. S-a iscat şi un scandal din cauza fondurilor programului Ajutor pentru Est destinat fermierilor prusaci, deoarece s-a descoperit că proprietarii de terenuri cheltuiau fondurile cu care ar fi trebuit să-şi facă fermele mai competitive pentru a avea un stil de viaţă mai confortabil. Şi nişte scandaluri de corupţie în care erau implicate domeniile din est au ajuns aproape de Hindenburg. *Tägliche Rundschau* (*Revista Zilei*), un ziar despre care se credea, în general, că este o tribună a lui Schleicher, scria că titlul de proprietate al lui Hindenburg la Neudeck era pe numele fiului său, Oskar, pentru a se sustrage impozitării succesiunilor. Acest lucru nu era deloc spre lauda lui Hindenburg, care era atât de preocupat de propria imagine. Dată fiind publicaţia în care apăruse relatarea, acesta părea un efort al lui Schleicher de a pune presiune pe Hindenburg. Acesta din urmă trebuie să fi simţit că era forţat să aleagă între Schleicher, pe de o parte, şi imaginea sa şi vecinii lui aristocraţi, pe de alta. Asta nu putea însemna decât că pentru Hindenburg Schleicher părea tot mai neesenţial.

Şi totuşi, în acel ianuarie 1933, Hindenburg le-a spus în repetate rânduri consilierilor săi că nu va da niciodată guvernarea pe mâna lui Hitler, cum jurase în august şi în noiembrie. Din vara anului 1931, Hindenburg căuta un guvern majoritar de dreapta, care ar fi trebuit să-i implice pe Hitler şi pe nazişti într-un fel sau altul. Această perspectivă fusese la fel de valabilă în august şi în noiembrie ca şi în ianuarie. Dar în 1932 Hindenburg nu dorea să creeze un guvern de dreapta cu preţul necesităţii de a-i oferi conducerea lui Hitler. Deodată, în ianuarie 1933, acest lucru s-a schimbat. Ce era diferit?

O diferenţă au reprezentat-o alegerile din Lippe-Detmold, care au avut loc pe 15 ianuarie[31]. Lippe-Detmold era un land mic, având o populaţie totală de 173.000 de locuitori. În condiţii normale, alegerile locale nu ar fi contat prea mult pentru politica naţională. Dar, în acest caz, naziştii au văzut şansa unei schimbări importante din punct de vedere psihologic, după ce pierduseră voturi la alegerile pentru Reichstag din noiembrie şi la alegerile din Turingia, precum şi după plecarea lui Strasser. Pentru Lippe-Detmold, au eliminat toate obstacolele şi şi-au făcut campanie

intens. Stratagema a funcţionat: naziştii au obţinut 43% din voturi, comparativ cu 39% pentru social-democraţi şi puţin sub 8% pentru Partidul Naţional German. Oricât de puţin conta în termeni politici reali, rezultatul le-a dat naziştilor un avânt propagandistic când aveau o nevoie disperată de el şi au dat o lovitură importantă strategiei lui Schleicher. Întotdeauna perspicace şi bine informat, André François-Poncet a raportat la Paris că alegerile din Lippe-Detmold au pus capăt oricărei ameninţări pe care o reprezenta Strasser pentru unitatea partidului nazist. „Strasser este adevăratul învins din 15 ianuarie", scria el[32]. Alegerile l-au determinat pe Schleicher să renunţe la ideea de a-i oferi lui Strasser funcţiile de vicecancelar şi de prim-ministru al Prusiei. Erwin Planck, secretar de stat în cancelaria lui Schleicher, i-a spus lui François-Poncet că administraţia pierduse orice speranţă că Strasser ar putea atrage un număr mare de nazişti şi că, în aceste condiţii, a preferat ca Strasser să rămână un element de discordie în cadrul partidului nazist.

Cu toate acestea, factorul cu pondere mai mare în schimbarea şanselor politice ale lui Hitler şi Schleicher a fost strategia naziştilor de a-l ameninţa pe Hindenburg cu demiterea sau punerea sub acuzare. Acest lucru a devenit deosebit de limpede în timpul evenimentelor dramatice din ultima săptămână a lunii ianuarie, când negocierile dintre consilierii lui Hitler, Papen şi Hindenburg, Otto Meissner şi Oskar von Hindenburg, mediate de viitorul ministru de Externe al lui Hitler, Joachim von Ribbentrop, au devenit tensionate şi imprevizibile.

Ribbentrop luptase în Primul Război Mondial; când rănile l-au făcut inapt pentru front, a fost trimis în Turcia, unde l-a cunoscut pe Franz von Papen[33]. Această relaţie avea să se dovedească a fi valoroasă în august 1932, imediat după ce Hindenburg a risipit speranţele lui Hitler de a fi cancelar. Papen a luat legătura cu vechiul său prieten Ribbentrop pentru a servi ca intermediar cu Hitler. Şi Ribbentrop avea prieteni nazişti şi abia atunci (mult mai târziu decât majoritatea celorlalţi nazişti de frunte) s-a alăturat partidului. Ribbentrop s-a dus la Berchtesgaden pentru a-l întâlni pe Hitler, care, şi-a amintit mai târziu, „m-a impresionat foarte tare". Ribbentrop a devenit convins că doar „[Hitler] şi partidul său pot salva Germania de comunism"[34]. În momentul acela, desigur, având în vedere resentimentele lui Hitler şi încăpăţânarea lui Hindenburg, nu se putea întâmpla mare lucru.

Dar până în ianuarie lucrurile se schimbaseră. Colaboratorul lui Hitler, Heinrich Himmler, şi omul de afaceri Wilhelm Keppler l-au întrebat pe Ribbentrop dacă poate ajuta la organizarea unei alte întâlniri între Hitler şi Papen. Ribbentrop şi-a pus casa la dispoziţie, iar în seara de duminică, 22 ianuarie, Papen s-a întâlnit aici cu Hitler, Wilhelm Frick, Hermann Göring, Otto Meissner şi Oskar von Hindenburg. Hitler a început cu o discuţie între patru ochi cu Oskar, care a durat două ore, urmată de o convorbire între el şi Papen. Se pare că Hitler i-a servit

tânărului Hindenburg obişnuitul său monolog despre planurile lui politice, la care Oskar a răspuns simplu că el nu este politician. Nu prea s-a stabilit un dialog intelectual între ei : Hitler i-a zis lui Goebbels câteva zile mai târziu că tânărul Hindenburg este „prostia întruchipată”[35]. Papen i-a spus lui Hitler că acum îl va presa pe preşedintele Reichului să-i ofere funcţia de cancelar, dar nu era deloc sigur că bătrânul feldmareşal va accepta ideea[36]. Oskar von Hindenburg şi Otto Meissner s-au întors împreună cu taxiul în centrul Berlinului. După o lungă tăcere, Oskar a spus că, dacă Papen accepta ideea de a fi vicecancelar sub Hitler, probabil că nu mai era nicio cale de ieşire, dar tot îi displăcea ideea[37].

La fel şi preşedintelui Hindenburg, de fapt. Când Papen s-a întâlnit cu el, a doua zi, Hindenburg a refuzat din nou categoric să-l numească pe Hitler cancelar[38]. Nu că Hindenburg ar fi vrut să rămână cu Schleicher – relaţiile dintre feldmareşal şi general se răciseră acum de-a binelea. În acea zi, şi Schleicher a venit să-l vadă pe Hindenburg. Personalul lui Schleicher pregătise o scurtă prezentare a trei opţiuni pentru „o politică executivă activă împotriva Reichstagului”. Prima era ca Hindenburg să declare stare de urgenţă, dizolvând Reichstagul şi amânând noile alegeri. A doua era pur şi simplu să forţeze amânarea întrunirii Reichstagului, convocându-l din nou dacă şi când membrii lui se puneau de acord asupra „unei majorităţi pozitive şi a unor acţiuni pozitive”. A treia opţiune era cea mai inedită. Se baza pe ideea că în constituţia de la Weimar exista o lacună : constituţia prevedea posibilitatea moţiunii de cenzură, însă nu îi obliga pe cei ce o depuneau să propună o administraţie care să poată câştiga o majoritate. Autorii constituţiei nu prevăzuseră posibilitatea unui Reichstag adus în impas de o majoritate „negativă”, cum erau naziştii şi comuniştii, care în 1933 controlau o majoritate mică de locuri, dar nu se puteau pune de acord decât, eventual, asupra declarării unei amnistii pentru activiştii lor întemniţaţi. Aşadar, dacă această majoritate negativă vota moţiunea împotriva lui Schleicher, era posibil din punct de vedere constituţional ca Hindenburg să ceară cabinetului lui Schleicher să rămână în funcţie pe timp nelimitat ca guvern „interimar”, până când o majoritate din Reichstag venea cu propria propunere de guvern[39].

Mâna dreaptă a lui Schleicher, Eugen Ott, l-a sfătuit pe cancelar să facă presiuni pentru starea de urgenţă, iar Schleicher asta a şi făcut atunci când s-a întâlnit cu Hindenburg. Nu a prezentat scenariul „guvernului interimar”. Cum acesta era planul cel mai plauzibil şi mai acceptabil din punct de vedere constituţional ca să rămână la putere, motivele pentru care nu l-a propus rămân neclare. Cu câteva zile înainte, pe 13 ianuarie, la o cină cu nişte jurnalişti, în Berlin, Schleicher subliniase că, în acest scenariu, majoritatea negativă putea totuşi să respingă decretele cabinetului şi să afecteze economia, ceea ce, până la urmă, lăsa la îndemâna administraţiei doar celelalte opţiuni[40]. Cu toate acestea, se prea poate să fi

fost mai mult decât atât. Multe persoane care au vorbit cu Schleicher în perioada cât a fost în funcţie au avut sentimentul că era istovit şi foarte stresat şi pur şi simplu nu mai voia să rămână multă vreme cancelar. Un reporter observa la mijlocul lunii ianuarie că Schleicher era palid şi „considerabil mai tras la faţă decât înainte". Cu obişnuitul său stil sardonic, Schleicher spunea despre sine: „Mare păcat că nu am nicio înclinaţie spre megalomanie"[41]. A întâmpinat deznodământul de la sfârşitul lunii ianuarie cu fatalism, chiar cu uşurare.

Pe 23 ianuarie, Hindenburg i-a spus lui Schleicher că se gândea să permită dizolvarea Reichstagului, dar nu şi amânarea alegerilor. Un astfel de pas, a afirmat Hindenburg, „ar fi interpretat de toate taberele ca o încălcare a constituţiei" şi, înainte să-l facă, Hindenburg avea nevoie de asigurări din partea tuturor liderilor de partide că recunosc starea de urgenţă şi că nu îl vor acuza că a acţionat ilegal[42]. Potrivit lui Papen, Hindenburg a făcut o precizare elocventă: „Pe 2 decembrie ai prezis un război civil dacă urmam sugestiile lui Papen. Credeai că armata şi poliţia nu sunt în măsură să facă faţă tensiunilor interne". În ultimele şapte săptămâni, diviziunile interne deveniseră şi mai pronunţate, iar naziştii şi comuniştii tot mai radicali, în timp ce armata şi forţele de poliţie aveau aceleaşi efective. „Dacă atunci era posibil să izbucnească un război civil, astăzi e cu atât mai posibil."[43]

Chiar şi pe 26 ianuarie, Hindenburg pare să fi rămas neclintit în hotărârea de a nu-l numi pe Hitler cancelar. În acea zi, comandantul suprem al armatei, Kurt von Hammerstein-Equord, era din ce în ce mai preocupat de zvonurile potrivit cărora Papen şi Hugenberg ar putea forma o nouă administraţie. Aproape întreaga populaţie avea să fie împotriva unui astfel de cabinet, iar pentru armată, acest lucru ar fi fost „cât se poate de îngrijorător". Hammerstein-Equord i-a împărtăşit această temere direct lui Hindenburg. Preşedintele „a interzis orice influenţă politică ce l-ar fi putut afecta", îşi amintea Hammerstein-Equord doi ani mai târziu, „dar apoi, parcă pentru a mă linişti, a spus că nu va fi de acord niciodată să-l numească pe soldatul austriac ministru al Apărării sau cancelar"[44]. Era evident că răspunsul lui Hindenburg cu privire la Hitler nu avea legătură cu îngrijorarea lui Hammerstein-Equord legată de Papen. Poate că Hindenburg, care dorea *cu adevărat* ca Papen să se întoarcă la cancelarie, nu voia să recunoască acest lucru pe faţă. Sau comentariul său ar fi putut fi o scăpare ce dădea în vileag discuţiile sale recente cu Papen. În orice caz, atitudinea lui de respingere a lui Hitler părea să fie evidentă. La data respectivă, se spune că Hindenburg i-ar fi zis în particular unui prieten aristocrat că Hitler era calificat cel mult pentru a fi ministrul Poştelor[45].

Cu toate acestea, opiniile lui Hindenburg erau pe cale de a se schimba. Pe 25 ianuarie, Ribbentrop s-a întâlnit cu Oskar von Hindenburg, după care soţia lui Ribbentrop, Annelies, a notat că ideea unei coaliţii cu Hitler în funcţia de cancelar „nu pare deloc lipsită de speranţă". Negocierile au continuat, iar trei zile mai

târziu s-a înregistrat un progres. În dimineaţa de 28 ianuarie, Papen s-a întâlnit din nou cu Hindenburg şi de data aceasta bătrânul s-a înduplecat. Ribbentrop s-a dus să-l vadă pe Papen, „care m-a întâmpinat cu întrebarea : «Unde este Hitler ?». I-am spus că probabil a plecat, dar putea fi contactat la Weimar. Papen a spus că trebuia să se întoarcă fără întârziere, deoarece, după o lungă discuţie cu Hindenburg, el, Papen, considera că numirea lui Hitler în funcţia de cancelar era posibilă”[46].

În aceeaşi zi, Hindenburg i-a chemat pe veteranul politician conservator Elard von Oldenburg-Januschau şi pe viitorul ministru al Apărării, Werner von Blomberg, pentru a le cere părerea despre criza constituţională incipientă. Amândoi i-au spus preşedintelui Reichului că un guvern Hitler era singura soluţie. Mesajul a fost întărit în cadrul unei întâlniri între Hindenburg, fiul său, Oskar, Papen şi Meissner. Consilierii lui Hindenburg i-au spus că „nicio altă soluţie constituţională nu a părut posibilă în afară de formarea unui guvern sub conducerea lui Hitler cu o contrapondere cât mai puternică împotriva unei dominaţii a naţional-socialiştilor”[47]. În cele din urmă şi fără tragere de inimă, Hindenburg a fost de acord.

De ce s-a răzgândit brusc Hindenburg este una dintre cele mai importante întrebări din povestea ascensiunii lui Hitler la putere. Ceva crucial s-a întâmplat între 26 şi 28 ianuarie. Atunci şi mai târziu, unii au făcut speculaţii despre scandalurile legate de Ajutorul pentru Est şi despre posibila evaziune fiscală a lui Hindenburg sau despre presiunile exercitate de vecinii săi din Prusia Orientală. Dar răspunsul pare legat mai degrabă de frica lui că va fi demis şi pus sub acuzare.

În ultima săptămână din ianuarie, Hindenburg a fost supus unui atac mediatic masiv privind legalitatea declarării stării de urgenţă. François-Poncet afirma pe 24 ianuarie că „perspectiva unei dictaturi la vedere, însoţită de reprimarea întregii vieţi parlamentare”, a alarmat „presa liberală, catolică şi socialistă”[48]. În aceeaşi zi, ziarul social-democrat *Hamburger Echo* scria că „proclamarea stării de urgenţă nu are temei în constituţie”. Oricine încerca să facă asta încălca constituţia, se spunea în text, şi putea „şti cum începe un astfel de joc, dar nu şi cum se va termina”. A doua zi, conducerea naţională a social-democraţilor a publicat un comunicat în care se afirma, fără nicio îndoială, că declararea stării de urgenţă reprezenta o lovitură de stat care avea să conducă la „o situaţie de ilegalitate împotriva căreia orice rezistenţă ar fi permisă şi necesară”[49]. La 26 ianuarie, monseniorul Ludwig Kaas, liderul Partidului de Centru, i-a scris lui Schleicher, trimiţându-i o copie şi lui Hindenburg, cu argumente similare, iar scrisoarea a fost publicată trei zile mai târziu în ziarul catolic *Germania*. Prim-ministrul Prusiei, Otto Braun, a avut o abordare diferită[50]. Într-o scrisoare către Schleicher, publicată în *Germania* pe 29 ianuarie, Braun susţinea că încercarea de a modifica

constituţia prin violenţă era definită ca înaltă trădare conform secţiunii 81 din Codul penal. Declararea stării de urgenţă ar fi fost o asemenea acţiune. Aceasta însemna că a-i solicita preşedintelui să dizolve Reichstagul şi să amâne alegerile era incitare la trădare, care se pedepsea cu până la zece ani închisoare.

Nu există îndoieli că aceste mesaje, precum şi altele asemănătoare şi-au atins ţinta. Pe 23 ianuarie, când s-au întâlnit Hindenburg şi Schleicher, era clar că principala îngrijorare a lui Hindenburg legată de acceptul pentru instaurarea stării de urgenţă era expunerea lui din punct de vedere legal. Heinrich Brüning îşi amintea peste ani că Erwin Planck, secretar de stat al Cancelariei Reichului, l-a vizitat la sfârşitul lunii ianuarie şi s-a plâns de „dificultăţile cu care se confrunta guvernul apărute din cauză că Hindenburg se teme să nu fie pus sub acuzare". Brüning a afirmat că a fost „asigurat" – nu a spus de cine – că acesta era unul dintre motivele pentru care Hindenburg a acceptat în cele din urmă să-l desemneze pe Hitler cancelar[51].

Din perspectiva actuală, pare uimitor faptul că politicienii democraţi de toate orientările au fost mai degrabă în favoarea unui guvern condus de Hitler decât în favoarea stării de urgenţă. În parte, acest lucru a avut drept cauză teama lor de un război civil în care naziştii sau comuniştii ar fi putut ieşi biruitori. Pe de altă parte, spune ceva despre fetişul legalităţii constituţionale, care devenise caracteristic gândirii social-democrate şi fusese aspru criticat pentru limitările lui chiar şi de unii intelectuali social-democraţi[52].

La 27 ianuarie, Sfatul Bătrânilor din Reichstag – membrii de rang înalt ai tuturor partidelor care decideau în chestiuni de procedură – a decis să pună capăt suspendării şi să organizeze o şedinţă a Reichstagului pe 31 ianuarie. La figurat, timpul nu mai avea răbdare, fiindcă Reichstagul se pregătea să voteze moţiunea de cenzură împotriva lui Schleicher imediat ce avea să se reunească în şedinţă.

În dimineaţa de 28 ianuarie, Schleicher s-a întâlnit cu cabinetul său şi a explicat că nu are rost să apară în faţa Reichstagului fără un ordin de dizolvare, pe care Hindenburg nu l-ar fi dat. Schleicher le-a spus colegilor săi că se teme de ce e mai rău : „Dificultăţile ar putea să nu fie atât de mari dacă domnul preşedinte al Reichului ar fi pregătit să-l desemneze pe Hitler cancelar al Reichului". Cu toate acestea, din câte ştia Schleicher, Hindenburg încă refuza să facă acest lucru. Aşadar, singura alternativă era alt cabinet prezidenţial, din care probabil ar fi făcut parte Papen şi liderul Partidului Naţional German, Hugenberg. Era plauzbil ca un astfel de cabinet să provoace „o criză a statului şi prezidenţială"[53]. Miniştrii lui Schleicher au fost întru totul de acord cu el privind această evaluare, iar cabinetul a decis că, dacă Hindenburg nu va da un ordin de dizolvare, toţi membrii vor demisiona.

Schleicher a părăsit şedinţa de cabinet pentru a-i raporta lui Hindenburg. I-a spus că există trei variante : un cabinet parlamentar condus de Hitler cu majoritate în Reichstag (deşi Schleicher nu era sigur că Hitler va putea aduna o majoritate), un cabinet prezidenţial condus de Hitler sau menţinerea administraţiei curente, ultima fiind posibilă doar cu un ordin de dizolvare. Un cabinet bazat doar pe Partidul Naţional German – asta însemna un cabinet Papen sau Hugenberg – ar fi provocat o criză.

Hindenburg a fost categoric. Dizolvarea era „ceva ce în situaţia actuală nu pot face", i-a spus el lui Schleicher. „Îţi sunt recunoscător că ai încercat să-i câştigi de partea noastră pe naţional-socialişti şi să creezi o majoritate în Reichstag. Dar, din păcate, nu s-a realizat, aşa încât trebuie încercate alte posibilităţi."[54] Hindenburg a acceptat demisia cabinetului lui Schleicher. Ultima acţiune a lui Schleicher şi a miniştrilor săi a fost să aprobe finanţarea unui amplu program de creare de locuri de muncă[55]. În următoarele şase luni, două milioane de germani şomeri şi-au găsit de lucru, însă Hitler a fost cel care şi-a asumat meritele pentru asta, nu Schleicher.

Imediat după demisia lui Schleicher, Hindenburg l-a chemat pe Papen şi i-a cerut oficial „să examineze posibilitatea formării unui guvern condus de Hitler"[56]. Totuşi, nimeni nu prea ştia ce se va întâmpla. Goebbels era la Rostock pe 28 ianuarie, când a aflat despre demisia lui Schleicher. A mai aflat că Hindenburg l-a însărcinat pe Papen să discute cu partidele despre ce ar trebui să se întâmple în continuare. De asemenea, Goebbels s-a gândit că, dacă Papen va deveni din nou cancelar, „va fi revoluţie". El avea o idee clară despre natura relaţiilor lui Hindenburg cu cancelarii săi. „Moşul, cu cunoscuta sa lipsă de loialitate, l-a abandonat [pe Schleicher]... Dar nu-l poţi invidia pentru Schl." Acum, scria el, va începe lupta pentru supremaţie între partide şi „moşul este imprevizibil". Cel mai bine ar fi dacă Hindenburg l-ar alege pe Papen, se gândea Goebbels : „Pentru că atunci situaţia va deveni atât de periculoasă, încât fără noi nu s-ar putea face nimic"[57].

În cursul zilei de duminică, 29 ianuarie, majoritatea detaliilor fuseseră rezolvate. Hitler şi Papen s-au întâlnit în acea dimineaţă. Hitler a insistat că trebuia să aibă loc alegeri noi imediat, urmate de adoptarea unui „Act de împuternicire", care să confere guvernului puteri depline. Hindenburg nu dorea organizarea altor alegeri şi Hitler a trebuit să-l convingă promiţându-i că următoarele alegeri vor fi ultimele. În acea după-amiază, Ribbentrop şi Göring s-au dus să se întâlnească cu Papen, care le-a spus că „toate obstacolele sunt înlăturate şi Hindenburg îl aşteaptă pe Hitler mâine la 11 a.m."[58].

La Hotel Kaiserhof, pe 29 ianuarie, Göring i-a zis lui Goebbels că din cabinet aveau să facă parte „Hitler cancelar, Papen vice, Frick Reich Interne, Göring Interne Prusia, Hugenberg crize". (Prin „crize", Goebbels înţelegea ministerele

Economiei şi Agriculturii.) Reichstagul avea să fie dizolvat pentru alegeri – „pentru ultima dată", aşa cum îl asiguraseră pe Hindenburg. Cu toate acestea, Goebbels nu era sigur : „Nu prea-mi vine să cred. Este cinstit Papen? Cine ştie ? "[59].

Hitler şi anturajul său au auzit nişte zvonuri potrivit cărora Schleicher şi apropiaţii săi din Ministerul Apărării puneau la cale o lovitură de stat militară[60]. (Unii dintre ofiţeri discutaseră într-adevăr această posibilitate, dar Schleicher o respinsese categoric.) Ofiţerii nazişti au rămas la Hotelul Kaiserhof până la 5 dimineaţa pe 30 ianuarie, aşteptând veşti, pregătiţi pentru orice. Nu s-a întâmplat nimic. Apoi, Hitler a trebuit să meargă la cabinetul preşedintelui pentru a fi învestit.

Chiar şi în această fază, înţelegerea a fost cât pe ce să se destrame[61]. Cu puţin înainte de ora 11 : 00, membrii noului cabinet s-au adunat în biroul Meissner. Hugenberg tocmai aflase despre planul de a organiza noi alegeri şi a refuzat să facă parte din cabinet în aceste condiţii. A urmat o serie de târguieli furioase. Abia după ce Meissner le-a spus iritat politicienilor că nu îl pot face pe Hindenburg să aştepte şi Hitler i-a promis solemn lui Hugenberg că, orice s-ar întâmpla la alegeri, componenţa cabinetului va rămâne aceeaşi, Hugenberg a cedat.

„S-a întâmplat", nota Goebbels. „Suntem în Wilhelmstraße. Hitler este cancelarul Reichului. Ca-n poveşti ! ". Pragmatic ca întotdeauna, a adăugat imediat : „La treabă. Reichstagul va fi dizolvat. Alegeri în 4 săptămâni"[62].

După toate dezastrele guvernării naziste, s-a susţinut adesea că Hindenburg nu a avut de ales, fiind forţat să-l numească în funcţie pe Hitler. Când a depus mărturie la Nürnberg, după război, ministrul de Finanţe al lui Hitler, contele Lutz Schwerin von Krosigk, a afirmat că „nimeni, nici măcar cel mai puternic adversar al lui Hitler, încă nu mi-a spus ce variantă exista în 1933 în afară de aceea de a-l numi pe liderul celui mai puternic partid, deoarece parlamentul nu era în stare să producă el însuşi o administraţie". Meissner a citat aceste cuvinte aprobator în memoriile sale, dar afirmaţia ascunde măsura în care şi unii politicieni conservatori, cum ar fi Krosigk şi Meissner, au fost responsabili pentru cele întâmplate. Guvernul lui Hermann Müller din anii 1928-1930 avusese o majoritate stabilă. Heinrich Brüning câştigase un vot de încredere în Reichstag cu doar câteva zile înainte ca Hindenburg să-l demită. Nu era nevoie să fie organizate alegeri în 1932. Criza şi impasul din 1932 şi de la începutul anului 1933, la care Hitler a părut a fi unica soluţie, au fost fabricate de o aripă de dreapta care dorea să excludă mai bine de jumătate din populaţie de la reprezentarea politică şi a refuzat să facă şi cel mai mic compromis. În acest scop, o întreagă serie de politicieni conservatori (Hugenberg, Brüning, Schleicher, Papen şi Hindenburg) i-au curtat pe nazişti pentru că aceştia reprezentau singurul mod în care puteau păstra puterea în condiţii favorabile pentru ei. Rezultatul a fost regimul lui Hitler.

La 30 ianuarie, Hitler nici măcar nu se afla într-o poziție de forță. Inițial, doar trei dintre cei 11 miniștri au fost naziști : pe lângă Hitler, mai erau Wilhelm Frick în calitate de ministru de Interne și Hermann Göring ca ministru fără portofoliu. Casca de Oțel era reprezentată de Franz Seldte, ca ministru al Muncii. Restul erau personalități ale dreptei din sistem : oameni de stat precum vicecancelarul von Papen, ministrul de Externe Konstantin von Neurath și Alfred Hugenberg, care deținea cinci portofolii economice diferite. Neurath, împreună cu ministrul Finanțelor, Schwerin von Krosigk, ministrul Transporturilor, Paul von Eltz-Rübenach, și ministrul Justiției, Franz Gürtner (a căror numire a fost amânată cu câteva zile ca să se creeze impresia că funcția era păstrată pentru un reprezentant al Partidului de Centru), făcuseră parte din cabinetele lui Schleicher și Papen, lucru care părea să promită stabilitate și continuitate. Majoritatea germanilor erau convinși că prezența acestor conservatori în cabinet, autoritatea lui Hindenburg și, în ultimă instanță, armata îl vor ține pe Hitler pe calea cea dreaptă. Papen, ca de obicei, era credul până la prostie. „L-am angajat", i-a spus el unui prieten. „În câteva luni, îl vom împinge în corzi, încât nu va mai avea loc de-ntors."[63]

Nu toată lumea era atât de satisfăcută. Observatorii atenți au putut vedea pericolele. După ce a raportat toate lucrurile liniștitoare pe care i le comunicaseră conservatorii apropiați de putere, André François-Poncet și-a anunțat guvernul că „formarea cabinetului Hitler-Papen-Hugenberg este totuși un experiment periculos pentru Germania și pentru Europa". El a înțeles limpede natura relației dintre cercurile conducătoare și naziști, precum și riscurile pe care le implica aceasta. „Una dintre intențiile celor care au pregătit și au provocat criza a fost tocmai aceasta, să mențină ceea ce rămâne din puterea naziștilor – care încă este considerabilă. Rămâne de văzut dacă nu cumva, pentru a o salva, s-au dat mijloacele de acțiune pe mâna unora care vor fi tentați să abuzeze de ea și care nu vor mai renunța la ea."[64] Fostul procuror-șef al Reichului, Ludwig Ebermayer, era îngrijorat din motive similare. „Chiar dacă durează doar o jumătate de an", i-a spus fiului său, „se pot crea multe prejudicii, în special în politica externă". Pe un ton și mai sumbru, a adăugat : „Dar va dura mai mult. Acesta nu este un cabinet ca oricare altul, care pur și simplu să demisioneze într-o zi."[65]

A existat un element important pe care apărătorii lui Hitler par să-l fi trecut cu vederea. Ca urmare a loviturii de stat a lui Papen împotriva guvernului prusac din 1932, principalele ministere prusace au devenit parte a guvernului Reichului. Hitler a aranjat ca Hermann Göring să fie numit ministru de Interne al Prusiei. Acest lucru le-a asigurat lui și naziștilor controlul asupra poliției de stat prusace, un factor de putere major. După cum am văzut, unul dintre motivele pentru care Schleicher l-a împins pe Papen spre o lovitură de stat a fost ca poliția prusacă să nu ajungă sub controlul naziștilor. Succesorii săi nu au mai fost la fel de atenți.

Pentru nazişti, câştigarea cancelariei nu era un scop în sine. Era doar primul pas către o putere mai mare. „Prima etapă! Continuăm lupta", scria Goebbels în jurnalul său. I-a numit apoi pe miniştrii conservatori din jurul lui Hitler. „Sunt nişte defecte. Trebuie eliminate."[66]

Poliţia lui Göring şi dorinţa naziştilor de a „elimina defectele" aveau să stabilească agenda pentru următoarele luni din istoria Germaniei.

7

Coordonarea

„Am fost arestată deoarece a ars Reichstagul. Eu nici nu ştiam că a ars." Acestea sunt cuvintele Linei Haag, activistă a Partidului Comunist încă din adolescenţă. Şi pe soţul ei l-a cunoscut în gruparea de tineret a Partidului Comunist.

La uşa apartamentului ei, în această după-amiază de marţi, vede două trenciuri, două pălării gri. Apoi, observă o gură „plină de cruzime" şi o faţă cu pete galbene ; aude o voce „rece şi neplăcută". Ofiţerii se grăbesc. „Văd că mâncarea e pe foc, că am un copil, că nu pot să las totul baltă", îşi va aminti ulterior Haag. Nu le pasă. Ofiţerii îi lasă fiica în grija vecinei, apoi îi iau haina din cui şi i-o aruncă. „Mişcă, mişcă ! ", spun. Ei trebuie să le dovedească noilor stăpâni că sunt „de încredere", îşi dă ea seama. Trebuie să umple închisorile. „Cea mai «nesângeroasă» revoluţie din toate timpurile are nevoie de victimele sale", spune.

Este 28 februarie 1933. În seara precedentă, Reichstagul a fost distrus de flăcări.

„Când coborâm scările", continuă ea, „aud uşi care se închid în toată clădirea, foarte încet şi cu mare grijă, dar le aud". Odată ajunsă în stradă, i se face brusc foarte frig. Simte priviri în ceafă. Este urmărită de la fiecare fereastră. „Nu văd", scrie ea, „dar ştiu". O duc la închisoarea de la Gotteszell şi o bagă la carceră.

Pe soţul ei l-au arestat deja. Alfred Haag este deputat comunist în adunarea constituantă a landului Württemberg, cel mai tânăr dintre deputaţi la cei 28 de ani ai săi. Lina a încercat să-l convingă să plece din ţară, dar el a refuzat. „Să-i las pe muncitorii mei ? ", a întrebat. „Acum ? " Cei din diviziile de asalt au venit să-l ridice la 5 dimineaţa, la numai câteva zile după ce Hitler a devenit cancelar. „Smulg uşile dulapurilor, aruncă hainele pe jos, răstoarnă sertarele, scotocesc în birou", îşi aminteşte Lina. Nu căutau nimic în mod special. Îi interesa doar să vandalizeze.

În timp ce Cămăşile Brune se pregăteau să-l ia pe Alfred, Lina i-a spus : „Dar eşti deputat ! ". Unul dintre soldaţi a râs batjocoritor. „Deputat, aţi auzit asta ? ",

le-a spus amicilor săi. Apoi a urlat la soţii Haag : „Voi sunteţi comunişti ! Gaşca voastră spurcată o să fie acum lichidată ! ".

Lina privea de la fereastră cum Cămăşile Brune îl duceau pe Alfred pe străzi. A văzut cum încep să-l bată. A trebuit s-o tragă de la fereastră pe fiica ei ca să nu vadă ce se întâmpla cu tatăl său.

Lina este ţinută în închisoare până la Amnistia de Crăciun. Alfred nu este atât de norocos. Prizonierii politici au reţele de informaţii, iar Lina aude multe lucruri. Află că Gestapoul i-a ucis un vechi prieten lipindu-l de o sobă încinsă. Aude şi despre Alfred. A fost dus în lagărul de concentrare Oberer Kuhberg, unde se poartă cu acelaşi curaj pe care l-a arătat înainte de arestare. Când refuză să salute un steag cu svastică, gardienii îl bat cu sălbăticie. Altă dată, gardienii îl pun să urce un deal în patru labe, strigând : „Sunt o lepădătură, i-am minţit pe muncitori şi i-am trădat ! ". Faţa lui este de nerecunoscut din cauza sângelui[1].

La câteva săptămâni după arestarea Linei Haag, un pluton de trupe de asalt sparge uşa locuinţei Mariei Jankowski. Jankowski este consilier municipal social-democrat al sectorului Köpenick din Berlin. O duc la sediul lor din Köpenick. Acolo, în curte, o forţează să se dezbrace şi să se întindă pe un palet de lemn. O acoperă cu tricolorul Republicii şi apoi, timp de două ore, o bat cu bice, bâte şi răngi. În timp ce o bat, cer numele muncitorilor socialişti şi comunişti şi o obligă să spună că steagul este „rahat-negru-roşu". O întreabă : „Ai furat încălţăminte de la lucrătorii şomeri ? Ai făcut o listă de boicotare a unor întreprinderi naziste ? ". Ori de câte ori ţipă de durere, unul dintre torţionari îi apasă faţa într-un ghemotoc de zdrenţe vechi.

„După ce am primit cel puţin o sută de lovituri", îşi va aminti ea mai târziu, „am căzut de pe palet. M-au tras înapoi şi m-au lovit atât de tare în faţă, încât m-am prăbuşit într-un colţ". O obligă să cânte „Deutschlandlied" – cântecul cu versul Deutschland über alles *(Germania deasupra tuturor) –, imnul naţional oficial din 1922 şi, de asemenea, imnul naţionalismului german de şi mai mult timp.*

Cămăşile Brune o pun pe Jankowski să semneze o declaraţie potrivit căreia va părăsi Partidul Social-Democrat, nu va mai fi niciodată activă politic şi se va prezenta la raport la un birou nazist în fiecare joi. Apoi, aşa cum va povesti ea mai târziu, deodată „au început să se poarte altfel cu mine". I se oferă un pahar cu apă şi hainele. Comandantul Cămăşilor Brune îi ordonă unuia dintre ei : „Condu-o pe doamna" şi îi spune cu amabilitate „Bună seara". O lasă pe stradă. Un trecător o duce la spital. Abia scapă cu viaţă şi va suferi de pe urma bătăii tot restul vieţii. La scurt timp după aceea, are grijă ca detaliile despre „arestarea" ei să ajungă în presa străină. Naziştii o pun sub acuzare pentru „răspândirea unor informaţii despre pretinse fapte de atrocitate" [2].

Aceasta este ceea ce naziştii numesc „deşteptare naţională". În august 1932, încă erau multe persoane revoltate de crima brutală de la Potempa. Acum, în primăvara anului 1933, diviziile de asalt nu se mai confruntă cu constrângeri juridice.

După cum scrie Lina Haag, „e mai bine să întoarcem privirea. Nu e bine să vezi aşa ceva în această Germanie mai frumoasă şi mai fericită"[3].

FOARTE REPEDE, a început să devină limpede ce însemna Hitler să fie cancelar, iar Hermann Göring, şeful poliţiei prusace[4]. De la începutul lunii februarie, s-au promovat intens şi constant măsuri juridice şi poliţieneşti vizându-i pe toţi potenţialii adversari ai naziştilor – comunişti, social-democraţi, liberali, pacifişti, intelectuali şi jurnalişti, artişti, activişti pentru drepturile omului – şi presa lor. Pe 4 februarie, Hindenburg a semnat un decret prin care dădea poliţiei puteri discreţionare de a împrăştia mitinguri politice, de a interzice asociaţii şi de a închide publicaţii. Ziarele social-democrate şi comuniste au început să simtă imediat efectele. Pe 14 februarie, o mică armată de poliţişti din Berlin a percheziţionat birourile comuniştilor din Reichstag, iar zece zile mai târziu poliţia a închis sediul central al Partidului Comunist din Berlin. Pe 17 februarie, Göring le-a ordonat tuturor poliţiştilor prusaci să-şi folosească armele de foc împotriva „duşmanilor statului". Pe 22 februarie, un alt decret le permitea membrilor „Asociaţiilor Patriotice" – adică SA, SS şi Casca de Oţel – să se alăture poliţiei auxiliare.

Cu toate acestea, incendiul de la Reichstag din 27 februarie a schimbat atât de mult situaţia, încât a devenit de nerecunoscut.

Importanţa lui rezidă în cea mai mare parte în felul în care au reacţionat naziştii. Guvernul lui Hitler a susţinut că incendiul din sala de plen a parlamentului Germaniei, cu şase zile înainte ca ţara să voteze la alte alegeri generale, a fost un act terorist, primul act al unei revolte comuniste. În dimineaţa următoare, profitând de situaţia de urgenţă, cabinetul a fost votat şi Hindenburg a semnat un decret intitulat oficial Decretul Preşedintelui Reichului pentru Protecţia Poporului şi a Statului şi neoficial Decretul privind incendierea Reichstagului. Acest decret a rănit mortal constituţia democratică a Republicii de la Weimar, anulând dintr-o lovitură libertatea de exprimare şi de întrunire, confidenţialitatea corespondenţei poştale şi telegrafice şi libertatea de a nu fi supus unor percheziţii, arestări şi detenţii arbitrare. Al doilea paragraf din decret permitea guvernului central să înlăture din funcţie orice guvern de land – acesta fiind, ca în lovitura de stat prusacă din anul precedent, un mod eficient de a elimina opoziţia. Chiar în timp ce Reichstagul ardea, guvernul s-a năpustit asupra adversarilor săi, arestând mii de oameni din toată ţara. Decretul privind incendierea Reichstagului a devenit temeiul juridic al dictaturii de 12 ani a lui Hitler. Unii cercetători l-au numit constituţia Reichului lui Hitler[5].

Deoarece incendiul de la Reichstag s-a dovedit a fi atât de util regimului lui Hitler, pentru majoritatea nenaziştilor de la acea vreme şi pentru mulţi alţi oameni mai târziu a fost evident că naziştii înşişi trebuie să-l fi pus la cale[6]. Dar din 1933 originile lui au rămas controversate, iar istoricii încă dezbat problema.

Complicaţia majoră a venit din partea singurului individ care a fost arestat la faţa locului, un zidar zilier din Olanda, în vârstă de 24 de ani, pe nume Marinus van der Lubbe. Acesta părea să fi intrat prin efracţie printr-o fereastră de la etajul al doilea al clădirii Reichstagului, în jurul orei 9 : 10 p.m., înarmat cu chibrituri şi brichete (bile de rumeguş acoperite cu naftalen, utilizate frecvent în acea epocă pentru a aprinde focul în sobe). Vreo 15 minute, van der Lubbe a alergat prin Reichstagul întunecat şi aproape pustiu, aprinzând mai multe focuri. Cele mai multe s-au stins curând, deoarece el nu prea avea materiale ca să provoace cine ştie ce daune mobilierului masiv şi lambriului din stejar. La ora 9 : 25, poliţia l-a găsit şi l-a arestat în interiorul clădirii. Era dezbrăcat până la brâu şi transpira abundent.

Van der Lubbe a susţinut cu înverşunare că el singur a aprins toate focurile în Reichstag, inclusiv pe cel devastator din sala de plen. Şi-a menţinut această declaraţie de-a lungul lunilor de interogatorii adesea brutale, pe tot parcursul procesului şi până la executarea sa de către nazişti la începutul anului 1934. Aproape nimeni nu l-a crezut la vremea respectivă, deşi unii nazişti mai perspicace au început să înţeleagă avantajele poveştii lui van der Lubbe, deoarece erau ţinta unui val de propagandă străină abilă care susţinea că un grup de nazişti ar fi pus focul. Dacă existase un singur vinovat, atunci acel vinovat era van der Lubbe, iar naziştii scăpau basma curată. În mod convenabil, van der Lubbe fusese membru al Partidului Comunist Olandez.

Cu toate acestea, pe baza dovezilor disponibile acum, pare imposibil ca van der Lubbe să fi pus focul de unul singur. Acest fapt a fost stabilit de o serie de investigaţii independente ale unor oameni de ştiinţă care studiază efectele focului asupra clădirilor. Dovezile ştiinţifice sunt sprijinite şi de alţi factori. Însuşi van der Lubbe era un făptaş extrem de neverosimil. În urma unui accident la locul de muncă, îşi pierduse vederea în proporţie de aproximativ 80%, iar la momentul incendiului, în interiorul clădirii Reichstagului era o beznă aproape totală. Van der Lubbe nu mai fusese niciodată în clădire şi nici măcar nu părea să înţeleagă ce era sala de plen – el îi spunea „biserica". Poliţia şi experţii au găsit în clădirea Reichstagului dovezi materiale care îl disculpau pe van der Lubbe : funingine în gurile de aerisire care puteau proveni doar din arderea kerosenului sau a benzinei şi resturile unei torţe. Nici van der Lubbe, nici altcineva nu au susţinut că au avut vreun accelerant sau o torţă. Unii poliţişti şi pompieri au crezut că au găsit urme de kerosen sau benzină în clădire, deşi aceste dovezi sunt mai puţin clare. Mai

important este că nici măcar van der Lubbe nu a fost în stare să explice în mod coerent sau convingător cum ar fi putut pune focul devastator din sala de plen – credea că aceasta a luat foc spontan în timp ce el traversa încăperea ducând în mână o cârpă care ardea. Ba chiar a mărturisit că a văzut flăcări mari izbucnind în sală, pe care nu le-ar fi putut aprinde el.

Dacă van der Lubbe nu a acţionat singur, atunci el a fost aproape sigur ţapul ispăşitor pentru complotul altcuiva. Dar al cui? Cine au fost ceilalţi făptaşi este o întrebare la care s-ar putea să nu avem niciodată un răspuns sigur. Dar în condiţiile din februarie 1933 e greu de imaginat că oricine în afară de nazişti ar fi putut coordona mai mulţi făptaşi înăuntrul şi în afara Reichstagului fără a lăsa urme pe care să poată – sau cel puţin să vrea – să le găsească poliţia. În afară de acest argument de bun-simţ, există şi dovezi specifice care indică un anumit grup de Cămăşi Brune. La procesele de la Nürnberg de după război, Rudolf Diels şi Hans Bernd Gisevius, care în 1933 erau funcţionari în cadrul poliţiei secrete naziste, au indicat un fost membru al SA pe nume Hans Georg Gewehr drept principalul vinovat pentru incendiu. Gewehr a respins acuzaţia, dar în 1933 era cunoscut drept specialistul în incendii al diviziilor de asalt. El a dat declaraţii contradictorii şi extrem de neverosimile despre locul în care se afla în noaptea incendiului şi cel puţin o dată după aceea se spune că s-a lăudat că a fost implicat.

Întrebarea cine a dat foc Reichstagului este mai mult decât un interesant joc de salon pe teme istorice. Ea semnalează două aspecte mai generale privindu-i pe nazişti. Primul este cât de mult se bazau pe diviziile de asalt şi pe violenţa lor pentru a obţine şi a menţine puterea. Reichstagul se integra perfect într-un şir de evenimente de la sfârşitul anilor 1920 în care Cămăşile Brune au comis acte de violenţă şi apoi au dat vina pe comunişti, după care au comis alte violenţe. Atacul asupra coloniei muncitoreşti Felseneck din ianuarie 1932 a fost doar un exemplu între altele. Incendierea Reichstagului este cel mai probabil încă unul. Şi, indiferent dacă focul a fost sau nu pus de membrii SA, în zilele şi săptămânile de după incendiu, violenţa acestora s-a dezlănţuit neînfrânată. Această violenţă şi teama pe care o inspira au constituit elemente cruciale în descurajarea opoziţiei şi consolidarea sprijinului pentru noul regim şi au fost gândite cu mult înainte ca naziştii să ajungă la putere. În august 1932, imediat după întâlnirea dintre Hitler şi Hindenburg, fostul secretar de stat al lui Brüning, Hermann Pünder, a aflat de la Erwin Planck, secretarul de stat al lui Papen, că, dacă Hitler devenea cancelar, naziştii plănuiau să desfăşoare SA la Reichstag pentru a-i alunga pe „marxişti". „Mai mult", scria el, „după cum spune contele Helldorff [comandantul diviziilor SA Berlin], SA urmau să fie «lăsate de capul lor» câteva zile, în care probabil vreo 5.000 de opozanţi marxişti de pe listele lor trebuiau să fie «neutralizaţi»".

Pünder se întreba dacă aceste informaţii erau corecte. „Cu siguranţă că mulţi nazişti ar fi în stare de orice"[7], scria el. Ceea ce a descris el s-a întâmplat după incendiul de la Reichstag.

Al doilea aspect se referă la cât de atent şi cât de strategic au plănuit naziştii să pună mâna pe putere şi s-o consolideze. Istoricul Irene Strenge a numit-o „calea lor legală către putere"[8]. După cum am văzut, naziştii au trebuit să înfrângă refuzul lui Hindenburg de a-i da cancelaria lui Hitler. Pentru aceasta, cea mai eficientă armă era ameninţarea cu demiterea sau punerea sub acuzare – şi a funcţionat. Apoi, trebuia ca stânga politică şi alţi oponenţi hotărâţi să fie lăsaţi fără orice urmă de putere şi să devină incapabili de o opoziţie efectivă. Incendierea Reichstagului, nazificarea poliţiei şi desfăşurarea diviziilor de asalt au servit acestui scop. Naziştii se gândeau să folosească SA pentru consolidarea puterii cel puţin din 1931. Diviziile au fost ajutate de o serie de decrete emise în primele săptămâni ale regimului nazist, menite să facă imposibilă opoziţia politică prin interzicerea organelor de presă liberale şi de stânga şi acordarea permisiunii ca poliţia să întrerupă reuniunile şi mitingurile politice. Aceste decrete prezidenţiale, împreună cu Decretul privind incendierea Reichstagului, au fost întocmite în mare parte de Wilhelm Frick, pe baza unei analize atente a precedentelor din Republica de la Weimar. În cele din urmă, a fost adoptat „Actul de împuternicire" prin care Reichstagul delega toate puterile sale legislative guvernului lui Hitler. Şi acesta era un element care fusese cuprins de mult în planurile naziştilor. Goebbels l-a pomenit în jurnalul său din august 1932, iar Hitler l-a menţionat în mod repetat ca fiind una dintre cerinţele sale în negocierile cu Hindenburg.

Planul naziştilor vizând obţinerea puterii, necizelat, dar eficient, nu a funcţionat întotdeauna bine[9]. Uneori, punerea lui în aplicare a fost marcată de incompetenţă, iar alteori obiectivele strategice nu se mai distingeau din cauza barbariei caracteristice mişcării. Cu toate acestea, fiind nişte oameni fără scrupule hotărâţi să pună mâna pe putere, naziştii se gândiseră mult la modul în care urmau s-o obţină.

În noiembrie 1931, un politician nazist din landul Hesse a pus neoficial nişte documente la dispoziţia poliţiei din Frankfurt. Printre documente se afla şi o schiţă de proclamaţie care ar fi urmat unei contralovituri naziste împotriva unei lovituri de stat comuniste imaginare. Planurile demonstrau cât de importantă fusese trauma revoluţiei din 1918 pentru nazişti, întrucât această revoluţie le-a servit ca model pentru viitor – cu diferenţa că, de această dată, dreapta va ataca stânga. „Cei care deţineau puterea în Reich şi în landuri au dispărut datorită evenimentelor din ultimele zile (săptămâni)", afirma textul, ceea ce însemna că, „la fel ca în noiembrie 1918", s-a creat o nouă situaţie juridică. Potrivit scenariului, SA sau alte formaţiuni paramilitare deţineau acum puterea ; acest lucru conferea conducerii lor „dreptul şi datoria de a-i salva pe oameni, de a prelua şi a exercita puterea de

stat abandonată". Sarcina urgentă era să fie garantată siguranţa publică şi să fie controlată aprovizionarea cu alimente. „Doar disciplinarea cea mai severă a populaţiei şi reprimarea brutală a forţelor armate fac posibilă îndeplinirea acestor sarcini. În acest scop, toate ordinele SA sau ale altor forţe paramilitare urmau să fie respectate sub ameninţarea pedepsei cu moartea."[10] Aveau să se înfiinţeze tribunale extraordinare pentru a judeca încălcarea acestor reglementări. Toţi germanii cu vârsta de peste 16 ani urmau să presteze muncă obligatorie, altfel nu mai aveau dreptul să primească mâncare. Evreii au fost excluşi în mod expres atât de la datoria de a munci, cât şi de la dreptul la raţii.

Autorul acestor documente era un tânăr avocat şi activist nazist din Hesse pe nume Werner Best, care va deveni ofiţer superior în Gestapo şi adjunctul infamului ofiţer SS Reinhard Heydrich. Documentele în sine au devenit cunoscute ca „Documentele de la Boxheim", după numele fermei unde Best le-a prezentat mai multor lideri nazişti din Hesse. Deoarece aceste documente erau într-o contradicţie vădită cu exprimarea cuminte a lui Hitler referitoare la „legalitate", au pus în încurcătură conducerea partidului. Ziarul lui Goebbels, *Der Angriff*, afirma că acesta este un plan care îi aparţine strict lui Best, creat pentru a contracara „o ipotetică preluare sângeroasă a puterii de către comunişti". Totuşi, în acelaşi timp, subliniind faptul că naziştii au căutat întotdeauna să-i descrie pe comunişti ca pe nişte agresori şi pe ei înşişi drept apărători, ziarul lui Goebbels mai afirma că Best răspundea „unui plan elaborat după ordine stricte primite de la Moscova pentru confiscarea violentă a puterii în Germania"[11].

Există dovezi considerabile că Documentele de la Boxheim au reprezentat mai mult decât o fantezie trecătoare a lui Werner Best. La începutul lui septembrie 1931, Best a informat conducerea naţională a naziştilor despre planul său. La scurt timp după aceea, Goebbels nota în jurnalul său o discuţie cu Hitler despre „întrebările despre SA". „Ce e de făcut", scria Goebbels, „atunci când loveşte KPD [Partidul Comunist din Germania]. Plan concret de acţiune. Eu voi fi chestor pentru tot estul... [Comandantul SA, contele Wolf Heinrich von] Helldorff, va fi lider militar. Vom lucra bine împreună".[12] Desigur, toate acestea sunt foarte asemănătoare scenariului lui Best. Şase luni mai târziu, în primăvara anului 1932, poliţia din Berlin a descoperit planurile SA de mobilizare în caz de „urgenţă"[13]. Urgenţa anticipată era o lovitură de stat sau o contralovitură a forţelor democratice sau de stânga. Pe 29 ianuarie 1933, cu o seară înainte de accederea lui Hitler la putere, când circulau zvonuri despre o lovitură de stat militară, Goebbels scria în jurnalul său că Helldorff şi reprezentantul poliţiei din Berlin, Walther Wecke, lucrau împreună la nişte contramăsuri[14]. Pe 1 februarie, Goebbels nota că a „discutat despre teroarea roşie cu Hitler. Deocamdată nu există contramăsuri. Mai

întâi s-o lăsăm să izbucnească". „Mai întâi s-o lăsăm să izbucnească" era un rezumat concis al unui principiu strategic de bază nazist[15].

În primele săptămâni ale guvernării lui Hitler, părea că naziştii se pregătesc tocmai pentru izbucnirea unei revolte. Noul şef al poliţiei secrete, Rudolf Diels, scria că liderii nazişti aşteptau cu speranţă o revoltă comunistă, „ca un tigru care aşteaptă să apară prada înainte de a o sfâşia". Diels îşi amintea că şeful său, ministrul de Interne al Prusiei, Hermann Göring, credea că Partidul Comunist va fi nevoit „să iasă din bârlog" dacă naziştii îl scoteau în afara legii[16].

Însă revolta comunistă nu s-a declanşat. Comuniştii Germaniei erau descurajaţi atât de refuzul liderului sovietic, Iosif Stalin, de a-i lăsa să se revolte, cât şi de ideologia lor, conform căreia venirea lui Hitler era un semn că în curând capitalismul va da greş şi ei vor ieşi victorioşi. Există anumite indicii că şi liderii nazişti înţelegeau cât de slabă era poziţia comunismului german. Într-o şedinţă de cabinet de la începutul lunii februarie, Hitler se întreba cu voce tare dacă ar fi „corect psihologic" ca ameninţarea comunistă să fie diminuată pe timpul campaniei electorale prin interzicerea partidului[17].

În cele din urmă, incendierea Reichstagului le-a oferit naziştilor ocazia de care aveau nevoie şi pentru care se pregătiseră: o tentativă de lovitură de stat comunistă, împotriva căreia puteau desfăşura trupele SA.

În consecinţă, strategia naziştilor se baza pe ideea de a crea impresia că comuniştii erau agresivi ca să aibă un alibi pentru propria violenţă. Aceasta necesita o doză sănătoasă de ticăloşie şi manipulare media – specialitatea lui Goebbels.

Goebbels a oferit un bun exemplu al naraţiunii sale standard despre violenţa comunistă şi reacţia naziştilor la ea atunci când a depus mărturie la procesul lui Marinus van der Lubbe în noiembrie 1933[18]. Povestea sa începea cu uciderea unui ofiţer SA nazist pe nume Horst Wessel în 1930; pentru Goebbels fusese vorba despre asasinarea unui activist nazist care se dovedise a fi prea eficient în recrutarea muncitorilor, îndepărtându-i de comunişti. De fapt, omorul fusese comis în urma unei dispute asupra chiriei între Wessel şi proprietara casei. Povestea lui Goebbels a continuat cu atacul nazist asupra coloniei muncitoreşti de la Felseneck la începutul anului 1932, despre care a susţinut că a fost o ambuscadă comunistă premeditată, când, în realitate, a fost un atac în stil militar a aproximativ 150 de membri SA; aceştia au atacat colonia cu obiectivul de a-l ucide pe comunistul Fritz Klemke. Ultimul eveniment din secvenţa narativă a lui Goebbels a fost incendierea Reichstagului.

Orice ar fi ştiut despre incendiul de la Reichstag sau oricare ar fi fost implicarea sa, nu există nicio îndoială că propaganda lui Goebbels care îi învinovăţea pe comunişti a fost un act de rea-credinţă calculată. Nimic din jurnalul lui Goebbels nu sugerează că naziştii credeau cu adevărat că van der Lubbe acţionase în numele

Partidului Comunist[19]. Niciuna dintre probele strânse de poliţie – spre deosebire de cele pe care le-a fabricat chiar poliţia – nu susţine o astfel de suspiciune. Întrucât în Germania nazistă nu existau sondaje de opinie, nu putem şti cu certitudine dacă mulţi germani au acceptat versiunea naziştilor, dar toate probele disponibile sugerează că aceia care erau deja susţinători ai naziştilor i-au crezut şi cei care le erau adversari nu. Într-o scrisoare către fiica sa din Olanda, de la începutul lunii martie, o femeie din Braunschweig menţiona şi saluta faptul că un redactor social-democrat a fost arestat pentru că spusese presei străine că naziştii ar fi putut da foc Reichstagului. „Nu trebuie să ne mai surprindă", continua ea, „că astfel de ştiri false despre naţional-socialişti sunt întotdeauna răspândite de presa străină". Adăuga că niciun străin nu ar putea înţelege „cât este de iubit, celebrat şi venerat Hitler de poporul german"[20]. Amintindu-şi peste ani, Heinrich Brüning considera că „incendiul de la Reichstag şi ştirile despre presupuşii săi autori au avut un asemenea efect, încât publicul larg nu a mai fost deranjat de actele de violenţă ale guvernului". Oamenii „erau parcă buimăciţi"[21].

GOEBBELS SE GÂNDEA CU ATENŢIE cum să-i convingă pe oameni, dar, spre deosebire de Hitler sau Ludendorff, nu era prea interesat de alte tipuri de propagandă politică. Modelul său era reclama comercială şi a înţeles ideea dominantă că publicitatea ar trebui să urmărească influenţarea consumatorului prin mesaje simple, parţial subliminale, repetate la nesfârşit[22]. Sloganurile atrăgătoare şi memorabile erau esenţiale. Goebbels învăţa repede : felul în care a gestionat şi a vândut imaginea lui Hitler era cel puţin la fel de sofisticat precum cele mai bune reclame comerciale ale vremii[23]. Agenţii publicitari ai Germaniei au fost parţial consternaţi (la gândul unei afaceri pierdute), dar şi impresionaţi când Hitler l-a pus pe Goebbels în fruntea noului Minister al Propagandei şi Informaţiei – iată un guvern care se angaja să facă publicitate la o scară pe care nu şi-o imaginaseră vreodată, ceea ce însemna o susţinere puternică a activităţii lor[24]. Aceştia l-au revendicat cu mândrie pe Goebbels ca fiind de-al lor.

Cinica rea-credinţă a propagandei naziste a primit un impuls semnificativ din partea cultului iraţionalităţii practicat de adepţii naziştilor : dispreţul faţă de standardele iluministe de raţionalitate, ba chiar disponibilitatea de a declanşa o adevărată revoluţie împotriva lor. În anii 1920 şi 1930, multora a început să li se pară că o astfel de revoluţie împotriva raţiunii ar putea reprezenta o afecţiune cronică a democraţiei.

În ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea au avut loc două evoluţii majore şi conexe. Prima a fost apariţia politicii electorale de masă în majoritatea ţărilor europene. În 1871 existau doar două ţări europene importante în care toţi bărbaţii

adulţi aveau drept de vot la alegerile naţionale: Germania şi Franţa. Chiar şi în Marea Britanie relativ democratică, votul încă era legat de rolurile fiscale, excluzând o mare parte a bărbaţilor din clasa muncitoare. Până în 1914 însă, după nenumărate reforme, majoritatea ţărilor europene aveau ceva apropiat de „dreptul de vot pentru toţi bărbaţii majori" şi urma să li se acorde drept de vot femeilor.

A doua evoluţie a fost că au ieşit la iveală urile, prejudecăţile şi superstiţiile despre care europenii civilizaţi credeau că ţin de îndepărtatul trecut medieval. Mulţi europeni credeau că această a doua evoluţie era legată de prima. La începutul secolului XX, o epidemie de acuzaţii de „ucidere rituală" s-a răspândit în Europa Centrală şi de Est. Era vorba despre ideea că evreii ucideau copii creştini pentru a le folosi sângele ca să prepare azima de Paşte. Chiar şi în cosmopolita Franţă, înscenarea căpitanului Alfred Dreyfus sub acuzaţia de înaltă trădare în 1894 şi scandalul care a urmat au scos la iveală un tip nou şi vitriolant de antisemitism. În 1903, Erich Sello, cel mai de seamă dintre avocaţii pledanţi berlinezi şi autor erudit de cărţi şi publicistică, scria deznădăjduit despre „cât de exasperant de subţire... este poleiala de cultură care acoperă vechea mlaştină a barbariei morale şi intelectuale". Clasele „care se socoteau cu mândrie ca făcând parte din rândul celor cultivate" nu mai puteau considera „vânătoarea de vrăjitoare o molimă care, pentru noi, este doar o legendă sinistră din trecut şi de a cărei revenire în epoca de aur a raţiunii şi toleranţei în care trăim nu se mai teme nimeni"[25].

Gânditorii europeni au început să se preocupe de dezvoltarea unei astfel de iraţionalităţi şi în special de efectele ei asupra politicii. Sociologul francez Gustave Le Bon a devenit celebru şi influent cu teoriile sale despre comportamentul maselor, la fel ca filosoful german Friedrich Nietzsche cu analiza necruţătoare a moralei convenţionale şi psihanalistul austriac Sigmund Freud cu afirmaţia sa că la baza motivaţiei umane stă impulsul sexual, nu gândirea raţională. Fascinaţia pe care o exercita iraţionalitatea a început să se răspândească peste tot, chiar şi în discipline precum dreptul, care căutase cândva să fie o paradigmă a logicii imparţiale.

Experienţa Marelui Război a dat un impuls suplimentar acceptării iraţionalităţii. Nimic din ce era legat de război nu prea avea sens. Ce rost avea să te mişti încet sub focul mitralierelor? În nicio ţară numărul mare al victimelor nu a justificat ceea ce s-ar fi putut câştiga. În toate ţările, oamenii au fost expuşi la patru ani de propagandă care punea accentul pe uri viscerale şi exaltare.

Hitler a reunit toate acestea – lipsa de onestitate deliberată, preocuparea faţă de iraţionalitatea publică, dar şi dorinţa de a se delecta cu această iraţionalitate. Accentul pus de nazişti pe rasă ca o cheie a istoriei şi pe gândirea rasistă ca răspuns la toate problemele îşi are originea deopotrivă în iraţionalitatea antebelică şi în violenţa războiului. Gândirea rasistă nazistă era conştient antiintelectuală; „a gândi

cu sângele" era mottoul lor. În alte regiuni din Europa, acest tip de ideologie rasistă începea să fie atacat. În anii 1930, în Franţa a apărut ideea că „rasismul" este un concept negativ. În Marea Britanie opoziţia faţă de genul de rasism practicat în Germania era şi mai puternică. Adesea, aceste critici erau şi ele ambigue. Julian Huxley, un biolog englez care susţinea eugenia, considera că naziştii dăunează cauzei. Însă critica sa la adresa doctrinelor rasiste naziste era extrem de sarcastică : „Vecinilor noştri germani", scria el, le plăcea să-şi închipuie că sunt „blonzi, cu craniul alungit, înalţi şi virili". Huxley propunea o imagine compusă „din cei mai faimoşi exponenţi ai acestui punct de vedere. Fie acesta blond ca Hitler, dolihocefal [cu craniul alungit şi îngust] ca [Alfred] Rosenberg [care avea o faţă rotundă], înalt ca Goebbels [care avea cam 1,64 m], zvelt ca Göring [despre care se ştia că este corpolent]... Oare cât de mult ar semăna el cu idealul german ?"[26].

Respingerea raţionalităţii mergea deseori mână în mână cu o respingere a Occidentului liberal, capitalist, punct central pentru mişcarea nazistă, precum şi, în general, pentru extrema dreaptă a Republicii de la Weimar. În timpul Primului Război Mondial, romancierul Thomas Mann a glorificat „cultura" germană, plasând-o în opoziţie cu „civilizaţia" capitalistă liberală din Marea Britanie şi Franţa, pe care o denigra. El s-a răzgândit mai târziu, dar alţii nu. Scriitorul conservator naţionalist Edgar Julius Jung scria cu dispreţ că Tratatul de la Versailles şi Societatea Naţiunilor erau „simbolurile victoriei din 1789" – cu alte cuvinte, ale valorilor democratice şi liberale ale Revoluţiei Franceze. Republica de la Weimar era şi ea o „descoperire tardivă a Iluminismului în centrul Europei". Germanii, afirma Jung, ar trebui să se opună Iluminismului prin „tradiţie, sânge şi spirit istoric"[27].

Observatorii contemporani erau categoric conştienţi de modul în care naziştii profitau de apelul la iraţionalitate. Unul dintre cei mai fini observatori a fost tânărul Peter Drucker, care ulterior a devenit celebru în Statele Unite ca specialist în managementul afacerilor. În anii 1930 era jurnalist şi student la drept în Germania. Drucker s-a născut într-o familie de evrei din Viena, cu multe relaţii în elita intelectuală austriacă. Faimoşii economişti Joseph Schumpeter, Friedrich Hayek şi Ludwig von Mises erau prieteni de familie, iar distinsul jurist Hans Kelsen era unchiul său.

Drucker a înţeles intuitiv unele elemente ale nazismului pe care, decenii mai târziu, istoricii încă se străduiau să le rezolve. El credea că doctrinele naziste şi fasciste au evoluat într-un climat general de pierdere a credinţei – nu numai în capitalism, ci şi în socialism. Întrucât nu existau răspunsuri pozitive la nicio problemă socială, nazismul putea fi doar *împotriva* tuturor, chiar şi împotriva unor lucruri incompatibile : era antiliberal şi anticonservator, antireligios şi antiateist,

anticapitalist şi antisocialist şi, mai ales, antisemit. Într-o notă deosebit de pătrunzătoare, Drucker menţiona că nazismul a avut succes nu pentru că oamenii credeau mesajele sale, ci în ciuda faptului că nu credeau. Succesele naziştilor, sublinia el, au fost „însoţite de o presă ostilă, un radio ostil, un cinematograf ostil, o Biserică ostilă şi un guvern ostil care au evidenţiat neobosit minciunile naziştilor, inconsecvenţa naziştilor, promisiunile lor irealizabile, precum şi pericolele şi nebunia care le însoţeau evoluţia". Şi conchidea că, indubitabil, „nimeni nu ar fi fost nazist dacă credinţa raţională în promisiunile naziştilor ar fi fost o condiţie prealabilă"[28].

Cea mai bună explicaţie a nazismului Drucker o găsise la un agitator nazist „pe care, cu mulţi ani în urmă, l-am auzit proclamând la o întrunire a ţăranilor, care aplaudau furtunos : «Noi nu vrem preţuri mai mici la pâine, nu vrem preţuri mai mari la pâine, nu vrem preţuri neschimbate la pâine – noi vrem preţuri naţional-socialiste la pâine"[29]. Deoarece furia şi ura lor inconsistente din punct de vedere logic nu au adus niciodată progrese sociale satisfăcătoare, singurul lucru pe care se puteau baza naziştii era recursul la acest tip de iraţionalitate : nazismul putea să „îşi îndeplinească obiectivul doar printr-un miracol". Preţurile mai ridicate ale pâinii, preţurile mai mici ale pâinii şi preţurile neschimbate ale pâinii „au dat greş. Singura speranţă constă într-un fel de preţ al pâinii care să nu fie niciunul dintre acestea, pe care nimeni nu l-a mai văzut până acum şi care să demonteze evidenţa oferită de raţiune"[30].

Rezultatul a fost că deseori germanii care au luptat din greu pentru săraci şi defavorizaţi au fost cei mai dezamăgiţi de lipsa de înzestrare a oamenilor obişnuiţi pentru viaţa democratică. Când naziştii au înregistrat prima lor victorie, în 1930, prim-ministrul Prusiei, Otto Braun, a declarat că nu ideea de democraţie a eşuat. Eşecul era mai degrabă al „unei părţi considerabile a poporului german", care nu s-a dovedit a fi la înălţimea „responsabilităţii aflate deodată pe umerii săi"[31]. La începutul anului 1933, veteranul avocat şi politician social-democrat Wolfgang Heine îi scria prietenului său Carl Severing : „Mi se pare că nici clasa muncitoare nu era încă suficient de matură pentru a-şi exprima voinţa democratică". Severing a răspuns că „era de la sine înţeles" că e de acord. El a adăugat că nu Constituţia de la Weimar era de vină pentru rezultate. Problema o constituiau „oamenii care erau lipsiţi de educaţie politică şi care nu ştiau cum să folosească corect drepturile ce le fuseseră acordate"[32]. Socialistul revoluţionar Ernst Toller a atins aceeaşi coardă în sumbra autobiografie pe care a terminat-o după ce a plecat în exil în 1933 : „Oamenii s-au săturat de raţiune, s-au săturat de gândire şi de reflecţie. Ei se întreabă ce a făcut raţiunea în ultimii ani, ce bine ne-au făcut înţelegerea şi cunoaşterea"[33].

Şi abilul reporter politic Konrad Heiden era frustrat de propria incapacitate de a-i face pe cititorii lui să înţeleagă dispreţul naziştilor faţă de adevăr şi de a le contracara minciunile în mod eficient. O dată, admira talentul retoric cu care Hitler făcuse un portret al „evreului, care merge [într-o staţiune montană] ca să slăbească". Chiar dacă avea „cizme galbene noi-nouţe" şi un „rucsac frumos, în care nu ducea aproape nimic", el nu urca niciodată muntele. Se oprea acolo unde se opreşte trenul şi se mulţumea cu barul hotelului. „Nu e şi cazul clasei noastre muncitoare", a continuat Hitler. El a descris opusul acestei imagini : „germanii" slabi, extenuaţi şi săraci, care se mulţumeau cu echipamentul din 1913 sau 1914. Comentând această interpretare, Heiden se plângea că „ar fi lipsit de sens să-l contrazic ; ar fi lipsit de sens să spun că nici arienii graşi cu cizme galbene noi nu se duc bucuroşi prea departe de calea ferată". Ar fi lipsit de sens, continua Heiden, pentru că „negarea ar fi auzită, poate crezută şi sigur uitată". În schimb, imaginea creată de Hitler, schiţată cu „impresionante sclipiri de geniu", avea să „rămână indestructibilă. După ce o auzeai, nu o mai uitai niciodată"[34].

Într-o carte din 1932 despre mişcarea nazistă, intitulată *Hitlers Weg* (*Drumul lui Hitler*), viitorul preşedinte al Republicii Federale Germania Theodor Heuss aducea, demoralizat, un tribut similar abilităţii propagandistice a liderului nazist. Heuss observa că pasajele despre propagandă din *Mein Kampf* erau „mai bune şi mai exact scrise" decât restul cărţii. „Aici", spunea Heuss, „se exprimă un om care înţelege despre ce e vorba"[35].

Într-un sens direct şi material, Marea Criză le-a făcut viaţa grea reporterilor precum Heiden şi acelei părţi a presei germane care se angajase atât în investigarea raţională a realităţii sociale, cât şi în politica democratică sau de centru. Republica de la Weimar era renumită pentru marile ei ziare liberale *Frankfurter Zeitung*, *Vossische Zeitung* şi *Berliner Tageblatt*. Şi totuşi, aceste ziare au eşuat împreună cu alegătorii democraţi de centru care le susţinuseră. *Frankfurter Zeitung*, de pildă, a avut în medie un tiraj de 110.000 de exemplare pe zi în 1918, dar până în 1932 vânzările zilnice au scăzut la jumătate. Şi celelalte două ziare au avut aceeaşi soartă. Pierderea a sute de mii de mărci pe an, evident, nu a putut fi susţinută. *Frankfurter Zeitung* a fost „salvat" printr-o infuzie de capital din partea industriaşilor, în special din partea uriaşului concern chimic IG Farben.

Această finanţare a avut un impact previzibil asupra conţinutului ziarului. În 1930, romancierul Joseph Roth, care scria şi la ziar, a publicat un articol despre poluarea cauzată de uzina chimică Leuna din Merseburg. Un membru al consiliului de administraţie al conglomeratului IG Farben i-a scris editorului lui Roth, plângându-se că „pur şi simplu nu aţi reuşit să eliminaţi din personalul vostru" acele „elemente" care, cu „toate mijloacele, chiar şi sordide, îşi arată resentimentele împotriva marilor afaceri". *Frankfurter Zeitung* l-a trecut pe Konrad Heiden la

suplimentele „ilustrate" şi la cele dedicate „femeilor", după standardele epocii, o retrogradare serioasă pentru un jurnalist de sex masculin[36].

De fapt, în presă şi în administrarea justiţiei (două domenii în care se presupune că evaluarea raţională a probelor este esenţială) dispreţul naziştilor faţă de adevăr şi raţiune a fost cel mai limpede. Am văzut cât de revelator de detaliate erau planurile naziste pentru presă chiar în programul din 1920 al partidului. De îndată ce au ajuns la putere, naziştii au început să închidă ziarele de opoziţie. Jurnaliştii critici, de stânga puteau ajunge în închisoare sau în lagărele de concentrare. Aceasta a fost soarta lui Carl von Ossietzky, pacifist şi redactor al revistei săptămânale *Die Weltbühne*, şi a ziaristului Egon Erwin Kisch, care fusese cândva client obişnuit la Café Megalomania. Jurnaliştii care nu au fost închişi au fost repede înregimentaţi, primind zilnic indicaţii despre ce trebuiau să scrie şi cum trebuiau să scrie. Pe la mijlocul anului 1933, toate ziarele germane aveau în esenţă acelaşi conţinut. Corespondenţii străini încă puteau spune adevărul publicului din afara Germaniei, însă chiar şi ei erau ameninţaţi, hărţuiţi şi uneori arestaţi. Telegramele lor erau adesea oprite. Atunci când unul dintre cei mai buni astfel de jurnalişti, corespondentul american Edgar Ansel Mowrer, a fost forţat să plece din ţară, un ofiţer din Gestapo l-a întrebat când crede că se va întoarce. „Când voi putea reveni împreună cu vreo două milioane de conaţionali" a fost răspunsul sfidător al lui Mowrer. Individul de la Gestapo, care a înţeles aluzia, a insistat că un asemenea lucru este imposibil. „Nu şi pentru Führer", a spus Mowrer. „Führerul poate realiza orice."[37]

Imediat după ce a devenit cancelar, Hitler s-a întâlnit cu reprezentanţi ai presei naziste şi le-a spus că se aşteaptă ca ei să educe „întreaga presă germană în ideea de a sluji poporul ca principiu suprem". Presa trebuia să fie o „reflectare veridică a vieţii şi spiritului german", a continuat el, dar această misiune „a fost adesea subordonată altor interese de către o bună parte a presei de azi". El avea să „pună suflet" contra „acelui tip de jurnalism care a abuzat de libertatea sa" pentru a se angaja într-o „agitaţie antinaţională"[38]. Prin 1934, Goebbels îşi exprima satisfacţia că presa răspundea la evenimente „corect" chiar şi fără să i se spună ce să facă. Şi totuşi, ca de obicei, el nota în jurnalul său că „orice om care mai are un dram de onoare va avea mare grijă să nu se facă jurnalist"[39].

Judecătorii, avocaţii şi legea se numărau, de asemenea, printre lucrurile pe care Hitler le dispreţuia cel mai mult, iar regimul său a fost un asalt prelungit împotriva raţionalităţii, previzibilităţii şi integrităţii legii. Cel mai important caz juridic din primul an al regimului lui Hitler a fost procesul incendierii Reichstagului, în care nu numai Marinus van der Lubbe, ci şi trei activişti bulgari şi un comunist german au fost acuzaţi de înaltă trădare. Judecătorii Curţii Supreme a Reichului au arătat un minimum de curaj, achitându-i pe cei patru comunişti, deoarece dovezile împotriva lor erau fie inexistente, fie în mod evident şi rizibil fabricate

de poliţie. Pe Hitler l-au înfuriat atât de tare aceste achitări, încât a dispus crearea unei noi instanţe, Curtea de Justiţie a Poporului (*Volksgerichtshof*), special pentru infracţiuni politice. Pe toată durata celui de-al Treilea Reich, judecătorii au fost criticaţi direct şi uneori demişi pentru pronunţarea unor verdicte care îl nemulţumeau pe Führer. Întreaga idee de drept ca sistem limpede şi previzibil de drepturi şi îndatoriri a fost schimbată radical în timpul regimului lui Hitler. Juriştii nazişti, printre care şi celebrul Carl Schmitt, care fusese cândva consilier în guvernele lui Papen şi Schleicher, s-au încurcat în propriile argumente explicând că legea este ce spune Führerul. Ei au avansat un nou concept juridic, „Puterea Führerului", în locul mai vechilor idei despre legitimitatea constituţională. Deşi naziştii vorbeau despre introducerea unor versiuni cu totul noi ale legilor importante din Germania, în special ale codurilor penal şi civil, nu au dus acest proiect la capăt niciodată. Cert este că şi legea lor, redusă la nişte coduri obligatorii, ar fi fost o încălcare prea mare a puterii arbitrare a lui Hitler.

DUPĂ ASCENSIUNEA LUI HITLER la funcţia de cancelar, naziştii au mai trebuit să câştige ceea ce au numit cu toată francheţea ultimele alegeri, din 5 martie 1933. La sfârşitul unei alte campanii marcate de violenţă extremă în care partidele de opoziţie au avut din ce în ce mai puţin spaţiu de manevră, naziştii au obţinut 43% din voturi. Partenerii lor din Partidul Naţional Popular German au obţinut 8%, oferind coaliţiei lor o majoritate simplă în Reichstag. Cu toate acestea, Hitler se aştepta la mai mult. Martin Sommerfeldt, secretarul de presă al lui Göring, a afirmat că l-a auzit pe Hitler spunându-i lui Göring în noaptea alegerilor: „Atâta timp cât mai trăieşte moşul, nu vom putea scăpa de gaşca asta". „Moşul" era, desigur, Hindenburg. „Gaşca" însemna Papen, Hugenberg şi Partidul Naţional German[40].

Hitler voia ca Reichstagul să voteze un „Act de împuternicire" care să delege toate puterile legislative administraţiei sale timp de patru ani. Fiindcă implica o modificare a constituţiei, o astfel de lege necesita o majoritate de două treimi. Hitler trebuia să ameninţe ori să linguşească alte partide pentru a vota cu el.

Noua sesiune a Reichstagului s-a deschis cu aşa-numita Zi a Potsdamului. Potsdamul, un mic oraş aflat la sud-vest de Berlin, a fost mult timp reşedinţa regilor Prusiei şi reprezenta centrul spiritual al patriotismului conservator prusac. Începând cu 1929, conservatorii tradiţionali căutaseră o modalitate de a lega mişcarea lui Hitler de agenda lor. Ziua Potsdamului a fost concepută ca o demonstraţie a acestei presupuse „unităţi naţionale". Ziua a început cu slujbe religioase separate, catolice şi protestante. Ceremonia de inaugurare a Reichstagului a avut loc în Biserica Garnizoanei din Potsdam, spaţiu sacru pentru patriotismul conservator

prusac, unde, printre alţii, erau înmormântaţi cei doi mari regi ai Prusiei, Frederic Wilhelm I şi fiul său, Frederic al II-lea „cel Mare".

Ideea de unitate naţională era de mult asociată cu legenda „spiritului anului 1914", iar 1914 a planat în mod vizibil asupra celor ce s-au întâmplat în Ziua Potsdamului. La slujba luterană, liderul Bisericii locale, dr. Otto Dibelius, le-a spus celor prezenţi că în august 1914 „chemarea către mulţimi a fost: Un Singur Imperiu, Un Singur Popor, Un Singur Dumnezeu", apel care acum era doar o „aspiraţie". Cuvintele sale de încheiere au fost: „Sute de mii de fraţi şi surori gem încă sub sclavie străină. A fost dintotdeauna soarta poporului german să lupte pentru câştigarea libertăţii"[41].

Slujbele au fost urmate de deschiderea oficială a Reichstagului, iar ziua s-a încheiat cu o paradă militară, la care au participat nu numai soldaţii din garnizoana de la Potsdam, ci şi unităţi de poliţie, SA şi SS ale naziştilor, ba chiar şi „Liga Fetelor Germane"[42]. În discursul său, Hitler, în redingotă, şi-a dat toată silinţa să-l laude pe Hindenburg şi să lanseze un apel la unitate naţională. Hindenburg a apărut în uniforma sa de feldmareşal şi l-a salutat ostentativ pe fiul împăratului Wilhelm, care se afla în public - un gest de susţinere a revenirii monarhiei.

Ziua Potsdamului a arătat de asemenea limitele unităţii în termenii lui Hindenburg şi Hitler. Hitler a evitat slujba de la biserică, în schimb a vizitat mormintele membrilor SA. Social-democraţii au evitat şi ei slujba, iar comuniştii nu au riscat să-şi facă apariţia - până la acest moment, fie fuseseră arestaţi, fie fugiseră în străinătate. Chiar şi Dibelius afirmase cu tărie că „funcţia de stat nu trebuie amestecată cu despotismul personal", iar apelul său „Un Singur Imperiu, Un Singur Popor, Un Singur Dumnezeu" era în mod semnificativ în contradicţie cu sloganul nazist, care schimbase ultimul element cu „Un Singur Conducător"[43]. Ceea ce a ilustrat Ziua Potsdamului a fost o unitate naţională în condiţiile politicienilor de dreapta, care excludea o treime din ţară şi în privinţa căreia chiar şi celelalte grupuri aveau rezerve evidente.

Peste două zile, Reichstagul s-a reunit pentru chestiuni concrete. Deoarece sala de plen în care membrii deliberau de obicei fusese distrusă de incendiu, s-a reunit la Opera Kroll, aflată în apropiere. Hitler purta uniforma brună a diviziilor SA, iar executanţii nazişti erau prezenţi în număr mare.

Înainte de începerea şedinţei, deputaţii social-democraţi au trebuit să decidă dacă puteau risca să participe la ea. Circulau zvonuri plauzibile potrivit cărora naziştii puneau la cale asemenea violenţe împotriva lor, încât „am fi norocoşi dacă jumătate din membrii grupului nostru ar scăpa cu viaţă", în cuvintele memorabile ale lui Wilhelm Hoegner, un deputat social-democrat din Bavaria. Când social-democraţii şi-au făcut curaj să apară, au descoperit că „imensa piaţă din faţa Operei Kroll era invadată de o mulţime compactă întunecată", îşi amintea Hoegner.

Deputaţii social-democraţi şi cei ai Partidului de Centru „au fost întâmpinaţi cu strigăte sălbatice la unison: «Vrem actul de împuternicire!». Tineri cu svastici în piept ne priveau insolent, ne-au blocat drumul, de fapt ne-au făcut să trecem prin furcile caudine, numindu-ne «porc de centru», «scroafă marxistă». Opera Kroll era plină de oameni înarmaţi din SA şi SS". Când au intrat, deputaţii au aflat despre arestarea lui Carl Severing şi, de asemenea, că Maria Jankowski fusese arestată şi bătută. „Când noi, social-democraţii, ne-am aşezat în marginea din stânga, membri SA şi SS s-au aliniat la ieşiri şi de-a lungul pereţilor din spatele nostru într-un semicerc. Expresiile lor nu prevesteau nimic bun."[44]

Dacă „spiritul anului 1914", mitul unităţii, plutea deasupra Potsdamului, în sala Operei Kroll s-a manifestat plenar contramitul dezbinării, al „cuţitului înfipt în spate". Hitler a deschis dezbaterea cu un discurs lung. Toate promisiunile, a tunat el, „făcute de oamenii din noiembrie 1918" s-au dovedit a fi, „dacă nu acte de înşelăciune intenţionată, atunci nu mai puţin damnabile iluzii". Înseşi pluralismul şi diversitatea, „abordările total opuse ale unor indivizi faţă de conceptele de stat, societate, religie, moralitate, familie şi economie" au distrus „orice posibilitate de viaţă socială". Singura opţiune era „crearea unei *Volksgemeinschaft* (comunitate a poporului) reală", mai presus de interesele şi conflictele tuturor claselor şi sectoarelor societăţii. Prin urmare, guvernul său dorea o „decizie clară" cu privire la singura chestiune de pe ordinea de zi, şi anume adoptarea Actului de Împuternicire. Hitler „oferea partidelor din Reichstag posibilitatea unei evoluţii paşnice, care să stea la baza unei înţelegeri viitoare". Cu toate acestea, o respingere nu i-ar fi afectat guvernul. A conchis ameninţător: „Fie ca voi, domnilor, să alegeţi acum între pace şi război!"[45].

Aceasta a fost singura ocazie când Hitler a participat la o dezbatere parlamentară. Liderul social-democraţilor, Otto Wels, s-a ridicat să ia cuvântul împotriva lui. În contextul acelei zile, cu membrii SA şi SS ameninţându-i pe deputaţii social-democraţi şi cu mulţi membri ai stângii deja închişi şi bătuţi, torturaţi sau chiar ucişi, discursul lui Wels a fost pe cât de curajos, pe atât de elocvent şi de emoţionant. „Este limpede că adversarii vor să ne dezonoreze", a afirmat el. Însă acest lucru „se va întoarce într-o zi" împotriva naziştilor, „fiindcă nu onoarea noastră este distrusă în tragedia mondială". „Ne pot lua libertatea şi viaţa", a continuat el, „dar nu şi onoarea". În timp ce bătăuşii nazişti râdeau batjocoritor şi proferau injurii şi ameninţări, Wels l-a privit în ochi pe Hitler şi a încheiat: „Niciun Act de Împuternicire nu vă va da puterea de a distruge idei eterne şi indestructibile... Cinste celor urgisiţi şi fără de speranţă. Cinste prietenilor noştri din Reich. Fermitatea şi loialitatea lor sunt demne de admiraţie. Curajul convingerilor lor, credinţa lor neabătută sunt garanţiile unui viitor mai luminos"[46].

Social-democraţii trimiseseră dinainte presei textul discursului lui Wels, iar Hitler primise o copie. Acum s-a întors la tribună. Nimic nu putea dezlănţui furia lui Hitler mai mult decât o provocare efectivă. Wels îl enervase.

„V-aţi lăsat aşteptaţi, dar aţi venit", a început Hitler, citând sarcastic o replică din piesa lui Schiller *Wallenstein*, preferata politicienilor Republicii de la Weimar, de la Stresemann până la Hindenburg. Social-democraţii s-ar fi putut opune „minciunii" privind responsabilitatea Germaniei pentru declanşarea războiului, s-ar fi putut opune plăţii despăgubirilor, ar fi putut conduce o revoltă împotriva Tratatului de la Versailles. Nu făcuseră asta. Dacă Wels vorbea despre persecuţie, „cred că sunt puţini dintre noi aici care nu au fost obligaţi să facă închisoare din cauza persecuţiilor voastre". Când delegaţii social-democraţi au vociferat, protestând, Göring, care prezida şedinţa, le-a spus : „Nu mai vorbiţi şi ascultaţi şi voi o dată". Hitler s-a plâns de ceea ce numea minciunile social-democrate din presă, devenind tot mai furios şi mai nestăpânit. La final, le-a spus social-democraţilor că nu vrea ca ei să-i voteze Actul de Împuternicire. „Germania va fi eliberată, dar nu de voi ! " S-a aşezat în „strigăte puternice : *Heil !* "[47].

Când s-a procedat la vot, în aceeaşi zi, toate partidele cu excepţia social-democraţilor au votat pentru legea lui Hitler. Centrul, pe care Republica se bazase timp de 14 ani, şi cele două vechi partide liberale, Partidul Poporului German condus de Stresemann şi fostul Partid Democrat German, şi-au abandonat principiile în faţa succesului şi intimidării naziste.

Heinrich Brüning a susţinut după război că el şi mai mulţi membri ai Reichstagului naţional german au făcut un ultim efort de a elimina ce era mai rău din Actul de Împuternicire. Planul era să aducă o modificare legislaţiei care să-i limiteze durata la şase luni şi să restabilească libertăţile civile înlăturate prin Decretul privind incendierea Reichstagului. În Ziua Potsdamului, chiar înainte de ceremonia din Biserica Garnizoanei, liderul grupului Partidului Naţional German, Ernst Oberfohren, îi vorbise lui Brüning despre asta, iar a doua zi prietenul lui Oberfohren, Otto Schmidt-Hannover, îl invitase pe Brüning la o întâlnire, seara, cu Alfred Hugenberg. „Hugenberg a fost neobişnuit de rezonabil", îşi amintea Brüning ani mai târziu, şi au căzut de acord cu privire la forma unui amendament.

Dar a avut loc o revoltă în grupul Partidului Naţional German din Reichstag, condus de membri de extremă dreaptă care doreau să-i sprijine pe nazişti. Brüning nu a ştiut acest lucru până la a doua lectură a Actului de Împuternicire. „În spatele fiecărui rând de scaune stătea câte un membru SS", îşi amintea Brüning. „Aşa că Schmidt-Hannover nu a putut decât să-mi şoptească în trecere" că înţelegerea din seara precedentă a fost trădată, el însuşi era urmărit şi nu va fi niciun amendament[48].

Adevărata semnificaţie a Actului de Împuternicire nu a fost că Reichstagul a cedat guvernului lui Hitler puterile sale legislative pentru patru ani, ci că, obţinând această autorizare, Hitler a devenit independent şi de preşedintele Hindenburg. Dintr-o lovitură, una dintre principalele garanţii pe care contau conservatorii pentru a-l înfrâna pe Hitler a dispărut. În următoarele patru luni, majoritatea celorlalte garanţii ale libertăţii şi statului de drept aveau să fie spulberate într-un proces remarcabil de rapid şi de implacabil de consolidare a puterii.

Naziştii i-au zis *Gleichschaltung* sau „coordonare", termen împrumutat din electronică, însemnând că toate comutatoarele se află pe acelaşi circuit. Pe fondul unei adevărate explozii de entuziasm popular faţă de guvernul lor, naziştii au atacat sistemul federal, „coordonând" rapid guvernele landurilor, astfel încât nicio opoziţie să nu poată veni din locuri precum etern rebela Bavarie. Au fost preluate şi nazificate toate categoriile de organizaţii profesionale. Posturile de radio şi ziarele urmau să fie „coordonate" sub supravegherea noului Minister al Propagandei şi Informaţiei condus de Joseph Goebbels[49].

În aprilie a apărut „Legea pentru reorganizarea corpului funcţionarilor publici". Aceasta îi permitea regimului să înlăture din serviciul public orice persoană al cărei dosar politic nu „oferea o garanţie suficientă" că va putea „în permanenţă şi cu total devotament să susţină statul naţional" sau care era „nonariană"[50]. Legea avea o acoperire deosebit de largă, deoarece, în Germania, în condiţiile ei se încadrau grupuri precum profesorii universitari şi juriştii privaţi.

Unul câte unul, partidele politice – chiar şi Partidul Naţional German – fie au fost scoase în afara legii, fie s-au desfiinţat. În iulie, guvernul lui Hitler a emis un decret prin care îi declara pe nazişti unicul partid politic din Germania.

La o săptămână după adoptarea Actului de Împuternicire, guvernul lui Hitler a luat primele măsuri împotriva comunităţii evreieşti din Germania. A declarat boicotarea afacerilor şi birourilor profesionale evreieşti. Pe 1 aprilie, Cămăşile Brune s-au înfiinţat la sediile tuturor afacerilor evreieşti pe care le-au putut identifica şi i-au avertizat pe germani: „Apăraţi-vă, nu cumpăraţi de la evrei". Cu toate acestea, boicotul s-a dovedit a fi un eşec. Mulţi germani sfidau avertismentele Cămăşilor Brune şi intrau în magazinele cu care erau obişnuiţi. Această lipsă de respect faţă de boicot a devenit o sursă de stinghereală pentru guvern, iar Goebbels l-a anulat. S-a dovedit că discriminarea care era mai ascunsă de ochii lumii, ca în cazul Legii funcţionarilor publici, era mai eficientă.

Deja în martie naziştii anunţaseră cu mare pompă crearea primului lor lagăr de concentrare, împrumutând sintagma din Războiul Anglo-Bur şi Războiul Civil Rus. Lagărul era la Dachau, lângă München. Au urmat curând şi altele, unul într-o fabrică de bere transformată din Oranienburg, la nord de Berlin, altele în fostele penitenciare din Sonnenburg şi Brandenburg sau în fortăreţe adaptate precum

Oberer Kuhberg. Primul val de victime a fost format în mare parte din opozanţii politici ai naziştilor : politicieni liberali, de stânga sau pacifişti, activişti, jurnalişti, scriitori şi avocaţi. Printre ei s-au numărat şi unii care au fost prezentaţi în această poveste, precum Hans Litten, Egon Erwin Kisch, Carl von Ossietzky, Max Fürst şi Lina Haag. Litten şi Ossietzky aveau să moară. În aproape toate cazurile, torturile şi bătăile au fost cumplite.

DUPĂ DOISPREZECE ANI, pe 27 aprilie 1945, în timp ce Armata Roşie împresura buncărul său din Berlin, Hitler stătea la poveşti despre vremurile de odinioară cu loialul ministru al Propagandei, Joseph Goebbels, şi cu un general SS pe nume Wilhelm Mohnke. Marea metropolă Berlin era aproape în întregime distrusă, cea mai mare parte a Germaniei era ocupată de trupe străine şi milioane de germani muriseră în războiul lui Hitler. Aparent fără ironie, Mohnke a comentat : „Nu am făcut deloc ceea ce am vrut să facem în 1933, *mein Führer* ! ". Hitler părea să fie de acord şi a oferit un motiv surprinzător : ajunsese la putere cu un an şi jumătate prea repede. Vechiul sistem nu se discreditase încă suficient, a afirmat el. Ajuns la putere când Hindenburg încă trăia, a fost nevoit să negocieze cu conservatorii. „A trebuit să fac tot felul de compromisuri", s-a plâns Hitler. Fusese obligat să numească mulţi funcţionari publici care nu erau de încredere, ceea ce explica faptul că au existat scurgeri frecvente de informaţii. Hitler a mai spus că plănuise să „tragă la răspundere fără milă" oameni precum Hammerstein, Schleicher şi „întreaga clică din jurul şobolanilor ăstora". Dar după 18 luni în funcţie se mai îmblânzise şi, în orice caz, ampla redresare a situaţiei economice şi politice a Germaniei era pe cale să se împlinească. „După aceea regreţi că eşti atât de bun", a spus Hitler[51].

Evaluarea primelor sale zile în funcţie făcută de Hitler (chiar dacă nu şi a „bunătăţii" lui) nu era complet greşită. În primele 18 luni cât a fost cancelar, conservatorii i-au dat cele mai mari bătăi de cap. Doar ei aveau suficient control asupra pârghiilor reale ale puterii (politice, economice şi militare) pentru a-l pune în funcţie. Şi numai ei îl puteau îndepărta.

Şi ei, şi Hitler ştiau asta.

8

„Trebuie să scăpăm de el"

Pentru Fritz Günther von Tschirschky, primul semn că se întîmplă ceva este un telefon la 3 : 30 dimineaţa. O voce de bărbat spune că sună de la un grup al Căştii de Oţel. Vrea să ştie dacă Tschirschky şi vicecancelarul von Papen sunt acasă. Tschirschky îl întreabă dacă e nebun. Urmează alte două apeluri. Alarmat, Tschirschky îl sună pe secretarul de presă al lui Papen, Herbert von Bose. Convin să se întâlnească la biroul vicecancelarului din Palais Borsig, numit astfel deoarece a fost construit pentru magnatul căilor ferate din secolul al XIX-lea Albert Borsig. Ajung acolo pe la 7 : 15. Când Tschirschky îi spune lui Bose despre telefoanele pe care le-a primit, Bose se face alb la faţă şi zice : „S-a terminat". Tschirschky nu prea înţelege, dar îl sună pe Papen şi îl convinge să vină şi el la birou.

Tschirschky este un tânăr arătos, cu o sclipire sardonică în ochii inteligenţi. Are 34 de ani şi provine dintr-o familie aristocratică importantă din Silezia. Un unchi al său a fost ambasadorul Germaniei la Viena înainte de Primul Război Mondial, altul ocupă în prezent funcţia de ambasador al Olandei la Berlin. Tschirschky este unul dintre tinerii străluciţi care au fost recrutaţi pentru a lucra în biroul vicecancelarului von Papen. El este desemnat „aghiotant" al lui Papen. De fapt, sarcina lui este să conducă un serviciu neoficial de informaţii politice[1].

Începând cu ora 8 : 00, ei primesc o serie de telefoane din ce în ce mai nerăbdătoare de la biroul lui Hermann Göring, care, din primăvara precedentă, l-a înlocuit pe Papen în funcţia de prim-ministru al Prusiei. Vine Papen la o întâlnire cu Göring ? În cele din urmă, sună chiar Göring. Papen, acum foarte agitat, îl ia pe Tschirschky cu el la biroul lui Göring. Acesta din urmă îi spune lui Papen că SA încearcă o lovitură de stat. Hitler a plecat la München pentru a conduce acolo represiunea. Göring este responsabil la Berlin. Papen se plânge că, în calitate de vicecancelar, el ar trebui să conducă ostilităţile. Ar trebui declarată starea de urgenţă şi mobilizată armata. Göring ignoră toate obiecţiile. Îl expediază pe Papen şi îi ordonă lui Tschirschky să ducă personalul de la de la biroul vicecancelarului acasă la Papen şi să rămână acolo până se limpezesc lucrurile – pentru siguranţa lor.

Cât Papen este cu Göring, Tschirschky aşteaptă pe hol. Îl vede pe Heinrich Himmler, şeful SS, garda de elită a lui Hitler, ieşind din biroul lui Göring şi ducându-se la un telefon. „Acum poate începe", spune Himmler la telefon[2].

Este 30 iunie 1934. Evenimentele din următoarele 24 de ore vor fi cunoscute sub numele „Noaptea cuţitelor lungi".

Când Papen şi Tschirschky se întorc la Palais Borsig, îl găsesc plin de membri SS în uniforme negre. Un bărbat ce pare a fi ofiţer de poliţie în civil îi spune lui Tschirschky că este arestat. Urmează un moment de comedie neagră. În timp ce Tschirschky părăseşte clădirea împreună cu acest ofiţer, soseşte alt bărbat în civil, care încearcă şi el să-l aresteze pe Tschirschky. „Îmi pare rău", îi spune politicos Tschirschky acestui ofiţer, „dar am fost deja arestat de acest domn"[3]*. Cei doi, evident ofiţeri ai poliţiei secrete, se iau la ceartă. Primul este însă însoţit de mai mulţi membri SS cu mitraliere şi câştigă disputa. Îl duce pe Tschirschky la sediul Gestapoului din Prinz-Albrecht-Straße nr. 8. Celulele de la subsol sunt pline, iar Tschirschky, la fel ca mulţi alţii dintre ultimii sosiţi, va petrece ore întregi stând pe o bancă de pe coridor. Abia mult mai târziu va afla că Papen a fost dus sub pază la vila sa din Lennéstraße şi pus sub arest la domiciliu.*

Oamenii din garda personală a lui Hitler, „Leibstandarte SS Adolf Hitler", au preluat controlul asupra Palais Borsig[4]*. Trupa este comandată de un ofiţer superior din Gestapo, Anton Dunckern, un prieten al lui Himmler. Sunt şi ofiţeri în civil din SD, serviciul de informaţii care face parte din SS, sub comanda şefului SD din Berlin, Herman Behrends. Trupele SS au tăiat toate liniile telefonice cu lumea exterioară şi apoi au postat gărzi înarmate la toate uşile.*

*Personalul lui Papen reacţionează la acest atac etalând un calm precaut. „O păţim cu toţii azi", le spune Herbert von Bose colegilor săi cu un umor macabru flegmatic. Un alt bărbat îi avertizează să nu recurgă la rezistenţa armată şi spune că nu trebuie decât „să nu vă pierdeţi cu firea (*Haltung bewahren*)". Când Bose află că Heinrich Himmler a ordonat personal atacul, comentează sec : „Nu-i un semn bun". Aplombul stoic este doar o faţadă menită să-i liniştească pe colegii săi. El înţelege perfect ce se întâmplă. În cazul în care „se îngroaşă gluma", Bose le dă colegilor câteva lucruri pentru a le înmâna familiei sale : servieta, inelul cu sigiliu, câteva bancnote*[5].

Imediat după aceasta, doi bărbaţi în civil, ofiţeri din Gestapo sau SD, îl cheamă pe Bose în unul dintre birouri şi închid uşa. Câteva secunde mai târziu se aud zece împuşcături, apoi, după o pauză, a unsprezecea. În timp ce bărbaţii părăsesc încăperea, oamenii din personalul lui Papen îl aud pe unul dintre ei spunând : „În regulă, asta s-a rezolvat"[6]*. Îl lasă pe Bose aşa cum a căzut, cu bălţi şi stropi de sânge prin toată încăperea. Este cam 11 : 40 a.m.*

Niciodată nu va fi posibil, nici măcar pentru poliţia germană după război, să fie identificaţi ucigaşii lui Bose.

Între timp, la 12 : 30 p.m., Kurt von Schleicher se află acasă la el, în Neubabelsberg, la vest de Berlin. Doi bărbaţi stau la uşa din faţă, certându-se cu Marie Güntel, bucătăreasa lui, şi cerând să-l vadă pe fostul cancelar. Güntel le spune că Schleicher a plecat la plimbare. Unul din bărbaţi îi arată lui Güntel un soi de document de identificare, dar ea nu îi acordă prea multă atenţie. El o ameninţă că va suporta consecinţele dacă minte. „Mă duc să mă uit", spune ea şi pleacă să-l caute pe Schleicher. Bărbatul cu actul de identitate pur şi simplu o ia pe urmele ei.

*Schleicher se află la masă, în biroul său. Soţia sa, Elisabeth, e aşezată alături, ascultând radioul. În aceeaşi zi, Güntel va spune poliţiei ce s-a întâmplat în continuare. „Domnul cu actul de identitate" întreabă dacă omul de la birou este generalul von Schleicher. „*Jawohl*", răspunde Schleicher. Domnul cu actul de identitate deschide imediat focul, nu doar asupra lui Kurt, ci şi a lui Elisabeth von Schleicher. Güntel ţipă şi fuge din încăpere. Mai târziu, un medic îl declară mort pe Kurt von Schleicher la locul faptei, cu şapte răni de glonţ. Elisabeth este dusă la spital, dar moare la scurt timp după aceea. Versiunea oficială este că Schleicher a fost împuşcat în timp ce se opunea arestării, iar soţia sa a fost împuşcată accidental. Schleicher ar fi fost bănuit de conspiraţie împotriva guvernului lui Hitler împreună cu comandantul SA, Ernst Röhm, şi ambasadorul francez André François-Poncet. Dar peste două săptămâni, când Hitler ţine un discurs important despre aceste evenimente în faţa Reichstagului, pare să renunţe la versiunea în care Schleicher a fost „împuşcat în timp ce se opunea arestării"*[7].

Hitler spune pur şi simplu că a dat ordin ca Schleicher să fie împuşcat.

Un an mai târziu, Marie Güntel se va îneca în împrejurări misterioase. Familia ei crede că este un caz de „eliminare a martorilor"[8].

În această după-amiază, Tschirschky este surprins să-i vadă pe gardieni deschizând uşa celulei de vizavi şi scoţându-l pe Edgar Julius Jung pentru a-l duce la toaletă. Jung este cu doar câţiva ani mai în vârstă decât Tschirschky şi are un început de chelie, ochelari cu rame de sârmă şi o privire serioasă, intensă. Deşi Jung nu face parte oficial din personalul lui Papen – lucrează cu contract ca redactor de discursuri –, în unele privinţe, el este centrul grupului. A fost arestat încă din 25 iunie. Tschirschky e sigur că poate citi privirea lui Jung ; redactorul de discursuri se gândeşte : „Ei bine, dacă Tschirschky este deja aici, s-a terminat". Data următoare când gardienii îl scot pe Jung, Tschirschky e pregătit. Reuşeşte să-l urmeze pe Jung la toaletă şi se opreşte lângă el. „Nu vă faceţi griji că ne vedeţi şi pe noi aici. Deasupra este revoluţie. Noi am fost luaţi sub protecţie, dar nu se va întâmpla nimic", îi zice Tschirschky lui Jung. Lui Tschirschky i se pare

că Jung s-a mai liniştit. El recunoaşte mai târziu că, în acel moment, nu încerca să fie sincer ; încerca să-l aline pe prietenul său.

Este ultima dată când Tschirschky îl vede pe Jung. Acesta din urmă este dus de acolo în aceeaşi seară. A doua zi, trupul său este găsit într-un şanţ pe marginea drumului, la nord de Berlin[9].

Anchetatorii nu voiseră să afle decât un singur lucru de la Jung : el a scris discursul ?

EDGAR JULIUS JUNG nu era cheie de biserică. În primele zile agitate ale Republicii de la Weimar, el era un activist naţionalist radical în Palatinatul Elector. În 1924 a condus o echipă de asasini ce au ucis un separatist din Renania pe care Jung îl considera trădător. Jung a ajuns în centrul a ceea ce s-a numit mişcarea „tinerilor conservatori" publicând în 1927 o carte despre democraţie intitulată *Die Herrschaft der Minderwertigen* (*Dominaţia inferiorilor*). Era extrem de ambiţios şi nu tocmai simpatic. Chiar şi comandantul său de la un centru de instrucţie pentru forţele aeriene din Primul Război Mondial nota că „manierele lui Jung necesită instruire constantă"[10]. Mult mai extrovertitul şi mai sociabilul Tschirschky a afirmat că „nu era tocmai uşor de controlat", în timp ce alţii bănuiau că adevărata problemă a lui Jung cu Hitler era că Hitler era cancelar şi Jung nu[11].

Ca şi alţi tineri conservatori, Jung detesta Republica de la Weimar, sistemul ei democratic parlamentar şi partidele ei politice. El credea că istoria lumii a luat-o pe un drum greşit când Revoluţia Franceză din 1789 a introdus principiile libertăţii şi egalităţii în viaţa politică. Jung voia revenirea la o formă de societate medievală structurată pe bresle şi pe valorile creştinismului. Credea că aceasta ar însemna o întoarcere la natură şi la Dumnezeu. Jung îşi dorea o societate ierarhică meritocratică în care indivizii remarcabili ar ocupa posturi de conducere pe baza educaţiei şi a talentului natural. „Masele" nu ar avea nicio implicare în politică[12]. Nu este nevoie să mai spun că Jung se considera unul dintre liderii acestei ierarhii naturale. În mod paradoxal, cu tot medievalismul nebulos al ideilor sale, Jung a devenit popular printre industriaşii din Ruhr, cărora le plăceau elitismul şi ostilitatea lui faţă de democraţie. Magnatul oţelului Paul Reusch a devenit protectorul său.

Însă, atunci când Hitler a ajuns la putere, Jung s-a convertit brusc[13]. Nu îi considera pe nazişti foarte diferiţi de Republica de la Weimar. Pentru Jung, ei erau doar o altă expresie seculară a opiniei maselor needucate. Simţea doar dispreţ faţă de violenţa, fărădelegile, necinstea şi antiintelectualismul lor şi faţă de felul în care desconsiderau principiile creştinismului. După cum afirma el, regreta că a scris celebra sa carte. O dată i-a spus unui jurnalist social-democrat : „Aş dori să-i îmbrăţişez pe toţi social-democraţii". Cel mai notabil era un rând dintr-o

scrisoare trimisă în februarie 1933 prietenului său Rudolf Pechel, editorul unui ziar conservator elitist intitulat *Deutsche Rundschau* (*Cronica germană*). „Noi suntem parţial responsabili pentru că acest individ a venit la putere", susţinea Jung. „Trebuie să scăpăm de el."[14]

De fapt, părerile lui Jung evoluaseră începând cu anul 1929 înspre idei extrem de progresiste. A devenit un susţinător convins al federalismului ca soluţie la problemele drepturilor minorităţilor din ţările europene[15]. Şi mai remarcabil, naţionalistul înflăcărat din 1924 începuse să-şi imagineze un nou tip de Europă federală, o modalitate de a aduce pacea şi stabilitatea pe continent – nu foarte diferită de aspiraţiile ministrului francez de Externe Aristide Briand, deşi Jung pare să-şi fi imaginat Europa ca pe o federaţie de federaţii, şi nu ca pe o uniune politică[16].

Jung nu şi-a schimbat personalitatea agresivă, păstrând rămăşiţe din părerile lui mai vechi. Parţial, nu îi agrea pe nazişti deoarece considera că, fiind o mişcare de masă, erau prea liberali şi prea democratici[17]. În opinia lui, creştinismul trebuia să fie principiul organizator al politicii germane şi europene. Se opunea antisemitismului violent al naziştilor, dar părerile sale erau departe de a fi luminate – credea că evreii germani sunt responsabili pentru oprimarea lor. Fiind susţinut financiar de magnaţii oţelului, avea întotdeauna grijă să pledeze pentru interesele lor în scrierile sale politice. Cu toate acestea, Jung era neînfricat, strident şi deseori sarcastic în criticile sale la adresa naziştilor. În iulie 1933, el şi prietenul său catolic Edmund Forschbach au participat la o reuniune a universitarilor catolici, la abaţia benedictină de la Maria Laach, unde l-au auzit pe juristul Carl Schmitt lăudându-i pe nazişti pentru abordarea lor „totalitară" şi pentru modul în care au eliminat democraţia parlamentară şi partidele politice. Jung a luat cuvântul şi a sugerat că, dacă toate partidele trebuiau abolite, atunci de ce să nu fie desfiinţat şi partidul nazist? Cu siguranţă, într-o ţară care acum era fără partide, naziştii nu îşi mai aveau rostul. Un oficial nazist a fost auzit spunând: „Tipul ăsta ar trebui să fie la Dachau"[18].

Până la urmă, Jung a ajuns în cercul din jurul lui Franz von Papen.

În calitate de cancelar, Papen era popular în rândul marilor industriaşi din Germania, dintre care o parte erau îngrijoraţi de radicalismul lui Hitler. Unul dintre aceştia era Nikolaus von Ballestrem, un prieten al lui Fritz Günther von Tschirschky din Silezia. Deşi era şi el tânăr, Ballestrem avea şi relaţii, şi avere. Catolic activ în Partidul de Centru şi, la fel ca Papen, acţionar majoritar la ziarul partidului, *Germania*, era prieten cu Papen şi Brüning. S-a hotărât să folosească aceste avantaje pentru a crea o celulă de rezistenţă chiar în interiorul guvernului.

Ballestrem i-a sugerat lui Tschirschky să adune o echipă de „tineri realişti, curajoşi", care să lucreze în biroul lui Papen şi să folosească poziţia aparent

puternică a lui Papen ca bază pentru rezistenţa antinazistă[19]. Un alt tânăr protejat al lui Papen, avocatul Wilhelm von Ketteler, a aranjat ca Tschirschky să-l întâlnească pe Papen şi să-l tatoneze atent. Tschirschky a descoperit că Papen nu avea „nicio orientare proprie şi niciun obiectiv real" ; pur şi simplu presupunea că naziştii îşi vor mai domoli violenţa şi că el şi Hindenburg vor continua să exercite o influenţă moderatoare. Tschirschky a fost mai degrabă impresionat de soţia lui Papen, Martha, o femeie „cu capul pe umeri şi curajoasă", care îi spunea lui Hitler „Dodo" şi care, cât a durat al Treilea Reich, chiar şi în prezenţa lui Hitler, a evitat în mod ostentativ să adopte salutul acestuia[20]. După discuţia cu Papen, Tschirschky a rămas cu sentimentul că găsise la el doar lipsă de înţelegere şi neîncredere.

Ketteler şi Tschirschky nu s-au dat bătuţi ; pur şi simplu şi-au schimbat tactica[21]. Tschirschky a aranjat ca Papen să vorbească la o întrunire la Breslau. Întrunirea a mers bine, iar Papen a fost mulţumit. În tren, când se întorceau la Berlin, Tschirschky i-a vorbit lui Papen despre activităţile de informaţii pe care le făcuse cu un an înainte în timpul administraţiei sale şi i-a sugerat ideea de a avea un om de încredere care să facă acelaşi lucru şi în timpul funcţiei sale actuale. Au căzut de acord ca acel om să fie însuşi Tschirschky. Acesta a fost începutul noii funcţii. Tschirschky şi-a preluat îndatoririle la sfârşitul lui martie 1933.

În timp, funcţia lui s-a extins şi s-a schimbat. La început, Tschirschky a lucrat pentru cabinetul lui Papen când acesta era prim-ministru al Prusiei. Când Papen a pierdut această poziţie, în aprilie 1933, Tschirschky şi-a dat seama că asta l-ar putea lăsa pe Papen complet descoperit, fără o bază independentă a puterii. Îl cunoştea pe ministrul de Finanţe al Reichului, contele Lutz Schwerin von Krosigk, şi a reuşit să negocieze un aranjament pentru finanţarea şi crearea unui „Birou al vicecancelarului" în Palais Borsig[22]. Treptat, Tschirschky şi Ketteler au recrutat alt personal-cheie, în cea mai mare parte tineri absolvenţi de drept.

Nucleul grupului era format din Jung, Bose, Ketteler şi Tschirschky. Herbert von Bose, fostul ofiţer de informaţii şi secretar de presă al lui Papen, care, la 40 de ani, era cel mai în vârstă din grup, a devenit liderul informal. Jung nu avea o poziţie fixă în anturajul lui Papen şi şi-a păstrat reşedinţa la München, dar era clar liderul intelectual şi cel mai intransigent în hotărârea sa de a lupta împotriva naziştilor. Ketteler lucra pentru Bose la biroul de presă, iar Tschirschky şi-a luat titlul de „aghiotant" al lui Papen ca acoperire pentru atribuţiile sale reale[23].

Niciunul dintre ei nu îl respecta pe Papen şi nu i-au spus nimic despre ceea ce aveau de gând. Edgar Jung s-a exprimat astfel : „Papen era portarul lui Hitler, acum va fi al meu". Cu altă ocazie, Jung a explicat justificările anemice ale lui Papen pentru aducerea la putere a lui Hitler după cum urmează : „Tâmpitul chiar crede asta". Bose, referindu-se la pasiunea lui Papen pentru cai, îl numea dispreţuitor

„un pursânge vanitos" care nu putea gândi decât cu ochelari de cal. Cel mai echilibrat era Tschirschky, care a recunoscut că, după „numeroasele experienţe deprimante" cu Papen, era greu să fii obiectiv în privinţa lui. El îl considera pe Papen o combinaţie de „tânăr ofiţer de cavalerie", „diplomat şi aristocrat de şcoală veche" şi „catolic credincios". Îi lipseau calităţile necesare pentru a se folosi de poziţia sa atunci când împrejurările sau alte persoane nu îl forţau să acţioneze. Papen era atât de convins de bunele sale intenţii, încât nu îşi dădea seama „cât rău făcea adesea prin acţiunile sale grandomane, superficiale". „Nouă", afirma Tschirschky, „ne-a servit doar ca paravan"[24].

Chiar dacă Papen nu avea habar ce puneau la cale tinerii săi subordonaţi, nu acelaşi lucru se poate spune şi despre nazişti şi poliţia lor secretă. Aceştia i-au suspectat pe oamenii lui Papen de la început şi, curând, Gestapoul îi fila şi le urmărea telefoanele[25]. În aprilie 1933, Kurt Daluege, un vechi nazist pe care Göring îl numise la conducerea poliţiei prusace, a pus mâna pe un document potrivit căruia naziştii ar fi incendiat Reichstagul[26]. Daluege nu ştia de unde provenea documentul, dar bănuia că ar fi fost produs în cabinetul lui Papen. Într-o zi, pe când se afla în grădina Cancelariei Reichului, ideologul nazist Alfred Rosenberg i s-a plâns lui Hitler de o scurgere de informaţii către presă din biroul lui Papen. Hitler a arătat către Palais Borsig şi a spus: „Da, de acolo vine totul, într-o zi voi da ordin să fie curăţat tot biroul"[27]. Faptul că Jung şi Tschirschky nu se fereau să-şi spună părerile nu i-a ajutat[28]. Prolific, Jung a continuat să scrie la diverse ziare şi a început să fie ţinta unor critici din ce în ce mai susţinute în mass-media nazistă.

La început, personalul lui Papen s-a concentrat asupra încercării de a-i ajuta pe oamenii care aveau de suferit din cauza brutalităţii din primele luni de după venirea la putere a naziştilor. Activitatea lor putea însemna eliberarea prizonierilor luaţi de Gestapo sau de SA, avertizarea persoanelor vulnerabile că sunt pe punctul de a fi arestate şi procurarea de bani şi documente care să le permită emigrarea. Neînţelegerile politice şi religioase de dinainte de 1933 nu au influenţat deloc disponibilitatea lor de a ajuta. Aceşti conservatori au făcut tot ce au putut pentru comunişti, social-democraţi şi lideri de sindicat şi pentru protestanţi, catolici şi evrei. Aşa cum a menţionat Goebbels în mod repetat în jurnalul său, biroul lor a ajuns să fie numit „Biroul de reclamaţii democratice"[29].

O altă formă de rezistenţă implica încercarea de a contracara procesul de *Gleichschaltung* sau „coordonare". Edgar Jung a căutat să convingă mai mulţi deputaţi din Reichstag să voteze împotriva Actului de Împuternicire. Jung ajunsese să înţeleagă pericolul „totalitarismului" cu care se confrunta Germania şi dorea şi mai mult să facă ceva împotriva lui[30]. Personalul lui Papen a reuşit să-l determine pe Hindenburg să-l numească pe Werner von Fritsch, care nu era favorabil naziştilor,

comandant suprem al armatei în locul lui Walter von Reichenau, care era în relaţii mai apropiate cu aceştia. În plus, a transmis informaţii despre situaţia din Germania presei străine, în special publicaţiilor britanice, franceze şi americane[31].

În vara anului 1933, grupul a început însă să se îndrepte către cel mai activ şi mai periculos tip de rezistenţă – eforturile de a-l submina pe Hitler şi regimul său şi, în cele din urmă, de a-l înlocui cu totul. Primul pas în această strategie a fost o idee ingenioasă a lui Jung. Hitler distrusese sistemul democratic făcându-şi partidul să concureze cu succes în cadrul acelui sistem, până când a fost suficient de puternic pentru a-l răsturna. Ideea lui Jung era să pătrundă în sistemul lui Hitler şi să aplice acelaşi truc. Grupul de la biroul vicecancelarului intenţiona să se folosească de „alegerile" parlamentare pe care Hitler avea să le organizeze pe 12 noiembrie şi la care alegătorilor urma să li se pună la dispoziţie o singură listă de candidaţi aprobaţi de nazişti. Jung şi complicii săi au văzut aici o modalitate de a le asigura poziţii oamenilor lor din sistem, astfel încât să fie pregătiţi când va sosi momentul pentru o lovitură de stat. De asemenea, Jung credea că, odată ce aceşti oameni independenţi aveau să fie în Reichstag şi capabili să acţioneze, Hitler ar fi fost obligat să-i recunoască drept „opoziţie loială"[32].

Grupul de la biroul vicecancelarului a întocmit o listă cu aproximativ 80 de candidaţi şi i-a trimis-o ministrului de Interne, Wilhelm Frick[33]. Acesta a selectat vreo zece persoane de pe listă pentru a primi aprobarea partidului. Şi Jung voia să fie pe listă, dar Frick era suficient de experimentat încât să nu-l selecteze. Prietenul lui Jung, Edmund Forschbach, a fost totuşi selectat.

Jung şi ceilalţi erau de asemenea implicaţi în construirea unei reţele de potenţiali activişti ai rezistenţei. Jung a încercat să ia legătura cu disidentul nazist Otto Strasser, fratele lui Gregor, şi cu politicianul liberal Theodor Heuss. Grupul de la biroul vicecancelarului a stabilit legături cu fostul cancelar Heinrich Brüning, cu membri ai Partidului Naţional German ca Otto Schmidt-Hannover şi primarul Leipzigului, Carl Goerdeler, cu social-democraţi de marcă precum Otto Braun şi Carl Severing, cu lideri ai Căştii de Oţel ca Theodor Duesterberg şi cu clerici cum erau cardinalul catolic Clemens von Galen şi pastorul protestant Otto Dibelius, care ţinuse slujba în Ziua Potsdamului, dar care între timp trecuse în opoziţie. Otto Strasser îşi amintea că, atunci când s-a întâlnit cu Jung, la începutul anului 1934, acesta i-a spus despre „tensiunile tot mai mari din cabinetul lui Hitler, despre diferendele dintre armată şi SA, despre fricţiunile dintre SA şi SS... şi despre împotrivirea crescândă a populaţiei faţă de teroarea care se accentua". Jung, a afirmat el, „mi-a dat de înţeles" că „cercurile influente nu vor continua să asiste la nesfârşit la asemenea lucruri fără să ia măsuri". Lucrând în interiorul sistemului, dar construind o reţea extinsă, aceşti oameni au anticipat abordarea care avea să

fie folosită ulterior în Operaţiunea Valkyrie, atentatul împotriva lui Hitler din iulie 1944. Unii dintre actorii operaţiunii aveau să fie de fapt chiar ei : Carl Goerdeler urma să fie în continuare liderul taberei civile a rezistenţei Valkyrie şi este probabil ca Jung să fi luat legătura cu social-democratul Julius Leber, care urma să se afle şi în centrul Operaţiunii Valkyrie[34].

Deoarece atât de multe dintre personajele principale au murit brusc şi prematur, fără a povesti ce s-a întâmplat, nu este întotdeauna uşor să le reconstituim acţiunile. Se pare totuşi că în toamna anului 1933 Jung şi Bose au luat legătura cu Schleicher şi cu fostul ministru al Apărării, Ferdinand von Bredow, pentru a-i recruta în rândurile rezistenţei. Există dovezi clare ale unei întâlniri pe 4 decembrie 1933 între Jung, Schleicher şi Bredow în casa prietenului lui Schleicher, Arno von Moyzischewitz. Pe 16 aprilie 1934, Schleicher i-a scris lui Moyzischewitz despre un memoriu primit de la Jung pe care tocmai îl citise : „A fost interesant, mai ales că am discutat cu autorul despre toate aceste probleme cu puţin timp în urmă. Păcat că nu ni s-au întâlnit drumurile în epoca Papen. Poate că multe lucruri ar fi fost diferite. Soarta ! ”[35]. Soarta, într-adevăr, şi Bredow avea s-o împărtăşească curând pe a lui Schleicher. A fost şi el ucis la 30 iunie 1934.

Pe la începutul anului 1934, grupul de la biroul vicecancelarului nu mai încerca să atenueze situaţia din Germania lui Hitler, ci căuta o modalitate de a-l îndepărta pe Hitler de la putere. Jung se gândea la un asasinat. „Ar trebui să fie aruncat în aer”, i-a spus prietenului său Leopold Ziegler[36]. Dar Ziegler l-a avertizat pe Jung că un criminal nu va avea nicio şansă să devină cancelar, iar acest lucru a fost suficient pentru a-l convinge pe Jung să adopte o poziţie mai moderată.

Un plan mai rafinat era ca Papen să-i dea lui Hindenburg un raport negativ cu privire la situaţia din Germania. El urma să sublinieze ameninţarea din partea radicalismului SA, la care ar fi trebuit să răspundă armata, aflată în mod firesc în centrul preocupărilor lui Hindenburg. Hindenburg avea să-şi folosească prerogativele prezidenţiale pentru a declara legea marţială, să-i convoace pe Hitler şi Göring la Neudeck şi să le spună că armata dizolvă SA. Constituţia avea să fie suspendată cât timp Hindenburg prelua puterea în calitate de comandant suprem al armatei. Avea să fie format un guvern de tranziţie sau „Directorat”, sub controlul conservatorilor : comandanţii armatei Fritsch şi Gerd von Rundstedt, flancaţi de Papen, Brüning şi Goerdeler. Hitler şi Göring aveau să fie prezenţi doar pentru a-i descuraja pe alţi nazişti să opună rezistenţă. Din nou, Jung era în favoarea uciderii imediate a lui Hitler, însă ceilalţi l-au convins că nu era bine. După o perioadă de funcţionare a legii marţiale suficientă pentru ca militarii şi şefii poliţiei lui Hitler să fie neutralizaţi, urma să se convoace o adunare naţională care să elaboreze o nouă constituţie.

Aceste idei și planuri s-au dezvoltat pe fundalul unor probleme politice cu care regimul s-a confruntat în primele luni ale anului 1934. După mai mult de un an de la preluarea puterii de către Hitler, lucrurile nu mergeau bine pentru naziști. Valul de entuziasm real și spontan care salutase consolidarea puterii lui Hitler dispăruse. Germanii se săturaseră până în gât de brutalitatea și nelegiuirile diviziilor de asalt. Muncitorii erau frustrați de distrugerea sindicatelor libere, iar condițiile economice nu se îmbunătățiseră încă suficient pentru a evita nemulțumirile. Cenzura lui Goebbels secătuise presa și o mare parte din sectorul divertismentului de orice vitalitate sau originalitate. Naziștii manifestau în cel mai bun caz o indiferență rece față de drepturile și tradițiile comunităților religioase, iar în cel mai rău caz le reprimau fără drept de apel. În mai, Goebbels s-a simțit obligat să lanseze o campanie de propagandă importantă împotriva „cârtitorilor și criticilor" tocmai pentru că erau atât de mulți.

Conducerea nazistă avea motive să se îngrijoreze și din cauza unor amenințări politice specifice. Relația dintre conducerea partidului și diviziile sale de asalt fusese întotdeauna complicată și deseori antagonică. Pe la începutul anului 1934, mulți membri ai SA cârteau împotriva a ceea ce considerau a fi o revenire a regimului la compromisuri cu politica tradițională, iar unii cereau o „a doua revoluție" sau doreau una „național-socialistă", nu doar „naționalistă"[37]. Deoarece SA aveau deja peste trei milioane de membri, nemulțumirea lor se putea transforma într-o problemă gravă pentru regim. Dar presiunile exercitate de dreapta conservatoare erau mult mai alarmante. Înaltul comandament al armatei era din ce în ce mai îngrijorat din cauza SA și îl presa tot mai mult pe Hitler să le disciplineze.

Între timp, președintele von Hindenburg împlinise 86 de ani, iar în primăvara anului 1934 sănătatea sa, care fusese dintotdeauna robustă, s-a șubrezit. Ce avea să se întâmple dacă murea? Mulți conservatori voiau să profite de moartea lui Hindenburg pentru a restaura monarhia, ceea ce ar fi oferit un control permanent asupra puterii lui Hitler și ar fi putut duce la îndepărtarea lui. Și, desigur, naziștii știau de activitățile subversive practicate din biroul lui Papen.

Pe fondul unor astfel de tensiuni și nemulțumiri, membrii grupului din biroul lui Papen au sperat că un gest de sfidare ar putea provoca o revoluție. Planul lor era să-l determine pe Papen să țină un discurs care să conțină o critică sinceră și devastatoare a regimului. Ei urmau să se asigure că discursul este difuzat pe scară largă – transmis la radio și disponibil pretutindeni în format tipărit. Acesta avea să provoace un val de aprobare pentru critica îndrăzneață și susținută a lui Papen la adresa regimului. Cu vântul în pânze, Papen urma să meargă la Hindenburg, să-și prezinte raportul și să-l determine să declare legea marțială.

Edgar Jung avea să scrie discursul. Ca prim pas, Jung a redactat o notă în aprilie cu privire la principiile de bază ale politicii germane și europene și a distribuit-o

în rândul prietenilor şi colaboratorilor săi. Chiar şi Papen i-a aprobat conţinutul. Nota lui Jung este una dintre primele declaraţii programatice ale unui grup de opoziţie din Germania nazistă. Am văzut că naziştii reprezentau în mod fundamental un protest împotriva integrării europene şi globale. Este de la sine înţeles că principala temă a notei lui Jung era nevoia de deschidere şi legături mai strânse cu alte ţări.

Jung a început prin a proclama că secolul „stăpânirii rasei albe" asupra restului lumii, care se bazase pe industria europeană, se încheiase. Odată cu industrializarea şi eliberarea popoarelor colonizate în curs de desfăşurare, Europa trebuia să-şi regândească organizarea economică. Pentru a-şi putea permite materii prime din alte părţi ale lumii, trebuia să-şi exporte în continuare produsele cele mai competitive în afara Europei, dar europenii trebuiau să-şi reorienteze reciproc cea mai mare parte a exporturilor spre pieţele proprii. Prin urmare, trebuia construită o zonă economică comună. Jung afirma că spaţiile economice sunt unităţi naturale, dar frontierele de stat sunt adesea artificiale: cele din urmă nu ar trebui să le limiteze pe cele dintâi. În secolul XX, autarhia era un vis utopic. Aici Jung s-a dovedit a fi deosebit de clarvăzător. După al Doilea Război Mondial, când ţările europene şi-au pierdut sau au renunţat la imperiile de peste mări, reacţia lor a fost să înlocuiască pieţele coloniale pierdute întorcându-se una spre cealaltă şi formând Comunitatea Economică Europeană, înaintaşa actualei Uniuni Europene. Jung mai credea că o Europă federală integrată va face imposibile „războaiele de exterminare" şi, de asemenea, anticipa gândirea anilor 1950 şi, indirect, măcelul din anii 1940.

Jung susţinea că germanii trebuie să respingă „sistemul fascist" din mai multe motive: era prea italian şi, prin analogie cu influenţa Bisericii Romano-Catolice, ameninţa cu un „stil fascist ultramontanist". În ciuda gândirii sale progresiste, Jung nu putea depăşi cu totul tradiţionala suspiciune a protestanţilor germani faţă de catolici. Pe termen lung, afirma el, fascismul nu putea satisface un popor cultivat, care citea şi gândea, precum germanii. Îi lipseau modalităţile de control, precum libertatea presei, pentru a preveni corupţia. Şi, din nou, Jung nu ar fi fost Jung dacă nu ar fi adăugat că fascismul „nu garantează o elită politică, fără de care niciun popor nu îşi poate dezvolta energiile pozitive".

Poate cel mai remarcabil, Jung scria că Germania are nevoie de o politică externă care să poată să creeze o „justiţie europeană" şi să depăşească diviziunile naţionale. Aceasta însemna, în consecinţă, că germanii trebuiau să se deschidă spre alte ţări în materie de cultură şi spirit. Naziştii nu puteau face acest lucru din cauza „exclusivismului lor rasial şi naţional". „Condiţia prealabilă decisivă" pentru a rupe „cercul ostil care ne înconjoară este să renunţăm la izolarea intelectuală voluntară în care ne-am închis printr-o ideologie intolerantă", a conchis Jung[38].

După redactarea acestui memoriu, următorul pas a fost discursul. Papen urma să fie vorbitorul principal la reuniunea Ligii Universitare din Marburg din 17 iunie. Personalul său a decis că aceasta va fi marea ocazie. Fireşte, nu i-au spus nimic lui Papen despre planurile lor, dar au făcut aranjamentele necesare pentru a se asigura că el îşi va asuma ceea ce voiau ei să spună. Tipografia Germania a făcut o mie de copii ale discursului în avans, iar oamenii lui Papen le-au transmis presei. În ultimul moment, în seara de 16 iunie, au trimis un rezumat al discursului la Ministerul Propagandei condus de Goebbels, astfel încât să nu poată fi anulat din lipsa autorizaţiei oficiale. L-au lăsat pe Papen să vadă textul abia când era în tren, în drum spre Marburg. Tschirschky, care l-a însoţit, a povestit mai târziu cum a fost.

„Când m-am întors în compartiment, după o scurtă absenţă", îşi amintea Tschirschky, „am observat că Herr von Papen adnota de zor manuscrisul discursului". Tschirschky l-a întrebat ce face. Papen a zis că trebuie să facă unele schimbări deoarece anumite părţi ale discursului „l-ar putea costa capul". Tschirschky i-a spus că „nu mai poate face alte modificări, deoarece sute de exemplare ale discursului în forma sa actuală au fost transmise presei interne şi străine". După o „discuţie aprinsă", Papen a recunoscut fără tragere de inimă că „în aceste condiţii probabil că nu putea evita să ţină discursul în forma lui actuală"[39].

Papen a fost întâmpinat de o audienţă de aproximativ şase sute de persoane în aula principală a Universităţii din Marburg. Erau prezenţi şi mulţi demnitari locali, alături de studenţi şi profesori. Jung a ascultat discursul la radio împreună cu prietenul său Heinrich Schnee, un fost funcţionar colonial. Jung era îngrijorat că Papen nu va ţine discursul aşa cum îl scrisese el ; existau câteva pasaje pe care se temea că Papen le va omite. Cu toate acestea, „când a ajuns la primul pasaj de acest fel", îşi amintea Schnee, „s-a entuziasmat şi a strigat, aplecându-se înainte şi bătând cu palma în masă : «L-a lăsat, l-a lăsat ! »"[40]. În entuziasmul lui, nu s-a gândit nicio clipă că îşi ascultă condamnarea la moarte.

Adevăratul mesaj al lui Papen (sau al lui Jung) era mascat de un paravan retoric de politeţuri subtile şi precaute la adresa lui Hitler şi a regimului. Papen a subliniat „angajamentul său interior" faţă de Adolf Hitler, „soldatul necunoscut al Războiului Mondial", care „cucerise inimile compatrioţilor săi". Cu toate acestea, a continuat Papen, unii au spus că el are datoria de a observa evoluţiile „mai critic decât majoritatea celorlalţi germani" şi că nu se va sustrage de la această datorie.

Acum, a spus Papen, „entuziasmul s-a stins" şi devenea limpede că „un proces de purificare de asemenea amploare produce şi zgură". Zgura apărea în „toate domeniile vieţii noastre, materiale sau spirituale".

Discursul a trecut cu subtilitate de la evocarea ideilor conservatoare anti-Weimar la o critică a practicilor naziste. Papen a început cu religia. Există o controversă,

a spus el, dacă noul Reich va fi „creştin" sau „se va pierde într-un materialism cvasireligios". Ar fi mai bine dacă statul nu ar încerca să provoace o „Reformă violentă", deoarece ingerinţa politicului în problemele religioase „îi obligă pe cei afectaţi să respingă pe motive religioase pretenţiile de totalitate care nu sunt naturale în acest domeniu". Fiind catolic, a adăugat Papen, el ar putea înţelege „că o convingere religioasă bazată pe libertatea de conştiinţă refuză dictatul politic în credinţele sale cele mai intime".

Chestiunea religioasă l-a condus la ideile care erau de fapt despre o comunitate europeană *versus* izolarea naţională. „Acele cercuri care speră la o nouă uniune religioasă specifică unei anumite rase" – aici se referea la păgânismul pe care unii nazişti, cum ar fi „filosoful-şef al partidului", Alfred Rosenberg, îl preferau creştinismului – „ar trebui întrebate cum îşi imaginează misiunea germanilor în Europa, dacă ne excludem în mod voluntar din rândul popoarelor creştine". Aşa a ajuns să laude valorile şi cultura europeană comună ce fuseseră menţionate în memoriul lui Jung.

Nu avea rost să nege, a continuat Papen, că s-a creat un decalaj între speranţele revoluţiei şi practica ei reală. Elitismul lui Jung s-a făcut simţit din nou în explicaţia motivului acestui decalaj. „Transformarea spirituală" produsă de „revoluţia germană" fusese inspirată de „principiul aristocratic al naturii", dar aceasta a coincis cu o „dramatică schimbare socială" care era mai aproape de marxism – prin asta Papen/Jung voia să spună că era condusă de clasele inferioare pe care ei voiau să le excludă din politică. Aşa a ajuns să se plângă de antiintelectualismul naziştilor : „Un intelect limitat sau primitiv nu justifică o luptă împotriva intelectualităţii". Germanii care se plângeau de naziştii doctrinari, a afirmat Papen, vorbeau de obicei despre cei ce „ar dori să-i priveze de mijloacele de trai pe oamenii de ştiinţă de renume mondial doar pentru că nu sunt membri de partid".

Papen a făcut apoi o critică aspră a ideilor naziste despre libertate şi legalitate, folosind abil termeni care o puteau face acceptabilă pentru mulţi adversari conservatori ai Republicii de la Weimar. Unii nazişti credeau că umanitarismul autentic era „liberal", când de fapt era un produs al culturii creştine a Antichităţii. Naziştii credeau că libertatea era un concept liberal, când, de fapt, era un vechi concept german. Acelaşi lucru era valabil şi pentru egalitatea în faţa legii, care nu era liberală, ci, mai degrabă, precondiţia fiecărui verdict corect : „Aceşti oameni desfiinţează temelia statului, care întotdeauna, nu doar în perioadele liberale, este justiţia". Atacurile naziştilor erau îndreptate împotriva „securităţii şi libertăţii" vieţii private, pe care germanii le câştigaseră în secole de luptă.

Libertatea e o nevoie de bază a naturii umane, a continuat Papen. Există limite pentru disciplina militară care ar putea fi impusă unui întreg popor şi „ar fi reprobabil să credem că un popor ar putea fi unit prin teroare". Orice tip de teroare

este „produsul unei conştiinţe încărcate". Educaţia reală nu se poate baza decât pe moralitate, iar „patriotismul, dăruirea şi sacrificiul de sine" există doar atunci când indivizii au fost învăţaţi că aceste bunuri sunt „porunci divine".

Apoi Papen şi-a îndreptat din nou tirul asupra regimului, în special asupra lui Goebbels şi a propagandei sale reducţioniste. Inteligenţa oamenilor nu poate fi subestimată, a afirmat el. Germanii ştiau că situaţia lor este gravă. Au râs de „încercările stângace de a-i înşela prin impostură". Propaganda zgomotoasă nu le putea câştiga niciodată încrederea, deoarece „un popor privat de drepturi nu are ce încredere să ofere".

Discursul s-a încheiat pe un ton paneuropean. Germanii erau „un popor între popoarele din centrul Europei", a afirmat Papen. Dacă îşi neglijau moştenirea culturală şi cei trei mii de ani de istorie europeană, ratau şansele oferite de secolul XX[41].

Cei din public au urmărit discursul lui Papen, după cum îşi amintea ulterior vicecancelarul, cu „expresii sceptice, uimite, aproape nevenindu-le să creadă". „Aplauzele furtunoase" cu care au salutat concluzia au arătat că atinsese o coardă sensibilă. Tschirschky îşi amintea că zeci de ascultători ai lui Papen l-au înconjurat entuziasmaţi la final, ca să-l „felicite pentru francheţea sa"[42]. Totodată, doi membri SA care erau prezenţi au părăsit ostentativ sala.

Oamenii lui Papen nu au fost naivi şi nici nu s-au înşelat cu privire la modul în care aveau să reacţioneze liderii nazişti la provocarea lor. Goebbels a blocat imediat orice diseminare a discursului, în formă tipărită sau la radio. În ziua în care Papen a fost la Marburg, Hitler s-a întors din prima sa vizită în străinătate în calitate de cancelar, la Benito Mussolini, în Italia. Vizita nu decursese bine. Mussolini nu îşi ascunsese uşorul dispreţ cu care îl privea pe acest nou-venit în rândurile dictatorilor. Hitler era deja în toane proaste şi vestea discursului lui Papen l-a înfuriat. El a vorbit în acea zi la o întâlnire a gauleiterilor din micul oraş Gera, în landul Turingia. Deşi nu a menţionat numele lui Papen, ţinta observaţiilor sale era suficient de limpede: „În anii şi deceniile care urmează", a tunat el, victoria naţional-socialismului se va adânci „şi toţi pigmeii care îşi imaginează că pot face ceva pentru a o opri vor fi măturaţi de forţa acestei idei comune". Pigmeii uitau că, „indiferent ce defecte au impresia că au găsit", nu exista nimic mai bun de pus în locul sistemului naziştilor. „Este ridicol când un vierme atât de mic încearcă să combată o renaştere a oamenilor de o asemenea amploare. Ridicol când un astfel de pigmeu se crede capabil să împiedice uriaşa reînnoire a oamenilor cu câteva fraze goale."[43] După cum remarca Edmund Forschbach, publicul lui Hitler probabil habar nu avea cine sunt „viermele" şi „pigmeii", dar l-a aprobat cu urale[44].

În acea noapte, Gestapoul a atacat tipografia Germania şi a confiscat exemplarele discursului care mai rămăseseră. Hitler l-a trimis pe secretarul său de presă,

Walther Funk, la preşedintele Reichului cu mesajul că Hitler, Papen şi Hindenburg nu mai pot conlucra. Ca urmare a acestei reacţii rapide, planurile grupului de la biroul vicecancelarului începeau deja să fie zădărnicite. Problema lor era că pariaseră pe doi actori pe care nu se puteau baza, Papen şi Hindenburg. Discursul lui Papen fusese un succes şi, dintr-odată, vicecancelarul se bucura de aprobarea mulţimilor oriunde mergea. Un om mai hotărât şi mai curajos s-ar fi putut folosi de acest val de capital politic pentru a-l îndepărta pe Hitler de la putere. Dar Papen nu era un astfel de om.

Hitler l-a manipulat inteligent pe Papen. Când Papen s-a plâns că Goebbels îi interzisese discursul, Hitler l-a asigurat în particular că îi înţelegea indignarea. Hitler nu avea să accepte demisia din cabinet cu care ameninţa Papen. L-a câştigat pe Papen cu caracteristicul său talent actoricesc, jucând rolul camaradului credincios şi apelând la simţul datoriei pe care, ca vechi soldat, îl avea Papen. Desigur, Hitler i-a mai spus că astfel de probleme delicate ar trebui discutate doar între ei şi a refuzat să permită publicarea discursului complet al lui Papen.

Pentru ca planurile grupului de la biroul vicecancelarului să funcţioneze, era esenţial ca Papen să ajungă imediat la Hindenburg[45]. Hitler l-a convins însă pe Papen să amâne vizita la domeniul lui Hindenburg de la Neudeck. Oamenii lui Papen erau extrem de îngrijoraţi, dar şeful lor cedase şi chiar le-a ordonat să nu mai difuzeze discursul. Papen a lipsit apoi câteva zile din Berlin, dar nu a plecat în est ca să-l vadă pe Hindenburg, ci spre nord, la Kiel şi Hamburg şi apoi la o reuniune de familie în Westfalia. În mod surprinzător, Papen, care a admis foarte rar în retrospectivă vreo eroare politică, a recunoscut că a făcut greşeala de a nu profita de momentul favorabil din iunie 1934.

Dar, chiar dacă Papen ar fi ajuns să se întâlnească cu Hindenburg, probabil că nu ar fi fost nicio diferenţă. Printre conservatorii care îl simpatizau pe Hindenburg a stăruit un mit, şi anume că a fost dezamăgit de Hitler în 1934. În memoriile sale, Papen scrie despre ultima sa întâlnire cu Hindenburg, din mai. El susţine că Hindenburg i-a spus înainte de a pleca: „Merge îngrozitor, Papen. Încercaţi să puneţi lucrurile în ordine"[46]. Şi totuşi, memoriile lui Papen sunt adesea lipsite de onestitate, iar aceste vorbe pe care le-ar fi spus Hindenburg sunt aproape sigur inventate. Ele sunt în contradicţie cu multe altele pe care le-a spus Hindenburg şi cu linia sa de conduită generală. Obiectivul politic fundamental al lui Hindenburg fusese să creeze un guvern unificat al dreptei cu sprijinul maselor. Hitler îi oferise acest lucru, iar Hindenburg era extrem de mulţumit de ultimul său cancelar. Pe 18 iunie, Walther Funk i-a raportat lui Hindenburg despre discursul lui Papen şi despre măsurile pe care le luase Goebbels pentru a-l interzice. Hindenburg a aprobat măsurile şi nu a simţit niciun fel de simpatie pentru Papen. „Dacă Papen

nu poate menţine disciplina", a afirmat el, „va trebui să-şi asume consecinţele". Însuşi Hitler l-a vizitat pe Hindenburg trei zile mai târziu şi a constatat, potrivit lui Alfred Rosenberg, că niciodată „moşul nu mai fusese atât de prietenos"[47]. Dar conspiratorii nu ştiau ceva şi mai rău[48]. La 26 iunie, Werner von Fritsch, comandantul suprem al armatei, l-a informat pe Hindenburg despre problemele cu SA. Fritsch şi Hindenburg au convenit că, orice s-ar întâmpla, armata nu trebuie să se amestece, iar situaţia cu SA ar trebui să fie gestionată de poliţie şi SS. Acest lucru era în concordanţă cu dorinţa lor de a nu implica armata în afacerile interne, dar submina în mod fatal planurile grupului de la biroul vicecancelarului.

Nimeni dintre cei care erau bine informaţi cu privire la politică nu a crezut că Papen ar fi putut scrie discursul de la Marburg. Chiar şi naziştii înţelegeau că Papen nu avea acest nivel de gândire sau de elocvenţă. „Cine i l-a scris ?", se întreba Goebbels în jurnalul său[49].

Nu au trebuit să caute prea departe. Iniţiaţii ştiau că în cea mai mare parte a anului precedent Edgar Jung gândise în locul lui Papen. Ideile şi tonul discursului lui Papen erau izbitor de asemănătoare cu stilul lui Jung. Pe 20 iunie, Alfred Rosenberg a sugerat un indiciu important în această direcţie. A publicat un editorial despre „reacţionari" în *Völkischer Beobachter*, cu titlul revelator „Despre semnificaţia şi interpretarea revoluţiei germane", o referire clară la Jung – un ecou al titlului celei mai recente cărţi a acestuia[50]. În conversaţiile particulare, Hitler părea să aibă aceeaşi idee. Jung însuşi era dornic de recunoaştere şi nu se ferea să spună că el este autorul discursului.

Timp de aproape două săptămâni, politica germană a părut, în mod straniu, încremenită. Însărcinatul cu afaceri de la ambasada franceză din Berlin a telegrafiat în Franţa, la 27 iunie, că în săptămâna precedentă guvernul Reichului trecuse printr-o criză „ale cărei repercusiuni se resimt încă şi a cărei gravitate este deocamdată imposibil de determinat"[51]. Cu siguranţă se apropia o furtună violentă, dar, pentru moment, politicienii îşi vedeau de treburile lor ca şi cum totul era normal. Aproape sigur Goebbels şi Hitler pregăteau o lovitură împotriva biroului lui Papen. Pe 22 iunie, Goebbels a vorbit despre „chestiunea Papen" cu Funk. „Führerul trebuie să intervină acolo", scria Goebbels. „Papen comite sabotaj. Ba chiar implică şi armata. Îl informez şi pe Führer."[52]

În aceste zile tensionate, Papen şi Goebbels s-au învârtit unul în jurul celuilalt într-un spectacol aproape suprarealist. Pe 21 iunie, preşedintele Reichsbank, Hjalmar Schacht, a susţinut o prelegere la Ministerul Propagandei în faţa unui public format în mare parte din jurnalişti şi diplomaţi străini. La finalul prelegerii, un reporter american i-a adresat o întrebare direct lui Goebbels : „Domnule ministru, este adevărat că, din cauza discursului de la Marburg, relaţia dumneavoastră cu domnul vicecancelar von Papen este acum extrem de tensionată ?".

Goebbels l-a chemat imediat pe Papen în faţă. Papen s-a supus. Goebbels a făcut câţiva paşi spre Papen, a întins braţele şi l-a îmbrăţişat. „Dragul meu Herr von Papen”, a spus Goebbels, „ai auzit asta? Cică noi doi am avea o relaţie tensionată. Noi doi, dintre toţi oamenii, care suntem cei mai buni prieteni!”[53]. Se pare că Papen a fost atât de mişcat, încât nu a putut scoate niciun cuvânt; nu a putut decât să dea din cap aprobator. Puţini dintre cei prezenţi – se pare că Papen a făcut excepţie – nu s-au gândit că acesta era doar un spectacol pentru presa străină.

Trei zile mai târziu, duminică, 24 iunie, Papen şi Goebbels au participat la derby-ul de la Hamburg. Toate relatările credibile menţionau că a existat o diferenţă izbitoare între aplauzele entuziaste şi uralele pentru Papen şi răceala cu care mulţimea i-a răspuns lui Goebbels. Însărcinatul cu afaceri francez a remarcat acest lucru ca pe un semn că „o mare parte a publicului, în special din rândul claselor înstărite”, trecuse de partea vicecancelarului[54]. Aşa ceva era intolerabil pentru Goebbels, care nu putea accepta în ruptul capului că un rival poate atrage mai mult sprijin din partea unei mulţimi. Ilustrând în mod revelator atitudinea naziştilor faţă de realitate, Goebbels scria în jurnalul său că publicul a fost „net împotriva lui Papen... Scene jenante. La final împreună cu Papen. Publicul total pentru mine. Merg printre oameni. Ce ovaţii! Bieţii membri ai Gentlemen's Club erau tare derutaţi”[55].

În aceeaşi seară, un fost membru al cabinetului lui Brüning, Gottfried Treviranus, şi jurnalistul britanic John Wheeler-Bennett s-au întâlnit cu Jung la Hotel Kaiserhof[56]. L-au avertizat că serviciul de informaţii britanic a aflat că urmează să fie arestat şi l-au îndemnat să fugă din ţară în noaptea aceea. Jung a refuzat, afirmând că se află sub protecţia lui Papen şi a armatei. Potrivit unei surse, a acceptat apoi să plece în Elveţia, dar în acea seară a lăsat să-i scape informaţii despre planurile sale faţă de o femeie care era agentă SD.

În ziua următoare, Gestapoul l-a arestat pe Jung şi i-a percheziţionat apartamentul. Agenţii au găsit dovezi că el a scris discursul lui Papen de la Marburg într-o corespondenţă între Jung şi Papen în care discutau despre onorariul pe care Papen trebuia să i-l plătească. Când a aflat de arestarea lui Jung, Papen s-a întors din Westfalia pentru a insista să fie eliberat, dar nici Hitler, nici Göring nu l-au primit[57]. Hitler i-a spus dispreţuitor lui Rosenberg că Papen încearcă să-l vadă „din cauza doctorului Jung al lui” şi a menţionat clar că arestarea lui Jung fusese ordonată chiar de el[58]. Şeful Gestapoului, Heinrich Himmler, l-a informat pe Papen că s-au găsit documente incriminatoare care îl legau pe Jung de un cerc de „legitimişti austrieci”, susţinători ai restaurării monarhiei. Acest lucru trebuia clarificat, dar Himmler a promis că Jung va fi eliberat în câteva zile[59].

„NOAPTEA cuţitelor lungi" din 30 iunie 1934 a fost răspunsul lui Hitler la situaţia în care se afla, prins între conservatorii tradiţionali, pe de o parte, şi radicalii din diviziile de asalt, pe de altă parte. Conservatorii, în special la nivelul conducerii militare superioare, au fost atât ţinta principală, cât şi publicul întregii acţiuni. Röhm şi trupele sale SA au fost ceva mai mult decât victime colaterale.

De multă vreme membrii SA plănuiau să devină nucleul unei noi „armate a poporului german", înlocuindu-i pe profesionişti cu ofiţerii lor aristocraţi. Aceste discuţii au alarmat înaltul comandament al armatei, iar la începutul anului 1934 generalii îl presau tot mai mult pe Hitler să-l neutralizeze pe Röhm. Cu toate acestea, pericolul unei lovituri de stat din partea lui Röhm era o născocire[60]. Nu a existat niciodată un plan pentru aşa ceva. Mai mult, pentru a înlătura orice motiv de îngrijorare, Röhm a trimis ostentativ trupele SA în permisie în luna iulie. Ideea unei lovituri de stat iminente a fost o poveste pe care unii dintre cei ce au avut de câştigat de pe urma crimelor, în special din înaltul comandament al armatei, au inventat-o pentru a-şi scuza complicitatea la ceea ce s-a întâmplat mai apoi.

Röhm îi convocase pe comandanţii SA la o întâlnire la Bad Wiessee, în apropiere de München, înainte de începutul lunii de permisie planificate. Pe 30 iunie, Hitler s-a dus acolo personal pentru a supraveghea arestarea lor. Însuşi Röhm a fost împuşcat a doua zi. În întreaga ţară, mai ales la Berlin, alţi membri ai SA au fost arestaţi şi 90 au fost ucişi.

Hitler a profitat de ocazie şi ca să-şi încheie socotelile cu cei cărora le purta pică, inclusiv Kurt von Schleicher. Hitler nu uitase comentariile insultătoare ale lui Schleicher despre el („Păcat că e nebun") şi nu îi iertase eforturile de a-l atrage pe Gregor Strasser în administraţia sa în 1932. Hitler credea de asemenea că Schleicher avusese în vedere o lovitură de stat militară împotriva lui în ianuarie 1933. Deloc surprinzător, şi Strasser a căzut victimă epurării. Tschirschky a văzut ce s-a întâmplat cu el în timp ce era ţinut în beciurile Gestapoului. Chiar după ce vorbise cu Jung la toaletă şi se întorsese pe banca sa de pe coridor, Tschirschky a văzut „un bărbat înalt, masiv, în lanţuri, însoţit de trei indivizi înarmaţi cu mitraliere". Tschirschky l-a recunoscut imediat pe Strasser. Gardienii l-au dus pe Strasser pe alt coridor, unde erau celule de izolare. „Am auzit ordinul «Păzeşte uşile!», iar uşa dinspre coridorul nostru a fost închisă. S-au tras cinci focuri. Imediat după împuşcături, *Hauptsturmführer* [căpitanul] a intrat pe uşă cu pistolul în mână, spunând: «L-am aranjat pe porcul ăsta»."[61]

Hindenburg a fost foarte mulţumit de comportamentul lui Hitler pe 30 iunie. El i-a trimis cancelarului o telegramă, lăudând „intervenţia decisivă" şi „comportamentul dumitale curajos", prin care Hitler „a înăbuşit din faşă maşinaţiunile trădătoare" şi „a salvat poporul german dintr-o mare primejdie"[62]. Pe 6 iulie,

Hitler i-a spus lui Goebbels despre întâlnirea cu preşedintele Reichului. „Hindenburg a fost grozav [*knorke*]", a remarcat Goebbels. „Bătrânul domn are prestanţă."[63]

În 1934, scandalagiii din SA nu constituiseră cine ştie ce motiv de îngrijorare pentru Hitler şi în niciun caz o ameninţare la adresa guvernării sale. El era îngrijorat de armată şi lovitura împotriva SA avea menirea de a-i linişti pe deţinătorii a ceea ce era, până la urmă, sursa supremă a puterii. Hindenburg era şi el la fel de important. În 1934, la începutul verii, toată lumea din politică ştia că Hindenburg, conştient de faptul că îi mai rămăsese puţin timp, redactase un „testament politic". Puţini ştiau cam ce conţinea, dar Hitler dorea cu orice preţ să blocheze orice sugestie din partea lui Hindenburg că monarhia ar trebui să fie restaurată la moartea preşedintelui. Neutralizarea trupelor SA putea să-l liniştească pe Hindenburg cu privire la capacitatea lui Hitler de a-şi asuma preşedinţia, pe lângă funcţia sa de cancelar – şi a şi făcut-o. Născocirea unei poveşti complexe conform căreia Schleicher, personalul lui Papen, comandanţii SA şi ambasadorul François-Poncet conspirau împotriva guvernului i-a oferit lui Hitler pretextul de a lovi simultan şi în duşmanii săi mai periculoşi din aripa conservatoare. François-Poncet, probabil afectat de afirmaţiile despre rolul său în această conspiraţie, a comentat cu obişnuitul său ton caustic dovezile oferite de Hitler şi metoda folosită de nazişti pentru soluţionarea problemei. „Indicii şubrede, coincidenţe, presupuneri neîntemeiate au fost prezentate drept probe irefutabile", a raportat el Parisului într-o telegramă. Era aceeaşi metodă, continua el, pe care naziştii o folosiseră pentru a-i implica pe inculpaţii comunişti în procesul incendierii Reichstagului. Dar de atunci „metoda a fost perfecţionată". În 1933, naziştii făcuseră greşeala de a aduce dosarul incendiului de la Reichstag în faţa judecătorilor, care şi-au dat seama de caracterul inadecvat al dovezilor. De această dată, judecătorii fuseseră eliminaţi din proces şi nu mai aveau niciun cuvânt de spus. „S-au luat măsuri de prevedere pentru a-i ţine pe acuzaţi departe de [judecători] şi a-i ucide imediat", menţiona, sarcastic, François-Poncet[64].

Cu toate acestea, mişcarea naziştilor a funcţionat. În mare parte din cauza nepopularităţii reale a SA, „Noaptea cuţitelor lungi" a restabilit în mare măsură popularitatea regimului în Germania, iar rezistenţa conservatoare a fost zdrobită.

Armata, ca şi Hindenburg, a fost mulţumită de rezultat. Conducători curajoşi ai rezistenţei, precum Jung şi Bose, erau morţi. Tschirschky a plecat în exil în Marea Britanie. Ketteler a primit un post diplomatic în Austria, dar a fost ucis, aproape sigur de Gestapo sau SS, când naziştii au anexat această ţară, în martie 1938.

Povestea lui Papen după 30 iunie este deosebit de ruşinoasă, un „punct de maximă decădere morală", cum spunea biograful său. Membrii personalului său fiind ucişi sau în arest, Papen s-a umilit pentru a intra în graţiile lui Hitler.

Pe 3 iulie i-a trimis lui Hitler o scrisoare, mulţumindu-i pentru „hotărârea sa ostăşească" în „salvarea patriei de un pericol uriaş". Nimeni, a insistat el, nu l-a urmat pe Hitler cu o „inimă mai înflăcărată" pe această cale – „pentru naţiune atât de necesară, pentru dumneata atât de dureroasă" – decât Papen însuşi[65]. Hitler l-a eliberat pe Papen din arestul la domiciliu şi i-a cruţat viaţa, parţial datorită influenţei lui Hindenburg, deşi zilele lui Papen în funcţia de vicecancelar apuseseră. El a fost detaşat la Viena ca ambasador şi apoi, când această funcţie a dispărut, în Turcia, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Tribunalul Militar Internaţional de la Nürnberg l-a achitat pe Papen de acuzaţia de crime de război în 1946.

Ca şi când asta n-ar fi fost o dovadă suficientă de laşitate, în memoriile sale, publicate în 1952, Papen şi-a asumat tot meritul pentru acţiunile curajoase de rezistenţă pe care personalul său le înfăptuise fără ştirea sa[66]. El a minimalizat în special rolul lui Edgar Jung, pe care l-a criticat pentru vanitatea de a-şi atribui discursul de la Marburg. Ridicându-se pe culmile solipsismului, Papen a insistat că asasinatele lui Jung şi Bose îl vizau de fapt pe el.

FELDMAREŞALUL şi preşedintele Reichului Paul von Hindenburg a murit de insuficienţă renală la 2 august 1934. Hitler a preluat imediat competenţele preşedinţiei. El a explicat apoi că nimeni nu îl putea înlocui vreodată pe Hindenburg şi, prin urmare, însăşi funcţia prezidenţială va fi desfiinţată. Hitler şi-a asumat titlul formal de „Führer şi cancelar al Reichului". Toţi membrii forţelor armate şi toţi funcţionarii publici erau obligaţi să depună jurământul de credinţă faţă de el personal.

Poziţia lui Hitler ca dictator era acum complet consolidată şi toate eforturile de a-l controla sau de a-l „îmblânzi" eşuaseră decisiv. Opoziţia politică eficientă necesită întotdeauna o bază instituţională. Până la sfârşitul verii lui 1934, nu mai exista niciuna. Partidele politice, sindicatele, Reichstagul, cabinetul, landurile şi SA fuseseră toate supuse. Doar armata a rămas o posibilă sursă de rezistenţă şi, atât timp cât Hitler renunţa la Tratatul de la Versailles şi extindea forţele armate, soldaţii şi ofiţerii erau mulţumiţi. Din august 1934, butoanele au fost setate pentru război – un război care să înfrângă dominaţia economică mondială a Marii Britanii şi a Statelor Unite şi să facă din Germania o superputere economică prin acapararea unui imperiu terestru extins în estul Europei.

Cu toate acestea, jertfele lui Jung şi Bose nu au fost cu totul în zadar. Exemplul lor a inspirat următoarea rundă de rezistenţă, care a început în 1938 în cercuri similare (militari şi politicieni civili conservatori) şi care, cu timpul, va duce la complotul Valkyrie.

Cuvintele unuia dintre liderii Operaţiunii Valkyrie se aplică în egală măsură lui Jung, Bose şi prietenilor lor. În iunie 1944, după invazia Aliaţilor în Normandia, contele Claus von Stauffenberg a vrut să ştie dacă mai are vreun sens să încerce să-l răstoarne pe Hitler. El i-a transmis această întrebare colegului şi complicelui său Henning von Tresckow. Răspunsul lui Tresckow a fost limpede : lovitura de stat pe care o plănuiseră trebuia să aibă loc, a spus el, „cu orice preţ. Chiar dacă nu reuşeşte, lovitura de stat trebuie totuşi încercată". Efectele practice nu contau. Ceea ce conta era că „membrii mişcării de rezistenţă germane au îndrăznit să facă pasul decisiv, în faţa lumii şi în faţa istoriei, riscându-şi viaţa. Orice altceva este irelevant"[67].

Ce s-a întâmplat cu Stauffenberg şi Tresckow s-a întâmplat şi cu Jung şi Bose. Ei au fost nişte eroi imperfecţi, cu siguranţă, ce aveau multe dintre prejudecăţile clasei lor, ale mediului din care proveneau şi ale epocii. Cu toate acestea, au riscat şi şi-au pierdut viaţa pentru a scăpa de Hitler, lucru pe care foarte puţini oameni ar fi îndrăznit să-l facă, şi, astfel, şi-au ispăşit păcatul responsabilităţii pe care o simţeau pentru că îl aduseseră la putere. În vremuri sumbre, curajul lor a oferit ţării un fundament moral pentru un viitor mai bun.

JURNALIŞTII ÎNCEARCĂ ADESEA să reducă evoluţiile politice complexe la nişte formule simple : vorbesc despre „alegeri ale schimbării" sau „voturi de protest". Nu există o formulă simplă care să poată explica de ce a eşuat democraţia în Republica de la Weimar şi de ce au ajuns Hitler şi naziştii la putere. Mişcarea nazistă îşi avea originile în experienţele Primului Război Mondial şi în multiplele crize ale Europei interbelice. Mişcări asemănătoare au apărut peste tot în Europa în aceşti ani, mai ales în ţările aflate în tabăra care pierduse războiul (şi în Italia, care se simţea ca şi cum ar fi pierdut). Cu toate acestea, deşi naziştii erau tipici pentru vremurile lor, aproape nimeni, nici chiar în 1932, nu ar fi putut anticipa poziţia de putere pe care avea s-o ocupe Hitler după moartea lui Hindenburg. Cu atât mai puţini doreau un astfel de rezultat. Calculele greşite şi lipsa de perspectivă sunt parte a acestei poveşti, la fel ca şi furia şi ura.

Naziştii ar fi fost de neconceput fără Primul Război Mondial, şi aici, chiar la începutul poveştii, vedem altceva : trauma înfrângerii i-a făcut pe milioane de germani să creadă o anumită poveste despre război nu pentru că era un adevăr demonstrabil, ci pentru că era necesar din punct de vedere emoţional. Naţiunea trăise gloria unităţii sub soarele din august 1914 – sau cel puţin aşa credeau majoritatea germanilor. Dar, sub ploaia rece din noiembrie 1918, trădarea şi laşitatea din ţară – „cuţitul în spate" – aduseseră înfrângerea pe câmpul de luptă. Nicio parte a acestei poveşti nu era exactă, dar contrastul constant dintre august şi noiembrie

le-a permis naziştilor să promită că vor readuce unitatea din august după ce vor învinge trădarea din noiembrie. Ceea ce crede un popor despre trecutul său este cel puţin la fel de important ca şi ceea ce s-a întâmplat de fapt în acest trecut.

În realitate, Germania a fost învinsă de uriaşa putere economică a Marii Britanii, a Statelor Unite şi a Franţei. În anii de după război, întrebarea pentru germani a fost dacă să se adapteze la ordinea globală occidentală sau să se răzvrătească împotriva acesteia. Toată lumea a înţeles că faţa exterioară şi cea interioară ale Germaniei erau conectate aşa cum sunt cele două feţe ale unei monede : o Germanie integrată în lume şi trăind în pace cu vecinii ei ar fi fost şi o Germanie democratică. O Germanie care se revolta împotriva lumii trebuia să devină o dictatură de o cruzime fără precedent.

După cinci ani de criză politică şi economică care au culminat cu hiperinflaţie şi „puciul de la berărie" al lui Hitler din noiembrie 1923, noua democraţie a Republicii de la Weimar a început să se stabilizeze, şi astfel Germania a revenit ca un jucător indispensabil în comunitatea internaţională. Acest lucru nu s-ar fi putut întâmpla fără curajul şi abilitatea unor oameni de stat precum Gustav Stresemann. Cu toate acestea, Stresemann nu a uitat niciodată de naţionaliştii reacţionari de acasă, de „gheţarii" pe care trebuia să-i cucerească pentru a asigura locul Germaniei într-o lume paşnică.

Tocmai succesul acestei redresări democratice a Germaniei i-a împins pe naţionaliştii antidemocraţi către o rezistenţă din ce în ce mai disperată şi mai furioasă. Marii oameni de afaceri voiau să slăbească sindicatele şi să desfiinţeze sistemul de arbitraj salarial impus de stat. Armata voia mai mulţi bani pentru arme. Fermierii voiau încetarea importurilor şi a acordurilor comerciale pe care le considerau vinovate de un iminent faliment colectiv al agriculturii germane. Toate motivele lor de nemulţumire aveau o rădăcină comună : locul Germaniei într-o lume definită de înfrângerea ei în Primul Război Mondial şi de puterea economică britanică şi americană. Şi indicau o soluţie comună : îndepărtarea celui mai mare partid politic al Germaniei, social-democraţii – un partid antimilitarist cu o orientare internaţională, protector al democraţiei, muncitorilor şi oraşelor –, de orice formă de putere. În practică, aceasta însemna sfârşitul democraţiei pe care social-democraţii o creaseră şi găsirea unei baze politice alternative în rândul fermierilor, soldaţilor şi oamenilor de afaceri.

În Republica de la Weimar mocneau şi alte resentimente şi uri : poporul german era profund divizat pe toate planurile imaginabile. Oamenilor din mediul rural nu le plăceau marile oraşe pentru că încălcau tradiţiile religioase şi identitatea şi moralitatea sexuale. Un val postbelic de refugiaţi, în special din estul Europei, îi alarma pe milioane de germani. Catolicii şi protestanţii germani nu aveau încredere unii în alţii de pe vremea Reformei. Tensiunile războiului şi ale revoluţiei au

exacerbat antisemitismul în ambele grupări creştine. În cele din urmă, aceste diferite nemulţumiri au fuzionat, mai ales în rândul protestanţilor, care dominau din punct de vedere numeric : Republica de la Weimar era prea evreiască, prea catolică, prea modernă, prea urbană - în general, prea degenerată moral. Dar acest cod cultural a exprimat întotdeauna nemulţumiri cu privire la ceva care se afla dincolo de el. Antisemitismul nu a adus cu sine sfârşitul democraţiei germane sau ascensiunea lui Hitler, dar a oferit un limbaj cu care antidemocraţii puteau critica ordinea globală democratică pe care o detestau.

Puţini dintre membrii grupurilor insurgente din Republica de la Weimar voiau o dictatură fără legi şi barbară, condusă de cineva ca Hitler. Ei pur şi simplu îşi doreau cele mai rapide şi mai uşoare soluţii la propriile probleme şi nu voiau să facă niciun compromis cu adversarii lor. Când naziştii s-au dovedit a fi politicienii cei mai pricepuţi la captarea resentimentelor celor nemulţumiţi, în special ale protestanţilor din mediul rural, ecuaţia politică s-a schimbat. După 1929 nu a mai existat nicio coaliţie antidemocratică viabilă care să nu-i includă pe Hitler şi pe nazişti.

Acest fapt le-a dat liderilor din lumea afacerilor şi comandanţilor militari serioase bătăi de cap. Democraţia nu funcţiona pentru ei tocmai pentru că interesele lor nu puteau atrage sprijinul unei majorităţi - sau măcar al unei pluralităţi mari - dintre alegători. Totodată, mişcarea lui Hitler le putea oferi un sprijin substanţial pentru a zdrobi mişcarea sindicală şi pentru a reface forţele armate. Dar cu ce preţ? Treptat, elitele politice conservatoare din Germania au decis că nu aveau de ales şi că trebuiau să găsească o modalitate de a colabora cu Hitler - să se folosească de el şi de mişcarea sa. În caz contrar ar fi trebuit să renunţe la o parte prea mare din propriul interes.

„Noaptea cuţitelor lungi" a fost deznodământul cochetării sistemului politic cu Hitler. Unul după altul, conservatorii s-au trezit manevraţi şi marginalizaţi - de la Hugenberg la Brüning, Papen şi Schleicher, Jung şi Bose. Ei au fost trădaţi în bună parte de Hindenburg, deoarece preşedintele Reichului lupta pentru atingerea obiectivului său general de a construi un guvern al dreptei naţionaliste, păstrându-şi cu orice preţ imaginea de mare comandant şi aducător de unitate. În cele din urmă, Hindenburg însuşi a fost capturat de omul pe care cândva îl numise cu dispreţ „soldatul din Boemia". A murit împăcat, convins că îşi păstrase onoarea datorită succesului cu care Hitler depăşise diviziunile politice de la începutul anilor 1930. Ironia finală, desigur, este că numirea lui Hitler a distrus definitiv şi permanent reputaţia pe care Hindenburg avusese întotdeauna atâta grijă să şi-o apere.

Această abordare a sfârşitului democraţiei în Republica de la Weimar - ca rezultat al unei mari mişcări de protest care s-a ciocnit cu nişte tipare complexe de interese ale elitelor, într-o cultură tot mai înclinată către crearea unor mituri

agresive şi iraţionalitate – înlătură imaginea exotică şi străină a pancartelor cu svastici şi a diviziilor de asalt în pas de defilare. Deodată, totul pare apropiat şi familiar. Alături de ticăloşia unei bune părţi a politicii germane din anii Republicii de la Weimar exista o inocenţă care făcea notă discordantă : puţini oameni îşi puteau imagina cele mai rele posibilităţi. O naţiune civilizată nu putea să voteze cu Hitler, se gândiseră unii. Când el a devenit totuşi cancelar, milioane de oameni se aşteptau ca mandatul său să fie scurt şi ineficient. Germania era o ţară cunoscută pentru respectarea legii şi pentru cultura ei. Cum putea un guvern german să-şi brutalizeze sistematic propriul popor ? Evreii germani erau foarte bine asimilaţi şi patrioţi. Mulţi au refuzat să-şi părăsească patria, chiar şi atunci când lucrurile s-au înrăutăţit tot mai mult. „Eu sunt german şi aştept să se întoarcă germanii ; parcă au intrat în pământ", scria Victor Klemperer în jurnalul său – era fiu de rabin şi veteran al Primului Război Mondial ; a ales să rămână şi a supravieţuit în mod miraculos[68].

În 1933 puţini germani îşi puteau închipui Treblinka sau Auschwitz, execuţiile în masă de la Babi Iar sau marşurile morţii din ultimele luni ale celui de-al Doilea Război Mondial. Este greu să-i învinovăţim că nu au anticipat ceea ce era de neconceput. Cu toate acestea, inocenţa le-a jucat feste şi s-au înşelat catastrofal în privinţa viitorului lor. Noi, care trăim într-o epocă ulterioară, avem un singur avantaj faţă de ei : avem exemplul lor înaintea ochilor.

Note

Notă privind sursele şi lecturile suplimentare

Literatura referitoare la ascensiunea naziştilor şi prăbuşirea democraţiei în Republica de la Weimar este vastă. Într-o carte scurtă ca aceasta, destinată publicului larg, nu am reuşit, în text sau în note, să trec în revistă decât o mică parte din ea. Pe lângă lucrările menţionate în referinţele de mai jos, aş dori să amintesc şi altele care m-au ajutat în demersul meu (chiar dacă uneori mă aflu într-un respectuos dezacord cu ele). Această listă nu are pretenţia de a fi exhaustivă, dar îi încurajez pe cititorii interesaţi să apeleze la următoarele lucrări pentru mai multe informaţii şi perspective diferite.

O serie de studii importante despre Republica de la Weimar constituie punctul de plecare pentru toată literatura referitoare la acest subiect – deşi cu siguranţă ele exprimă puncte de vedere foarte diferite. Printre acestea se numără : Detlev Peukert, *The Weimar Republic : The Crisis of Classical Modernity* (New York : Hill and Wang, 1989) ; Hans Mommsen, *The Rise and Fall of Weimar Democracy* (Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1998) ; excelenta istorie narativă a lui Heinrich August Winkler, *Weimar 1918-1933 : Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie* (München : C.H. Beck, 1993) ; şi cea mai recentă ediţie a unei cărţi clasice, Eberhard Kolb, *Die Weimarer Republik*, ediţia a VIII-a (München : Oldenbourg Verlag, 2013) (o ediţie anterioară este disponibilă în limba engleză : Eberhard Kolb, *The Weimar Republic*, ediţia a II-a [New York : Routledge, 2004]). Printre cele mai recente rezumate serioase se numără : Eric D. Weitz, *Weimar Germany : Promise and Tragedy*, ediţia a II-a augmentată (Princeton : Princeton University Press, 2013).

Pentru Revoluţia din 1918 şi primii ani ai Republicii : Joachim Petzold, *Die Dolchstosslegende : Eine Geschichtsfälschung im Dienst des deutschen Imperialismus und Militärismus* (East Berlin : Akademie-Verlag, 1963) ; Richard Bessel, *Germany after the First World War* (Oxford : Oxford University Press, 1993) ; Mark Jones, *Founding Weimar : Violence and the German Revolution of 1918-1919* (Cambridge : Cambridge University Press, 2016) ; Thomas Weber, *Wie Hitler zum Wurde nazist : Vom unpolitischen Soldaten zum Autor von Mein Kampf* (Berlin : Ullstein, 2016).

Unele dintre cele mai interesante şi mai importante lucrări recente au examinat în diferite moduri problemele legate de gen şi sexualitate în Republica de la Weimar (şi ulterior) : Julia Sneeringer, *Winning Women's Votes : Propaganda and Politics in Weimar Germany* (Chapel Hill : University of North Carolina Press , 2002) ; Wendy Lower, *Hitler's*

Furies : German Women in the Nazi Killing Fields (Boston : Houghton Mifflin Harcourt, 2013) [ed.rom. : *Torţionarele lui Hitler. Femei germane pe câmpurile naziste ale morţii*, traducere din limba engleză de Eugen Damian, Bucureşti : Meteor Publishing, 2016] ; Robert Beachy, *Gay Berlin : Birthplace of a Modern Identity* (New York : Alfred A. Knopf, 2014) ; Laurie Marhoefer, *Sex and the Weimar Republic : German Homosexual Emancipation and the Rise of the Nazis* (Toronto : University of Toronto Press, 2015).

Susan Pedersen, *The Guardians : The League of Nations and the Crisis of Empire* (New York : Oxford University Press, 2015), are câteva lucruri geniale şi originale de spus despre intrarea Germaniei în Societatea Naţiunilor. Eu am utilizat şi o carte mult mai veche, Henry Ashby Turner, *Stresemann and the Politics of the Weimar Republic* (Princeton : Princeton University Press, 1965).

Mai multe studii incitante examinează influenţele străine şi modul cum arăta viitorul pentru germanii din Republica de la Weimar : Mary Nolan, *Visions of Modernity : American Business and the Modernization of Germany* (New York : Oxford University Press, 1994) ; Rüdiger Graf, *Die Zukunft der Weimarer Republik : Krisen und Zukunftsaneignungen in Deutschland 1918-1933* (München : Oldenbourg Verlag, 2008) ; James Q. Whitman, *Hitler's American Model : The United States and the Making of Nazi Race Law* (Princeton : Princeton University Press, 2017).

Pentru afaceri şi economie există alte texte clasice : Gerald D. Feldman, *Iron and Steel in the German Inflation, 1916-1923* (Princeton : Princeton University Press, 1977) ; Henry Ashby Turner, *German Big Business and the Rise of Hitler* (New York : Oxford University Press, 1985) ; Harold James, *The German Slump : Politics and Economics, 1924-1936* (Oxford : Clarendon Press, 1986) ; Gerald D. Feldman, *The Great Disorder : Politics, Economics and Society in the German Inflation, 1914-1924* (New York : Oxford University Press, 1993) ; Peter Langer, *Macht und Verantwortung : Der Ruhrbaron Paul Reusch* (Essen : Klartext Verlag, 2012).

Pentru politică în general în Republica de la Weimar : Richard F. Hamilton, *Who Voted for Hitler ?* (Princeton : Princeton University Press, 1982) ; Thomas Childers, *The Nazi Voter : The Social Foundations of Fascism in Germany 1919-1933* (Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1983) ; Peter Fritzsche, *Rehearsals for Fascism : Populism and Political Mobilization in Weimar Germany* (New York : Oxford University Press, 1990) ; Donna Harsch, *German Social Democracy and the Rise of Nazism* (Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1993) ; Peter Fritzsche, „Did Weimar Fail ?", *Journal of Modern History*, 68, nr. 3 (1996), pp. 629-656 ; Larry Eugene Jones (ed.), *The German Right in the Weimar Republic : Studies in the History of German Conservatism, Nationalism, and Antisemitism* (New York : Berghahn Books, 2016), împreună cu numeroase articole edificatoare publicate în reviste de Jones, inclusiv „«The Greatest Stupidity of My Life» : Alfred Hugenberg and the Formation of the Hitler Cabinet, January 1933", *Journal of Contemporary History*, nr. 1 (1992), pp. 63-87.

Pentru criza finală a Republicii de la începutul anilor 1930 există o serie de texte clasice mai vechi, dar încă valoroase : Karl Dietrich Bracher, *Die Auflösung der Weimarer Republik. Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie* (Düsseldorf : Droste Verlag, 2000) ; Karl Dietrich Bracher, Wolfgang Sauer, Gerhard Schulz, *Die*

nationalsozialistische Machtergreifung. Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystem in Deutschland (Berlin: Ullstein, 1974); William Sheridan Allen, *The Nazi Seizure of Power: The Experience of a Single German Town, 1930-1935* (Chicago: Quadrangle Books, 1965); Thilo Vogelsang, *Reichswehr, Staat und NSDAP. Beiträge zur deutschen Geschichte 1930-1932* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1962); Thilo Vogelsang, Kurt von Schleicher, *Ein General als Politiker* (Göttingen: Musterschmidt Verlag, 1965); Alex Schildt, *Militärdiktatur mit Massenbasis ? Die Querfrontkonzeption der Reichswehrführung um General von Schleicher am Ende der Weimarer Republik* (Frankfurt: Campus, 1981).

O carte recentă excelent documentată a tânărului istoric german Rainer Orth ne-a schimbat viziunea asupra rezistenței conduse din biroul vicecancelarului von Papen. Vezi *„Der Amtssitz der Opposition" ? Politik und Staatsumbaupläne im Büro des Stellvertreters des Reichskanzlers in den Jahren 1933-1934* (Köln: Böhlau, 2016). Sper ca importantul studiu al lui Orth să fie tradus curând pentru cei care nu au cunoștințe suficiente pentru a citi 1.000 de pagini în germană.

Introducere

1. Rudolf Diels, „Die Nacht der langen Messer... fand nicht statt", *Der Spiegel*, 2 iunie 1949, p. 22.
2. Rudolf Diels, *Lucifer Ante Portas: Zwischen Severing und Heydrich* (Zürich: Interverlag, 1949), p. 144, traducere preluată din J. Noakes, G. Pridham, *Nazism 1919-1945: A Documentary Reader*, vol. 1: *The Rise to Power* (Exeter: University of Exeter Press, 1998), pp. 140-141.
3. Amtlicher Preussischer Pressedienst bulletin, 28 februarie 1933, Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde R 43 II/294.
4. Willi Frischauer, *The Rise and Fall of Hermann Goering* (Boston: Houghton Mifflin, 1951), p. 4.
5. Benjamin Carter Hett, *Burning the Reichstag: An Investigation into the Third Reich's Enduring Mystery* (New York: Oxford University Press, 2014), p. 30.
6. Papen, citat în Joachim Fest, *Hitler: Eine Biographie* (Berlin: Ullstein Taschenbuch, 1998), p. 528.
7. Gottfried Reinhold Treviranus, *Das Ende von Weimar: Heinrich Brüning und seine Zeit* (Düsseldorf: Econ Verlag, 1968), p. 366.
8. Stampfer, citat în *ibid.*
9. Max Fürst, *Gefilte Fisch: Und wie es weiterging* (München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2004), pp. 658-659.
10. Adolf Hitler, „Zeugenaussage vor dem IV. Strafsenat des Reichsgerichts in Leipzig", 25 septembrie 1930, în Christian Hartmann (ed.), *Hitler: Reden, Schriften, Anordnungen. Februar 1925 bis Januar 1933*, vol. 3: *Zwischen den Reichstagswahlen Juli 1928 – September 1930*, partea a III-a: *Januar 1930 – September 1930* (München: K.G. Saur, 1995), pp. 434-451.

11. Erich Ebermayer, *Denn heutegehört uns Deutschland... Persönliches und politisches Tagebuch : Von der Machtergreifung bis zum 31. Dezember 1935* (Hamburg : Paul Zsolnay Verlag, 1959), p. 17.
12. „Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat", *Reichsgesetzblatt*, 17, 28 februarie 1933.
13. Walther Kiaulehn, *Berlin : Schicksal einer Weltstadt* (München : C.H. Beck, 1997), p. 567.
14. Wolf Jobst Siedler, „Glanzvolles Zwischenspiel auf abgeräumter Bühne, die lange Wirkung der kurzen Dauer", în Ruth Glatzer, *Berlin zur Weimarer Zeit : Panorama einer Metropole* (Berlin : Siedler Verlag, 2000), pp. 17-18.
15. Vezi, de exemplu, Volker Ullrich, *Hitler : Ascent, 1889-1939* (New York : Alfred A. Knopf, 2016), pp. 8-10.
16. Pe această temă, vezi, printre alţii, Adam Tooze, *The Deluge : The Great War and the Making of Global Order* (Londra : Penguin Books, 2014) ; Robert Boyce, *The Great Interwar Crisis and the Collapse of Globalization* (New York : Palgrave Macmillan, 2009).
17. Joachim Fest, *Hitler* (New York : Harcourt, 1974), p. 380.
18. *Ibid.*, p. 381.
19. Citat în Ullrich, *Hitler*, p. 374.
20. Theodor Heuss, *Hitlers Weg : Eine historisch-politische Studie über den Nationalsozialismus* (Stuttgart : Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1932), pp. 100, 160-163.

1. August şi noiembrie

1. Maximilian, Prince of Baden, *The Memoirs of Prince Max of Baden*, traducere de W.M. Caulder şi C.W.H. Sutton (New York : Charles Scribner's Sons, 1928), p. 351.
2. Wolfram Pyta, *Hindenburg : Herrschaft zwischen Hohenzollern und Hitler* (München : Siedler Verlag, 2007), pp. 365-369.
3. Prince Max of Baden, *Memoirs*, pp. 357-363.
4. Adolf Hitler, *Mein Kampf : Eine kritische Edition*, ediţie îngrijită de Christian Hartmann *et al.* (München : Institut für Zeitgeschichte, 2016) (în continuare *MK*), vol. 1, pp. 551-553 [ed.rom. : *Lupta mea*, traducere de Iosua Călin, cuvânt înainte de Tudor Nedelcea, postfaţă, revizie şi control ştiinţific de Dumitru Otovescu, 2 vol., Craiova : Beladi, 1999].
5. Martin Kitchen, *The Silent Dictatorship : The Politics of the German High Command under Hindenburg and Ludendorff* (Londra : Croom Helm, 1976), p. 22. Sintagma *dictatura tăcută* îi aparţine lui Kitchen.
6. Anthony McElligott, *Rethinking the Weimar Republic : Authority and Authoritarianism 1916-1936* (Londra : Bloomsbury, 2014), p. 20.
7. *Ibid.*, p. 16.

8. *Ibid.*, p. 19.
9. Joachim Riecker, *Hitlers 9. November. Wie der erste Weltkrieg zum Holocaust führte* (Berlin: Wolf Jobst Siedler, 2009), pp. 28-32.
10. Ulrich Herbert, *Geschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert* (München: C.H. Beck, 2014), pp. 181-183.
11. *Ibid.*, pp. 187-188.
12. Frederick F. Blachley, Miriam E. Oatman, „Hugo Preuss Talks on the Weimar Constitution", *Southwestern Political and Social Science Quarterly*, 6, nr. 3 (decembrie 1925), pp. 252-253.
13. Textul Constituţiei de la Weimar, în Ernst Rudolf Huber, *Dokumente zur deutschen Verfassungsgeschichte*, ediţia a III-a (Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1991), vol. 4, pp. 151-479.
14. McElligott, *Rethinking*, pp. 184-185.
15. Blachley, Oatman, „Hugo Preuss", p. 254.
16. Oliver Wendell Homes Jr., „The Path of the Law", *Harvard Law Review*, 10 (1897), p. 457.
17. Benjamin Carter Hett, *Death in the Tiergarten: Murder and Criminal Justice in the Kaiser's Berlin* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004), p. 218.
18. Roshan Magub, *Edgar Julius Jung, Right-Wing Enemy of the Nazis: A Political Biography* (Rochester, NY: Camden House, 2017), p. 18.
19. Sally Marks, „The Allies, Germany, and the Versailles Treaty, 1918-1921", *Journal of Modern History*, 85, nr. 3 (septembrie 2013), pp. 632-633.
20. Sebastian Haffner, *Defying Hitler* (Lexington, MA: Plunkett Lake Press, 2014), p. 23.
21. Carl Zuckmayer, *A Part of Myself* (New York: Harcourt, 1970), p. 143.
22. Peter Fritzsche, *Germans into Nazis* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997), p. 19.
23. Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914: Militarism, Myth, and Mobilization in Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), p. 20.
24. *Ibid.*, p. 217.
25. Riecker, *Hitlers 9. November*, p. 63.
26. John W. Wheeler-Bennett, *Hindenburg: The Wooden Titan* (Londra: Macmillan, 1936), pp. 234-239.
27. Verhey, *Spirit of 1914*, pp. 213 şi 219.
28. *Ibid.*, p. 222.
29. Riecker, *Hitlers 9. November*, p. 58.
30. Tooze, *Deluge*, pp. 11-12.
31. Erich Ludendorff, *The Nation at War* (Londra: Hutchinson, 1936).
32. Martin Kitchen, „Militarism and the Development of Fascist Ideology: The Political Ideas of Colonel Max Bauer, 1916-18", *Central European History*, 8, nr. 3 (septembrire 1975), p. 206.

2. „Nu-l credeţi, spune adevărul"

1. Benjamin Carter Hett, *Crossing Hitler : The Man Who Put the Nazis on the Witness Stand* (New York : Oxford University Press, 2008), pp. 65-66 şi 92.
2. *Ibid.*, pp. 93-98.
3. *Ibid.*, p. 102.
4. Ullrich, *Hitler*, p. 97.
5. Heiden, citat în Stefan Aust, *Hitlers erster Feind : Der Kampf des Konrad Heiden* (Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 2016), p. 84.
6. Ullrich, *Hitler*, p. 7.
7. Hitler, *MK*, vol. 1, p. 617.
8. *Ibid.*
9. *Ibid.*
10. Hitler, *MK*, vol. 2, p. 1477.
11. Adolf Hitler, *Hitler's Second Book : The Unpublished Sequel to* Mein Kampf, ediţie îngrijită de Gerhard Weinberg (New York : Enigma Books, 2006), p. 111.
12. Ian Kershaw, *Hitler 1936-1945 : Nemesis* (New York : W.W. Norton, 2000) (în continuare *Nemesis*), p. 555 [ed.rom. : *Hitler*, traducere din engleză de Dan Criste, Bucureşti : Meteor Press, 2012].
13. Ernst Hanfstaengl, *Hitler : The Missing Years* (New York : Arcade Publishing, 1994), p. 266.
14. Ian Kershaw, *Hitler 1889-1936 : Hubris* (New York : W.W. Norton, 1998) (în continuare *Hubris*), p. 281.
15. Aust, *Hitlers erster Feind*, pp. 141-142.
16. Brigitte Hamann, *Hitler's Vienna : A Dictator's Apprenticeship*, tranducere de Thomas Thornton (New York : Oxford University Press, 1999), p. 7 [ed.rom. : *Viena lui Hitler. Anii de ucenicie ai unui dictator*, în româneşte de Sanda Munteanu, Bucureşti : Vivaldi, 2000].
17. Kershaw, *Hubris*, pp. 3-5.
18. Robert G.L. Waite, *The Psychopathic God : Adolf Hitler* (New York : Basic Books, 1977), pp. 128-131.
19. August Kubizek, *The Young Hitler I Knew*, traducere de Geoffrey Brooks (Londra : Greenhill Books, 2006), p. 54.
20. Ullrich, *Hitler*, p. 21.
21. Hamann, *Hitler's Vienna*, pp. 34-35.
22. Hitler, *MK*, vol. 1, p. 453.
23. Thomas Weber, *Hitler's First War : Adolf Hitler, the Men of the List Regiment, and the First World War* (Oxford : Oxford University Press, 2010), p. 48.
24. Hitler, *MK*, vol. 1, pp. 461-465.
25. *Ibid.*
26. Weber, *Hitler's First War*, în special capitolul 7.
27. Ullrich, *Hitler*, p. 59.
28. *Ibid.* ; Weber, *Hitler's First War*, capitolul 7.

29. Ullrich, *Hitler*, p. 60.
30. Hitler, *MK*, vol. 1, pp. 553-557.
31. Weber, *Hitler's First War*, pp. 250-252.
32. *Ibid.*, pp. 250-251 şi 257.
33. *Ibid.*, pp. 350-351 ; Ullrich, *Hitler*, pp. 79-80.
34. Hitler, *MK*, 1, pp. 209 şi 225.
35. Hamann, *Hitler's Vienna*, pp. 202 şi 352 ; Weber, *Hitler's First War*, pp. 250-251.
36. Weber, *Hitler's First War*, pp. 255-256 şi 258-259.
37. Hitler către Gemlich, 19 septembrie 1919, în Noakes, Pridham (eds.), *Nazism*, vol. 1, pp. 12-13.
38. Noakes, Pridham (eds.), *Nazism*, vol. 1, p. 13. În primăvara anului 1920, Hitler ţinea deja discursuri care chemau la „exterminarea" tuturor evreilor, vezi *Hitler : Sämtliche Aufzeichnungen 1905-1924*, ediţie îngrijită de Eberhard Jäckel (Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1980), pp. 119-120. Îi sunt recunoscător profesorului Gerhard Weinberg pentru această referinţă.
39. Wolfgang Schivelbusch, *The Culture of Defeat : On National Trauma, Mourning, and Recovery*, traducere de Jefferson Chase (New York : Picador, 2001), p. 255 n. 31.
40. Kershaw, *Hubris*, p. 124.
41. Hitler, *MK*, vol. 1, p. 579.
42. Kershaw, *Hubris*, p. 125 ; Ernst Deuerlein, „Hitlers Eintritt in die Politik und die Reichswehr", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 7 (1959), pp. 177-227.
43. Kershaw, *Hubris*, p. 126.
44. *Ibid.*, p. 145.
45. Reginald H. Phelps, „Hitler als Parteiredner", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 11 (1963), pp. 274-330 şi 294-295.
46. Aust, *Hitlers erster Feind*, pp. 21 şi 82-84.
47. Kubizek, *Young Hitler*, pp. 157 şi 174-175.
48. Hanfstaengl, *Hitler : The Missing Years*, p. 133.
49. Kubizek, *Young Hitler*, p. 182.
50. Ullrich, *Hitler*, pp. 389-390.
51. Richard J. Evans, *The Coming of the Third Reich* (New York : Penguin, 2004), p. 105 [ed.rom. : *Al Treilea Reich*, traducere din limba engleză de Alin Matei, Bucureşti : RAO, 2010].
52. Kershaw, *Hubris*, p. 216.
53. Ullrich, *Hitler*, p. 173.
54. Jonathan Wright, *Gustav Stresemann : Weimar's Greatest Statesman* (New York : Oxford University Press, 2002), „Introduction".
55. *Ibid.*, p. 2.
56. *Ibid.*, p. 498.
57. *Ibid.*, capitolul 1.
58. *Ibid.*, capitolul 2.
59. *Ibid.*, capitolul 3.
60. *Ibid.*, pp. 106-107.

61. Wright, *Stresemann*, p. 494 ; în general, Zara Steiner, *The Lights That Failed : European International History 1919-1933* (New York : Oxford University Press, 2005), capitolele 7-8.
62. Wright, *Stresemann*, pp. 323 şi 518.
63. *Ibid.*, p. 332.
64. *Ibid.*, p. 499.
65. *Ibid.*, p. 370 n. 196.
66. John A. Leopold, *Alfred Hugenberg : The Radical Nationalist Campaign Against the Weimar Republic* (Londra, New Haven : Yale University Press, 1977), pp. 1-2.
67. *Ibid.*, pp. 8-20.
68. *Ibid.*, pp. 21-23.
69. Hugenberg, „Block oder Brei ? ", în Herbert Michaelis *et al.* (eds.), *Ursachen und Folgen vom deutschen Zusammenbruch 1918 und 1945 bis zur staatlichen Neuordnung Deutschlands in der Gegenwart* (Berlin : Dokumenten-Verlag Dr. Herbert Wendler, 1959-1978), vol. 8, p. 350.
70. Wright, *Stresemann*, pp. 373-374.
71. *Ibid.*, p. 514.
72. *Ibid.*, pp. 434 şi 408.
73. *Ibid.*, p. 469.
74. *Ibid.*, p. 501.
75. *Ibid.*, p. 482.
76. Ullrich, *Hitler*, pp. 201-202 n. 70.
77. *Ibid.*, pp. 201-202.

3. „Mai însângerat" şi intrigantul

1. Thomas Kurz, *„Blutmai" : Sozialdemokraten und Kommunisten im Brennpunkt der Berliner Ereignisse von 1929* (Berlin : Verlag J.H.W. Dietz Nachf., 1988), pp. 13-14.
2. Fürst, *Gefilte Fisch*, p. 567.
3. Kurz, *„Blutmai"*, pp. 29-30.
4. Fürst, *Gefilte Fisch*, pp. 568-569.
5. Kurz, *„Blutmai"*, pp. 32-33.
6. *Ibid.*, p. 45.
7. *Ibid.*, pp. 36-40.
8. Bericht über die von dem Ausschuß zur Prüfung der Mai-Vorgänge am 6.6.1929 im Großen Schauspielhaus Versammlung, Landesarchiv Berlin A Pr. Br. Rep. 30 Tit. 95 Nr. 21731, Bl. 110.
9. Kurz, *„Blutmai"*, p. 63.
10. *Ibid.*, pp. 42, 47-48.
11. Hett, *Crossing Hitler*, p. 55.
12. Matheo Quinz, „The Romanisches Café", în Anton Kaes *et al.*, *The Weimar Republic Sourcebook* (Berkeley, Los Angeles : University of California Press, 1994) (în continuare Kaes *et al.*, *Weimar Republic Sourcebook*), pp. 415-117.

13. David Clay Large, *Berlin* (New York: Basic Books, 2000), p. 191.
14. Eric D. Weitz, *Weimar Germany*, ediție nouă augmentată (Princeton: Princeton University Press, 2013), pp. 77-78.
15. Markus Wolf, *Man Without a Face: The Autobiography of Communism's Greatest Spymaster* (New York: PublicAffairs, 1997), p. 25.
16. Jürgen Falter, *Hitlers Wähler* (München: C.H. Beck, 1991); Walter Dean Burnham, „Political Immunization and Political Confessionalism: The United States and Weimar Germany", *Journal of Interdisciplinary History*, 3, nr. 1 (vara 1972), pp. 1-30.
17. Kershaw, *Hubris*, p. 228.
18. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 51-52 și 368-372.
19. Wolfram Pyta, *Dorfgemeinschaft und Parteipolitik 1918-1933: Die Verschränkung von Milieu und Parteien in den protestantischen Landgebieten Deutschlands in der Weimarer Republik* (Düsseldorf: Droste Verlag, 1996), p. 37.
20. Shelley Baranowski, *The Sanctity of Rural Life: Nobility, Protestantism, and Nazism in Weimar Prussia* (New York: Oxford University Press, 1995), pp. 6-8, 20 și 39.
21. *Ibid.*, pp. 118-122.
22. *Ibid.*, p. 102.
23. Large, *Berlin*, p. 164.
24. Wilhelm Stapel, „The Intellectual and His People", în Kaes *et al.*, *Weimar Republic Sourcebook*, pp. 423-425.
25. Baranowski, *Sanctity*, p. 111.
26. Weitz, *Weimar*, p. 77.
27. Kurt Tucholsky, „Berlin and the Provinces", în Kaes *et al.*, *Weimar Republic Sourcebook*, pp. 418-420.
28. Baranowski, *Sanctity*, p. 129; Hett, *Burning the Reichstag*, pp. 80-81.
29. Shulamit Volkov, *Germans, Jews and Antisemites: Trials in Emancipation* (New York: Cambridge University Press, 2006), pp. 113–115.
30. *Ibid.*; Hermann Graml, *Antisemitism in the Third Reich*, traducere de Tim Kirk (Oxford: Blackwell, 1988), pp. 67-68.
31. Volkov, *Germans, Jews, and Antisemites*, pp. 118, 129 și 135-139.
32. Peter Hayes, *Why: Explaining the Holocaust* (New York: W.W. Norton, 2017), pp. 53-56.
33. Graml, *Antisemitism*, p. 80.
34. Ullrich, *Hitler*, p. 231.
35. Eva Rosenhaft, *Beating the Fascists: The German Communists and Political Violence* (New York: Cambridge University Press, 1983), p. 30.
36. Fritzsche, *Germans into Nazis*, p. 79; Wolfram Pyta, *Die Weimarer Republik* (Berlin: Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, 2004), p. 156.
37. Thomas Mergel, „Das Scheitern des deutschen Tory-Konservatismus: Die Umformung der DNVP zu einer rechtsradikalen Partei 1928-1932", *Historische Zeitschrift*, 275, nr. 2 (2003), pp. 325-326 și 337.
38. Wheeler-Bennett, *Wooden Titan*, pp. 3-4.
39. *Ibid.*, pp. 26-29.

40. Anna von der Goltz, *Hindenburg : Power, Myth, and the Rise of the Nazis* (Oxford : Oxford University Press, 2009), p. 19.
41. Henry Ashby Turner, *Hitler's Thirty Days to Power : January 1933* (Reading, MA : Addison-Wesley, 1997), p. 4.
42. Von der Goltz, *Hindenburg*, p. 14.
43. Pyta, *Hindenburg*, p. 21.
44. Von der Goltz, *Hindenburg*, p. 14.
45. Harry Graf Kessler, *Tagebücher 1918 bis 1937* (Frankfurt : Insel Taschenbuch, 1996), p. 698.
46. Citat în Pyta, *Hindenburg*, p. 15.
47. Von der Goltz, *Hindenburg*, p. 15.
48. Pyta, *Hindenburg*, pp. 18-19.
49. *Ibid.*, p. 19.
50. *Ibid.*, pp. 559-560.
51. *Ibid.*, p. 333.
52. Von der Goltz, *Hindenburg*, p. 93.
53. *Ursachen und Folgen*, vol. 8, pp. 101-103.
54. Harold James, „Economic Reasons for the Collapse of the Weimar Republic", în Ian Kershaw (ed.), *Weimar : Why Did Democracy Fail ?* (Londra : Weidenfeld and Nicolson, 1990), p. 40.
55. Vincenz Müller, *Ich fand das wahre Vaterland* (East Berlin : Deutscher Militärverlag, 1963), p. 199.
56. Turner, *Hitler's Thirty Days*, p. 20.
57. Irene Strenge, *Schleicher : Politik im Reichswehrministerium am Ende der Weimarer Republik* (Berlin : Duncker und Humblot, 2006), pp. 12-13.
58. Müller, *Wahre Vaterland*, p. 196.
59. Otto Meißner, *Staatssekretär unter Ebert-Hindenburg-Hitler* (Hamburg : Hoffmann und Campe Verlag, 1950), pp. 257-258.
60. Michaelis *et al.*, *Ursachen und Folgen*, vol. 8, doc. 1922, p. 711.
61. André François-Poncet, *The Fateful Years : Memoirs of a French Ambassador in Berlin, 1931-1938*, traducere de Jacques LeClercq (New York : Howard Fertig, 1971), pp. 28-29.
62. Strenge, *Schleicher*, pp. 11 şi 54-55.
63. Müller, *Wahre Vaterland*, pp. 223-224.
64. *Ibid.*, pp. 219 şi 224-225.
65. „Moscow Document", în Henry Ashby Turner, *Hitlers Weg zur Macht : Der Januar 1933*, traducere de Enrico Heinemann şi Thomas Pfeiffer (Berlin : Ullstein, 1999), p. 184. Textul complet al acestui document nu apare în ediţia engleză originală a cărţii profesorului Turner.
66. *Ibid.*, p. 182.
67. Strenge, *Schleicher*, pp. 46-51.
68. *Ibid.*, p. 62.
69. *Ibid.*, p. 60.
70. Müller, *Wahre Vaterland*, p. 223.

71. McElligott, *Rethinking*, p. 78.
72. Weitz, *Weimar*, p. 152 ; James, „Economic Reasons", p. 31.
73. Theo Balderston, *Economics and Politics in the Weimar Republic* (Cambridge : Cambridge University Press, 2002), p. 79.
74. Liaquat Ahamed, *Lords of Finance : The Bankers Who Broke the World* (New York : Penguin Books, 2009), pp. 324-325 [ed.rom. : *Stăpânii finanţelor. Cei patru bancheri care au ruinat lumea*, traducere din engleză de Dana-Ligia Ilin, Bucureşti : Humanitas, 2014, pp. 298-299].
75. Steiner, *Lights That Failed*, p. 641.
76. Pyta, *Weimar*, p. 99.
77. François-Poncet, *Fateful Years*, p. 4.
78. Heinrich Brüning, *Memoiren : 1918-1934* (Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1970), p. 243.
79. *Ibid.*, p. 211.
80. *Ibid.*, p. 247.
81. William L. Patch, *Heinrich Brüning and the Dissolution of the Weimar Republic* (New York : Cambridge University Press, 1998), p. 136.
82. Strenge, *Schleicher*, p. 63 ; Treviranus, *Weimar*, p. 115 ; Brüning, *Memoiren*, pp. 150-151.
83. Strenge, *Schleicher*, p. 67 ; *Akten der Reichskanzlei : Die Kabinette Brüning I und II (1930-1932)* (în continuare *AdR Brüning*), ediţie îngrijită de Tilmann Koops (Boppard am Rhein : Boldt Verlag, 1982) ; *Verhandlungen des Reichstages*, 427, pp. 4727-4730.
84. Jürgen Falter, *Wahlen und Abstimmungen in der Weimarer Republik* (München : C.H. Beck, 1986), pp. 90, 100 şi 111.
85. Fritzsche, *Germans*, p. 173.
86. Hermann Graml, *Zwischen Stresemann und Hitler : Die Aussenpolitik der Präsidialkabinette Brüning, Papen und Schleicher* (München : R. Oldenbourg Verlag, 2001), pp. 48-53.
87. Wright, *Stresemann*, p. 476.
88. Ferdinand Siebert, *Aristide Briand : Ein Staatsmann zwischen Frankreich und Europa* (Erlenbach-Zürich : Eugen Rentsch Verlag, 1973), pp. 545-547.
89. *AdR Brüning*, vol. 1, doc. 68.
90. Siebert, *Briand*, p. 553.
91. C. Edmund Clingan, *The Lives of Hans Luther, 1879-1962 : German Chancellor, Reichsbank President, and Hitler's Ambassador* (Lanham, MD : Lexington Books, 2010), p. 87.
92. Müller, *Wahre Vaterland*, p. 349.

Cancelarul foamei

1. „Laubenkolonie Felseneck", *Die Rote Fahne*, 20 ianuarie 1932.
2. Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde R 22/66804, *Adam und Genossen*, Judgment, 22 decembrie 1932, pp. 23-35.
3. *Ibid.*

4. Adolf Hitler, *Reden, Schriften, Anordnungen 1925-1933* (în continuare Hitler, *Reden*), vol. 3, p. 3, ediţie îngrijită de Christian Hartmann (München : K.G. Saur, 1995), pp. 418-419.
5. Ernst Hanfstaengl, *Zwischen Weißen und Braunem Haus : Memoiren eines Politischen Aussenseiters* (München : R. Piper Verlag, 1970), p. 207.
6. Ullrich, *Hitler*, p. 231.
7. Kessler, *Tagebücher*, pp. 677-778.
8. Ullrich, *Hitler*, p. 233 ; Bella Fromm, *Blood and Banquets : A Social Diary* (New York : Harper and Brothers, 1942), p. 25.
9. Michaelis *et al.*, *Ursachen und Folgen*, vol. 8, p. 93.
10. Fritzsche, *Germans*, p. 150.
11. Michaelis *et al.*, *Ursachen und Folgen*, vol. 8, p. 92.
12. Fromm, *Blood and Banquets*, p. 25.
13. Balderston, *Economics and Politics*, p. 84 ; Ahamed, *Lords of Finance*, p. 400 [ed. rom. p. 366] ; Thomas Ferguson, Peter Temin, „Made in Germany : The German Currency Crisis of July 1931", *MIT Department of Economics Working Paper Series*, februarie 2001, p. 12.
14. Siebert, *Briand*, p. 562.
15. Robert Paxton, *The Anatomy of Fascism* (New York : Vintage, 2004), pp. 83-84.
16. *Berlin and Its Environs*, ediţia a VI-a (Leipzig : Karl Baedeker, 1923), p. 50.
17. Noakes, Pridham, *Nazi Germany*, vol. 1, pp. 14-16.
18. *Ibid.*, vol. 1, pp. 15-16.
19. Karl Wilhelm Dahm, *Pfarrer und Politik* (Köln : Westdeutscher Verlag, 1965), pp. 104-109. Îi sunt deosebit de recunoscător lui Ky Woltering pentru aceste referinţe despre protestanţii din Republica de la Weimar şi pentru explicaţiile sale despre perspectiva germanilor protestanţi.
20. Karl Wilhelm Dahm, „German Protestantism and Politics, 1918-39", *Journal of Contemporary History*, 3, nr. 1 (ianuarie 1968), p. 33.
21. R. Seeberg, citat în *ibid.*, p. 40.
22. Victoria Barnett, *For the Soul of the People : Protestant Protest against Hitler* (New York : Oxford University Press, 1992), p. 16.
23. Michael Wildt, *Hitler's Volksgemeinschaft and the Dynamics of Racial Exclusion : Violence against Jews in Provincial Germany 1919-1939*, traducere de Bernhard Heise (New York : Berghahn Books, 2012), p. 84.
24. Richard Karwehl, „Politisches Messiastum", *Zwischen den Zeiten*, 9 (1931), pp. 520 şi 530-531. Îi sunt recunoscător lui Dagmar Herzog pentru această referinţă.
25. Dagmar Herzog, discuţie cu autorul, februarie 2017.
26. Joachim Fest, *Plotting Hitler's Death : The Story of the German Resistance* (New York : Metropolitan Books, 2006), p. 316.
27. Martin Niemöller, discurs din 22 decembrie 1946, Microform No. 252, WWII Era Records of the WCC, Yale Divinity School. Îi sunt recunoscător lui Ky Woltering pentru această referinţă.
28. Karwehl, „Politisches Messiastum", p. 531.

29. *Ibid.*, pp. 519-520.
30. Riecker, *Hitlers 9. November*, p. 115.
31. Fritzsche, *Germans*, p. 111, şi următorul argument se bazează în general pe Fritzsche.
32. *Ibid.*, pp. 182 şi 200; în general, Pyta, *Hindenburg*, pp. 583-584.
33. Paxton, *Anatomy of Fascism*, p. 81.
34. Argumentul se bazează pe Fritzsche, *Germans*.
35. Hitler, *Second Book*, pp. 24-25.
36. Fritzsche, *Germans*, p. 173.
37. Hermann Graml, *Bernhard von Bülow und die deutsche Aussenpolitik. Hybris und Augenmass im Auswärtigen Amt* (München: Oldenbourg, 2012), pp. 33-34.
38. Ahamed, *Lords of Finance*, pp. 11-13 [ed.rom. p. 23]. Lucrarea de căpătâi despre utilizarea pe plan mondial a etalonului aur în perioada interbelică este Barry Eichengreen, *Golden Fetters : The Gold Standard and the Great Depression 1919-1939* (New York : Oxford University Press, 1992). Le sunt extrem de recunoscător domnilor profesori Eichengreen, Benjamin Friedman şi Edmund Clingan pentru sfaturile lor în privinţa acestor chestiuni.
39. Tooze, *Deluge*, pp. 487-488.
40. Ahamed, *Lords of Finance*, p. 325 [ed.rom. p. 299].
41. Clingan, *Luther*, p. 98.
42. Michaelis *et al.*, *Ursachen und Folgen*, vol. 8, p. 118. Luther îl cita pe bancherul Carl Melchior.
43. Graml, *Bülow*, pp. 33-34.
44. Michaelis *et al.*, *Ursachen und Folgen*, vol. 8, p. 109.
45. *Ibid.*, vol. 8, p. 118.
46. *Ibid.*, vol. 8, p. 5.
47. *Ibid.*, vol. 8, p. 7.
48. *Ibid.*, vol. 8, pp. 7-8.
49. Peter D. Stachura, *Gregor Strasser and the Rise of Nazism* (Londra: George Allen and Unwin, 1983), p. 3.
50. *Ibid.*, pp. 12-13.
51. *Ibid.*, p. 14.
52. *Verhandlungen des Reichstages*, 446, p. 2511.
53. *Ibid.*, 446, p. 2520.
54. Graml, *Zwischen Stresemann und Hitler*, p. 53.
55. Graml, *Bülow*, p. 92.
56. Annemarie H. Sammartino, *The Impossible Border : Germany and the East, 1913-1922* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2010), pp. 2 şi 120.
57. *Ibid.*, p. 10.
58. Hett, *Burning the Reichstag*; Michael Mann, „Were the Perpetrators of Genocide «Ordinary Men» or «Real Nazis» ?", *Holocaust and Genocide Studies*, 14, nr. 3 (2001), pp. 331-366.
59. Rosenhaft, *Beating the Fascists*, p. 30.

60. Hermann Weber, *Die Wandlung des deutschen Kommunismus : Die Stalinisierung der KPD in der Weimarer Republik* (Frankfurt : Europäische Verlagsanstalt, 1971), pp. 362-664.
61. Hitler, Memorandumul Hossbach, în Noakes, Pridham, *Nazism*, vol. 3, pp. 74-75.
62. Ludendorff, *Nation at War*.
63. Stefan Ihrig, *Atatürk in the Nazi Imagination* (Cambridge, MA : Harvard University Press, 2014), p. 223.
64. *Ibid.*, p. 224.
65. Michael Kellogg, *The Russian Roots of Nazism : White Emigrés and the Making of National Socialism, 1917-1945* (Cambridge : Cambridge University Press, 2005), pp. 1-4.
66. Peter Longerich, *Goebbels : A Biography*, traducere de Alan Bance *et al.* (New York : Random House, 2015), pp. 26 şi 29.
67. Kershaw, *Hubris*, pp. 180-182.
68. Hans Woller, „Machtpolitisches Kalkul oder ideologische Affinität? Zur Frage des Verhältnisses zwischen Mussolini und Hitler", în Wolfgang Benz *et al.* (eds.), *Der Nationalsozialismus : Studien zur Ideologie und Herrschaft* (Frankfurt : Fischer Taschenbuch Verlag, 1993), p. 46.
69. *Ibid.*, p. 52.
70. *Ibid.*, pp. 52-54.
71. *Ibid.*, pp. 54-60.
72. Weinberg, „Introduction", în Hitler, *Second Book*, pp. xiv-xxi.
73. Douglas G. Morris, *Justice Imperiled : The Anti-Nazi Lawyer Max Hirschberg in Weimar Germany* (Ann Arbor : University of Michigan Press, 2005), pp. 254-272 ; Alan Cassels, *Mussolini's Early Diplomacy* (Princeton : Princeton University Press, 1970), pp. 171-172.
74. Paxton, *Fascism*, pp. 80-81.
75. Ihrig, *Atatürk*, p. 228 ; Kellogg, *Russian Roots*, p. 1.
76. Patch, *Brüning*, p. 151.
77. Brüning, *Memoiren*, pp. 222-224.
78. Ferguson şi Temin, „Made in Germany", p. 31.
79. Heinrich August Winkler, *Weimar 1918-1933 : Die Geschichte der ersten deutschen Demokratie* (München : C.H. Beck, 1993), p. 405.
80. Ferguson, Temin, „Made in Germany", pp. 18-19.
81. Graml, *Zwischen Stresemann und Hitler*, pp. 81 şi 152-153.
82. *Ibid.*, pp. 77-79.
83. Winkler, *Weimar*, pp. 403-405 ; Brüning, *Memoiren*.
84. Winkler, *Weimar*, p. 406.
85. Acesta este argumentul ingenios şi convingător pe care îl aduce Hermann Graml în *Zwischen Stresemann und Hitler*, p. 97.
86. Această observaţie îi aparţine lui Boyce, în *Interwar Crisis*, p. 310.
87. Graml, *Zwischen Stresemann und Hitler*, p. 155.
88. Ferguson, Temin, „Made in Germany", p. 34 ; Winkler, *Weimar*, p. 408.

89. Ferguson, Temin, „Made in Germany", p. 36.
90. Patch, *Brüning*, pp. 160-162.
91. Brüning, *Memoiren*, p. 413.
92. Patch, *Brüning*, p. 156.
93. Winkler, *Weimar*, p. 415.
94. Acesta este argumentul general al lui Ferguson şi Temin, „Made in Germany".
95. Barry Eichengreen, *Hall of Mirrors : The Great Depression, the Great Recession, and the Uses – and Misuses – of History* (New York : Oxford University Press, 2015), pp. 142-143 şi 149-151.
96. Patch, *Brüning*, pp. 201 şi 219.
97. *Ibid.*, pp. 201-204.
98. Întreaga chestiune privind răspunsul lui Brüning la Marea Criză este o problemă aprig dezbătută de specialişti. Dezbaterea a început cu lucrarea lui Knut Borchardt din anii 1970. Borchardt susţinea, contrar concepţiei keynesiene încă predominante la vremea respectivă, că Brüning nu a avut încotro şi că a fost nevoit să urmeze direcţia pe care o adoptase, deoarece economia Republicii de la Weimar era „bolnavă" şi era imposibil ca guvernul să se împrumute. Alţii, precum Ferguson şi Temin, au susţinut că alegerile politice ale lui Brüning au făcut imposibilă rezolvarea problemelor financiare ale guvernului german. Opinia mea se bazează pe Ferguson, Temin, „Made in Germany", Edmund Clingan, *Finance from Kaiser to Führer : Budget Politics in Germany 1912-1934* (Westport, CT : Greenwood Press, 2001), şi Clingan, *Luther*. Vezi şi Knut Borchardt, *Perspectives on Modern German Economic History and Policy*, traducere de Peter Lambert (Cambridge : Cambridge University Press, 1991), în special capitolele 9-11 ; Eichengreen, *Golden Fetters* şi *Hall of Mirrors* ; Boyce, *Interwar Crisis*.
99. Tooze, *Deluge*, pp. 502-503.
100. Brüning, *Memoiren*, p. 293.
101. Joseph Goebbels, *Kampf um Berlin : Der Anfang* (München : Eher Verlag, 1934), p. 28.
102. *Ibid.*, p. 21.
103. *Ibid.*, p. 27.
104. Discuţia despre violenţa politică din Berlin se bazează parţial pe : Rosenhaft, *Beating the Fascists* ; Pamela E. Swett, *Neighbors and Enemies : The Culture of Radicalism in Berlin* (Cambridge : Cambridge University Press, 2004) ; Hett, *Crossing Hitler* ; şi Hett, *Burning the Reichstag*.
105. Hett, *Crossing Hitler*, pp. 149-150.
106. Richard Bessel, „Violence as Propaganda", în Thomas Childers, *The Formation of the Nazi Constituency, 1919-1933* (Londra : Croom Helm, 1986), pp. 131-146.
107. *Verhandlungen des Reichstages*, 446, p. 2486.
108. Michaelis *et al.*, *Ursachen und Folgen*, vol. 8, p. 398.
109. *Ibid.*, vol. 8, p. 399.
110. *Ibid.*, vol. 8, p. 400.
111. Swett, *Neighbors and Enemies*.

112. Hermann Beck, *The Fateful Alliance : German Conservatives and Nazis in 1933 – the Machtergreifung in a New Light* (New York : Berghahn Books, 2008), pp. 72-73.
113. *Ibid.*
114. Joseph Goebbels, însemnare în jurnal din 12 octombrie 1931, TB, partea I, vol. 2/II, pp. 122-123.

5. Starea de urgenţă

1. Joseph Goebbels, însemnare în jurnal din 1 martie 1932, TB, partea I, vol. 2/II, pp. 230-231.
2. Franz von Papen, *Der Wahrheit eine Gasse* (München : Paul List Verlag, 1952), p. 187.
3. Însemnare de jurnal a lui Schwerin von Krosigk, în Karl-Heinz Minuth (ed.), *Das Kabinett von Papen* (Boppard am Rhein : Boldt Verlag, 1989) (în continuare *AdR Papen*), vol. 2, doc. 239b, p. 1038.
4. Brüning, *Memoiren*, p. 379.
5. Aust, *Hitlers erster Feind*, p. 157.
6. Strenge, *Schleicher*, pp. 77-78 ; Michaelis *et al.*, *Ursachen und Folgen*, vol. 7, pp. 537-548.
7. Strenge, *Schleicher*, p. 81.
8. Winkler, *Weimar*, p. 422 ; *AdR Brüning*, vol. 2, pp. 1470-1477.
9. Winkler, *Weimar*, p. 422.
10. Patch, *Brüning*, pp. 184-185.
11. Winkler, *Weimar*, p. 422.
12. *Ibid.* ; Wright, *Stresemann*, p. 341.
13. Patch, *Brüning*, pp. 184-185 ; Winkler, *Weimar*, p. 425.
14. Brüning, *Memoiren*, p. 386.
15. *Ibid.*, pp. 467-468.
16. Strenge, *Schleicher*, pp. 83-84.
17. Wheeler-Bennett, *Wooden Titan*, p. 356.
18. Brüning, *Memoiren*, pp. 518-519.
19. Winkler, *Weimar*, p. 445.
20. *Ibid.*
21. Hanfstaengl, *Hitler*, pp. 176 şi 196.
22. Winkler, *Weimar*, p. 448.
23. *Ibid.*, p. 452.
24. Patch, *Brüning*, p. 247 ; von der Goltz, *Hindenburg*, pp. 153-154.
25. Falter, *Hitlers Wähler*, pp. 123-124.
26. Patch, *Brüning*, p. 247.
27. Winkler, *Weimar*, p. 414.
28. *AdR Brüning*, vol. 2, p. 692 ; Strenge, *Schleicher*, p. 90 ; Winkler, *Weimar*, pp. 447-448 şi 454.

29. Strenge, *Schleicher*, pp. 89-94.
30. Brüning, *Memoiren*, p. 580.
31. Patch, *Brüning*, pp. 251-252.
32. Rudolf Fischer, *Schleicher : Mythos und Wirklichkeit* (Hamburg : Hanseatische Verlagsanstalt, 1932), p. 10.
33. Strenge, *Schleicher*, p. 95.
34. Brüning, *Memoiren*, p. 547.
35. *Ibid.*, pp. 547-552.
36. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 24 aprilie 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 265 ; însemnare de jurnal din 25 aprilie 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 268 ; însemnare de jurnal din 26 aprilie 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 268 ; însemnare de jurnal din 27 aprilie 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 269.
37. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 27 aprilie 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 269 ; însemnare de jurnal din 25 aprilie 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 268.
38. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 29 aprilie 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 271.
39. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 9 mai 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 276.
40. Winkler, *Weimar*, p. 465 ; Brüning, *Memoiren*, p. 587.
41. Strenge, *Schleicher*, p. 106.
42. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 12 mai 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 279.
43. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 25 mai 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 288.
44. Brüning, *Memoiren*, p. 600.
45. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 25 mai 1932 şi 31 mai 1932, TB, partea I, vol. 2/II, pp. 288-293.
46. Rainer Orth, *Der „Amtssitz der Opposition ? " Politik und Staatsumbaupläne im Büro des Stellvertreters des Reichskanzlers in den Jahren 1933-1934* (Köln : Böhlau Verlag, 2016), pp. 29-31.
47. *Ibid.*, pp. 33-34.
48. *Ibid.*, pp. 34-35.
49. Ihrig, *Atatürk*, pp. 103 şi 119.
50. Orth, *„Amtssitz"*, p. 37.
51. *Ibid.*, pp. 41-42.
52. Papen, *Wahrheit*, p. 185.
53. François-Poncet, *Fateful Years*, p. 23.
54. *Wahrheit*, pp. 184-185.
55. Orth, *„Amtssitz"*, p. 55.
56. Winkler, *Weimar*, p. 479.
57. Hett, *Crossing Hitler*, p. 129.
58. McElligott, *Rethinking*, p. 193.
59. Kessler, *Tagebücher*, pp. 709-710.
60. Ott către Friedrich von Papen, 26 decembrie 1949, Institut für Zeitgeschichte ZS 279 Eugen Ott.
61. Hett, *Burning the Reichstag*, pp. 31-32.

62. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 20 iulie 1932, TB, partea I, vol. 2/II, pp. 323-324.
63. Huber, *Verfassungsgeschichte*, vol. 4, p. 563.
64. Franz von Papen, discurs la radio, 20 iulie 1933, Deutsches Historisches Museum/ Deutsches Rundfunkarchiv, Stimmen des 20. Jahrhunderts : Preußen in Weimar, CD audio, 2001.
65. Hett, *Burning the Reichstag*, p. 82.
66. Daniel Siemens, *Stormtroopers : A New History of Hitler's Brownshirts* (New Haven : Yale University Press, 2017), pp. xiv-xviii.
67. Huber, *Verfassungsgeschichte*, vol. 4, pp. 574-577.
68. Siemens, *Stormtroopers*, pp. xiv-xviii.
69. *Ibid.*, p. xix.
70. *Fateful Alliance*, p. 81.
71. Siemens, *Stormtroopers*, p. xix.
72. Wolfram Pyta, *Die Weimarer Republik* (Berlin : Landeszentrale für politische Bildungsarbeit, 2004), p. 143.
73. Strenge, *Schleicher*, p. 138.
74. Irene Strenge, *Machtübernahme 1933 : Alles auf legalem Weg ?* (Berlin : Duncker und Humblot, 2002), pp. 92 şi 98.
75. Huber, *Verfassungsgeschichte*, vol. 4, pp. 158 şi 160.
76. Heinrich Brüning, „Ein Brief", *Deutsche Rundschau*, 70, nr. 7 (iulie 1947), p. 13.
77. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 5 august 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 333.
78. *AdR Papen*, doc. 99n4, p. 380 ; Strenge, *Schleicher*, p. 134.
79. *AdR Papen*, doc. 99, pp. 378-386.
80. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 12 august 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 338.
81. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 11 august 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 337.
82. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 12 august 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 338.
83. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 13 august 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 339.
84. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 14 august 1932, TB, partea I, vol. 2/II, p. 340.
85. *AdR Papen*, doc. 101, pp. 391-392.
86. Strenge, *Machtübernahme*, p. 78.
87. Strenge, *Schleicher*, p. 135.
88. Ernst Rudolf Huber, „Carl Schmitt in der Reichskrise der Weimarer Republik", în Helmut Quaritsch (ed.), *Complexio Oppositorum : Vorträge und Diskussionsbeiträge des 28. Sonderseminars 1986 der Hochschule für Verwaltungswissenschaften Speyer* (Berlin : Duncker und Humblot, 1988), pp. 33-70.
89. *AdR Papen*, doc. 120, pp. 474-479 ; Strenge, *Schleicher*, p. 143.

90. Strenge, *Machtübernahme*, p. 103.
91. François-Poncet, *Fateful Years*, pp. 38-39.
92. Noakes, Pridham, *Nazism*, vol. 1, p. 106.
93. „Versammlung", Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde R. 8005, vol. 60.
94. Strenge, *Schleicher*, p. 163.
95. *Ibid.*, p. 171.
96. *Ibid.*, pp. 172-173.
97. *Ibid.*, p. 178.
98. Papen, *Wahrheit*, pp. 243-244.
99. *Ibid*, p. 244. Întreaga discuţie referitoare la ce anume intenţiona Schleicher să facă atunci când avea să devină cancelar a rămas subiect de controversă. Henry A. Turner, de exemplu, respinge ideea că Schleicher urmărea să-i dezbine pe nazişti aducându-l pe Strasser în acest cabinet (Turner, „The Myth of Chancellor on Schleicher's Querfront Strategy", *Central European History*, 41 [2008], pp. 673-681). Turner subliniază că singura sursă ce face trimitere la această strategie pe care Schleicher a prezentat-o la întâlnirea din 1 decembrie o constituie memoriile lui Papen, care erau adesea foarte nesincere. De fapt, ideea este cel puţin subînţeleasă în notele luate de Meissner la întâlnire (în Huber, *Verfassungsgeschichte*, vol. 4, p. 621) şi, de asemenea, într-un articol din *Vossische Zeitung*, „Der General", 11 decembrie 1932, bazându-se probabil pe informaţii de la Schleicher, care avea relaţii bune cu *Vossische*. Ernst Rudolf Huber, un istoric al dreptului care a fost studentul şi protejatul lui Carl Schmitt, îşi amintea în anii 1980 că el şi Schmitt fuseseră implicaţi în unele negocieri pentru a pune capăt frontului transpartinic (Huber, „Carl Schmitt in der Reichskrise", p. 47). Deşi, cu siguranţă, memoriile lui Papen sunt adesea mincinoase, în acest caz relatarea sa e credibilă. Aşa cum susţine Turner însuşi, ideea că Schleicher a vrut să-i dezbine pe nazişti îl face să aibă o imagine mai degrabă pozitivă decât negativă în ochii posterităţii, iar Papen avea tot interesul să-l facă pe Schleicher să arate mai rău. După cum vom vedea în capitolul următor, relatarea lui Papen concordă cu alte surse din acea perioadă.
100. Papen, *Wahrheit*, p. 244.
101. *Ibid.*, pp. 244-245.
102. Lutz Graf Schwerin von Krosigk, însemnare de jurnal din 2 decembrie 1932, *AdR Papen*, vol. 2, doc. 239b, pp. 1036-1038.
103. Papen, *Wahrheit*, p. 250.

Soldatul din Boemia şi jocheul gentilom

1. Melita Maschmann, *Account Rendered: A Dossier on My Former Self* (Londra: Abelard-Schuman, 1964), pp. 9-12.
2. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 31 ianuarie 1933, TB, partea I, vol. 2/III, p. 120.

3. Edmund Forschbach, *Edgar J. Jung. Ein konservativer Revolutionär 30. Juni 1934* (Pfullingen: Verlag Günther Neske, 1984), p. 54.
4. Bernd Küster, *Max Liebermann. Ein Maler* (Hamburg: Eller und Richter, 1988), p. 216.
5. Verhey, *Spirit of 1914*, p. 224.
6. Pyta, *Hindenburg*, p. 808.
7. Stachura, *Strasser*, p. 100.
8. Strenge, *Schleicher*, pp. 173 şi 178-180. După cum s-a menţionat în capitolul anterior, istoricii dezbat problema strategiei lui Schleicher. O lungă perioadă, s-a considerat de la sine înţeles că el a aplicat o strategie „transpartinică" atunci când a devenit cancelar, elementele centrale ale acesteia fiind o alianţă cu social-democraţii şi unioniştii, includerea lui Gregor Strasser în cabinetul său şi folosirea acestuia ca să-i dezbine pe nazişti şi să aducă vreo 60 de deputaţi nazişti din Reichstag într-o coaliţie majoritară pentru a sprijini administraţia lui Schleicher. Unele cercetări recente au repus în discuţie această interpretare. După cum am văzut, Henry A. Turner susţinea că dovezile despre planul lui Schleicher se bazau pe memoriile lui Papen, în care nu putem avea încredere. Dar, având în vedere ostilitatea lui Papen faţă de Schleicher, relatarea sa este plauzibilă, fiind de fapt susţinută de surse şi mai credibile, precum raportul trimis la Paris de ambasadorul André François-Poncet în 29 noiembrie 1932 (vezi *infra*). Un alt element al revizuirii implică jurnalele lui Joseph Goebbels. Acesta a publicat o versiune amendată a jurnalelor sale din această perioadă în 1934, sub titlul *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei* (*De la Kaiserhof la cancelaria Reichului*). După sfârşitul Războiului Rece, manuscrisele originale ale jurnalului lui Goebbels au fost descoperite la Moscova şi publicate într-o ediţie ştiinţifică de Institutul de Istorie Contemporană din München – însemnările din 1932 în 2006. Cel mai recent biograf al lui Goebbels, Peter Longerich, a afirmat că, pe când în versiunea *Kaiserhof* Goebbels se referă în mod explicit la faptul că Schleicher i-a făcut o ofertă lui Strasser pentru a-i diviza pe nazişti, acest element lipsea din textul original neamendat din 1932. (Longerich mai afirmă că versiunea *Kaiserhof* a jurnalului lui Goebbels este „singura sursă" pentru oferta lui Schleicher, neglijând surse precum memoriile lui Papen şi raportul lui François-Poncet din 29 noiembrie, precum şi rapoartele sale din ianuarie 1933, discutate în textul principal, care indică faptul că Schleicher i-a făcut în realitate o astfel de ofertă lui Strasser.) Longerich susţine că până la publicarea ediţiei *Kaiserhof* (ianuarie 1934) Strasser era un adversar politic evident pe care Goebbels era liber să-l ponegrească, astfel că exagera afirmaţiile despre el. Fără nicio îndoială, jurnalele lui Goebbels, în ambele versiuni, sunt, ca şi memoriile lui Papen, pline de reprezentări incorecte şi trebuie citite cu un ochi critic. Dar afirmaţia despre Strasser nu este atât de limpede pe cât sugerează Longerich. De fapt, însemnările de jurnal din decembrie 1932 arată că Goebbels credea *cu adevărat* că Strasser se va alătura guvernului lui Schleicher şi va încerca să divizeze partidul nazist. Pe 9 decembrie, scriind despre evenimentele din ziua precedentă, Goebbels notează că Strasser „vrea să devină ministru. *Schleicher... a pus asta în mişcare*" (sublinierea mea). Şi puţin mai jos: Strasser „vrea să fie în cabinetul lui Schleicher. Curând îl vom vedea acolo, aşa crede". A doua zi, Goebbels

scrie: „Lovitura de stat a lui Schleicher a eşuat. Noi nu suntem DNVP şi avem un singur Treviranus" – aceasta din urmă fiind o referire la dezbinarea Partidului Naţional German de către Gottfried Treviranus, aflat în opoziţie cu conducerea lui Hugenberg. Goebbels se referea în mod limpede la faptul că singurul Treviranus al naziştilor era Strasser, care nu ar fi fost în stare să-i scoată pe alţii din partid, oricât ar fi dorit. În acest caz, probabil că relatarea „trădării" lui Strasser pe care Goebbels a inclus-o în ediţia *Kaiserhof* era mai degrabă o formă dezvoltată a notelor făcute la acea vreme decât un text fabricat post-factum. Însemnările originale din jurnalul lui Goebbels sunt, desigur, în concordanţă şi cu relatarea lui Papen. Una peste alta, ideea că Schleicher a aplicat strategia transpartinică şi a căutat să-i câştige pe Strasser şi pe alţi nazişti pare cea mai plauzibilă şi conformă cu dovezile. Vezi Longerich, *Goebbels*, pp. 194-195; Joseph Goebbels, *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei* (München: Franz Eher Nachf., 1938), pp. 196-202; Goebbels, *Die Tagebücher von Joseph Goebbels*, ediţie îngrijită de Elke Fröhlich, partea I, vol. 2/III (München: K.G. Saur, 2006), însemnări din 9 şi 10 decembrie 1932, pp. 77-79.

9. Stachura, *Strasser*, pp. 10 şi 96-105.
10. François-Poncet către Herriot, 29 noiembrie 1932, *Documents diplomatiques français, 1932-1939*, seria I, vol. II (Paris: Imprimerie Nationale, 1966), p. 89.
11. Anton Golecki (ed.), *Das Kabinett von Schleicher* (Boppard am Rhein: Boldt Verlag, 1986) (în continuare *AdR Schleicher*), doc. 5.
12. Strenge, *Schleicher*, p. 183.
13. *AdR Papen*, vol. 2, doc. 232.
14. Strenge, *Schleicher*, p. 183.
15. *Ibid.*, p. 182.
16. *AdR Schleicher*, doc. 25. Citatul din Moltke este mai memorabil în germană: *Erst wägen, dann wagen.*
17. Strenge, *Schleicher*, p. 201.
18. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 9 decembrie 1932, TB, partea I, vol. 2/III, pp. 77-78. Textul scrisorii lui Strasser în Stachura, *Strasser*, pp. 113-114.
19. Kershaw, *Hubris*, pp. 399-400.
20. Stachura, *Strasser*, p. 115.
21. *Ibid.*
22. *Ibid.*, p. 116.
23. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 24 decembrie 1932, TB, partea I, vol. 2/III, p. 89.
24. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 10 ianuarie 1933, TB, partea I, vol. 2/III, pp. 102-103.
25. Papen, *Wahrheit*, pp. 253-254.
26. Freiherr von Schröder, Vernehmung, 18 iunie 1947, Institut für Zeitgeschichte ZS 557.
27. Papen, *Wahrheit*, pp. 255-256.
28. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 10 ianuarie 1933, TB, partea I, vol. 2/III, pp. 102-103.
29. *AdR Schleicher*, doc. 56, şedinţă de cabinet, 16 ianuarie.

30. François-Poncet către Paul-Boncour, 7 ianuarie 1933, *Documents diplomatiques français*, seria I, vol. 2, pp. 375-376.
31. Kershaw, *Hubris*, p. 415.
32. François-Poncet către Paul-Boncour, 25 ianuarie 1933, *Documents diplomatiques français*, seria I, vol. 2, pp. 528-529.
33. Joachim von Ribbentrop, *The Ribbentrop Memoirs* (Londra : Weidenfeld and Nicolson, 1954), pp. 1-15.
34. *Ibid.*, p. 21.
35. Turner, *Hitler's Thirty Days*, pp. 114-115.
36. Ribbentrop, *Memoirs*, p. 23 ; Papen, *Wahrheit*, p. 265.
37. Turner, *Hitler's Thirty Days*, p. 116.
38. Ribbentrop, *Memoirs*, p. 23.
39. *AdR Schleicher*, doc. 56, Anlage 2.
40. În Turner, *Hitlers Weg zur Macht*, p. 185.
41. Turner, *Hitler's Thirty Days*, pp. 128-130 ; „Moscow Document", in Turner, *Hitlers Weg zur Macht*, p. 179.
42. Huber, *Verfassungsgeschichte*, vol. 4, p. 651.
43. Papen, *Wahrheit*, p. 266.
44. Huber, *Verfassungsgeschichte*, vol. 4, p. 655. Hans Mommsen scrie că Hammerstein i-a spus lui Hindenburg că, din punctul de vedere al armatei, un guvern hitlerist, dacă este necesar, e preferabil unui cabinet Papen – Hugenberg, reacţia lui Hindenburg fiind să respingă ideea de a-l face pe „soldatul austriac" cancelar. Presupunerea lui Mommsen este cu siguranţă logică, dar notiţele lui Hammerstein despre această întâlnire o contrazic. Mai mult, în timp ce ediţia engleză a cărţii lui Mommsen nu indică sursa, notiţele care susţin această idee din ediţia germană îl trimit pe cititor la o lucrare ce le contrazice în mod clar : Thilo Vogelsang, *Reichswehr, Staat und NSDAP : Beiträge zur deutschen Geschichte 1930-1932* (Stuttgart : Deutsche Verlags-Anstalt, 1962), pp. 378-379, unde găsim interpretarea că Hammerstein „l-a avertizat" pe Hindenburg în privinţa lui Hitler. Documentul întâlnirii scris de Hammerstein datează din 1935, dintr-un moment în care nu ar fi fost sub nicio presiune să-şi distorsioneze naraţiunea ca să-şi ascundă sprijinul pentru Hitler. Vezi Mommsen, *Rise and Fall of Weimar Democracy* (Chapel Hill : University of North Carolina Press, 1998), pp. 522-523 ; Mommsen, *Aufstieg und Untergang der Republik von Weimar 1918-1933* (Berlin : Ullstein, 2009), pp. 631, 687 n. 44.
45. Turner, *Hitler's Thirty Days*, p. 117.
46. Ribbentrop, *Memoirs*, pp. 24-25 ; Papen, *Wahrheit*, p. 269.
47. Otto Meissner, *Staatssekretär unter Ebert, Hindenburg, Hitler* (Hamburg : Hoffmann und Campe Verlag, 1950), p. 266.
48. François-Poncet către Paul-Boncour, 24 ianuarie 1933, *Documents diplomatiques français*, seria I, vol. 2, pp. 504-505.
49. Strenge, *Machtübernahme*, pp. 108-109.
50. Huber, *Verfassungsgeschichte*, vol. 4, pp. 649-650.
51. Brüning, „Ein Brief", p. 15.

52. Pyta, *Weimar*, p. 151.
53. *AdR Schleicher*, doc. 71.
54. *Ibid.*, doc. 72.
55. Turner, *Hitler's Thirty Days*, p. 133.
56. Papen, *Wahrheit*, p. 69.
57. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 29 ianuarie 1933, TB, partea I, vol. 2/III, p. 118.
58. Ribbentrop, *Memoirs*, p. 26.
59. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 30 ianuarie 1933, TB, partea I, vol. 2/III, p. 119.
60. *Ibid.*
61. Meissner, *Staatssekretär*, p. 270.
62. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 31 ianuarie 1933, TB, partea I, vol. 2/III, pp. 120-121.
63. Fest, *Hitler*, p. 528.
64. François-Poncet către Paul-Boncour, 30 ianuarie 1933, *Documents diplomatiques français*, seria I, vol. 2, pp. 542-543.
65. Erich Ebermayer, *Denn Heute gehört uns Deutschland : Persönliches und politisches Tagebuch* (Hamburg : P. Zsolnay, 1959), p. 13.
66. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 31 ianuarie 1933, TB, partea I, vol. 2/III, pp. 120-121.

7. Coordonarea

1. Lina Haag, *Eine Handvoll Staub : Widerstand einer Frau 1933-1945* (Frankfurt : Fischer Taschenbuch Verlag, 1995), pp. 8-18.
2. *Braunbuch über Reichstagsbrand und Hitlerterror*, facsimil al ediţiei originale din 1933 (Frankfurt : Roderberg Verlag, 1978), pp. 210-212. Multe dintre materialele din *Braunbuch*, în special cele referitoare la incendiul de la Reichstag, sunt îndoielnice, dar faptele din această istorisire sunt susţinute de alte relatări : vezi, de exemplu, Wilhelm Hoegner, *Der schwierige Aussenseiter : Errinerungen eines Abgeordneten, Emigranten und Ministerpräsidenten* (München : Isar Verlag, 1959), p. 93.
3. Haag, *Eine Handvoll Staub*, p. 23.
4. Hett, *Burning the Reichstag*, pp. 69-71.
5. Ernst Fraenkel, *The Dual State : A Contribution to the Theory of Dictatorship* (New York : Oxford University Press, 1941), p. 3.
6. Hett, *Burning the Reichstag* ; Benjamin Carter Hett, „«This Story Is about Something Fundamental» : Nazi Criminals, History, Memory, and the Reichstag Fire", *Central European History*, 48, nr. 2 (iunie 2015), pp. 199-224. Până de curând, opinia general împărtăşită de istorici era că Marinus van der Lubbe a acţionat într-adevăr pe cont propriu. Autorul cel mai influent care susţine această opinie este Fritz Tobias : vezi

Tobias, *Der Reichstagsbrand: Legende und Wirklichkeit* (Rastatt: G. Grote'sche Verlagsbuchhandlung, 1962), traducere în engleză a doar jumătate din text: Tobias, *The Reichstag Fire* (New York: Putnam, 1964). Opinia lui Tobias a fost preluată şi de influentul istoric Hans Mommsen: Mommsen, „Der Reichstagsbrand und seine politische Folgen", *VfZ*, 12 (1964), p. 365. Totuşi, un număr impresionant de documente care au devenit disponibile abia la jumătatea anilor 1990 au schimbat termenii dezbaterii. Vezi în special Marcus Giebeler, *Die Kontroverse um den Reichstagsbrand: Quellenprobleme und historiographische Paradigmen* (München: Martin Meidenbauer Verlagsbuchhandlung, 2010); Hersch Fischler, „Neues zur Reichstagsbrandkontroverse", în Dieter Deiseroth (ed.), *Der Reichstagsbrand und der Prozeß vor dem Reichsgericht* (Berlin: Verlagsgesellschaft Tischler, 2006); Alexander Bahar, Wilfried Kugel, *Der Reichstagsbrand: Geschichte einer Provokation* (Köln: PapyRossa Verlag, 2013). În 2014, autorul a descoperit un document care stabilea dincolo de orice îndoială că Fritz Tobias, funcţionar superior în una dintre agenţiile de spionaj intern ale Republicii Federale Germane, a scris această carte la ordin cu scopul de a reabilita nişte foşti ofiţeri de poliţie nazişti şi de a face propagandă eficientă pentru Războiul Rece. El a fabricat probe şi i-a şantajat pe istoricii care nu erau de accord cu el (vezi Hett, „«This Story Is about Something Fundamental»"). Dar nu toţi istoricii sunt dispuşi să accepte noile dovezi şi nici rolul regretabil pe care l-a jucat Tobias în această controversă. Vezi Richard J. Evans, „The Conspiracists", *London Review of Books* (*LRB*), 8 mai 2014, şi „Letters", *LRB*, 5 iunie 2014, precum şi răspunsul mai cuprinzător al autorului pe http://urban.hunter.cuny.edu/Îhett/reichstag.html

7. Hermann Pünder, *Politik in der Reichskanzlei. Aufzeichnungenaus den Jahren 1929-1932*, ediţie îngrijită de Thilo Vogelsang (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1961), p. 141.
8. Acest pasaj se bazează pe argumentul principal din Strenge, *Machtübernahme*.
9. Faptul că naziştii s-au gândit bine cum să preia puterea şi au planificat procesul într-un mod legalist este cunoscut printre istorici ca o explicaţie „intenţionalistă". E genul de explicaţie care a apărut şi părea intuitiv evidentă în primii ani de după al Doilea Război Mondial. A ajuns să fie contestată de ceea ce se numeşte interpretarea „funcţionalistă". Istoricii funcţionalişti – printre aceştia şi distinşi savanţi precum Martin Broszat şi Hans Mommsen – au obiectat la ceea ce au numit viziunea „hitlercentrică" a intenţionaliştilor, pe care o considerau o reflectare ironică a propagandei naziste despre presupusul geniu al lui Hitler şi controlul vizionar al evenimentelor. Funcţionaliştii pun mult mai mult accent pe impactul instituţiilor şi structurilor, precum şi al evenimentelor şi rezultatelor neplanificate şi neprevăzute, datorate parţial concurenţei dintre naziştii înşişi şi parţial incapacităţii chiar şi a unui partid sau a unui stat autoritar de a controla tot ceea ce îl înconjoară. Începând în anii 1960 şi luând amploare rapid în anii 1970 şi 1980, dezbaterea dintre intenţionalişti şi funcţionalişti a fost adesea acerbă şi a structurat cea mai mare parte a cercetării pe toate dimensiunile Germaniei naziste. În anii 1990, dezbaterea s-a relaxat, întrucât cele două tabere s-au întâlnit în esenţă la mijloc, deşi în ultimii ani a apărut ceea ce s-ar putea numi curentul „neointenţionalist". Lucrările lui Irene Strenge ar putea fi încadrate la această rubrică, alături de cele ale istoricului american Timothy Snyder. Vezi în special Timothy Snyder, *Bloodlands*:

Europe between Hitler and Stalin (New York : Basic Books, 2010) [ed.rom. : *Tărâmul morții. Europa între Hitler și Stalin*, traducere de Dana-Ligia Ilin, București : Humanitas, 2012].

10. Michaelis *et al.*, *Ursachen und Folgen*, vol. 8, pp. 377-379.
11. Hett, *Burning the Reichstag*, pp. 67-68.
12. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 16 septembrie 1931, TB, partea I, vol. 2/II, pp. 99-100.
13. Martin Schuster, „Die SA in der nationalsozialistischen «Machtergreifung» in Berlin und Brandenburg 1926-1934" (Berlin : teză de doctorat, 2005), pp. 222-225.
14. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 30 ianuarie 1933, TB, partea I, vol. 2/III, p. 119.
15. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 1 februarie 1933, TB, partea I, vol. 2/III, p. 121.
16. Diels, *Lucifer Ante Portas*, p. 131.
17. Karl-Heinz Minuth, *Die Regierung Hitler* (Boppard am Rhein : Boldt Verlag, 1983), vol. 1, pp. 29-30.
18. Hett, *Burning the Reichstag*, pp. 47-49 ; Daniel Siemens, *Horst Wessel : Tod und Verklärung eines Nationalsozialisten* (München : Siedler Verlag, 2009), pp. 96-98.
19. Longerich, *Goebbels*, pp. 289-290.
20. Hedda Kalshoven, *Ich denk so viel an Euch. Ein Deutsch-Holländischer Briefwechsel 1920-1949* (München : Luchterhand Literaturverlag, 1995), p. 168.
21. Brüning, *Memoiren*, p. 652.
22. Longerich, *Goebbels*, pp. 81-82.
23. Pamela E. Swett, *Selling under the Swastika : Advertising and Commercial Culture in Nazi Germany* (Stanford, CA : Stanford University Press, 2014), p. 42.
24. *Ibid.*, pp. 42-43.
25. Hett, *Death in the Tiergarten*, p. 154.
26. Mark Mazower, *Dark Continent : Europe's Twentieth Century* (New York : Knopf, 1999), pp. 101-102 [ed.rom. : *Umbre peste Europa. Democrație și totalitarism în secolul XX*, traducere din limba engleză și note de Mihnea Gafița, București : Litera, 2018].
27. Edgar J. Jung, *Sinndeutung der deutschen Revolution* (Oldenburg : Garhard Stalling, 1933), pp. 42-43 și 46.
28. Peter F. Drucker, *The End of Economic Man : A Study of the New Totalitarianism* (New York : John Day, 1939), pp. 18-19.
29. *Ibid.*, pp 13-14.
30. *Ibid.*, p. 84.
31. Michaelis *et al.*, *Ursachen und Folgen*, vol. 8, pp. 129-130.
32. Carl Severing, *Mein Lebensweg*, vol. 2 (Köln : Greven Verlag, 1950), pp. 375-376.
33. Ernst Toller, *Eine Jugend in Deutschland* (Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 2006), p. 8.
34. Aust, *Hitlers erster Feind*, pp. 89-90.
35. Heuss, *Hitlers Weg*, p. 129.

36. Aust, *Hitlers erster Feind*, pp. 147-148.
37. Philip Metcalfe, *1933* (Sag Harbor, NY: Permanent Press, 1988), p. 156.
38. Max Domarus, *Hitler : Speeches and Proclamations 1932-1945 : The Chronicle of a Dictatorship*, traducere de Mary Fran Gilbert (Wauconda, IL: Bolchazy-Carducci Publishers, 1990), vol. 1, p. 252. Eu am corectat puţin traducerea după ce am consultat ediţia germană a compilaţiei lui Domarus.
39. Richard J. Evans, *The Third Reich in Power* (New York: Penguin, 2005), pp. 148-149 [ed.rom. : *Al Treilea Reich la putere. 1933-1939*, Bucureşti, RAO: 2013].
40. Martin H. Sommerfeldt, *Ich war Dabei* : *Die Verschwörung der Dämonen* (Darmstadt: Drei Quellen Verlag, 1949), pp. 31-32.
41. „Staatsakt", *Verhandlungen des Reichstages*, vol. 457, p. 4.
42. Pyta, *Hindenburg*, p. 822.
43. „Staatsakt", p. 4.
44. Hoegner, *Der schwierige Aussenseiter*, pp. 92-93. Traducere parţială în Noakes şi Pridham, *Nazism*, vol. 1, pp. 159-160.
45. Domarus, *Hitler*, vol. 1, pp. 275-285. Am corectat traducerea consultând ediţia germană.
46. *Ibid.*, vol. 1, pp. 287-289.
47. *Ibid.*, vol. 1, pp. 290-295. Am preluat din traducerea lui Schiller de Flora Kimmich. Friedrich Schiller, *Wallenstein : A Dramatic Poem*, traducere de Flora Kimmich, cu o introducere de Roger Paulin (Cambridge: Open Book Publishers, 2017).
48. Brüning către Hans Bernd Gisevius, 20 august 1946, IfZ ED 82 ; Brüning, „Ein Brief", pp. 17-18.
49. Evans, *Coming of the Third Reich*, p. 381.
50. Termenii legali în German Historical Institute, *Deutsche Geschichte in Dokumenten und Bildern*, vol. 7, http://germanhistorydocs.ghidc.org/subdocument.cfm?document_id=2325
51. „Hitlers Lagebesprechungen am 23., 25., und 27. April 1945", *Der Spiegel*, 1 octombrie 1966 ; Kershaw, *Nemesis*, p. 814.

8. „Trebuie să scăpăm de el"

1. Fritz Günther von Tschirschky, *Erinnerungen eines Hochverräters* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1972), pp. 188-189.
2. *Ibid.*, pp. 189-191.
3. *Ibid.*, pp. 191-194.
4. Orth, „*Amtssitz*", p. 497.
5. *Ibid.*, p. 498.
6. *Ibid.*, pp. 498-500.
7. „Zur Ermordung des Generals Schleichers", *Vierteljahrshefte fur Zeitgeschichte*, vol. 1 (1953), pp. 71 şi 85-86.

8. Rainer Orth, *Der SD-Mann Johannes Schmidt. Der Mörder des Reichskanzlers Kurt von Schleicher ?* (Marburg : Tectum Verlag, 2012), p. 148. Güntel a povestit în particular o versiune a asasinatului mai detaliată, dar în punctele importante demnă de crezare. Orth argumentează plauzibil că bărbatul pe care îl numeşte în titlul cărţii a fost asasinul lui Schleicher, poate accidental, din cauza propriei nervozităţi – s-ar putea să fi fost trimis doar să-l aresteze pe Schleicher.
9. Tschirschky, *Erinnerungen*, pp. 194-195 ; Orth, „*Amtssitz*", pp. 503-504. Există multe contradicţii în relatările despre locul unde a fost găsit trupul lui Jung. Pare evident că a fost dus la nord de centrul oraşului (probabil Oranienburg) şi, conform fostului ofiţer Gestapo Hans Bernd Gisevius, acolo a fost găsit. Ar mai fi putut fi vorba şi despre sectorul Reinickendorff, aflat în nordul Berlinului. Orth, „*Amtssitz*", pp. 503-504.
10. Magub, *Jung*, p. 14.
11. Tschirschky, *Erinnerungen*, p. 103 ; Joachim Petzold, *Papen : Ein deutsches Verhängnis* (München : Buchverlag Union, 1995), p. 176.
12. Magub, *Jung*, p. 81 ; Petzold, *Papen*, p. 176.
13. Orth, „*Amtssitz*", p. 445.
14. *Ibid.*, pp. 305 şi 402.
15. Forschbach, *Jung*, p. 16.
16. Magub, *Jung*, p. 200.
17. *Ibid.*, pp. 183, 199 şi 201.
18. Forschbach, *Jung*, p. 81.
19. Tschirschky, *Erinnerungen*, p. 96.
20. *Ibid.*, pp. 96-97.
21. *Ibid.*, p. 98.
22. *Ibid.*, pp. 100-104.
23. Orth, „*Amtssitz*", pp. 359-367.
24. *Ibid.*, pp. 356-357 ; Forschbach, *Jung*, p. 104 ; Tschirschky, *Erinnerungen*, p. 135.
25. Orth, „*Amtssitz*", p. 900 n. 959.
26. Hett, *Burning the Reichstag*, p. 136.
27. Alfred Rosenberg, *The Political Diary of Alfred Rosenberg and the Onset of the Holocaust*, ediţie îngrijită de Jürgen Mattäus şi Frank Bajohr (New York : Rowman and Littlefield, 2015), p. 36 [ed.rom. : *Jurnal 1934-1944*, editat şi comentat de Jürgen Matthäus şi Frank Bajohr, traducere din germană şi note de Ioana Constantin, cuvânt înainte de Alexandru Florian, ediţie în limba română îngrijită de Elisabeth Ungureanu, Bucureşti : Curtea Veche şi Institutul Naţional pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel", 2017].
28. Orth, „*Amtssitz*", pp. 446-447.
29. *Ibid.*, pp. 359-367 ; Tschirschky, *Erinnerungen*, pp. 108-109.
30. Orth, „*Amtssitz*", pp. 378-380.
31. *Ibid.*, pp. 369-397.
32. Forschbach, *Jung*, pp. 88-89.
33. Orth, „*Amtssitz*", pp. 404-412.

34. Forschbach, *Jung*, p. 85.
35. Orth, „*Amtssitz*", p. 419.
36. Petzold, *Papen*, p. 176.
37. Tschirschky, *Erinnerungen*, pp. 177-178.
38. „Denkschrift Edgar Jung", în Marek Maciejewski, „Edgar Julius Jung und der Nationalsozialismus. Zur Geschichte der «konservative-revolutionären» Opposition gegen Hitler", în Gerhard Ringhausen, Rüdiger von Voss (eds.), *Widerstand und Verteidigung des Rechts* (Bonn: Bouvier Verlag, 1997), pp. 12-21.
39. Tschirschky, *Erinnerungen*, p. 172.
40. Orth, „*Amtssitz*", p. 463.
41. Textul discursului lui Papen în Forschbach, *Jung*, anexă, pp. 154-174.
42. Tschirschky, *Erinnerungen*, p. 172.
43. Domarus, *Hitler*, vol. 1, p. 464.
44. Forschbach, *Jung*, pp. 120-121.
45. Orth, „*Amtssitz*", pp. 475-476.
46. Papen, *Wahrheit*, p. 344.
47. Pyta, *Hindenburg*, p. 845.
48. *Ibid.*, p. 848.
49. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 18 iunie 1934, TB, partea I, vol. 3/I, p. 65.
50. Orth, „*Amtssitz*", p. 471. Vezi şi „Hitler Halts Move to Ban Stahlhelm; Papen Aide Seized", *New York Times*, 28 iunie 1934.
51. Arnal către Barthou, 27 iunie 1934, *Documents diplomatiques français*, seria I, vol. 6, p. 795.
52. Joseph Goebbels, TB, 23 iunie 1934, p. 68.
53. Orth, „*Amtssitz*", pp. 478-479; „Goebbels Berates «Gentlemen» Critics", *New York Times*, 22 iunie 1934.
54. Arnal către Barthou, 27 iunie 1934, *Documents diplomatiques français*, seria I, vol. 6, p. 795.
55. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 25 iunie 1934, TB, partea I, vol. 3/I, p. 69.
56. Orth, „*Amtssitz*", p. 480.
57. *Ibid.*
58. Rosenberg, *Political Diary*, p. 35.
59. Orth, „*Amtssitz*", p. 480.
60. Siemens, *Stormtroopers*, p. 164; Eleanor Hancock, „The Purge of the SA Reconsidered: «An Old Putschist Trick?»", *Central European History*, 44, nr. 4 (2011), pp. 671-672.
61. Tschirschky, *Erinnerungen*, p. 195.
62. Michaelis *et al.*, *Ursachen und Folgen*, vol. 10, pp. 195-196.
63. Joseph Goebbels, însemnare de jurnal din 6 iulie 1934, TB, partea I, vol. 3/I, p. 76.
64. François-Poncet către Barthou, 18 iulie 1934, *Documents diplomatiques français*, seria I, vol. 6, p. 996.
65. Petzold, *Papen*, pp. 226-227.
66. Papen, *Wahrheit*, pp. 352-366.

67. Fabian von Schlabrendorff, *Offiziere gegen Hitler* (Berlin: Siedler Verlag, 1984), p. 109.
68. Victor Klemperer, *I Will Bear Witness : A Diary of the Nazi Years*, vol. 2 (1942-1945), traducere de Martin Chalmers (New York: Random House, 2001), pp. 63-64 [ed. rom.: *Vreau să depun mărturie până la capăt. Jurnal 1933-1945*, traducere de Ruxandra Hosu, Bucureşti: Hasefer, 2008].

Mulţumiri

La finalul unui proiect, este întotdeauna o plăcere să le mulţumim celor care au oferit un ajutor hotărâtor.

În primul rând, trebuie să le mulţumesc agentului meu, Scott Mendel, şi editorului meu de la Henry Holt, Paul Golob ; fără încurajarea şi inspiraţia lor creatoare această carte nu ar fi apărut niciodată. Ajută enorm faptul că e o plăcere reală să lucrez cu aceşti doi domni.

O carte de o asemenea natură se bazează inevitabil pe munca a nenumăraţi alţi specialişti. Cât am scris-o, am avut plăcerea să citesc multe studii excepţionale despre sfârşitul Republicii de la Weimar şi ascensiunea naziştilor. Toate sunt menţionate în note.

Mai mulţi colegi au adus contribuţii inestimabile la conturarea gândirii mele despre această perioadă. Dagmar Herzog mi-a oferit avantajul cunoştinţelor sale extraordinare despre protestanţii germani şi despre istoria sexualităţii şi mi-a sugerat să citesc lucrările lui Richard Karwehl, bunicul său. Conversaţiile mele regulate în timpul prânzului cu Christoph Kimmich au reprezentat un adevărat curs de formare. Ca şi înainte, Christoph a fost, de asemenea, foarte generos şi a citit o primă versiune a acestei cărţi, dându-mi un feedback amplu şi atent. Helena Rosenblatt mi-a oferit cu amabilitate sfaturi cu privire la traducerile mele din franceză.

Le sunt foarte recunoscător domnilor profesori Benjamin Friedman, Barry Eichengreen şi Edmund Clingan pentru generozitatea cu care m-au ajutat să înţeleg unele aspecte mai subtile privind etalonul aur şi crizele financiare de la începutul anilor 1930.

Foarte talentatul meu masterand Ky Woltering m-a ajutat enorm cu documentarea privind protestanţii germani din perioada Republicii de la Weimar. Cu răbdare şi bunăvoinţă, Ky a reuşit să mă facă să înţeleg un pic de teologie şi legăturile ei cu politica interbelică.

De asemenea, îi sunt recunoscător Jennei Dolan pentru redactarea atentă a manuscrisului. Munca ei m-a salvat de multe erori.

E de prisos să mai spun că toate greşelile rămase şi judecăţile care întrec măsura îmi aparţin exclusiv.

Aceasta este a patra carte pe care soţia mea, Corinna, a trebuit s-o îndure. Ca întotdeauna, ea a reacţionat cu loialitate, generozitate şi bună dispoziţie. Recunoştinţa mea nu poate fi exprimată în cuvinte, dar viaţa mea ar fi de neimaginat fără ea.

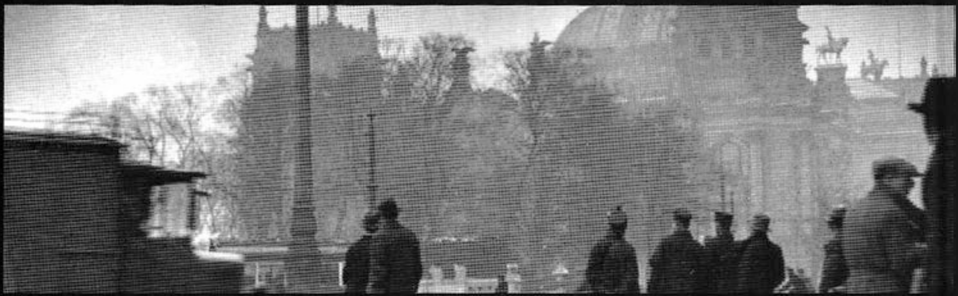
Având în vedere tema cărţii şi vremurile în care trăim, dedicaţia vorbeşte de la sine.

www.polirom.ro

Redactor: Ioana Aneci
Coperta: Radu Răileanu
Tehnoredactor: Radu Căpraru

Bun de tipar: februarie 2021. Apărut: 2021
Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. BOX 266
700506, Iaşi, Tel. & Fax: (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;
(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53
Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti
Tel./Fax: 211.32.60, 212.29.27, E-mail: office@luminatipo.com

De ce s-a prăbuşit democraţia atât de rapid în Germania în anii 1930? Cum a fost posibil ca un guvern democratic să-i îngăduie lui Hitler să pună mâna pe putere? Cartea lui Benjamin Carter Hett, un foarte reuşit portret al omului Hitler şi al celor din preajma sa în anii de început ai ascensiunii lui politice, de la Hermann Göring la Alfred Rosenberg, este în acelaşi timp o amplă expunere a intrigilor şi manevrelor prin care aceştia au acaparat treptat puterea în Germania după Primul Război Mondial. Însă şi mai important e poate faptul că prezintă şi explică pe larg felul în care obtuzitatea unor politicieni democraţi precum Franz von Papen, de exemplu, a contribuit, direct sau indirect, la ascensiunea lui Hitler şi a nazismului. O lecţie importantă pentru prezent, când democraţia este din nou luată cu asalt.

„Într-o perioadă marcată de îngrijorări profunde legate de stabilitatea democraţiei în America şi în alte părţi, cronica lui Benjamin Carter Hett despre colapsul Republicii de la Weimar şi ascensiunea lui Adolf Hitler nu ar putea fi mai oportună. *Cum moare democraţia* este o lectură care îţi dă fiori."

The Washington Post

August şi noiembrie • „Nu-l credeţi, spune adevărul" • Cancelarul foamei • Starea de urgenţă • Soldatul din Boemia şi jocheul gentilom • Coordonarea • „Trebuie să scăpăm de el"

EDITURA POLIROM

ISBN 978-973-46-8306-2

www.polirom.ro

Carte publicată şi în ediţie digitală